

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

Selçuklu Araştırmaları Dergisi

Selçuk University, Seljuk Researches Centre
Journal of Seljuk Studies

ISSN 1015-2105
E-ISSN 2548-0154

YIL:VI SAYI:6 HAZİRAN 2017 | YEAR:VI ISSUE:6 JUNE 2017

6

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**

**SELCUK UNIVERSITY
JOURNAL OF SELJUK STUDIES**

E-ISSN 2548-0154

Yılda iki defa yayımlanan (Aralık-Haziran), hakemli, yaygın süreli bir dergidir.

SAYI / ISSUE: 6- BAHAR / SPRING

KONYA 2017

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
SELÇUK UNIVERSITY JOURNAL OF SELJUK STUDIES

Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisinin dizinlendiği veri tabanları
Selçuk University Journal Of Seljuk Studies is listed in the index of
İSAM, ACARINDEX, IDEALONLINE, TÜBİTAK/ULAKBİM, DERGİPARK

E-ISSN 2548-0154

BAHAR/SPRING 2017- SAYI/ISSUE: 6

●
**SÜ. Selçuklu Araştırmaları Merkezi Adına Sahibi /Owner on behalf of the Seljuk Researches
Centre**

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN - *Selçuk Üniversitesi Rektörü*

●
Yazı İşleri Müdürü- Editör / Editor-in- Chief

Doç. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN / Yrd. Doç. Dr. Sefer SOLMAZ

●
Editör Yardımcısı / Editorial Asistant

Yrd. Doç. Dr. Zehra ODABAŞI

●
İngilizce Editör / English Editor

Okt. Derya Deniz GEZER

●
Sekreteryası / Secretariat

Selma DÜLGEROĞLU

Arş. Gör. Hatice AKSOY

Arş. Gör. Hasan AKSOY

Arş. Gör. Abdullah BURGU

Arş. Gör. Abdul Metin ÇELİKBİLEK

●
YAYIM KURULU/ EDITORIAL BOARD

Doç. Dr. Ali TEMİZEL

Doç. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN

Yrd. Doç. Dr. Sefer SOLMAZ

Yrd. Doç. Dr. Zehra ODABAŞI

●
İLETİŞİM / CONTACTS

Adres / Adress: Selçuklu Araştırmaları Merkezi Alaaddin Keykubad Kampüsü Müze Binası 42031
Konya

Telefon: +90 0332 223 0802

Web: <http://usad.selcuk.edu.tr/usad/index>

e-mail: usad.selcuk@gmail.com

●
TEKNİK HAZIRLIK / TECNICAL PREPARATION

Grafik- Tasarım / Grafik- Design: Okt. Harun YILDIZ

Dizgi / Composition: Selma DÜLGEROĞLU

YAYIM İLKELERİ

1. Yayınlanacak yazılar Selçuklu Tarihi, Medeniyeti ve sanatı ile ilgili ve daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamış, araştırmaya dayalı özgün makaleler olmalıdır.
2. Bilimsel toplantılarda sunulan bildiriler, daha önce başka bir dergide veya bildiri kitapçığında yayımlanmamışsa yayımlanmak üzere değerlendirmeye alınabilir. Bildiri kitapçığında ya da başka bir yerde yayımlanan yazılar ne sebeple olursa olsun yayımlanmaz. Dergi yönetimi gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayımlanıp yayımlanmadığını araştırmak mecburiyetinde değildir. Durumun etik sorumluluğu makale sahibine aittir.
3. Derginin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte birini geçmeyecek şekilde İngilizce, Almanca, Fransızca, Arapça, Farsça yazılara da yer verilebilir.
4. Türkçe çalışmalara, İngilizce, Almanca, Fransızca, Arapça, Farsça / İngilizce, Almanca, Fransızca, Arapça, Farsça çalışmalara ise 200 kelimeyi geçmeyen Türkçe ve İngilizce özet yapılmalı, özetle birlikte anahtar kelimeler bulunmalıdır.
5. "Selçuklu Araştırmaları Dergisi"ne gönderilen yazılar, önce yayım kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar, o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü hakeme gönderilir; o rapor da olumsuz geldiği takdirde yazı yayımlanmaz. Yazarlar, hakemlerin görüş ve önerileri doğrultusunda düzeltmelerini yaparlar. Yayına kabul edilmeyen yazılar iade edilmez; ancak yazarın istemesi hâlinde bir nüshası kendisine verilir. Hakemler kendilerine gönderilen yazıyı 21 gün içinde değerlendirir. Bu süre içerisinde raporunu göndermeyen hakeme ulaşılarak değerlendirme için 7 gün ek süre verilir. Hakem bu sürede de raporunu göndermezse hakemliği düşürülür.
6. Makaleler Selçuk Araştırmaları Merkezi Müdürlüğüne posta veya e-mail ile (<http://usad.selcuk.edu.tr/usad/index>) gönderilebileceği gibi, elden de teslim edilebilir. Gönderilen yazıların ekinde, yazar(lar)ın e-mail adres(ler)i (elden veya postayla teslimlerde), her zaman ulaşılabilecek bir telefon numarası (Cep telefonu tercih edilmelidir.) ve kargoyla ödemeli gönderimler için daimî adresler bulunmalıdır.
7. Dergi basıldıktan sonra ilgili sayıda yazısı bulunan yazarlara birer adet dergi teslim edilir. Yazar Konya dışında ise adresine ödemeli olarak gönderilir.

8. Dergimiz bahar (haziran) ve göz (aralık) olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır.

MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Başlık

Her yazının yazıldığı dilde, Türkçe başlığının yanında İngilizce, Fransızca, Almanca, Farsça, Arapça dillerinden biri ile başlık bulunmalıdır. Yazının içeriğini kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtacak nitelikte olmalı, büyük harflerle ve koyu yazılmalı, on beş kelimeyi geçmemelidir.

2. Yazar Ad(lar)ı ve Adres(ler)i

Yazı başlığının sağ altında olmalı, soyadın tamamı büyük harflerle yazılmalı, yazarın unvanı, kurumu ve elektronik posta adresi dipnotta belirtilmelidir.

3. zet ve Anahtar Kelimeler

Türkçe zet çalışmanın amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalıdır. zet en az elli, en fazla iki yüz kelime uzunlukta olmalı, özetin bir satır altına en az üç, en fazla sekiz kelimeden oluşan Türkçe anahtar kelimeler yazılmalıdır. Ayrıca zet İngilizce, Fransızca, Almanca, Arapça, Farsça dillerinde biri ile yapılmalı başlığın ve anahtar kelimelerin zeti yapılan dille yapılmalıdır. Yabancı dilde yazılan makalelerde de Türkçe ve yazılan dilde başlık, zet ve anahtar kelimeler yer almalıdır. Yabancı dildeki özetlerde dil yanlışları olmamasına zen gösterilmelidir.

4. Ana Metin

Makaleler, IBM uyumlu bilgisayar ve Microsoft Word yazılım programı kullanılarak yirmi beş sayfayı geçmeyecek şekilde yazılması tercih edilir. Sayfa yapısı A4 ebadında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten ve alttan 3 cm olmak üzere, 14 nk satır aralığıyla, iki yandan hizalı ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası 14 nk olacak şekilde ayarlanmalı ve sayfa numarası sayfanın alt ortasına verilmelidir. Makalede Palatino veya Palatino Linotype yazı karakterleri kullanılmalı, satır sonunda heceleme yapılmamalıdır. Paragraf başlarında bir "TAB" tuşu kullanılmalıdır. Noktalama işaretleri kendilerinden önceki kelimelere bitişik yazılmalıdır. Söz konusu işaretlerden sonra bir harflik boşluk bırakılmalıdır.

Çalışma, dil bilgisi kurallarına uygun olmalıdır. Makalede noktalama işaretlerinin kullanımında, kelime ve kısaltmaların yazımında en son çıkan TDK Yazım Kılavuzu esas alınmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir. Makalenin hazırlanmasında geçerli bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı,

kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir.

Bir makalede sıra ile özet, ana metnin bölümleri, kaynakça ve (varsa) ekler bulunmalıdır. “Giriş”, “Sonuç” gibi başlıklar kullanıp kullanmama, çalışmanın türüne ve konunun gereğine bağlıdır. Fakat makalenin bir sonuç paragrafı bulunmalıdır. “Sonuç” araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmelidir. Metinde sözü edilmeyen hususlara “sonuç”ta yer verilmemelidir. Belli bir düzen sağlamak amacıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana Başlıklar: Tamamı büyük harflerle ve koyu yazılmalıdır.

Ara Başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak her kelimenin ilk harfi büyük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır.

Alt Başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak başlığın ilk kelimesindeki birinci harf büyük sonraki kelime/kelimelerin ilk harfi küçük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır.

Şekil, Tablo ve Fotoğraflar: Şekil, tablo ve fotoğraflar yazım alanı dışına taşmamalı, gerekiyorsa her biri ayrı bir sayfada yer almalıdır. Şekil ve tablolar numaralandırılmalı ve içeriğine göre Türkçe ve İngilizce olarak adlandırılmalıdır. Numara ve başlıklar, şekillerin altına, tabloların üstüne gelecek biçimde kelimelerin yalnızca ilk harfleri büyük olarak yazılmalı, ayrıca küçültmede ve basımda zorluk çıkarmaması için siyah mürekkeple, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydınlar veya beyaz kâğıda çizilmelidir. Tablolar, “WORD” programındaki tablo komutuyla yapılmalıdır. Zorunlu durumlarda ise “EXCEL” tabloları kullanılabilir. Gerektiğinde açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar, şekil ve tabloların hemen altında verilmelidir. Ayrıca şekiller için belirlenen kurallara uyulmalıdır. Şekil, tablo ve resimlerin on sayfayı aşmaması tercih edilir. Şekil, tablo ve resimler aynen basılabilecek nitelikte olmak şartıyla metin içindeki yerlerine yerleştirilmelidir.

Dipnotlar: 8 punto tek aralık yazılmalıdır. Sayfa iki yana dayalı ve paragraf girintisi 0.5 cm olmalıdır. Dipnot ayıraç çizgisi olmamalıdır. Metin içindeki atıflar sayfa altına dipnot şeklinde 1’den başlayarak numaralandırılmalıdır. Bunun dışında metin içinde atıf yapılmamalıdır. Dipnotlarda kaynaklar verilirken, kitap ve dergi ismi italik olmalı, makale isimleri tırnak içerisinde düz olarak verilmelidir. Dipnotlarda, ilk geçtiği yerde kaynak künyesi tam olarak verilmeli,

daha sonra a.g.e., a.g.m., veya a.g.t. gibi yazarın belirlediği kısaltmalarla yazılmalıdır. Bir yazarın birden fazla kitap ve makalesi kullanılıyorsa ikinci eserin ilk kullanımından sonra, yazarın soyadı, sonra kitap veya makalenin tam veya kısaltılmış adı verilmelidir. Çok yazarlı kaynakların ilk geçtiği yerde yazarların tümü yazılmalı, daha sonrakiler de kısaltılarak verilmelidir.

Örnekler:

Kitap:

Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, 11. bs., s.115.

Sonraki atıflarda: İnalçık, *a.g.e.*, s.123.

Yazarın birden fazla eseri olması halinde, sonraki dipnotlarda: İnalçık, *Klasik Çağ*, s.123.

Makale:

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütelea", *Bellekten*, c.III/S.9 [veya III/9] (1939),s.101.

Kaynakça

Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça, bu başlık altında yeni bir sayfadan başlamalı ve 9 punto yazılmalıdır. Sadece metin içinde atıfta bulunan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir:

İnalçık Halil, *Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600*, (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Uzunçarşılı İsmail Hakkı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütelea", *Bellekten*, c.III/S.9 [veya III/9] (1939), ss.96-106.

Makale:

Uzunçarşılı İsmail Hakkı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütelea", *Bellekten*, c.III/sy.9 [veya III/9] (1939),s.101.

Ansiklopedi Maddesi

Hülagü, M. Metin, "Gazi Ethem Paşa", *DİA*, XIII, İstanbul 1996, s.449.

Şahinoğlu, Nazif "Bahaeddin Veled" *DİA*, IV, İstanbul, 1991, s.40

• Kaynakçada ansiklopedi cilt sayısı belirtilirken, orijinalinde Roma rakamıyla cilt sayısı belirtmişse Roma rakamları, yaygın rakamlar kullanılmışsa yaygın rakamlar kullanılır.

- Kaynakçada yer alan eser ve makale künyelerinde yazarın önce soyadı (küçük harflerle), sonra adı yazılmalıdır.
- Kaynakçadaki kitap sayısı *italik* yazılmalıdır.
- Kaynakçadaki makale isimleri tırnak içinde ve düz yazılmalıdır.
- Kaynakçada kitaplarda sayfa aralığı verilmemelidir.
- Kaynakçadaki makalelerin bütününe ait sayfa aralığı gösterilmelidir.
- Kaynakçadaki künye bilgi sıralaması aşağıda belirtilen şekilde olmalıdır.

Kitap:

Fallmerayer, Jakob Philipp, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, çev. Ahmet Cevat Eren, yay. haz. Celalettin Yavuz – İsmail Hacifettahoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,2011.

Makale:

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair”, *Bellekten*, c. XX, Nisan 1956, S. 77, s. 103-174.

Ekler – Albüm – Osmanlıca Tıpkıbasımlarda vb.

- Metne eklenmesi istenen resim, çizim, harita veya belgelerin bir kopyası (USB, DVD, CD) içerisinde ve yüksek çözünürlükte (JPG, TIFF gibi bilgisayar formatında) teslim edilmelidir.
- Resim ve belge türünden tüm materyaller numaralandırılmalı ve altına açıklamaları yazılmalıdır.
- Metinde sayfa aralarına eklenecek olan şekiller için uygun büyüklükte boşluklar bırakılmalı veya resimlerin nereye geleceği anlaşılır bir şekilde belirtilmelidir.
- Resim veya şekil altı yazıları 10 punto ve italik olmalıdır.
- Eserde, Latin alfabesi dışında başka bir alfabeyle (Arap alfabesi, Çin alfabesi vb.) yazılmış bölümler metinde olması gereken yere yazar tarafından yerleştirilmeli, farklı olan yazı tipi Kuruma iletilmelidir.
- Yazarlar indekse girecek kelimelerin listesini alfabetik sıralamayla göndermelidir. Sayfa numaraları grafik tasarım esnasında sayfa düzenine göre konulacaktır.

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. A. Yaşar OCAK	TOBB Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Abdülkerim ÖZAYDIN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Abdüsselam ULUÇAM	Batman Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan KARAIŞMAİLOĞLU	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA	Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ÇAYÇI	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞKIN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ali BORAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın USTA	Mimar Sinan Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe D. KUŞCU	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Cüneyt KANAT	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Derya ÖRS	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı
Prof. Dr. Ebru ALTAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ergin AYAN	Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Gülay ÖĞÜN BEZER	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı Ahmet Özdemir	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Hasan BAHAR	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan ERDEM	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İlyas GÖKHAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Jonathan HARRİS	University of London
Prof. Dr. M. Said POLAT	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KAFES	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK	Ankara Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ERSAN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mikail BAYRAM	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Mohamed Salem BAAMER	King Abdulaziz University
Prof. Dr. Muharrem KESİK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Sabri KÜÇÜKAŞÇI	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Nermin ŞAMAN DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Necmi UYANIK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Osman Gazi ÖZGÜDENLİ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Recep DİKİCİ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Refik TURAN	Türk Tarih Kurumu Başkanı
Prof. Dr. Sabri Abdel - Latif SALIM	Fayoum University
Prof. Dr. Salim KOCA	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Sadettin Yağmur GÖMEÇ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfullah KARA	Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Tuncer BAYKARA	Ege Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Ufuk Deniz AŞCI	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Üçler BULDUK	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ	Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf ÖZ	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Z. Kenan BİLİCİ	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah KAYA	Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Adnan ÇEVİK	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet OCAK	İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Ali TEMİZEL	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe D. KUŞÇU	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir BİÇER	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Cihan PİYADEOĞLU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan GÖKSU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Halil İbrahim GÖK	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Haşim ŞAHİN	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail ÇİFTÇİOĞLU	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa TOKER	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa UYAR	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Nuri ŞİMŞEKLER	Kırgızistan/Bişkek Büyükelçiliği Kültür ve Tanıtma Müşaviri
Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Tayfun Altay ÖZCAN	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Tülay METİN	İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Ufuk Deniz AŞCI	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Abdurrahim TUFANTOZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet AKŞİT	Niğde Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ayşe ATICI ARAYANCAN	Hitit Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Emine UYUMAZ	Mimar Sinan Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KAYHAN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim BALIK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa AKKUŞ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ALİCAN	Adıyaman Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Rüstem BOZER	Ankara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sadi S. KUCUR	Marmara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Tahir AŞİROV	Bülent Ecevit Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Tolga BOZKURT	Ankara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yaşar ERDEMİR	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zekeriya ŞİMŞİR	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Alan MURRAY	University of Leeds
Dr. Alfred. J. ANDREA	University of Vermont, USA
Dr. Jason ROCHE	Manchester Metropolitan University

6. SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF ISSUE 6

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ali BORAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Caner ARABACI	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan ERDEM	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İlyas Gökhan	Nevşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Koray ÖZCAN	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif Ceylan	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ERSAN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Muharrem KESİK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ufuk Deniz AŞCI	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Ali TEMİZEL	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir BİÇER	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan GÖKSU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Halil İbrahim Gök	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. İrfan YILDIZ	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Osman KUNDURACI	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Resul AY	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK	Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Abdurrahim TUFANTOZ	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Çağatay BENHÜR	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali KAPAR	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa AKKUŞ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÇETİNASLAN	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Tolga BOZKURT	Ankara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yaşar ERDEMİR	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yusuf SAYIN	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zekeriya ŞİMŞİR	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Susan EDGINGTON	Queen Mary University of London

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES	s./p.
Sultan Sencer'in Kürdistan Eyaleti Kurdurmuş Olduğu İddiası Üzerine Bir Değerlendirme <i>An Assessment of the Argument That The Sultan Sanjar Supposedly Ordered The Establishment of A Province Called Kurdistan</i> Cihan PİYADEOĞLU ***	1-12
Türkiye Selçukluları-Eyyubi İlişkilerinde Çukurova Ermeni Prensiği'nin Rolü <i>The Role Of Chukurova Armenian Pincedom in The Relations Between Turkey Seljukians and Ayyubids</i> Süleyman ÖZBEK ***	13-34
Sultanlığı Meşruiyet Kazanmamış Bir Selçuklu Şehzadesi: Tuğrul Arslan <i>A Seljuk Prince Whose Sultanate Did Not Gain Legitimacy: Tuğrul Arslan</i> Tülay METİN ***	35-52
Türkiye Selçuklularında Köy Teşkilâtı <i>Village Organization in The Sultanate Of Rum</i> Mikâil BAYRAM ***	53-64
Myriokephalon Savaşı'na Dair Kronikler ve Modern Çalışmalar <i>Chronicles and Modern Researches Related With Myriokephalon Battle</i> Adnan ESKİKURT ***	65-94
Kürtlerde İç Savaş <i>Civil War in the Kurds</i> Bekir BİÇER ***	95-122
Payitaht Konya'da Bir Konaklama ve Ticaret Yapısı: Horozlu Han <i>An Accommodation and Trading House in The Capital Konya: Horozlu Inn</i> Yaşar ERDEMİR ***	123-146

Selçuklu Dünyasının Antroponimik Haritası
(Selçuklu Çağında Ad Koyma Geleneği Hakkında Bazı Tespitler) **147-180**
The Anthroponimic Map of Seljukid World
(Some Detections About The Custom of Naming in Seljukid Age)
Ahmet KÜTÜK

Konya-Alanya Güzergâhındaki
Selçuklu Kervansaraylarının Eşrefoğlu Beyliği'ne Sunduğu Katkılar **181-208**
Contributions of Seljuk Caravanserais on Konya-Alanya Route to Eşrefoğlu Beyliği
Osman KUNDURACI

Enverî'nin Horasan Halkının Dilinden Yazdığı "Nâme-Yi Ehl-İ Horasan" Adlı
Kasidesi Üzerine Bir Değerlendirme **209-240**
An Assessment on the Elegy "Nâmeh-Ye Ahl-E Khorasan/ Letter Of Khorasan People"
Written by Anvarî On Behalf Of People Of Khorasan
Abdollah DODANGEH

Mut'taki Tarihi Köprüler **241-266**
Historical Bridges in Mut
Halil SÖZLÜ

Fatimiyyun: İran'ın Afgan Milisleri **267-290**
Fatemiyyoun: Iran's Afghan Militas
Rahimullah FARZAM & İsmail SARI

Lajos Kossuth ve Macar Mültecileri **291-314**
Lajos Kossuth and Hungarian Refugees
Alev DURAN & İsmail KÖSE

SULTAN SENCER'İN KÜRDİSTÂN EYALETİ KURDURMUŞ OLDUĞU İDDİASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN ASSESSMENT OF THE ARGUMENT THAT THE SULTAN SANJAR SUPPOSEDLY ORDERED THE ESTABLISHMENT OF A PROVINCE CALLED KURDISTAN

Cihan PİYADEOĞLU*

Öz

Büyük Selçuklular Devleti'nin son hükümdarı olan Sencer, 513/1119 tarihinde yeğeni Mahmûd'u mağlup ederek tahtı ele geçirmişti. Ancak o, devletin mevcut başkenti İsfahân'a gelmemiş, ülkenin batısında yeni bir idarî bölge teşkil ederek yeğeni Mahmûd'u buraya hükümdar tayin etmişti. Böylece Irak Selçuklu Devleti kurulmuş oldu. Sencer ise Selçuklu ülkesinin tamamının tek hükümdarı olarak Merv'i devletin yeni başkenti yaptı. Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd, daha sonra başkentini İsfahân'dan Hemedân'a nakletmiş ve burası devletin yıkılmasına kadar başkent olarak kalmıştı. Herkesin bildiği bu olaydan farklı olarak bazı müsteşrikler, Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in Kürdîstân eyaletini de kurdurmuş olduğunu iddia etmişlerdir. İddiaya göre Sencer, başkenti Bahâr olan bu eyaleti yeğeni Süleymanşâh'ın idaresine vermiştir. Bununla birlikte iddiayı dile getirenler konuyla ilgili olarak herhangi bir kaynak göstermemişlerdir. Kaynak gösterilmemiş olması, konuyu tartışmalı bir hale getirmekte ve bazı sorulara neden olmaktadır. Dolayısıyla iddiada belirtilen tarih, şahıs ve yer isimleri, diğer bazı kaynaklarda nasıl yer almaktadır? Süleymanşâh Ebûh olarak verilen kişi, gerçekte Süleymanşâh ile aynı kişi midir? Verilen tarih, olayların kronolojisine uygun mudur? Makalemizde, diğer kaynaklardaki bilgiler ışığında bu soruların cevabı aranacaktır.

Anahtar Kelimeler

Sultan Sencer, Selçuklular, Kürdîstân, Süleymanşâh, eyalet

Abstract

The last ruler of the Great Seljukid State, Sultan Sanjar took the Seljukid throne after defeating his nephew Mahmud in H. 513/1119 C.E. However, he did not come to Isfahan, the capital of the Sultanate and establishing a new administrative region in the west of the state, he appointed his nephew Mahmud as its ruler. Thus, the Seljukid Sultanate of Iraq was founded. As the sole ruler of the state, Sanjar made Merv the new capital of the Sultanate. Later, Mahmud, the Sultan of the Seljukid Sultanate of Iraq, transferred the capital from Isfahan to Hemedan and it stayed as the capital of the state until it collapsed. In addition to the above mentioned narrative, some orientalists argued that Sultan Sanjar established another administrative unit called Kurdistan during his reign. This

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
cihan.piyadeoglu@medeniyet.edu.tr

argument depends on the information that Sanjar gave the administration of this province with its capital Bahâr to his niece Suleimanshah even though no source whatsoever was given to support it. Since the reliability of such information is debatable, its content (the names of persons and locations as well as the date) should be tested in the light of extant sources. This article aims to examine the content of the above mentioned information by asking questions such as whether or not Suleimanshah Abûh was the same person with Sultan Suleimanshah or was the date of the event in accordance with the known chronology of the Seljukid Empire. In this paper, these questions will be answered in the light of information in the other sources.

Keywords

Sultan Sanjar, Seljukids, Kurdistan, Suleimanshah, province

Tuğrul Bey, Çağrı Bey ve amcaları Musa Yabgu'nun önderliğinde 1035 tarihinde Gazneliler'in hâkimiyetindeki Horasan'a gelen Selçuklular, yaklaşık beş yıl süren mücadelelerinin son halkası olan Dandanakan Savaşı neticesinde bağımsızlıklarını kazanmışlardı. Merv yakınlarında alınan bu galibiyetten sonra, özellikle Tuğrul Bey'in batıya yönelik faaliyetleri ile hızlı bir şekilde genişleyen devlet, sadece sekiz yıl sonra Bizans kuvvetlerini Erzurum yakınlarındaki Pasinler Savaşı'nda mağlup etmeyi başarmış (1048), on beş yıl sonra da Abbâsî Hilafet merkezi olan Bağdad'a girmişti (1055). Bu süreçte Ortadoğu'daki pek çok yerel hanedan, Selçuklular'a tâbi oldu. Bahsetmiş olduğumuz bu hızlı ilerleme, Sultan Alp Arslan (1063-1072) ve oğlu Sultan Melikşah (1072-1092) döneminde de devam ettirilmişti. Sultan Melikşah'ın ölümüyle birlikte yerine oğlu Berkıyaruk (1092-1104) geçti. Daha ziyade taht mücadelelerinin yaşandığı bu dönemden sonra Melikşah'ın diğer oğlu Muhammed Tapar (1105-1118) hâkimiyeti ele geçirmişti. Onun dönemi devlet için de bir toparlanma süreci anlamına gelmişti. Büyük Selçuklular'ın son hükümdarı ise yine Melikşah'ın oğlu olan Sencer idi. Sencer, 1097 tarihinden itibaren yönetmekte olduğu Horasan'da başarılı faaliyetlerde bulunmuş ve ağabeyi Muhammed Tapar'ın ölümünden (1118) sonra yeğeni Mahmûd'u bertaraf ederek sultan olmuştu (1119). Sultan Sencer'in ölümü (1157), aynı zamanda devletin de yıkılması anlamına gelecekti¹. Geniş sınırlara hükmeden Selçuklular, siyasî, ekonomik, idarî ve kültürel anlamda hâkim oldukları coğrafyayı ve kendisinden sonra gelen pek çok devleti doğrudan etkilemişlerdi. Bu etkinin, özellikle Ortadoğu'da meydana getirdiği değişimler, bazı siyasî görüşlerin de ileri sürülmesine zemin hazırladı. Bu görüşlerden birine göre Sultan Sencer, Kürdistan tabiri ilk olarak tarih ve coğrafya müellifi Hamdullah Müstevfî (ö. 740/1340 sonrası)² tarafından kullanılmış olmasına rağmen, yeğeni Süleyman'ı başına getirdiği Kürdistan eyaletini kurdurmuştu.

Bu iddiayı ilk dillendiren kişinin, aynı zamanda Hamdullah Müstevfî'nin *Nüzhetü'l-kulûb* adlı eserinin coğrafya kısmını da neşreden Guy Le Strange olduğu anlaşılmaktadır. Ondan sonra bazı müsteşrik ve bu müsteşriklerin yazdıkları üzerinden yorum yapan bazı araştırmacılar da bu iddiayı kabul etmiş görünmektedir. Strange, ilk baskısı 1905 tarihinde yayımlanan eserinde³ konuyla

¹ Büyük Selçuklular hakkında bkz. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1996; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTKY, Ankara 2014; Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular, Büyük Selçuklular Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul 2013.

² *Nüzhetü'l-kulûb*, nşr. Muhammed Debîr-i Siyâkî, Tahran 1336 hş., s. 127.

³ Guy Le Strange, *The Lands of Eastern Caliphate*, London 1966, s. 192/haz. A. Eskikurt-C. Tomar, *Doğu Hilafetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya)*, İstanbul 2015, s. 251.

ilgili olarak şu görüşü beyan eder: “Kürdistân eyaletinin menşesine gelince, Selçuklu Sultanı Sencer’in yaklaşık VI. (XII.) yüzyıl ortasında Cibâl eyaletinin batı kesimini, yani Kirmânşâh’a tâbi bölgeyi ayırdığı ve Kürdistân adını vererek, 554 ile 556 (1159’dan 1161’e dek) arasındaki, sonraki dönemde Selçuklu soyuna reis ve İki Irak’a sultan olmakla amcasının halefi olan Ebûh veya Ayûh lakaplı yeğeni Süleyman Şâh idaresine bıraktığı ifade edilmiştir.”. Bu bilgi, diğer bir müsteşrik Thomas Bois tarafından ihtiyat sezilenen bir üslupla tekrar edilmiş ve Bois⁴: “Öyle görünüyor ki Kürdistân veya Kürt Ülkesi ifadesi, başkenti Hemedân’ın kuzeydoğusunda Bahâr olan bir eyalet kuran Sencer’e dayanmaktadır.” şeklinde bir ifadeyi tercih etmiştir. Bazil Nikitin⁵ de aynı bilgiyi tekrar eder. Ancak her üçünün de hüküm bildirdikleri bu bilgiyi herhangi bir kaynağa dayandırmamış olmaları, bazı soruları da beraberinde getirmektedir. Öncelikle Sultan Sencer gerçekten böyle bir eyalet kurmuş mudur, kurmuşsa bu eyaleti Kürdistân olarak isimlendirmek ne kadar doğrudur? Sencer’in eyaletin başına atamış olduğu kabul edilen Süleymanşâh Ebûh, Selçuklu hanedanına mensup biri midir? Değilse kimdir? Ayrıca yine Sencer’in kurdurarak başına yeğeni Mahmûd’u tayin ettiği Irak Selçuklu Devleti’nin sınırları Kürdistân ile ne ölçüde örtüşmektedir? Son olarak iddiada dillendirilen tarih, kaynaklarımızda zikredilmiş olan olayların kronolojisiyle ne kadar uyusmaktadır?

Konuya başlarken Kürdistân olarak isimlendirilen coğrafyanın sınırlarını belirlemekte fayda vardır. Mevcut iddiaya temel teşkil eden bilginin müellifi olan Hamdullah Müstevfî⁶, Kürdistân hakkında: “Havası mutedil, on altı vilayettir. Hudutları Irak-ı Arab, Hûzistân, Irak-ı Acem, Azerbaycan ve Diyar-ı Bekr’e eklenmiştir. Süleymanşâh Ebûh zamanındaki vergisi 200 tümen⁷ (2.000.000), şimdi ise 20 tümen ve 1.500 (201.500) dinar olarak kaydedilmektedir”. şeklinde giriş bilgisi verdikten sonra, Kürdistân’ın beldelerini sıralar. Buna göre Kürdistân, el-Ârî (el-Âbî, el-Âmî), el-İşter, Bahâr, Derbend-i Tâc Hâtûn, Derbend-i Zengî, Dezbîl (Dernîl, Dersel), Dînever, Sultanâbâd-ı Cemcemâl ve Vestâm (Bîsütûn)’ı kapsamaktadır.

Bu temel bilgiden sonra, konuyla bağlantılı kabul edilebilecek meselelere de değinmek yerinde olur. Her şeyden önce kaynaklarımız, Sultan Sencer’in kurmuş olduğunu tek idarî yapıyı Irak Selçuklu Devleti olarak kaydederler. Irak Selçuklu Devleti’nin kurulması şu şekilde gerçekleşmiştir. Sencer’in ağabeyi, aynı zamanda Büyük Selçuklu Sultanı olan Muhammed Tapar’ın ölümünden sonra (511/1118)

⁴ Th. Bois, “Kurds, Kurdistân”, *Encyclopaedia of Islam (Second Edition)*, V, 439/çev. K. Fıratlı, *Kürtler ve Yurtları: Kürdistan*, İstanbul 1996, s. 13/“Kürtler”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, VI, 1097. Bu madde, konuyla ilgili araştırmacılar için en önemli referans durumundadır.

⁵ Bazil Nikitin, *Kürtler*, çev. H. D., İstanbul 1976, I, 56.

⁶ *Nühzetü’l-kulûb*, s. 127.

⁷ 10.000 rakamını karşılamaktadır, bkz. F. Steingass, *Persian-English Dictionary*, İstanbul 2005, s. 337. Burada kastedilen miktar gümüş üzerinden verilmiş olmalıdır.

veliahdı ve henüz on dört yaşındaki oğlu Mahmûd onun yerine tahta çıkmıştı. Ancak bu durum, 490/1097 tarihinden itibaren Horasan'ı yöneten ve devlet içerisinde güçlü bir pozisyonu olan amcası Sencer tarafından kabul edilmedi. Geline nokta Mahmûd ile birlikte Sencer de adına hutbe okutarak hazırlıklara başlamış, ardından yeğenini bertaraf etmek düşüncesiyle batıya yönelmişti. Mahmûd'un amcasıyla barışma çabaları bir sonuç vermeyince iki taraf Sâve yakınlarında karşıya geldi. Bu mücadeleden galip ayrılan Sencer olmuştu (2 Cemâziyelâhir 513/10 Eylül 1119). Yenilen Mahmûd ise başkent İsfahân'a çekildi. Bu gelişme Abbâsî Halifesi Müsterşid-Billâh'ın Sultan Sencer adına hutbe okutmasını sağlamış, böylece Büyük Selçuklular'ın yeni hükümdarı Sencer olmuştu. Bununla birlikte Sencer, sultan olarak Büyük Selçuklular'ın başkentine yani İsfahân'a gelmemiş, yeni bir yapılanmaya giderek ülkenin batısını aynı zamanda damat edindiği yeğeni Mahmûd'un idaresine bırakmıştı. Bu idarî yapılanmaya göre Sencer "es-sultânü'l-a'zam" ve "sultânü's-selâtin" unvanlarını kullanacak, Selçuklu ülkesinin tek hükümdarı olarak devletin yeni başkenti ilan ettiği Merv'de kalacaktı. Mahmûd ise "es-sultânü'l-muazzam" ve "seyyidü's-selâtin" unvanlarını kullanarak yeni kurulmuş olan ve kaynakların Irak saltanatı, modern araştırmacıların da Irak Selçukluları olarak isimlendirdiği ülkenin batı kesimini yönetecekti. Paylaşımaya göre Mahmûd'un hâkimiyetine bırakılan yerler şu şekildeydi: Hemedân, İsfahân, Cibâl beldelerinin tamamı, Kirmân, Fars, Hûzistân, Irak, Azerbaycan, İrmîniyye, Diyâr-ı Bekr, Musul beldeleri, el-Cezîre, Diyâr-ı Mudar⁸, Diyâr-ı Rebia ve Şâm. Ayrıca Kılıç Arslan'ın oğullarının (Türkiye Selçukluları), elinde bulunan Rum beldeleri ve bu iki bölge arasında kalan diğer ülkeler⁹. Görüldüğü üzere Irak Selçuklu Devleti'nin, daha sonra Kürdistan olarak zikredilen beldeleri de içine alacak biçimde çok geniş bir bölge olduğu açıktır. Diğer bir ifadeyle Kürdistan ile Irak Selçuklularının hâkimiyet bölgesi aynı yer olmadığı için bu iki idarî yapıyı aynı yer olarak kabul etmek çok da mümkün görünmemektedir.

Diğer taraftan Guy Le Strange'in en önemli hareket noktası Hamdullah Müstevfi'nin bahsetmiş olduğu ve Kürdistan hâkimi olarak kabul ettiği Süleymanşâh Ebûh'tur. Ona göre Sencer'in esareti sırasında bir dönem Büyük Selçuklu Sultanı ilan edilen ve 555/1160 senesinde kısa süre de olsa Irak Selçuklu

⁸ Musul civarında bir bölgedir, bkz. Sadreddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsir el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye (Zübdetü't-tevârih)*, çev. Necati Lugal, TTKY, Ankara 1999, s. 12.

⁹ İzzeddîn İbnü'l-Esîr, *et-Tarihü'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye*, thk. Abdülkâdir Ahmed Tuleymât, Kahire 1963, s. 21; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II, İkinci İmparatorluk Devri*, TTKY, Ankara 1991, s. 12; Abdülkerim Özaydın, "Sencer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVI, 508.

tahtına çıkmış olan Sultan Muhammed Tapar'ın oğlu Süleymanşâh¹⁰, Süleymanşâh Ebûh ile aynı kişidir. Bununla birlikte Hamdullah Müstevfî, *Tarih-i güzîde* adlı diğer eserinde bahsettiği Süleymanşâh ile Kürdistân arasında hiçbir bağlantı kurmaz. Süleymanşâh, burada sadece Irak Selçuklu Sultanı olarak kaydedilir. Akıllarda herhangi bir soru kalmaması adına hayat hikâyesini kısaca nakledeceğimiz Süleymanşâh, hem Büyük Selçuklular hem de Irak Selçukluları'na hükümdarlık yaptığı dönemde hiçbir başarısı olmayan, kötü bir yönetici görüntüsü çizmiştir. Babasının ölümünden sonra kurulmuş olan Irak Selçukluları bünyesinde bir süre ağabeyleri arasında yer edinmeye çalışmış, Sultan Mahmûd'dan sonra Sultan Sencer'in desteklediği Tuğrul b. Muhammed Tapar'ın ölümüyle birlikte (529/1134) muhtemelen Sencer'in yeni gözdesi haline gelmiştir. Öyle ki, bu süreçte Sencer tarafından veliaht tayin edilerek adına hutbe okutulmuştur. Nitekim Süleymanşâh adının, ilk defa 533/1138 tarihinde gerçekleşen Hârizm seferinden sonra Sultan Sencer ile birlikte anılmaya başladığı görülmektedir. Hârizmşâh Atsız'ın itaatsiz davranışları sebebiyle harekete geçen Sencer, onu yenilgiye uğratarak kaçmasını sağlamış, ardından da bütün Hârizm'i yeğeni Süleymanşâh'ın idaresine bırakmıştı. Bununla da kalmayan Sencer ona Melik unvanı vermiş, kendisine vezir, atabeg ve hacib gibi üst düzey yöneticiler de tayin ettikten sonra Merv'e dönmüştü (Cemâziyelâhir 539/Şubat 1139). Ancak kısa süre sonra harekete geçen Atsız, Süleymanşâh'ı Hârizm'den kovmuş ve tekrar bölgeye hâkim olmayı başarmıştı¹¹.

Süleymanşâh ise bu başarısızlıktan sonra Irak Selçukluları bünyesinde yer edinmeye çalışmıştı. Ancak Sultan Sencer'in Oğuzlar'a mağlup olup esir düşmesi (548/1153), bir anda bakışların ona çevrilmesine neden oldu. Nitekim veliaht olduğu için devletin devamı adına tahta çıkartılması gerekiyordu. Bundan dolayı Sencer'in veziri Tâhir b. Fahrülmülk b. Nizâmülmülk, Süleymanşâh'ı Nîşâbûr'a getirterek adına hutbe okutulmasını sağladı (19 Cemâziyelâhir 548/11 Eylül 1153). Böylece Süleymanşâh, Büyük Selçuklular tahtına çıkmış oldu. İlk heyecanla

¹⁰ Bu şehzadenin adını bazı kaynaklar sadece Süleyman olarak verirken, bazıları da Süleymanşâh'ı tercih etmiştir, bkz. Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Rahatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, çev. Ahmed Ateş, TTKY, Ankara 1957, I, 225, Ankara 1960, II, 246; Sadreddîn el-Hüseynî, s. 57; el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, çev. Kıvameddîn Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTKY, Ankara 1943, s. 116; Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihângüşâ*, çev. Mürsel Öztürk, TTKY, Ankara 2013, s. 257; Reşidüddîn Fazlullah, *Câmiu't-tevârih (Selçuklular)*, çev. E. Göksu-H. H. Güneş, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014, s. 141; Şebânkâreî, *Mecmaü'l-ensâb*, nşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1363 hş., s. 117; Kerîmüddîn Mahmûd Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr*, çev. M. Öztürk, TTKY, Ankara 2000, s. 19; Hamdullah Müstevfî, *Tarih-i güzîde*, nşr. Abdülhüseyn Nevâî, Tahran 1364 hş., s. 456.

¹¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987, XI, 177; Cüveynî, s. 256-257; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTKY, Ankara 1990, s. 347; İbrahim Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, TTKY, Ankara 1992, s. 48; Köymen, II. *İmparatorluk*, s. 319-320; Abdullah Nâsirî Tâhirî, *Dovlet-i Selçûkiyân*, Tahran 1390 hş., s. 71.

Oğuzlar üzerine yapılan ve başarı kazanılan bazı faaliyetler, esas hedef olan Merv'e yürünmesi kararının alınmasına neden olmuştu. Ancak Süleymanşâh'ın ordusu, karşılarında Oğuzlar'ı gördüğünde savaşa bile girmeden dağıldı. Bu gelişme Süleymanşâh'ın durumunu sarstı. Zaten idarecilik kabiliyetleri tartışmalı olan Süleymanşâh, bir de veziri Tâhir b. Fahrülmülk'ün ölümü (Şevval 548/Aralık 1153-Ocak 1154) üzerine iyice güç kaybetmişti. Tâhir'in oğlu Ebû Ali vezir tayin edildiyse de onun zamanında devlet büsbütün çöküntüye uğradı. Bütün bu gelişmeler, Süleymanşâh'ın Horasan'dan ayrılarak Cürcân'a gitmesine neden olmuştu (Safer 549/Nisan-Mayıs 1154)¹².

Bundan sonra yaşanan olaylar hakkında bilgi veren iki çağdaş kaynak durumundaki İbnü'l-Esîr ve Bundârî, birbirleriyle çelişen bilgiler nakleder¹³. Süleymanşâh, Cürcân'a, ardından Hârizmşâh Yınalteğîn'in yanına gitmiş, burada Hârizmşâh Atsız'ın kız kardeşiyle evlendirilmişti. Ancak bir süre sonra onun davranışlarını beğenmeyen Hârizmşâh, onu yanından kovdu. Isfahân'a gelen Süleymanşâh, bu şehre sokulmadığı için Kâşân'a yönelmiş, bu sefer de kardeşinin oğlu Muhammed b. Mahmûd üzerine asker sevk ederek onu buradan uzaklaştırmıştı. Huzistân'a gidince de Melikşah b. Mahmûd tarafından engellenmişti. En son durağı ise Bağdad olacaktı. Nitekim Halife Müktefi, Irak Selçukluları içinde huzursuzluk çıkarmayı planladığı için onu Bağdad'a davet etmişti. Buraya yönelen Süleymanşâh, sultana yakışır bir şekilde karşılandı ve halife tarafından kendisine tahsisat bağlandı. Halifelik sarayına getirilen Süleymanşâh'tan (Muharrem 551/Şubat-Mart 1156) kendisine itaatkâr olacağı ve Irak'a saldırmayacağı hususunda yemin alan halife, Şerefüddîn el-Horâsânî'yi ona vezir tayin etmişti. Süleymanşâh adına *el-Melikü'l-müstecir* (himaye isteyen) lakabıyla hutbe okutuldu. Halifenin askerî desteğini alan Süleymanşâh, daha sonra Cibâl tarafına yönelmiş, burada Melikşah b. Mahmûd da kendisine katılmıştı.

¹² İbnü'l-Esîr, XI, 157, 159; Bundârî, s. 254; Kafesoğlu, *Harezmsahlar*, s. 62; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul 1999, s. 140-141; Köymen, *II. İmparatorluk*, s. 429; Tâhirî, *Dovlet-i Selçûkiyân*, s. 43; Melihe Settârzâde, *Selçûkiyân (431-590 h.)*, Tahran 1392 hş., s. 146.

¹³ Bundârî (s. 211-212)'ye göre Süleymanşâh, Sultan Mesûd döneminde ise tedbir amaçlı olarak Kazvin kalesinde zincire vurulmuştu. Mesûd'un ölümüyle birlikte (547/1152) kale komutanı Muvaffak ile taht iddiası olmak hususunda anlaşan Süleymanşâh, Yarınkuş Bâzdâr tarafından Zencân'a götürülmüştü. Burada Şemseddîn İldeniz ve Meraga Hâkimi Nusreteddîn'in desteğini aldıktan sonra Hemedân'a getirilerek Irak Selçuklu tahtına çıkartıldı. Bununla birlikte şaraba ve kadınlara olan düşkünlüğü sebebiyle devlet işleriyle pek ilgilenememiş, veziri olan Muhammed Kâşânî de aynı tavırları sergilemişti. Bütün bunlar önemli emîrlerin saray ve sultan ile olan münasebetlerini gözden geçirmelerine neden oldu. Kendi bölgelerine çekilen emîrler, yaptıkları görüşmeler neticesinde veziri tutuklamaya karar vermişlerdi. Bu görev içinse aynı zamanda sultanın kayınbiraderi olan Hârizmşâh Yınalteğîn seçildi (548/1153). Sultanı mevcut plandan haberdar eden ise Hârizmşâh'ın kardeşi olan eşiydi. Eşinin sözleri Süleymanşâh'ı tekrar zincire vurulma endişesine sevk ettiği için o da gizlice Hemedân'ı terk etmeye karar verdi. Emîrler saraya geldiklerinde tüm aramalara rağmen sultanı bulamamışlardı. Süleymanşâh ise şehirden şehre dolanmış, fakat hiçbir yerde barındırılmamıştı. Ayrıca bkz. Reşîdüddîn Fazlullah, s. 153-156.

Azerbaycan'a geldiğinde ise Atabeg İldeniz kendisiyle birleşmişti. Kısaca Halife Müktefi, kendi elleriyle Irak Selçuklu Devleti içerisinde bir isyan çıkarmıştı (551/1156)¹⁴.

Irak Selçuklu Sultanı Muhammed b. Mahmûd ise bu isyan karşısında kendisine bağlı olan emîrlerden yardım istedi. Sonuçta yapılan savaşı kazanan Muhammed oldu (Cemaziyelevvel 551/Haziran-Temmuz 1156). Bağdad'a dönmek üzere yola çıkan Süleymanşâh, Şehrizûr yakınlarına vardığı sırada yakalanarak Musul kalesine gönderildi. Onun buradaki zorunlu misafirliği Sultan Muhammed'in ölümüne (Zilhicce 554/Aralık 1159-Ocak 1160) kadar devam etmişti. Muhammed'in ölümüyle birlikte devletin ileri gelen emîrleri Süleymanşâh'ı tahta çıkarmak üzere anlaşmışlardı. Hemedân'a getirilen Süleymanşâh, tahta çıkartıldı (Rebiülevvel 555/Mart-Nisan 1160). Ancak hükümdarlığı süresince iyi bir yönetici gibi davranmamış, içki içme alışkanlığını Ramazan ayında bile devam ettirmişti. Emîrlere karşı hakaretmiz tavırları bir süre sonra tepkilere ve emîrlerin kendisinden uzaklaşmasına neden oldu. Nihayetinde devlet işlerini de bıraktığı önemli bir devlet adamı olan Selçuklu Şerefeddîn Girdbâzû ile yaşadığı olumsuzluklar neticesinde adı geçen emîr tarafından tutuklanmış (Şevval 555/Ekim-Kasım 1160), bir süre sonra da boğdurulmuştu (12 Rebiülevvel 556/11 Mart 1161)¹⁵.

Görüldüğü üzere kaynaklara dayalı bir şekilde kısaca hayat hikâyesini naklettiğimiz Süleymanşâh'ı, Kürdistân'a bağlayan hiçbir kanıt bulunmamaktadır. Ayrıca Strange'in mevcut atama ile ilgili olarak vermiş olduğu tarihlerde (554-556/1159-1161) Sultan Sencer hayatta bile değildir. Nitekim Sultan Sencer, 14 veya 24 Rebiülevvel 552/26 Nisan veya 6 Mayıs 1157 tarihinde vefat etmiştir. Bununla birlikte iddia edildiği üzere Sultan Sencer, ölümünden sonraki bir tarihte (!) Kürdistân eyaletini kurmuş, başına da yeğeni Süleymanşâh'ı atamıştır. Elimizdeki bilgilere göre Sencer'in Süleymanşâh'ı atamış olduğu tek yer, sadece Hârizm olarak görünmektedir. Sencer'in Süleymanşâh'ı kendisine veliaht tayin ettiği doğrudur, ancak ölümünden evvel bu kararını değiştirdiği ve kendi hâkimiyetindeki Horasan'ı kız kardeşinin oğlu Melik Mahmûd b. Muhammed b.

¹⁴ Râvendî, II, 252, 262 vd; Sadreddîn el-Hüseynî, s. 99; İbnü'l-Esîr, XI, 175-176; Bundârî, s. 219; Reşidüddîn Fazlullah, s. 156; Şebânkâreî, s. 118; Hamdullah Müstevfî, *Tarih-i güzide*, s. 459; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, haz. E. Merçil, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s. 250; Tâhirî, *Dovlet-i Selcûkiyân*, s. 50; Seyyid Ebulkâsım Furûzânî, *Selcûkiyân ez âğâz tâ fercâm*, Tahran 1393 hş., s. 227.

¹⁵ Sadreddîn el-Hüseynî, s. 100-102; İbnü'l-Esîr, XI, 178, 208, 220; Bundârî, s. 221 vd., 257-258, 263; Reşidüddîn Fazlullah, s. 160-162; Şebânkâreî, s. 118-119; Aksarâyî, s. 19; Hamdullah Müstevfî, *Tarih-i güzide*, s. 460-461; Ahmed b. Mahmûd, s. 251-252; Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh Mîrhând, *Tarih-i Ravzatü's-safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-hulefâ*, çev. E. Göksu, TTKY, Ankara 2015, s. 233-236; Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, TTKY, Ankara 1991, s. 37-38; Hüseyin Kayhan, *Irak Selçukluları*, Konya 2001, s. 227-231; Furûzânî, *Selcûkiyân*, s. 227, 229.

Buğra Han'a bıraktığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle Süleymanşâh'a artık güven duymadığı anlaşılmaktadır. Bu durum esir bulunduğu sırada yapmış olduğu bir duaya da açıkça yansımıştır. Duaya göre Sencer, hayatta veya ölü olarak Oğuzlar'ın elinden kurtulmayı, Merv'e ulaşım inşa ettirmiş olduğu türbeye gömülmeyi ve Büyük Selçuklu Devleti Sultanlığı'nın yeğeni Süleymanşâh'a nasip olmasını dilemişti¹⁶.

Bu durumda diğer bir soruya da cevap vermek gerekir. Süleymanşâh b. Muhammed Tapar, Kürdistan hâkimi değilse, Süleymanşâh Ebûh olarak kaydedilen kişi gerçekte kimdir? Her şeyden önce iyi veya kötü Süleymanşâh b. Muhammed Tapar, hem Büyük Selçuklular hem de Irak Selçuklu Devleti'ne hükümdarlık yapmış biridir. Ayrıca Sultan Sencer'in ona Melik unvanını verdiği kaynak tarafından ifade edilmiş bir durumdur. Diğer bir ifadeyle kaynaklar onunla ilgili bir unvan kullanacaksa bunun sultan veya melik olması daha doğru olur. Bununla birlikte bazı kaynaklar Süleymanşâh'tan bahsederken herhangi bir unvan zikretmemişlerdir. Ebûh ifadesini kullanan ise sadece Hamdullah Müstevfî olmuştur.

Ebûh'un ne ifade ettiği meselesinde ise Hamdullah Müstevfî'den aşağı yukarı yüz yıl önce yaşamış ve Celâleddîn Hârizmşâh'ın hayatını yazmış olan Nesevî'nin vermiş olduğu bazı bilgiler değer kazanmaktadır. Nitekim Nesevî, lakabını Şihâbüddîn olarak verdiği Süleymanşâh adlı bir emirden bahseder ve onu Melik-i Eyûh (ایوه) olarak kaydeder. Adı geçen Süleymanşâh, ayrıca Musul hâkimi Bedreddîn Lülü (ö. 1259) ve Begteginliler'in son hükümdarı Muzafferüddîn Kökböri (ö. 1233) ile aynı dönemde yaşayan biri olarak kaydedilmektedir. Sultan Celâleddîn Hârizmşâh, 621/1224 tarihinde kışı geçirmek üzere Tuster'e geldiğinde onu karşılayan Türkmen Beyi de bu Süleymanşâh (b. Perçem)'tan başkası değildir. Aynı Süleymanşâh, Moğollar'ın Bağdad kuşatması sırasında halifenin yanında yer almış, daha sonra Moğollar tarafından öldürülmüştür¹⁷. Dolayısıyla adı geçen kişinin Selçuklu Sultanı Süleymanşâh ile aynı kişi olması pek mümkün görünmemektedir. Bütün bunlara ek olarak İbnü'l-Esîr¹⁸, Yıva Türkmenleri'nin emîri olarak Süleyman adlı birinden bahseder. Farklı imlalarla kaydedilen bu kelime Yava, Yivâ, İva (ایوه، ییوا، ایوا، یوا) şeklinde de verilebilmektedir. Dolayısıyla Ebûh/Eyûh olarak okunagelen kelimenin aslı İva veya Yivâ'dan başka bir şey

¹⁶ İbnü'l-Esîr, XI, 187; Muhammed Avfî, *Lübâbü'l-elbâb*, nşr. Saîd Neffîsî, Tahran 1375 hş., s. 41; Köymen, II, *İmparatorluk*, s. 416-418; Özyaydın, "Sencer", *DİA*, XXXVI, 511.

¹⁷ Şehâbeddîn Muhammed b. Ahmed b. Ali Nesevî, *Siretu Celâleddîn Mengubertî*, thk. Mücteba Minovî, Tahran 1965, s. 200; Cüveynî, s. 356, 600; Reşidüddîn Fazlullah, *Câmiu't-tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İ. Aka-M. Ersan-A. H. Khelejanî, TTKY, Ankara 2013, s. 34, 44.

¹⁸ İbnü'l-Esîr, XII, 253.

değildir. Süleymanşâh da Yıvâ Türkmenleri'nin lideri durumundaki Süleymanşâh b. Perçem'dir¹⁹.

Sonuç olarak Nesevî'nin vermiş olduğu bilgi sayesinde Guy Le Strange'in aynı kişi olarak kabul ettiği Süleymanşâh Ebûh ile Sultan Süleymanşâh'ın aslında aynı kişiler olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim yine aynı müellifin vermiş olduğu diğer bilgi, Süleymanşâh Ebûh'un Yıva Türkmenleri'nin lideri olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Sultan Sencer'in kurmuş olduğu Irak Selçukluları hâkimiyet bölgesi, daha sonra Kürdistân olarak adlandırılan bölgeyi de içine alacak şekilde çok daha geniş bir idarî yapılanmadır. Dolayısıyla, bu iki idarî yapıyı aynı kabul etmek mümkün görünmemektedir. Bütün bunlara ek olarak iddia edildiği üzere Sencer'in Kürdistân eyaletini kurarak başına da Süleymanşâh'ı atamış olduğu tarih (554-556/1159-1161) olayların kronolojisine ters düştüğü gibi, Sultan Sencer'in ölümünden sonradır. Neticede Sultan Sencer'in Kürdistân eyaleti kurdurduğuna dair ileri sürülen, ancak kaynağa dayanmayan bu iddia her açıdan diğer kaynaklardaki bazı bilgilerle de uyuşmamaktadır. Guy Le Strange'in *Nüzhetü'l-kulûb*'ta geçen bir ismi başka biriyle aynı kişi kabul etmek suretiyle yorumladığı, önceki dönem kaynaklarla birlikte değerlendirme gereği duymayarak sonuca vardığı anlaşılmaktadır. Kısaca mevcut bilgiler değerlendirildiğinde, Sultan Sencer'in Kürdistân eyaleti kurdurmuş olduğu bilgisi zorlama denilebilecek bir yorumdan öteye gidememektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, haz. E. Merçil, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011.
- Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr*, çev. M. Öztürk, TTKY, Ankara 2000.
- Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihângüşâ*, çev. Mürsel Öztürk, TTKY, Ankara 2013.
- Avfî, *Lübâbü'l-elbâb*, nşr. Saîd Nefîsî, Tahran 1375 hş.
- Barthold, V. V., *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTKY, Ankara 1990.
- Bois, Thomas, "Kurds, Kurdîstân", *Encyclopaedia of Islam (Second Edition)*/çev. K. Fıratlı, *Kürtler ve Yurtları: Kürdîstân*, İstanbul 1996/"Kürtler", *MEB İslâm Ansiklopedisi*.
- Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, çev. Kıvameddîn Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTKY, Ankara 1943.
- Furûzânî, Seyyid Ebülkâsım, *Selcûkiyân ez âğâz tâ fercâm*, Tahran 1393 hş.
- Hamdullah Müstevfî, *Nüzhetü'l-kulûb*, nşr. Muhammed Debîr-i Siyâkî, Tahran 1336 hş.

¹⁹ Kaşgarlı Mahmûd, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, haz. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu, Ankara 2014, s. 27; Turan, *Selçuklular*, s. 259; Sümer, *Oğuzlar*, s. 348-349; a. mlf., "Yıva Oğuz Boyuna Dâir", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, sayı: 9 (1951), s. 152, 157; a. mlf., "Yıva", *DİA*, XLIII, 547.

- , *Tarih-i güzîde*, nşr. Abdülhüseyn Nevâî, Tahran 1364 hş.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, çev. Abdülkerim Özeydın, İstanbul 1987.
- , *et-Tarihü'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye*, thk. Abdülkâdir Ahmed Tuleymât, Kahire 1963.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Harezşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, TTKY, Ankara 1992.
- Kaşgarlı Mahmûd, *Dîvânü Lugâti't-Türk*, haz. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu, Ankara 2014.
- Kayhan, Hüseyin, *Irak Selçukluları*, Konya 2001.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II, İkinci İmparatorluk Devri*, TTKY, Ankara 1991.
- Merçil, Erdoğan, *Fars Atabegleri Salgurlular*, TTKY, Ankara 1991.
- Sevim, Ali, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTKY, Ankara 1995.
- Mîrhând, *Tarih-i Ravzatü's-safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-hulefâ*, çev. E. Göksu, TTKY, Ankara 2015.
- Nesevî, *Siretu Celâleddîn Mengubertî*, thk. Mücteba Minovî, Tahran 1965.
- Nikitin, Bazil, *Kürtler*, çev. H. D., İstanbul 1976.
- Özeydın, Abdülkerim, "Sencer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
- Özgüdenli, Osman G., *Selçuklular, Büyük Selçuklular Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul 2013.
- Râvendî, *Rahatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, çev. Ahmed Ateş, TTKY, Ankara 1957, I, Ankara 1960, II.
- Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmiu't-tevârih (Selçuklular)*, çev. E. Göksu-H. H. Güneş, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014/*İlhanlılar kısmı*, çev. İ. Aka-M. Ersan-A. H. Khelejani, TTKY, Ankara 2013.
- Sadreddîn el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye (Zübdetü't-tevârih)*, çev. Necati Lugal, TTKY, Ankara 1999.
- Settârzâde, Melihe, *Selçukiyyân (431-590 h.)*, Tahran 1392 hş.
- Sevim, Ali-Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTKY, Ankara 1995.
- Steingass, F., *Persian-English Dictionary*, İstanbul 2005, s. 337.
- Strange, Guy Le, *The Lands of Eastern Caliphate*, London 1966/haz. A. Eskikurt-C. Tomar, *Doğu Hilafetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya)*, İstanbul 2015.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul 1999.
- , "Yıva Oğuz Boyuna Dâir", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, sayı: 9 (1951).
- , "Yıva", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
- Şebânkâreî, *Mecmaü'l-ensâb*, nşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1363 hş.
- Tâhirî, Abdullah Nâsirî, *Dovlet-i Selçukiyyân*, Tahran 1390 hş.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1996.

TÜRKİYE SELÇUKLULARI-EYYUBİ İLİŞKİLERİNDE ÇUKUROVA ERMENİ PRENSLİĞİ'NİN ROLÜ¹

THE ROLE OF ÇUKUROVA ARMENIAN PRINCEDOM IN THE RELATIONS BETWEEN TURKEY SELJUKIANS AND AYYUBIDS

Süleyman ÖZBEK*

Öz

Selçuklu-Eyyubi ilişkileri genellikle tâbi devletlere ve ortak düşmanlara bağlı olarak ittifak ve askeri harekât şeklinde gelişme göstermiştir. Bu ortak düşmanlardan birisi de, bölgede takip ettiği saldırgan ve tahrik edici siyasetiyle olumsuz bir rol oynayan Çukurova Ermeni Prenslığı'dir. Çukurova Ermeni Prenslığı'nin Selçuklu ve Eyyübler arasında tampon bir bölge olması nedeniyle, bazen Türkiye Selçuklu Devletine bazan da Eyyübler'e tâbi olarak hüküm sürmeye çalıştığı görülmektedir. Ermeni Prenslığının, bölgedeki hakim güç olan bu iki devletin iç meselelerindeki karışıklıklardan faydalanarak bölgedeki nüfuzunu artırmak için siyasi hamleler yaptığı görülmektedir. Bu hamleler bölgeden geçen ticaret yollarına saldırı, hac kervanlarını vurmak, Haçlı ve Moğol istilacılar ile ittifak kurmak gibi farklı alanlarda takip edilen bir siyaset şeklinde kendisini göstermiştir. Bu siyaset sonucunda Çukurova Ermeni Prenslığı hem kendi devletini hem de bölgedeki olayları şekillendirmede olumlu ya da olumsuz bir rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler

Türkiye Selçukluları, Ayyubiler, Çukurova Ermeni Prenslığı, Haçlılar, Moğollar.

Abstract

The Relations between Turkey Seljukians and Ayyubids maked progress with alliance and military action depends on vassal states and common enemies. One of these common enemies was Cukurova Armenian Princedom that played a role in agresive and provocatives follow-up policy in the region. By the reason of Çukurova Armenian Princedom is a buffer zone between the Seljukians and Ayyubids states so it dependently reigns in Turkey Seljuq Empire and sometimes Ayyubids states. It is seen that Armenian Princedom make a political moving to raise its prestige make use of the domestic affairs between these two states which they have dominant power in the region. These political moves manifest itself a policy that is pursued in different fields such as attacks on trade

¹ Bu makale Akdeniz Üniversitesi tarafından düzenlenen "Kadim Dostluğun Yüzyıllık Açmazında Türk Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu (Antalya /08-11 Nisan 2015)"nda sunulan tebliğin genişletilmiş halidir.

* Doç. Dr.; Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, sozbek@gazi.edu.tr

routes passing through the region, beating the hadj camel train, making alliance with Crusader and Mongol invaders. As a result of these politics Chukurova Armenian Princedom played a role to form its own state and shaping the events in the region either positive or negative way.

Keywords

Turkey Seljukians, Ayyubids, Chukurova (Cilician) Armenian Princedom, Crusaders, Mongols.

Selçuklu-Eyyûbî münasebetleri genellikle tâbi devletlere ve ortak düşmanlara bağlı olarak ittifak ve ortak askerî harekât şeklinde gelişme göstermiştir. Buradan hareketle iki devlet arasındaki münasebetleri iki hanedan arasında cereyan eden doğrudan münasebetler, tâbi devletlerin sebebiyet verdiği olaylar, iki hanedan arasında gerçekleştirilen ittifak ve yardım anlaşmaları ile ortak düşmanlara karşı yapılan ittifaklar olmak üzere bir kaç başlık altında toplamak mümkündür.

Bu konu başlıkları arasında tabi devletlerin sebebiyet verdiği olaylar ile ortak düşmanlara karşı ittifaklar başlığı altında Çukurova Ermeni Prenslığı önemli yer tutar. Çukurova Ermeni Prenslığı, Selçuklu ve Eyyubi devletleri arasında tampon konumunda olmasından dolayı, durumun icabına göre bazen Selçuklu bazen de Eyyûbiler tarafını metbu kabul eden bir siyaset izlemiştir. Zaman zaman bu iki devletin iç işlerindeki karışıklıklardan ve zafiyetlerden istifade eden Ermeni Prenslığı bölgede nüfuzunu artırmak için siyasi hamleler gerçekleştirmiştir.

Çukurova Ermeni Prenslığının, Selçuklu-Eyyubi ilişkilerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olması açısından konuyu bir kaç başlık altında tasnif edeceğiz. Buna göre;

a) Ermeni Prenslığının kendisine siyasi alan açma amacıyla bölgedeki yayılmacı siyaseti sonucunda ticaret yollarına zarar vermesi.

b) Ermeni Prenslığının Selçuklu veya Eyyubiler arasındaki hakimiyet mücadelelerinde rol alması

c) Ermeni Prenslığının Selçuklu veya Eyyubilere karşı bölgeye gelen istilacı güçlerle ittifakı (Haçlı-Moğol), bu ilişkilerde belirleyici rol oynamıştır.

a) Ermeni Prenslığının Kendisine Siyasi Alan Açma Amacıyla Bölge Olaylarına Doğrudan Müdahalesi ve Yayılmacı Siyaseti Sonucunda Ticaret Yollarına Zarar Vermesi.

Selçuklu ve Eyyubi devletlerinin iç işlerindeki karışıklıklardan ve zafiyetlerden istifade eden Ermeni Prenslığının Çukurova'da nüfuzunu artırmak için siyasi hamleler gerçekleştirmesi, Selçuklu ve Eyyubi devletlerini Ermenilere karşı ittifak kurmaya sevk etmiş ve zaman zaman iki devlet tarafından bölgeye ortak askeri harekât düzenlenmesine sebebiyet vermiştir.

Selçuklu ve Eyyubi devletlerinin Ermenilere karşı düzenledikleri müşterek askeri harekâtlar II. Kılıç Arslan ve Selâhaddin Eyyubi devirlerinde başlamış olmakla birlikte diğer hükümdarlar dönemine de sarkmıştır. Buna göre, Ermeniler üzerine yapılan ilk ortak harekât 1180 yılında gerçekleşmiştir. Bu tarihte Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed ile anlaşmazlığa düşen ve Selâhaddin Eyyubi'nin araya girmesi sonucunda Artuklular ile sıcak savaşın eşliğinden dönen Kılıç Arslan, Eyyûbî sultanı ile gayr-ı müslim devletlere karşı

ittifak halinde hareket etme hususunda bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma çerçevesinde harekete geçen taraflar 1180 yılı sonbaharında (Eylül-Ekim aylarında) Çukurova Ermeni Prensiği'ne karşı ortak bir askerî sefer düzenlediler. Bu seferin sebeplerine gelince;

Ermeni Prensi Mleh (?- 1175), İslâm devletlerine karşı gayet tedbirli hareket ediyor ve onların haklarına herhangi bir tecavüzde bulunmuyordu. Hatta Mleh, Nureddin Zengî'nin tâbiyetini dahi kabul ederek onun himayesine girmişti. Fakat Mleh'in 1175 yılında öldürülmesi ile Çukurova Ermeni Prensiğinde idare, III. Rupen (1178-1187)'in eline geçti. Suriye'deki Haçlılar'dan da yardım alarak İslâm devletlerine karşı tecavüz akınlarına başlayan Rupen, Kılıç Arslan'ın Miryakefalon'da Bizans ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmasını fırsat bilerek, sahil bölgelerinde Bizans'a ait Adana ve Misis şehirlerini ele geçirdi. Rupen, bu başarıları verdiği zafer sarhoşluğu ile Selçuklu arazisine de yağma ve tahrib akınlarına başladı. Ayrıca Çukurova bölgesinde sürülerini otlatmak hususunda eski Ermeni Prensi Mleh ile bir anlaşma yapmış olan göçebe Türkmenlere de saldıran Rupen, Türkmenler'den de pek çok esir ve ganimet ele geçirdi ².

Rupen'in bu saldırgan tavrı karşısında bölgeye bir sefer hazırlığına başlayan Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan, Selâhaddîn Eyyûbî'den de sefer için yardım talebinde bulundu³. Bununla taraflar arasında daha önce yapılan ittifak anlaşması gereğince iki müslüman devlet, gayr-ı müslim bir devlet karşısında birlikte hareket etme imkânı buluyorlardı.

Selçuklu sultanı kuzeyden Ermeni topraklarına girerken, Selâhaddîn Eyyûbî de güneyden Karahisar ve Göksu nehrini geçerek Ermeni topraklarına girdi. İki ateş arasında kalan ve bölgedeki iki büyük askeri güce karşı mukavemet edemeyeceğini anlayan III. Rupen, barış isteğinde bulundu. Ekim 1180'de Samsat yakınlarında II. Kılıç Arslan'ın elçileri, Musul Hükümdarı Seyfeddin ile Artuklu beylerinin ve III. Rupen'in katıldığı toplantı sonrasında bir sulh antlaşmasına varıldı. İki yıl sürece sulh antlaşması gereğince Ermeni Prensi elindeki Türkmen

² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih* (Nşr. C. eş- Şeyyal) Kahire 1953-1960, C. XI, s. 466, *İslam Tarihi, İbnü'l-Esir el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi* (Türkçe Trc., A. Ağrakça, A. Özaydın), İstanbul 1987, C. XII, s. 372; Abû'l-Ferec, Bar Hebraus, *Ebu'l-Ferec Tarihi* (trc. Ö. Rıza Doğrul) Ankara 1945-1950, C. II, s. 426; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1971, s. 212-213; Ramazan Şeşen, *Selahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti*, İstanbul 1983, s. 62.

³ Ebu Şame, *Kitabu'r-Ravzateyn fi Ahbari'd-Devleteyn*, (thk. M. Hilmi Muhammed Ahmed), Kahire 1956-1962, C. II, s. 17; İbn Şeddad, *Kitabu Nevadiru's-Sultaniyye ve'l-Mehasinu'l-Yusufiyye* (nşr. C. Şeyyal), Kahire 1964, s. 43-54; İbn Vasil, *Müferricü'l-Kürub fi Ahbari Beni Eyyub* (Nşr. C. Şeyyal) Kahire 1953-1960, C.II, s. 100; el-Markizi, *Kitabu's-Sulûk li Marifeti Düvel'l-Mülûk*, (Nşr. M. M. Ziyade) C. I, s. 70; Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'atu'z-Zeman fi Tarihi'l-Ayân*, Haydarabad 1951, C.I, s. 360-361; İbnü'l-Esir, *a.g.e*, XI, s. 466. Sibt ve İbnü'l-Esir Ermeniler üzerine yapılan bu seferin sadece Eyyubiler tarafından yapıldığını söyleyerek Selçuklulardan hiç bahsetmez.

esirleri bırakmayı, gasp edilen malları iade etmeyi ve yüklü miktarda da savaş tazminatı ödemeyi kabul etti. Antlaşma sonrasında II. Kılıçarslan Malatya'ya hareket ederken, Selahaddin Eyyubi'de Mısır'a döndü⁴.

Çukurova ve Toroslarda yaşayan Ermeniler II. Leon (1187-1219) dönemine kadar Bizans'a saldırgan, Türkiye Selçuklu devletine karşı savunma siyaseti güderken, bu tarihten itibaren Hristiyan devletlerle işbirliği Selçuklu Devletine karşı saldırı şeklinde bu siyaset değişti. Sultan II. Kılıç Arslan'ın sağlığında 11 oğlu arasında devlet topraklarını bölmesi devleti zaafa uğratmış ve kardeşler arasında hakimiyet mücadelelerinin başlamasına sebebiyet vermişti. Bu durumdan istifade ederek harekete geçen II. Leon, Ereğli ve Kayseri'ye karşı saldırı girişiminde bulundu. Ancak kısa süre sonra kardeşlerini bertaraf ederek devletin hakimiyetini ele geçiren II. Süleymanşah (1196-1204), Ermenileri Torosların güneyine sürdüğü gibi Leon'u da teslim olmaya zorladı. Nihayetinde Çukurova Ermeni Prenslığı, Selçuklu devletinin tabiiyetini kabul etmek zorunda kaldı. Ancak Prens II. Leon, bölge hakimiyeti için giriştiği bu ilk teşebbüsünde başarıya ulaşamadıysa da yayılma ve Selçuklu Devletine saldırma siyasetinden vazgeçmedi⁵.

Selçuklu ve Eyyubi devletleri tarafından Ermeni Prenslığı üzerine yapılan bir başka ortak harekât ise 1209 yılında Gıyaseddin Keyhusrev zamanında gerçekleşti. Ermeni Prensi II. Leon, Rükneddin Süleymanşah'ın 1204 yılında ölümünü fırsat bilerek Selçuklulara itaaten ayrıldı ve Selçuklu topraklarına tecavüz akınlarında bulunmaya başladı. Bunun yanı sıra bir taraftan deniz yoluyla gelerek Antalya ve Alanya limanlarından karaya çıkan ve buradan Selçuklu ülkesine giden ticaret kafilelerine, diğer yandan da kara yoluyla Suriye ve Mısır'dan gelerek yine Selçuklu ülkesine giden ticaret kervanlarına saldırarak ticari faaliyetleri engellemeye başladı. Bununla da yetinmeyen Leon, Halep Eyyûbî hükümdarı el-Melik ez-Zâhir'in idaresindeki topraklara da girerek Maraş'ı zabt ile bölgede yağma ve tahribatta bulundu. ez-Zâhir'in, Ermeni Prenslığının bu saldırılarına karşılık vermesiyle bölgede asayiş ve huzur ortamı tamamiyle ortadan kalkmış ve ticari faaliyetler de sekteye uğramıştı. Güney

4. Ramazan Şeşen, "İmadeddin Katip el-İsfehani'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihi İle İlgili Bahisler" *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 3/1971, s. 271; Ebu Şame, *Kitabu'r-Ravzateyn*, C. II, s. 16-17; Ebu'l-Ferec, *Tarih*, C. II, s. 426; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye* (Nşr. A. Ebu Mühlîm-A. Necib Attavi) 4. Bsk., Beyrut 1988, C. XII, s. 326; Makrizi, *es-Sulûk*, C. I, s. 93-94; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 213; Ramazan Şeşen, *Salahaddin Eyyubi ve Devlet*, İstanbul 1987, s. 76; Salim Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, Ankara 1997, s. 81; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK, Ankara 2007, s. 146-147; Kenneth M. Setton, *A History of the Crusades (1189-1311)*, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, s. 643

⁵ S. Koca, I. İzzeddin Keykavus, s. 81-82.

sınırlarındaki bu gelişmelerin Türkiye Selçuklu devletine de ekonomik anlamda zarar vermeye başlaması üzerine, Selçuklu sultanı I. Gıyâseddîn Keyhûsrev, hem sınırlarına yapılan saldırıları berteraf etmek hem de ticaret yollarının güvenliğini sağlamak amacıyla harekete geçti ⁶.

Gıyâseddîn, öncelikle Haleb Eyyubi Meliki ez-Zâhir'e bir elçi göndererek Ermeniler üzerine yapacağı sefer için ondan askeri kuvvet göndermesini istedi. Sınırlarındaki Ermeni saldırılarından rahatsız olan ez-Zâhir hiç tereddüt etmeksizin bu teklifi kabul ederek, Seyfeddîn İbn Alemüddîn ve İzzeddîn Aybek Futeys adlı kumandanların idaresinde hazırladığı bir Eyyubi birliğini Selçuklu Sultanına gönderdi.

Gıyâseddîn Keyhusrev, H.605 / M. 1208-1209 yılında ordusuyla harekete geçerek öncelikle Maraş üzerine yürüdü ve şehri ele geçirdi. Bu şehir Selçuklu devleti ile Eyyubîler arasında devamlı surette el değiştirmiş ve son olarak II. Kılıç Arslan'ın evlâtları arasında yaptığı taksimatta Elbistan Meliki Mugiseddîn Tuğrulşâh'a verilmişti. Maraş'ı kolayca ele geçiren Gıyâseddîn, şehir idareciliğine Hüsameddîn Hasan'ı tayin etti. Burada bulunduğu sırada Haleb Eyyubi hükümdarı ez-Zâhir'in gönderdiği yardımcı kuvvetler de kendisine katıldı. Böylece askerî gücü iyice artan Gıyâseddîn, Eyyübî kuvvetleri ile birlikte Ermeni Prenslığına karşı saldırıya geçti. Selçuklu ordusu büyük bir süratle Ermeni sınırını geçerek iç kısımlarda yağma ve tahribata girişti. Prenslığın önemli bir üssü olan ve Prens Leon'un oğlu Gregoire tarafından müdafaa edilen Pertus kalesi kuşatılarak kısa zamanda ele geçirildi. Selçuklu ordusu Ermeni Prenslığında pek çok şehir ve kaleyi ele geçirerek başta Prens'in oğlu olmak üzere sayısız esir ve ganimet ele geçirdi. Ülkesinin bu şekilde tahrip edilmesi karşısında çaresiz kalan Ermeni Prensi Leon, Mısır Eyyübî hükümdarı el-Melik el-Adil Seyfeddîn ve Haleb hükümdarı el-Melik ez-Zâhir'den sulh için arabulucu olmalarını rica etti. Gıyâseddîn Keyhûsrev de kış mevsiminin yaklaşması üzerine seferin zorlaşacağını düşünerek sulh talebini kabul etti. Yapılan anlaşma ile Ermeni Prenslığı tekrardan Selçuklu Devleti'nin tabiyetini kabul ediyordu. Ayrıca Müslüman esirlerin iadesi, tüccarların zararının tazmini ve Selçuklu sınırları ile Halep topraklarına bir daha tecavüzde bulunulmaması da anlaşma şartları arasındaydı. II. Leon, bu antlaşmaya I. Keyhûsrev'in saltanatı süresince sadık kalmış ve Sultan adına da tabiyet alameti olarak sikke kestirmiştir ⁷.

⁶ İbn Vasil, *Müferricü'l-Kürub*, C. III, s. 170-171; İbnü'l-Esir, *el-Kamil* (trc). C. XII, s. 199-200; Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, s.163-164.

⁷ İbn Vasil, *Müferricü'l-Kürub*, C. III, s. 187; İbnü'l- Adim, *Zübdetu'l-Haleb Min Tarihi Haleb* (Nşr. S. Dehhan) Dımaşk, 1951-1968, C. III, s. 159-160; İbn Kesir, *el-Kâmil*, C. XIII, s. 48; Ravendi, *Rahatu's-Sudur ve Ayatu's-Surur* (Trc. A. Ateş), Ankara 1957, s. 463-467.

Ermeniler üzerine yapılan bir başka Selçuklu - Eyyubî ortak harekâtı ise 1216 yılında I. İzzeddîn Keykâvus zamanında oldu. I. İzzeddîn, kendisine karşı saltanat mücadelesine giren kardeşi Alâeddîn Keykûbâd'ı uzun ve yorucu uğraşlar sonucunda bertaraf etmeyi başarmıştı. Bu saltanat mücadelesinde Ermeni Prensi II. Leon, Alâeddîn Keykûbâd safında yer alırken diğer taraftan da Toros dağlarını aşarak Ulukışla, Ereğli ve Karaman ile bazı kaleleri ele geçirdi. Taht mücadelesinden başarı ile çıkan İzzeddin Keykâvus ise kısa süre sonra Karadeniz bölgesine düzenlediği bir seferle 1214 yılında Sinop'u alarak buralarda asayişi sağladı. Daha sonra sefer yönünü güney sınırlarına çeviren İzzeddin Keykavus, saltanat mücadelesinde kardeşi ile beraber hareket ederek kendisini zor durumda bırakan Kilikya Ermenileri üzerine yöneldi. Bu harekât esnasında Ermenilerin elinden Lülüve, Ereğli ve Larend'e'yi geri alan Selçuklu Sultanı, son olarak 1212 yılından beri Haçlıların elinde olan Antalya'yı da kuşatarak 1216'da şehri yeniden Selçuklu topraklarına kattı ⁸.

Antalya'nın fethi Haçlılarla Ermeniler arasındaki ittifakın bozulmasına sebep olmuştu. Selçuklu Sultanı bu fırsattan faydalanarak Çukurovadaki Ermenileri tamamen itaat altına almak istiyordu. İzzeddin Keykavus bu nedenle 1216 Mayıs'ında tabiiyetindeki beylere sefer için toplanmalarını emretti. Selçuklu Sultanı aynı zamanda, Haleb hâkimi el-Melik ez-Zâhir'e de bir elçi göndererek daha önce olduğu gibi Ermenilere karşı birlikte hareket etmeyi teklif etti. 1209 yılında Gıyaseddin Keyhusrev ile yaptığı ittifaktan kazançlı çıkan Haleb hâkimi ez-Zâhir, bu teklifi hemen kabul etti ⁹. Çünkü ez-Zâhir, amcası olan Eyyübî hükümdarı el-Melik el-Adil ile Halep'e sahip olmak isteyen Ermenilerin yakınlık kurmalarından rahatsız olup bu sebeple I. İzzeddin Keykavus'un teklifini uygun görmüştü. Ancak Mısır Eyyübî hükümdarı el-Melik el-Adil, Selçuklu sultanının asıl amacının Haleb'i ele geçirmek olduğunu bu nedenle Selçuklulara güvenmemesi konusunda yeğenini ikaz ederek onu bu ittifaktan vazgeçirmeye çalıştı. Bu sırada II. Leon da ez-Zâhir'e elçi ve değerli hediyeler göndererek onu Selçuklularla yapacağı ittifaktan vazgeçirmeye çalışıyordu. Bu sefer esnasında İzzeddin Keykavus'un yanlış bir politika izleyerek, Melik ez-Zahir'in idaresinde olan bazı kalelere saldırıda bulunması Haleb hakimini tedirgin etti. El-Melik ez-

⁸ Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara 2002, s. 27; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.167-168.

⁹ İbn Vasil, *Müferricü'l-Kürûb*, C. III, s. 234; İbn Adim, *Zübdetü'l-Haleb*, C. III, s. 168; İbn Kesir, *el-Kâmil*, C.XIII, s. 48; Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'atu'z-Zeman fi Tarihi'l-Ayan*, Haydarabad 1951, C. II, s. 572; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi* (Trc. F. Işıltan), Ankara 1987, C. III, s. 119-122; C. Cahen, *La Syrie du Nord a L'Epoque des Croisades et la Principauté Franque d'Antioche*, Paris 1940, s. 617-619.

Zahir, amcası ile Selçuklular arasında hangi tarafı seçeceği konusunda tereddütler içerisinde bocalarken 1216 yılında vefat etti¹⁰.

Onun ölümünden sonra Haleb'te baş gösteren karışıklık üzerine bazı Eyyubi emirleri I. İzzeddin Keykavus'un tâbiyyetine girerek onu idareyi ele alması için Haleb'e davet ettiler. 1216 yazını bu şekilde geçiren Selçuklu Sultanı, Haleb'i ele geçirme hususunda karşısına çıkan bu fırsatı değerlendirmek istiyordu. Amacına ulaşmak için öncelikle Ermeni seferini biran önce nihayete erdirmek zorunda olan İzzeddin Keykavus, ordularını dört koldan Ermeni ülkesine yönlendirdi. Ermenilerin en müstehkem kalelerinden bugünkü Saimbeyli kasabasında yer alan Haçin kalesi ve Göksun-Maraş arasındaki Çınçın kalelerini kuvvetli hücumlar neticesinde ele geçirdi. Bunlara ilaveten Selçuklu kuvvetleri çeşitli şehir ve kasabaları da zapt ederek Ermeni Prensinin bulunduğu Keban'ı (Keben/Gaban)¹¹ kuşatma altına aldı ve Ermenileri büyük bir bozguna uğrattı.¹² Selçuklu ordusunun Kebana karşı giriştiği saldırılarda Ermeni ordusu büyük kayıplara uğradı. Ancak II. Leon, kurtulmayı başardıysa da, Ermeni ileri gelenleri ile birlikte pek çok şövalye tutsak edilerek, Keban önlerinde bulunan Sultanın huzuruna götürüldüler. Şehri terkeden II. Leon, bir hafta boyunca yapılan aramalara rağmen bulunamayınca ele geçirilen ganimet ve tutsaklarla Kayseri'ye dönüldü¹³.

II. Leon, uğradığı ağır mağlubiyetten sonra, Selçuklularla anlaşma yapmak üzere 1218 yılında, itaatini bildiren ve bağışlanmayı talep eden bir mektup ile birlikte, 20 bin dinar (altın), gümüş pek çok değerli eşya yanında at, katır ve güzel frenk cariyelerini Selçuklu başkentine gönderdi. Ayrıca bunlara ilaveten

¹⁰ İbn Bibi, *el-Evamiru'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye* (Nşr. A. Erzi) Ankara 1956, s.161-163; İbn Bibi, *el-Evamiru'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye (Selçuk Nâme)*, (trc. M. Öztürk), Ankara 1996, C. I, s. 189-192; İbn Vasil, *Müferricü'l-Kürûb*, C. III, 234-237, 250; İbn Esir, *el-Kâmil*, trc. C. XII, s. 269-270; Sibt, *Mir'atu'z-Zeman*, C. II, s. 579-581; Ali Sevim, *Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, s. 27; M. Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.167-168.

¹¹ Keban kalesi Ermeni devleti ile Selçuklu devleti arasında bir geçit bölgesiydi. Avrupadan deniz yoluyla gelen ticaret malları kervanlar vasıtasıyla Ceyhan vadisini takip ederek Keban'a geliyorlar ve buradan Selçuklu sınırlarına giriyorlardı. (bkz. O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 314-315).

¹² O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 314-315; O. Turan, "Keykâvus I", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, İstanbul 1977, C. VI, s. 637; Faruk Sümer, "Keykavus I", *İslâm Ansiklopedisi (TDV)*, Ankara 2002, C. XXV, s. 353; A. Sevim, *Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, s. 28. Ayrıca Keban kalesi Ermeni devleti ile Selçuklu devleti arasında bir geçit bölgesiydi. Avrupadan deniz yoluyla gelen ticaret malları kervanlar vasıtasıyla Ceyhan vadisini takip ederek Keban'a geliyorlar ve buradan Selçuklu sınırlarına giriyorlardı. (bkz. O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 314-315).

¹³ Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi* (951-1134) (trc. H. Andresyan), Tarih Kurumu basılmamış Daktilo nüsha, s 77-78; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.170; S. Koca, I. İzzeddin Keykavus, s. 84.

önceki senenin vergisinin de ödenmesi kararlaştırıldı. II. Leon'un yapmış olduğu teklif kabul edilerek başta Luluva (Ulukışla) olmak üzere, sınırda bulunan bazı kalelerin, İsovra Çayı'nın ve Lozad (Lauzad) Geçidi'nin Selçuklulara bırakılması kararlaştırıldı. Bu antlaşma ile Kilikya Ermenileri tekrar Selçuklulara bağımlı duruma geldiler. Ermeni Prensi bastırıldığı paralara vasallık şartları gereği Selçuklu Sultanı'nın adını yazdırmak zorunda kaldı. Buna karşı Sultan ise Çukurova Ermeni Prensi Leon'u vasal Sis (Kozan) Prensi olarak tanıyacağına dair bir menşûr verecekti¹⁴. Nitekim Emîr-i Devât Ziyâüddin Karaarslan başkanlığında bir elçi heyeti, antlaşma şartlarının gereği olarak Prens Leon'a verilmek üzere tâbiyet alameti olan menşûr ve hil'atı Sis'e götürdü. Leon'un sarayında yapılan bir tören ile Selçuklu sultanının menşuru okundu. Sonrasında Prens Leon sultanın gönderdiği hil'atı giyerek, sultanla yapmış olduğu anlaşmaya sadık kalacağına dair önde gelen Ermeni prensleri ve Ermeni tekfuruları ile beraber tek tek yemin etti. Bu durumun neticesinde Anadolu-Suriye ticaret yolu güvenceye alınarak Çukurova Ermeni Prenslığı tekrar tâbiyet altına alınmış oldu.¹⁵ Bundan sonra Ermeni Prenslarının Selçuklu sultanlarının tâbiyetleri Köseadağ bozgununa değin devam etmiştir.¹⁶

I. İzzeddin Keykavus, bu olaydan hemen sonra civar ülkelere Ermeni Prenslığı ile aralarındaki anlaşmazlığın giderildiğini, yolların tacir ve yolculara açılmış olduğunu, yollarda hiç kimseye bir zarar gelmeyeceğini, zarara uğrayanların zararlarının Selçuklu devletince tazmin edileceğini bildiren bir mektup gönderdi¹⁷. Böylece ticarî faaliyetler tekrar başladı ve Anadolu- Suriye ticaret yolu güvence altına alınmış oldu. Ayrıca sultan tarafından uç beylerine tüccarlara serbestiyetlik verildiğine dair fermanlar da gönderildi.¹⁸ Selçuklu sultanlarının kuruluştan beri uyguladıkları ekonomi politikalarını göz önüne aldığımızda, Anadolu'dan geçen ticaret yollarını açık tutmak ve tüccarların güvenliğini sağlamak devletin ilk sırada yer alan hedefleri arasındadır. Buna bağlı olarak gerek Karadeniz ve Akdeniz'deki sahil şehirlerinin fethi, gerekse deniz aşırı yapılan Suğdak seferinin sebepleri arasında bu amaç ilk sırada yer almaktaydı. Nitekim 1216-18 yıllarında Ermenilere karşı yapılan bu askeri

¹⁴ İbn Bibi, *el-Evâmir'ul-Alaiyye*, (Nşr. A. Erzi), s. 161-169; İbn Bibi (Trc), C. I, s. 190-191; A. Sevim, *Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, s. 28. S. Koca, *I. İzzeddin Keykâvus*, s. 46, 84-85; M. Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.172.

¹⁵ A. Sevim, *Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, s. 28-29.

¹⁶ O. Turan, "Keykâvus I", *İ.A.*, C. VI, s. 638; F. Sümer, "Keykavus I", *DİA*, s. 353.

¹⁷ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-Alaiyye* (Nşr. A. Erzi), s. 170-171; İbn Bibi (Trc.), C. I, s. 190-191; M. Ersan, "Türk Ermeni İlişkileri (XI_XIII Yüzyıllar)", *Tarihte Türkler ve Ermeniler (Ortaçağ)*, Ankara 2014, C. II, s. 188-189.

¹⁸ O. Turan, "Keykâvus I", *İ.A.*, C. VI, s. 638.

harekâta da Akdeniz sahillerindeki ticaret yollarının güvenliğini sağlamak ana gayelerden birisini teşkil etmiştir¹⁹.

b) Ermeni Prensiğinin Selçuklu ve Eyyubiler Arasındaki Hakimiyet Mücadelelerinde Rol Alması

Çukurova Ermeni Prensiğinin özellikle Selçuklu hanedan üyeleri arasındaki taht mücadelelerinde önemli rol oynadığı görülmektedir. Bunlardan ilki II. Kılıçarslan'ın vefatından sonra kardeşler arasında başlayan hakimiyet mücadeleleri esnasında yaşanmıştır. Ermeni Prensi II. Leon 1195 yılında bir taraftan Torosları aşarak Ereğli'ye saldırırken diğer yandan da Elbistan hâkimi Mugîsüddin Tuğrul Şah üzerine yürüyerek onu kendisine tâbi duruma getirmiştir. Aslında bu tabiyet Mugiseddin Tuğrul Şah'ın yararına olmuş ve Mugiseddin Tuğrul Şah bu sayede kardeşi Sivas ve Aksaray hâkimi Kutbeddin'in saldırıları ve tecavüzlerinden korunmuştur²⁰. Selçuklu Devleti Ermenilerin yaptıkları bu saldırılara yalnızca Çukurova'ya yaptığı küçük çaplı bir kaç akın ile karşılık verebildi²¹.

Bu olaydan bir yıl sonra 1196'da Selçuklu melikleri arasında cereyan eden hakimiyet mücadelelerinde Gıyaseddin Keyhüsrev, kardeşi Rükneddin Süleymanşah karşısında tutunamayarak tahtı kaybetmiş ve ülkeyi terk ile Bizans'a sığınmaya karar vermişti. Bizans yolculuğu esnasında Ladik'te, Türkmenler tarafından saldırıya uğrayınca yolunu değiştirerek Çukurova'ya yönelmişti. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ülkesi sınırlarına geldiğini haber alan II. Leon, onu hâlen tahtın sahibi bir Selçuklu Sultanı gibi karşıladı. Gıyaseddin Keyhusrev'in önünde atından inerek, hürmet ve saygıyla selamladı ve bir ay süreyle ülkesinde misafir etti. Gıyaseddin Keyhusrev, kardeşi ile yeni bir mücadeleye girişmek maksadıyla II. Leon'dan hem askerî hem de siyasi yardım istedi. Buna karşın II. Leon ise Selçuklu Sultanından çekindiği için "Süleymanşah ile yeni bir barış anlaşması yaptığını" ifade ederek Gıyaseddin Keyhusrev'in bu

¹⁹ Selçuklu Devletinin iktisat politikaları hakkında bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Salim Koca, Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar, *Türkler, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 2002, C. VII, s. 344-353; Sezgin Güçlütaç, "Anadolu Selçuklu Devletinin Ticaret Politikası", *Türkler, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 2002, C. VII, s. 365-374; Çiftçioğlu, İsmail. "Türkiye Selçuklu Devleti İktisat Tarihine Genel Bir Bakış". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (1) 1998, 137-146.

²⁰ M, Ersan, "Selçuklu-Ermeni İlişkileri", *Türkler, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 2002, C. VI, s. 635-644

²¹ Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.160.

teklifini kabul etmedi. Ermeni prensinden umduğunu bulamayan Gıyaseddin Keyhusrev oradan ayrılıp Elbistan'a doğru yola çıktı. II. Leon, Ermeni Prensiğinden ayrılırken ülkesinin sınırlarına kadar Gıyaseddin Keyhusrev'e eşlik etti. Kaynaklar devrik sultan olmasına rağmen Gıyaseddin Keyhusrev'in, II Leon'a hilat giydirdiğinden bahsederler ki, bu durum Ermeni Prensiğinin Selçuklulara tabiliğinin halen devam ettiğine işaret etmektedir²².

Ermeni Prensiğinin Selçuklu hanedan üyeleri arasındaki taht mücadelelerinde en etkili olduğu olay ise I. İzzeddin Keykavus ile I. Alaaddin Keykubâd arasındaki taht mücadelesinde yaşanmıştır.

1211 yılında Alaşehir'de Bizans ile giriştiği savaşta şehit düşen I. Gıyaseddin Keyhusrev'in yerine, oğullarından İzzeddin Keykavus devlet ricali tarafından tahta çıkarılmıştı. Ancak diğer kardeş Melik Alâeddin Keykubâd, bu durumu kabullenmeyerek İzzeddin Keykavus ile taht mücadelesine girişti. Keykubad, öncelikle Erzurum meliki Muğsüddin Tuğrul Şah ve Danişmendli Zahîreddin İli ile görüşmeler yapmak suretiyle İzzeddin'e karşı bir ittifak cephesi oluşturdu. Daha sonra Ermeni Prensi II. Leon'a da elçi gönderen Keykubâd, onu da ikna etmeyi başararak, İzzeddine karşı oluşturulan bu ittifaka dahil etti. Müttefikler başarılı olacaklarından emin bir şekilde Kayseri önlerine gelerek İzzeddin'i kuşatma altına aldılar. Müttefikler karşısında zor durumda kalan ve ikbali için ümitsizliğe düşen İzzeddin, Kayseri'yi terkederek Konya'ya çekilmeyi düşündü. Mübarezeddin Çavlı, Zeyneddin Başara, Mübarezeddin Behramşah gibi büyük emirler İzzeddin Keykavus'u taht mücadelesine devam etmesi hususunda güçlkle ikna ettiler. Mücadele azmiyle yeniden harekete geçen İzzeddin, ilk iş olarak karşısında yer alan müttefiklerin arasını açmak için çalışmalara başladı. Öncelikle Mısır Eyyubi hükümdarı el-Melik el-Adil'den yardım talebinde bulundu. El-Adil bu talebe olumlu yaklaşarak Ahlat meliki el-Eşref Musa'dan İzzeddin'e yardımcı olmasını istedi. Bu gelişmeler üzerine Melik el-Eşref ile geçmişe dayalı bir husumeti olan Erzurum Meliki Muğiseddin Tuğrulşah, ülkesinin tehdit altına girdiğini düşünerek tedirgin oldu ve derhal ittifaktan ayrılarak Kayseri'yi terk ile ülkesine döndü²³.

Müttefikleri ayırma planının ilk adımında başarılı olan İzzeddin'in ikinci hedefi Ermeni Prensi oldu. İzzeddin Keykavus, Ermeni Prensiğini de bu

²² İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-Alaiyye* (Trc.), C. I, s. 57-58; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 247; M. Ergan, "Türk Ermeni İlişkileri (XI-XIII. Yüzyıllar)", C. II, s. 183; Selim Kaya, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara 2006, s. 99.

²³ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-Alaiyye* (Trc.), C. II, s. 134-140; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 295; S. Koca "Sultan I. İzzeddin Keykavus ile Melik Alaaddin Keykubad Arasında geçen Otorite Mücadelesi" *Bellekten*, Cilt: LIV / 211,(1990), s. 937-938.

ittifaktan ayırmak için büyük emirlerden Celâleddin Kayserî'yi görevlendirdi. Celâleddin Kayserî, Ermeni Prensi ile irtibata geçerek Ermeni kuvvetlerinin ittifaktan ayrılarak ülkelerine dönmeleri halinde Selçuklu sultanının kendilerine 12.000 mud zahire vereceğini vadetti. Kısa süre önce ülkesi Selçuklu ve Eyyubi kuvvetleri tarafından tamamen yağma ve tahrip edilen Ermeni Prensi için bu teklif bulunmaz bir fırsattı. Leon anlaşmaya razı olmakla birlikte, Selçuklulardan bu hususa sadakat edileceği doğrultusunda yazılı bir teminat istedi ve kendisine bu minval üzere bir vesika ulaştırıldı. İki taraf arasında uzlaşmanın ardından Ermeni askerleri sabaha karşı bütün araç ve gereçleri ile savaş meydanından gizlice çekildi. Önce Erzurum melikinin arkasından da Ermeni Prensinin kuşatmayı terkederek ittifaktan ayrılması üzerine Danişmendli Zahirreddin İli de Keykubad'ı terkederek Kayseri önlerinden ayrıldı. İzzeddin karşısında yalnız kalan Alâeddin Keykubâd ise, kuşatmayı kaldırarak süratle Ankara'ya çekilmek zorunda kaldı. İzzeddin Keykavus, kardeşi Alaeddin'in yakalanmasını daha sonraya bırakarak Kayseri'de bulunan devlet adamlarına hilatlar dağıtıp tayinler yaptı. Kayseri'den Aksaray yoluyla Konya'ya geçen İzzeddin, büyük bir merasimle Selçuklu tahtına oturdu. Daha sonra İzzeddin Keykavus tarafından Ankara'da kuşatma altına alınan Keykubâd teslim olmak zorunda kalmış ve Minşar kalesine hapsedilmiştir. I. İzzeddin Keykavus'un Türkiye Selçuklu sultanlığı kesinleşince Ermeni Prensi II. Leon, İzzeddin'e bağlılığını bildiren bir elçi ile birlikte değerli atlar, altın ve gümüş yemek takımları, kıymetli kumaşlar başta olmak üzere çeşitli hediyeler göndermiştir. II. Leon bir süre sonra Selçuklu sınırlarında tecavüzkar hareketlerde bulunarak I. İzzeddin Keykavus'un hışmını üzerine çekmiştir. Sultan Keykavus 1214 yılında Sinop'un fethini müteakip Ermeniler üzerine yürüyerek Lülüve, Ereğli ve Larendeyi alarak Ermeni Prensiğini cezalandırmıştır²⁴.

1220 yılında Selçuklu tahtına geçen Alâeddin Keykubâd, Ermeni Prensinin Kayseri kuşatmasındaki ihanetini unutmamış ve ilk işi bu ihanetin intikamını almak olmuştur. Bu sırada Ermeni devleti ile Antakya Haçlı Prenskipliği arasında veraset davası bulunmakta idi. Bunu fırsata dönüştürmek isteyen Antakya Prenskip'i Alaeddin'e Ermenilere karşı, müttefiklik teklif etti. Teklif kabul edilince 1225 yılında üç koldan Ermeni topraklarına saldırıldı. Çukurova fethini me'mur edilen Antalya sübaşısı Mübarizeddin Ertokuş, sahil boyunca hareket ederek Manavgat Anamur başta olmak üzere 40 kaleyi almış ve silifkeye kadar ilerlemiş ve Ermenilerin Kıbrıs'tan yardım almalarının önüne geçmiştir. Diğer iki kuvvetin karadan ilerlediğini ifade eden İbn İbî, hangi yönden hangi kuvvetin

²⁴ İbn Vasil, *Müferricü'l-Kürûb*, C. III, s. 233; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 307-308; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.166-167; Koca, I. İzzeddin Keykavus, s. 83

ilerlediğini belirtmemekle birlikte yalnızca Maraş yönünden Çukurova'ya giren Selçuklu komutanının Çaşnigir Mübarizeddin Çavlı olduğunu nakletmektedir. Sefer sırasında irili ufaklı 70 kadar kale Selçukluların eline geçti. Ermeniler Selçuklulara antlaşma teklif ederek 1218 yılında yapılan antlaşma da belirlenen haracın iki mislini (yani 40 bin dinar) ödemeyi kabul etmekten başka kesecekleri sikkede sultanın adının bulunması şartını kabul ettiler böylece yeniden Selçuklu tabiiyetine girmiş oldular. Bundan başka sultan istediği zaman 1000 atlı ile 500 çarkçı göndermeyi taahhüt ettiler²⁵.

Bu konu ile ilgili bir başka örneğimiz ise 1219 yılında cereyan etmiştir. Ancak bu olay diğerlerinden biraz farklıdır. Daha önceki olaylarda sadece Selçuklu hanedanı arasındaki hakimiyet mücadelelerinde Ermenilerin tutumu konu edinmişti. Burada ise Selçuklu ve Eyyubi devletleri arasında cereyan eden bölge hakimiyeti ile ilgili olarak Ermeni Prensiğinin oynadığı rol ele alınacaktır.

Yukarıda bahis konusu ettiğimiz 1216 yılındaki Selçuklu-Eyyubi kuvvetlerinin ortak harekâtıyla Ermeniler üzerine yapılan sefer sırasında Haleb hakimi el-Melik ez-Zahir ölmüştü. Onun ölümü üzerine Selçuklu sultanı İzzeddin Keykavus Halebi ele geçirmek emeline düşmüş ve bu amaçla Ermeni seferini tamamladıktan sonra 1219 yılında Haleb'e karşı harekete geçmiştir. İzzeddin bu amaçla topladığı orduya tabi devlet kuvvetlerini de çağırarak, daha önce yapılan antlaşma gereğince Ermeni Prensi II. Leon da bu seferde yer almış bulunmaktaydı. Selçuklu ordusu Haleb üzerine harekete geçtiğinde Eyyubi meliklerinden el-Eşref, İzzeddin Keykavus'u şüpheye düşürecek bir planı devreye soktu. Selçuklu komutanlarının ağızından mektuplar kaleme alarak bir ihanet oyunu planladı. Bunu teyid etmek için de, Ermeni Prensi'nin I. İzzeddin Keykavus'a aynı konuya işaret eden bir mektup göndermesini sağladı. Bu ihanet planı karşısında tereddüt içerisinde kalan ve iki devletin öncü kuvvetleri arasında cereyan eden savaşta da Selçuklu kuvvetlerinin yenilgiye uğraması üzerine, I. İzzeddin Keykavus'un şüpheleri daha da kuvvetlendi. Bu esnada el-Eşref de, asıl ordusuyla karşı saldırıya geçmiş ve Selçuklu ordusunu mağlûp etmişti. Bu yenilgi üzerine İzzeddin Keykavus, ihanet oyununda isimleri geçen bütün komutanları bir eve toplayarak üzerlerine kapıları kilitlemiş ve evi ateşe vermek suretiyle cezalandırmıştır. Ancak daha sonra bu ihanetin bir oyun olduğu ve komutanların suçsuzluğu ortaya çıkınca Selçuklu sultanı yaptığından büyük

²⁵ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-Alaiyye* (Trc.), C. II, s. 352-353; Ebu'l-Ferec, *Tarih*, C. II, s. 505; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 344-345; M. Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.180; F.Sümer, "Alaeddin Keykubad I", *DİA*, C. 25, 2002, s. 358.

nedamet duyarak derin üzüntülere gark olmuştur. Kaynaklar bu üzüntü sebebiyle İzzeddin Keykavus'un vereme yakalandığını ve acısını hafifletmek amacıyla da komutanları yaktığı arsa üzerinde bir mescit inşa ettiğini yazarlarki bu mescit kaynaklarda "suhteganlar mescidi " adıyla anılmıştır ²⁶.

c) Ermeni Prenslığının Selçuklu veya Eyyubilere Karşı Bölgeye Gelen İstilacı Güçlerle İttifakı (Haçlı-Moğol)

Çukurova Ermeni Prenslığının bölge olaylarında en dikkat çekici etkilerinden birisi de bölgeye gelen istilacı güçlerle olan ilişkileridir. Ermeni Prenslığı kendisini baskı altında tutan Müslüman devletlere karşı gerek Haçlıları gerekse Moğolları bir kurtarıcı olarak görmüş ve istilacılara yardımcı kuvvet ve Anadolu yollarında rehberlik etmek başta olmak üzere her türlü yardımdan ve hizmetten kaçınmamışlardır. Bu konuda Anadolu'ya gelen istilacı güçleri iki grupta ele almak gerekir. İlki batıdan yani Avrupa'dan gelen Hıristiyan Haçlı orduları, diğeri ise doğudan gelen putperest Moğol istilasıdır. Kronolojik sıra itibarıyla Çukurova Ermenilerinin ilk muhatabı Haçlılar olmuştur. İlk bakışta Ermenilerin kendi dindaşları olan Haçlılara karşı kucak açmaları onlarla birlikte hareket etmeleri gerektiği düşünülebilir. Ancak Çukurova Ermeni Prenslığı, gerek Bizans gerekse Haçlılarla olan ilişkilerini hakim olduğu bölgede müstakil bir Prenslük kurma amacıyla ekillendirecektir.

Bizans imparatorları tarafından devletin doğu sınırlarını güvence altına almak amacıyla buldukları bölgelerden zorunlu göçe tabi tutulan Ermeniler iç Anadolu bölgelerine ve Çukurova'ya yerleştirilmişlerdi. Bu gruplardan bir kısmı 1072 yılında Hetum idaresinde Çukurova'da, bir kısmı da 1080 yılında Toroslar'da Rupen idaresinde bir birlik oluşturmayı başarmışlardır. Böylece Çukurova bölgesinde birisi Hetum diğeri Rupen olmak iki Ermeni hanedanı hüküm sürmeye başlamıştır. I. Haçlı seferi esnasında Antakya 1098'de Haçlıların eline geçince Antakya Kontu I. Bohemond Çukurova bölgesini de hakimiyet altına almak istemiş, ancak bu girişim Bizans İmparatoru Aleksios tarafından engellenmiştir. Bu tarihten sonra Ermeni prenslikleri ile Antakya Haçlı kontluğu arasındaki bölge hakimiyeti üzerine mücadeleler uzun yıllar sürecektir. Bu mücadeleler esnasında Ermeni Prenslığının ana siyaseti bir taraftan Çukurova bölgesinde kendi hakimiyetini oluşturmak üzerine tesis edilirken, asıl amaç ise Papalık veya Avrupa Hıristiyan krallarından herhangi birisi tarafından verilecek olan krallık vasfını kazanmaktır. Bu amaçla Ermeni Baronu II. Leon, 1190 yılında III. Haçlı seferinde Anadolu'ya gelen Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa'ya değerli hediyeler, erzak ve askeri birlikler göndermiştir. Bu yaklaşımdan ziyadesiyle memnun kalan Alman İmparatoru ise karşılık olarak II. Leon'a

²⁶ Ebu'l-Ferec, *Tarih*, C. II, s. 500-501; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 317-319.

hayalini kurduğu krallık tacını vermeyi vaat etmiştir. Ne var ki, İmparator'un Silifke Çayı'nda boğularak ölümü üzerine bu işlem gerçekleşmemiştir. II. Leon hayaline ancak 6 Ocak 1198 tarihinde kavuşabilmiştir. Bu tarihte Alman İmparatoru VI. Heinrich'in gönderdiği krallık tacı Tarsus Katedralinde yapılan büyük bir törenle II. Leon'a giydirilmiştir.²⁷

Ermeni Prenslığının Selçuklu veya Eyyubilere karşı bölgeye gelen istilacı Haçlı güçleriyle ittifakı üzerine kaynaklarda zikredilen ilk olay II. Kılıçarslan zamanına aittir.

Salâhaddin Eyyûbî'nin 1187'de Kudüs'ü fethi, Avrupa'da büyük bir tepkiye sebep olmuştu. Bunun sonucunda Papalık marifetiyle Hristiyan aleminde yeni bir Haçlı seferi hazırlığı başlamış ve çeşitli devletlerden toplanan büyük bir Haçlı ordusu 1190 yılında Alman imparatoru Friedrich Barbarossa idaresinde Avrupa'dan hareket etmişti. Alman imparatoru Balkanlar üzerinden Çanakkale Boğazını geçerek Anadolu'ya girmişti. Selçuklu başkenti Konya'yı işgal ile yoluna devam eden İmparator, Silifke yönünden Akdeniz sahil boyuna inerek oradan Kudüse ulaşmayı hesaplıyordu. Haçlı ordusunun bu harekâtı hakkında Ermeni Prensi II. Leon, bir haberci ile Selahattin Eyyubi'ye bilgi verdi²⁸. Durumdan haberdar olan Selahaddin, Haçlı ordusunun yolu üzerinde bulunan Bagras'taki garnizonunu geri çekti. Haçlılar ile yakın zamanda yapacağı muhtemel bir çatışmanın hazırlıklarına girişen Selahaddin, kısa bir süre sonra Alman imparatorunun Silifke çayında boğularak öldüğü haberini alınca rahat bir nefes aldı.

Ermeni Prensinin kendi dindaşlarının gelişine sevinmesi gerekirken neden Selahaddin Eyyubiye haber verdiği konusu düşündürücüdür. Muhtemelen bu dönemde Eyyubi tabiyetinde olan Ermeni Prensi vasallık şartlarını yerine getirerek tehlikeyi Selahaddin'e bildirmek zorunda kalmıştır. Ancak Ermeni Prensinin kalabalık bir Haçlı ordusunun ülkesine ağır zararlar vereceğini düşünerek endişelenmiş olması ve Haçlı ordusuna güvenmeyerek ülkesini korumak adına bu şekilde bir davranış içerisine girdiği de gözardı edilmemelidir. Nitekim kısa bir süre sonra Hristiyan alemini kurtarmak amacıyla 1204 yılında

²⁷ Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi* (951-1134) (trc. H. Andresyan), Tarih Kurumu basılmamış Daktilo nüsha, s. 82; M. Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, TTK. Yay. Ankara 2007, s. 151-156; Çukurova Ermeni Prenslığı'nın Haçlı Kontlukları ile ilişkiler hakkında bkz. Mehmet Ersan, *Rupenler Dönemi'nde Kilikya Ermeni Krallığı İle Antakya Haçlı Princepsliği'nin Çukurovada Hakimiyet Mücadelesi*, s.83-95.

²⁸ S. Runciman, *Haçlı Seferleri*, III, s. 13; M. Ersan, "Türk Ermeni İlişkileri (XI-XIII. Yüzyıllar)", s. 182; Mehmet Ali. Hacıgökmen "Türkiye Selçukluları Zamanında Konya'nın Devlet Merkezi Oluşu" *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2011/ 25, s. 231-261.

yola çıkan IV. Haçlı seferi esnasında Latinlerin İstanbul'u işgali yağma ve tahribi de Ermeni Prensinin endişelerini destekler mahiyettedir.

Çukurova Ermeni Prensiğinin bölgeye gelen istilacı güçlerle olan ilişkilerinde en dikkat çekici olaylardan birisi de Moğolların Anadolu'yu istilası devresinde yaşanmıştır. Ancak Ermeni Prensiği ilk olayda ortaya koyduğu müspet ve yapıcı tavrının yerine Moğol istilasında tam tersi bir siyaset takip etmiştir. Ermeni Prensiği Anadolu'yu işgal eden Moğolları adeta bir kurtarıcı gibi karşılayarak onlara askeri kuvvet yardımı ve rehberlik başta olmak üzere hertürlü hizmeti yapmaktan imtina etmemişlerdir.

Ermeni kaynaklarının, Moğollar hakkında verdikleri bilgileri iki kısımda ele almak gerekir. İlk aşamada Moğolların Kafkasya ve Azarbaycan bölgelerinde gerçekleştirdikleri istila girişimine dair bilgilerdir. Bu aşamada Moğolların gerçekleştirdikleri katliam ve tahribat sebebiyle Ermeni kaynakları Moğolları zalim, vahşi, barbar olarak nitelemektedir. Ancak kısa süre sonra Moğolların bölgede Hristiyanlara karşı himaye siyaseti takip etmeleri ve Müslümanlara karşı onları müttefik olarak tercih etmeleri üzerine Moğollar hakkındaki olumsuz ifadeler terk edilerek, bunun yerine Hristiyanlığın kurtarıcısı barışsever, hayırsever gibi vasıflarla adlandırılmaya başlayacaklardır²⁹. Bu konuda Ermeni Katalikosu Konstantin'in, kaleme aldığı bir mektup Ermenilerdeki tavır değişikliğini açık bir şekilde teyid eder. Katalikos bu mektubunda Tanrının bütün dünyayı Moğol Hanı'nın emrine verdiğiine işaretle onları överek, Moğollara dini üstünlükler atfetmektedir³⁰.

Aslında Ermeniler ile Moğolların ilk teması 1220 yıllarına uzanır. Bu tarihlerde Cebe ve Sübütay kumandasında Kafkas bölgesine gelen Moğol kuvvetleri bölgedeki Ermeni topluluğunu itaat altına almışlardır. Bölgedeki Moğol işgal süreci Ögeday zamanında dahada yoğunlaşmış ve 1232 yılında Ermeniler tamamen itaat altına alınmışlardır. Bu tarihten sonra Ermeniler, Moğol ordusunda ön saflarda yer alan sadık bir vassal konumunda Anadolu ve Suriye seferlerine iştirak edeceklerdir³¹.

Yassı Çemen savaşından sonra bölgede Celâleddin Harezşah'ın etkisinin kaybolmasını fırsat filen Moğollar, gerçekleştirdikleri askeri harekâtlarla Türkiye Selçuklularına gözdağı mesajları vermeye başladılar. Bu tehdit ve tehlikenin farkında olan Alaaddin Keykubâd'ın ülke savunmasını güçlendirmeye yönelik aldığı tedbirleri yukarıda kısaca zikretmiştik.

²⁹ Mustafa Akkuş, "Ermenilerin İlhanlı Dini Siyasetindeki Rolü", *Selçuk Ün. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 31 (2012), s. 209-210.

³⁰ Glastyan, A.G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, İstanbul, 2007, s. 17-20.

³¹ M. Ersa, *Anadolu'da Ermeniler*, s. 184; M. Akkuş, "Ermenilerin İlhanlı Dini Siyasetindeki Rolü", s. 209-210.

Anadoluda yaşayan Ermenilerin Moğollar ile ittifak halinde hareket ederek istilacı güce karşı yardım ve yataklık yapmalarına dair kaynakların verdiği ilk bilgiler Köseadağ savaşı'nın hemen öncesine aittir. Alaaddin Keykubâd Moğol istilasını ülkesinin sınırlarından uzak tutmak için hertürlü tedbiri almış, şehirlerin surlarını tahkim ettirmişti. Hatta 1238 de Kayseriye gelerek Moğol tabiyetini kabul etmesini isteyen Moğol elçilerini de olumlu cevaplar vererek geri göndermişti. Onun zamansız ölümü üzerine tahtı devralan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in yanlış politikaları ve arkasından bastırmakta güçlük çekilen Babailer isyanı, devleti kısa zamanda çöküşün eşiğine getirdi. Selçuklu devletinin içerisine düştüğü bu zaafiyeti fırsat olarak gören ve fırsatı kaçırmak istemeyen Moğollar Anadolu'ya karşı ilk defa açıktan bir saldırı başlattılar. Bu çerçevede Curmagun Noyan idaresindeki Moğol kuvvetleri 1239 yılında Kars ve Ani çevresi tahrip etti. 1242 yılında Erzurum önlerine gelerek şehri kuşatma altına aldı. Yaklaşık iki ay süren kuşatma sonucunda Moğollar, şehir içerisinden elde ettikleri bir Ermeni mühtedinin ihanetiyle Erzurum'u ele geçirdiler³². Selçuklu devletine karşı bir Ermeni tebanın ihaneti adıyla vasıflandırabileceğimiz bu davranış şekli daha sonraki yıllarda da artarak devam edecektir.

Nitekim Bunun en bariz örneği ise Köseadağ savaşı devresinde yaşanacaktır. Moğol istilasına karşı harekete geçen Selçuklu devlet adamları, tehlikeyi sınırlardan uzak tutma adına, vassal devletlere bazı tavizler vermeyi kabullenerek, onlardan yardımcı kuvvetler istediler. Bu vassallardan birisi de Ereğli'nin kendilerine bırakılacağı vaadiyle yardıma çağrılan Ermeni Prensiği idi. Ancak Ermeni Prensiği yapılan anlaşmaya riayet etmemiş ve 1243 yılındaki Köseadağ savaşı öncesinde hem vasallık şartları gereği hem de yapılan bu anlaşma gereği Selçuklu ordusuna göndereceği askeri kuvvetleri çeşitli bahanelerle geciktirmişler ve Selçukluların yanında savaşa girmekten kaçınmışlardır. Sayıca düşman güçlerinin iki katı civarında olan Selçuklu ordusu harp kabiliyetine sahip değildi. Selçukluların özellikle yerli askerleri Babaî isyanı ve el-Cezire fütuhâtı gibi olaylar yüzünden manen ve maddeten haylice yıpranmıştı. Ayrıca Moğollar, Selçuklu sultanının tâbilerinden birçoklarını kimisini tehdit ve korkutma yoluyla kimisini de çeşitli vaatler vermek suretiyle koparmışlar ve kendi kontrolleri altına almışlardı. Tüm bunların yanında savaş esnasında yapılan yanlış askerî stratejiler gibi âmillerde bunlara eklenince 1243 senesi Temmuz Ayının ilk günlerinde Selçuklu ordusu büyük bir bozguna uğradı. Savaşın kaybedilmesinden sonra Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Konya'ya geldi. Moğollar ise Anadolu'ya yayılmaya başlayarak ilk önce Sivas'a geldiler. Bu durum üzerine dönemin Sivas

³² İbn Bibi, *el-Evamiru'l-Alaiye* (trc.), s. 62-64; M. Ed. Dulaurier, Kiragos'tan Mustahrec, "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar", *Türkiyat Mecmuası*, 2/1928, s. 131-138.

Kadısı Kırşehirli Necmeddîn daha önceki zamanda Cengiz Han'dan almış olduğu bir *yarlığ* ile hazırlattığı değerli hediyeleri Moğolların komutanı Baycu Noyan'a gönderdi. Bu nedenle Moğollar, Sivas şehrindeki halkı katletmedilerse de üç gün boyunca şehri yağmaladılar. Arkasından başkent Kayseri'ye gelerek şehri kuşatma altına alan Baycu Noyan idaresindeki Moğol ordusu kaynakların verdiği bilgiye göre şehri bir dönme olan İğdişbaşısı Hajukoğlu Hüsâmeddin adındaki Ermeninin ihânetiyle ele geçirmiştir³³.

Ermenilerin Moğol işgali esnasında Selçuklular aleyhine tavır takınmaları bununla kalmamıştır. Köseadağ yenilgisi sonrası Selçuklu Sultanının hanımı, annesi, köleleri, cariyeleri ve bazı devlet ricali Moğollardan kaçarak Eyyubi devletine sığınmak amacıyla Suriye istikametinde yola çıkmışlardır. Ancak yol güzergahı üzerinde bulunan Çukurova'ya vardıklarında bir Selçuklu vasalı olan Kilikya Ermeni Prensi tarafından alıkonulmuşlardır. Ermeni Prensi I. Hetum, Moğollara şirin görünmek adına bu mültecileri Baycu Noyan'a göndermekten çekinmemiştir³⁴. Ermenilerin yapmış olduğu ihanet sadece bu olayla sınırlı kalmamıştır. Moğol istilasından kaçarak Çukurova üzerinden Suriye'ye ulaşmak isteyen pek çok Selçuklu devlet adamı ve Müslüman ahali, yolda Ermeniler tarafından saldırı ve tecavüzlere uğrayarak malları yağma ve talan edilmiştir. Kaynaklar bu devrede Ermenilerin bölgeden geçen ticaret kervanlarına da saldırdığını ve bunların Anadolu'ya girişine mani oldukları için Selçuklu ülkesinde büyük bir kıtlığın başgösterdiğine işaret ederler. Ermenilerin Selçuklu devleti ile hertürlü iyi ilişki ve antlaşmalara rağmen mültecilere karşı gerçekleştirdikleri bu menfur uygulamalar sadece İslam tarihçileri tarafından değil, bizzat Ermeni ve Süryani tarihçiler tarafından da şiddetle tenkid edilmiştir. Hristiyan kaynakları Ermenilerin bu ihanet olayını hafifletmek amacıyla I. Hetum'un esirleri vermek istemediğini fakat Moğolların öfkelerini üzerine çekmemek için böyle bir yola başvurduğunu, hatta Hetum'un üzüntüsünü "Oğlum Leon'u istemelerini tercih ederdim" ifadelerine yer vermişlerdir.³⁵

Gıyaseddin Keyhusrev, Köseadağ sonrası Moğollar ile sulh antlaşması akdettikten sonra Ermeni Prensi'nin bu ihanetini cezalandırmaya yönelik bir sefer düzenlemiştir. Selçuklu birlikleri Çukurova'yı yağmalarken, Ermeni Prensi Adana'da bulunmaktaydı. Önemli devlet ileri gelenlerinden Tarsus'a kaçanlar oldu. Her iki tarafında ağır kayıplar verdiği kuşatma sırasında Sultanın ölüm

³³ Ebu'l-Ferec, *Tarih*, C. II, s. 541-542; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 441; M. Ersan, Anadolu'da Ermeniler, s. 185.

³⁴ İbn Bibi, el-Evamiru'l-Alaiye (Trc.), C. II, s. 79; Ebu'l-Ferec, *Tarih*, C. II, s. 542-543; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 442; Nejat Kaymaz, **II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri**, Ankara 2014, s. 92-98; M. Ersan, "Türk Ermeni İlişkileri (XI-XIII. Yüzyıllar)", s. 192-193.

³⁵ Nejat Kaymaz, **II. Gıyaseddin Keyhüsrev**, s. 99.; M. Ersan, Anadolu'da Ermeniler, s.186-187.

haberi Selçuklu birliğine ulaşınca ordunun acil dönmesi istendi. Fakat Sahip Şemseddin bu fikre karşı çıkarak Ermen Prensinin barışa zorladı. Ermeni Prensi Haraç ödemeyi kabul ederken Tarsus'a karşılık Bragana kalesi ile birlikte birkaç kaleyi daha Selçuklulara teslim razı oldu. Fakat 1248 yılında bu kaleyi tekrar Ermeniler ele geçirdi. Yapılan antlaşma ile her ne kadar Kilikya Ermeni Prensiği Selçukluların tabiiyetine girse de bu vassallığın uzun sürmediği de açıktır³⁶.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1245 yılında Ermeniler üzerine yaptığı sefer, Selçuklu düzenli ordularının Ermeniler üzerine gerçekleştirdiği son seferdir. Anadolu'nun Moğol etkisine girmesi Selçukluların Ermeniler üzerine gerçekleştirebileceği seferin önüne geçtiği gibi Köseadağdan sonra Ermeniler Moğolların Anadolu'da en önemli müttefiki olmuşlardır. Moğollara tabi Selçuklular Ermenilere karşı harekete geçemezken çeşitli Türkmen topluluklarının Selçuklular yıkılana denk Çukurova'ya akınlarda buldukları ve yağmaladıkları bilinmektedir

Çukurova Ermeni Prensi I. Hetum, Köseadağ savaşı sonrasında Anadolu'da siyasi durumun değiştiğini ve Moğolların hakim güç haline geldiklerini görünce derhal Selçuklu tabiiyetinden çıkıp Moğollara itaat etmiştir. Bu amaçla 1247 yılında kardeşi Simbat'ı değerli hediyelerle Moğol hanına göndererek itaat arz etmiştir. Hetum diğer yandan da Papalık ve bölgedeki Haçlı kontlukları ile irtibata geçerek onları İslam alemine karşı Moğollarla ittifaka yapmaya davet etmişse de bu talebi Hristiyan aleminde fazla rağbet görmemiştir³⁷. Hetum Moğollara karşı takip ettiği sadık teba görüntüsünü kuvvetlendirmek için 1253 yılında bizzat kendisi de Moğol başkentine giderek Mengü Han'ın huzuruna çıkacaktır³⁸. Bu ziyaret sonrasında çok geniş imtiyazlar alarak ülkesine dönen I. Hetum ve halefleri zamanında Çukurova Ermeni Prensiği Moğollara büyük bir sadakatle hizmete devam edecektir. Bu tarihten sonra Ermeni Prensiği ile mücadele bölgedeki Türkmen beylikleri ve Suriyedeki Memlukler eliyle gerçekleşecektir³⁹.

³⁶ Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi* (951-1134) (trc. H. Andresyan), Tarih Kurumu basılmamış Daktilo nüsha, s. 87; Setton, *A History of the Crusades* (1189-1311), s. 652; M. Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.190.

³⁷ M. Ersan *Anadolu'da Ermeniler*, s. 185;

³⁸ Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s. 555-556; Dulaurier, *Kiragos'tan Mustahrec*, s. 199; Galstyan, A.G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar* (Trc. İ. Kamalov), İstanbul 2005, s. 46; M. Akkuş, "Ermenilerin İlhanlı Dini Siyasetindeki Rolü", s. 212

³⁹ Memluk Ermeni ilişkileri için bkz. Cüneyt Kanat, "Memlûklerin Baybars Zamanındaki (1360-1377) Suriye Çukurova Siyaseti ve Bu siyasetin Çukurovanın Türkleşmesindeki Rolü", *III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildiriler*, Adana 1999, 423-434; M. Ersan *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK. Yay. Ankara 2007; Mehmet Ersan, "Türk

Sonuç olarak, Çukurova'da siyasi bir hakimiyet tesis eden Ermeni Prenslığının hukuki durumu, vassal devlet statüsünden öteye geçememiştir. Ermeni Prensleri bölge olaylarına şekil veren birincil bir devlet olmak yerine güçlüden yana tavır almışlar, fırsat buldukça da komşularına karşı saldırgan bir politika izlemişlerdir. Takip edilen bu saldırgan siyaset sonucunda Çukurova bölgesinden geçen ticaret yolları zaman zaman kapanma noktasına gelmiştir. Ermeni Prenslığının güven vermeyen komşuluk ilişkileri sadece bununla sınırlı değildir. Ermeniler Haçlılar ve Moğollar gibi bölgeye gelen istilacı güçlerle ittifak içerisinde hareket ederek, Selçuklu veya Eyyubilere karşı onlara rehberlik ve askeri yardım gibi hizmetler vermiştir. Devrin kaynaklarınca ihanet olarak yorumlanan Ermenilerin bu siyaseti karşısında siyasi ve ekonomik açıdan zarar gören başta Selçuklular ve Eyyubiler olmak üzere bölgedeki siyasi güçler, gerek kendi güvenliklerini sağlamak gerekse ticaret yollarını işler hale getirmek için Çukurova bölgesine karşı sayısız askeri seferler düzenlenmişlerdir.

KAYNAKÇA

- ABÛ'L-FEREC, Bar Hebraus, *Ebû'l-Ferec Tarihi* (Trc. Ö. Rıza Doğrul) C. I-II. Ankara 1945-1950.
- AKKUŞ, Fatma, "Memluk Ermeni Münasebetleri", *Gazi Akademik Bakış*, C. 8/ 16 (2015) , s. 171-204.
- , "Memlûk Sultanı Kalavun Zamanında Ermeniler", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. III (Aralık 2012), s. 11-20.
- , "Ermeni Baronluğu'nun Kuruluşu", *Selevcia*, S. III, Mersin, Nisan 2013, s. 129-141.
- AKNERLI GRIGOR, *Moğol Tarihi*, (Trc. H. Andreasyan), İstanbul 1954.
- ANNA KOMMENA, *Alexiad* (Trc. Bilge Umar), İstanbul 1996.
- CAHEN, C., *La Syrie du Nord a L'Epoque des Croisades et la Principauté Franque d'Antioche*, Paris 1940.
- ÇİFTÇIOĞLU, İsmail. "Türkiye Selçuklu Devleti İktisat Tarihine Genel Bir Bakış". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (1) 1998, 137-146.
- ERSAN Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK. Yay. Ankara 2007.
- , "Selçuklu -Ermeni İlişkileri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. VI, Ankara 2002.

Ermeni İlişkileri (XI_XIII Yüzyıllar)", *Tarihte Türkler ve Ermeniler (Ortaçağ)*, C.II, Ankara 2014; Fatma, Akkuş, "Memluk Ermeni Münasebetleri", *Gazi Akademik Bakış*, C. 8/ 16 (2015) , s. 171-204; F. Akkuş, " Memlûk Sultanı Kalavun Zamanında Ermeniler", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. III (Aralık 2012) s. 11-20; F. Akkuş, "Ermeni Baronluğu'nun Kuruluşu", *Selevcia*, S. III, Mersin, Nisan 2013, s. 129-141.

- , "Türk Ermeni İlişkileri (XI-XIII Yüzyıllar)", *Tarihte Türkler ve Ermeniler (Ortaçağ)*, C.II, Ankara 2014.
- EBU ŞÂME, *Kitabu'r-Ravzateyn fi Ahbârı'd-Devleteyn*, (thk. M. H. Muhammed Ahmed), C.I-II, Kahire 1956-1962.
- GÜÇLÜTAY, Sezgin, "Anadolu Selçuklu Devletinin Ticaret Politikası", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. VII, s. 365-374;
- HACIGÖKMEN, Mehmet Ali. "Türkiye Selçukluları Zamanında Konya'nın Devlet Merkezi Oluşu" *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Bahar 2011/ 25, s. 231-261.
- GALSTYAN, A.G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar* (Trc. İ. Kamalov), İstanbul 2005
- İBNÜ'L- ADİM, *Zübdetu'l-Haleb Min Tarihi Haleb* (Nşr. S. Dehhan) Dımaşk, C. III, 1951-1968,
- İBN BİBİ, *el-Evâmiru'l-Alâiyye fi'l- Umuri'l-Alâiyye* (Nşr. A. Erzi) Ankara 1956; *el-Evâmiru'l-Alâiyye fi'l- Umuri'l-Alâiyye (Selçuk Nâme)*, (trc. M. Öztürk), C. I-II, Ankara 1996,
- İBNÜ'L-ESİR, *el-Kâmil fi't-Tarih* (Nşr. C. eş- Şeyyal),C. XI-XII, Kahire 1953-1960; *İslam Tarihi, İbnü'l-Esir el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi* (Trc. A. Özyaydın), C. XI-XII, İstanbul 1987.
- İBN KESİR, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Nşr. A. Ebu Mülhim-A. N. Attavi) 4. Bsk., C. XII, Beyrut 1988,
- İBN ŞEDDAD, *Kitabu en-Nevâdiru's-Sultaniyye ve'l-Mehâsinu'l-Yusufiyye* (nşr. C. Şeyyal), Kahire 1964.
- İBN VASIL, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbârı Beni Eyyûb* (Nşr. C. Şeyyal) C. I-II, Kahire 1953-1960.
- KANAT, Cüneyt, "Memlûklerin Baybars Zamanındaki (1360-1377) Suriye Çukurova Siyaseti ve Bu Siyasetin Çukurovanın Türkleşmesindeki Rolü", *III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildiriler*, Adana 1999, 423-434.
- KAŞGARLI, Mehlika Aktok, *Kilikya Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara 1990
- KAYA, Selim, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara 2006.
- KAYMAZ, Nejat, *II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, Ankara 2014.
- EL-MAKRİZİ, *Kitabu's-Sulûk li Marifeti Düveli'l-Mülûk*, (Nşr. M. M. Ziyade) C. I-II, Kahire 1934-1958.
- KOCA, Salim, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, Ankara 1997.
- , "Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. VII, Ankara 2002.
- OSTROGORSKY, G., *Bizans Devleti Tarihi*, (Trc. Fikret İşıltan), Ankara 1991.
- ÖZBEK Süleyman, Türkiye Selçukluları-Eyyubiler Arası Siyasi Münasebetler Üzerine (1175-1250)", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 427-448.
- RAVENDİ, *Râhatu's-Sudûr ve Ayâtu's-Surûr* (Trc. A. Ateş), Ankara 1957.
- RUNCİMAN, S., *Haçlı Seferleri Tarihi* (Trc. F. İşıltan), C. I- III, Ankara 1987.
- SETTON, Kenneth M., *History of the Crusades (1189-1311)*, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969,
- SEVİM, Ali, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*, Ankara 1988.
- , *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara 2002.
- SİBT İBNÜ'L-CEVZİ, *Mir'atu'z-Zemân fi Tarihi'l-Ayân*, C. I-II, Haydarabad 1951.

- SIMBAT, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1134)* (trc. H. Andresyan), Tarih Kurumu basılmamış Daktilo nüsha,
- SÜMER, Faruk , "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)", A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1/1, Ankara 1963. S. 1-113.
- , "Keykavus I", Diyanet Vakfı, *İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. XXV.
- ŞEŞEN, Ramazan, *Selahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti*, İstanbul 1983.
- , "İmadeddin Katip el- İsfehani'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihi İle İlgili Bahisler", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı III, (1971), s. 249-369.
- TEKINDAĞ, Şehabettin "Alâüddin Keykubad ve Halefleri Zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hudutları", *Tarih Dergisi*, I, İstanbul 1949-50, s. 29-34.
- TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 2004.
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1971.
- TURAN, Osman, "Keykâvus I", *İslâm Ansiklopedisi* (MEB), İstanbul 1977, C. VI.
- URFALI MATEOS, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1131-1162)*, (Trc.Hrant D. Andreasyan), Ankara 1987.

SULTANLIĞI MEŞRUIYET KAZANMAMIŞ BİR SELÇUKLU ŞEHZADESİ: TUĞRUL ARSLAN

A SELJUK PRINCE WHOSE SULTANATE DID NOT GAIN LEGITIMACY: TUGRUL ARSLAN

Tülay METİN*

Öz

Türkiye Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan'ın vefatından sonra sultanın küçük oğlu Tuğrul Arslan, Malatya'da sultan ilân edildi. Tuğrul Arslan'ın sultanlığı ve faaliyetleri ile ilgili kaynaklarda kayıtlar mevcut olmasına rağmen ismi Selçuklu sultanları arasında yer almamaktadır. Şahinşah'ın saltanatına kadar Selçuklu tahtının boş kaldığı zikredilir. Kaynaklarda sultan unvanı ile ismi geçen Tuğrul Arslan, atabegleri ve annesi Ayşe Hatun'un himayesinde 1124 yılına kadar Malatya'da hüküm sürdü. Annesinin etkisinden kurtulamayan Tuğrul Arslan'ın zayıf bir yönetim sergilediği görülmektedir. Ancak Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Selçuklu devletinin siyasî gücünün zayıflamasına rağmen, Malatya gibi rekabet sahası olan önemli bir şehri uzun yıllar Selçuklu hâkimiyetinde tutmayı başarmıştı. Ayrıca Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra meydana gelen fetret devri Tuğrul Arslan'ın sultan ilân edilmesiyle bir nebze de olsa önlenmiş oldu. Tuğrul Arslan'ın Selçuklu sultanları arasında yer alıp almaması hususu bu zamana kadar üzerinde durulmamış ciddi bir meseledir. Bu çalışmada dönemin kaynakları ışığında 1107 ile 1124 yılları arasında Malatya'da Selçuklu iktidarını uhdesinde bulunduran Tuğrul Arslan'ın hâkimiyeti incelenecektir.

Anahtar Kelimeler

Tuğrul Arslan, Ayşe Hatun, I. Kılıç Arslan, Selçuklular, Malatya

Abstract

Aftermath of death of Anatolian Seljuk Sultan, Kilic Arslan I, the minor son of Sultan, Tugrul Arslan, was acclaimed to be sultan in Malatia. Although there are evident records regarding his reign and activities of Tugrul Arslan in the relevant resources, his name was not mentioned among the sultans of Seljuks. It is reported that the Seljuk reign remained vacant until the reign of Shahinshah. Tugrul Arslan referred as Sultan in resources, ruled the empire under guardianship of his atabegs and mother Aisha Khatun in Malatia until 1124. It was observed that Tugrul Arslan exhibited weak

* Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Tarih Bölümü, koyuncuoglu_t@ibu.edu.tr

administration as he was failed to escape his mother's influence. Nevertheless, although political influence of Seljuk State eroded after death of Kilic Arslan, Tugrul Arslan succeeded to rule a significant city of Malatia where strong competition took place under Seljuk flag for long period time. Besides, interregnum period occurred afterwards of Kilic Arslan's death was somehow prevented after Tugrul Arslan was acclaimed as sultan. Whether Tugrul Arslan was one of the Seljuk sultans is an essential issue which has not attached importance until today. In the present study, reign of Tugrul Arslan as Seljuk Sultan in Malatia will be investigated in the light of resources from the period of 1107 and 1124.

Keywords

Tugrul Arslan, Aisha Khatun, Kilic Arslan I, Seljuks, Malatia

GİRİŞ

Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan'ın vefatından sonra küçük oğlu Tuğrul Arslan'ın, Malatya'da sultan ilân edildiği bilinmektedir. Tuğrul Arslan'ın Malatya'da sultan ilân edilmesi I. Kılıç Arslan'ın ölmeden altı ay önce hâkim olduğu Malatya'yı merkez edinmiş olabileceği fikrini akla getirir. Zîra Malatya, sağlam surlara sahip, büyük ve güvenli, aynı zamanda zengin bir ticaret şehri olması ve coğrafi vaziyeti ile Sultan Kılıç Arslan'ın iktidarı boyunca hedefinde olan, elde etmek için mücadele verdiği bir şehirdir. Bizans'ın Malazgirt'te aldığı yenilgi üzerine Doğu Anadolu topraklarını kontrol edemez hale gelmesi neticesinde başlayan istikrarsızlık ortamından sonra Danişmendliler ile Selçuklular arasında Malatya'ya hâkim olma mücadelesi başladı. I. Kılıç Arslan, Haçlı kuvvetlerinin İznik önlerine gelmesi nedeniyle ilk Malatya muhasarasında başarı elde edemedi. Bir müddet sonra Danişmendliler tarafından fethedilen şehri I. Kılıç Arslan nihayet, 1 Muharrem 500/2 Eylül 1106 tarihinde ele geçirmeye muvaffak oldu.¹

Malatya'nın fethiyle, Anadolu'da gittikçe artmakta olan Danişmendli nüfuzu kırılarak Selçukluların doğuda genişlemeleri için uygun ortam hazırlandı. Sultan I. Kılıç Arslan'ın sınırlarını doğuda genişletme siyaseti, devleti Büyük Selçuklular ile karşı karşıya getirdi. Böylece aynı soydan gelen iki devlet arasında geleneksel rekabet yeniden canlandı. Nitekim Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'ın, Musul'da bulunan Çökermiş'in yerine emîrlерinden Çavlı'yı göndermesi söz

¹ I. Kılıç Arslan'ın Malatya muhasarası, Danişmendlilerin ve sonrasında Selçukluların Malatya'ya hâkim olması hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız T. Metin, *Selçuklular Döneminde Malatya*, İstanbul, 2013, s. 43-48; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, Ankara: TTK, 2011, s. 267; Abû'l-Faraj (Ebû'l-Ferec), Gregory, *The Chronography*, Süryaniceden İngilizceye trc. Ernest A. Wallis Budge, Oxford, 1932, s. 229; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, Türkçeye trc. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1999, s. 342-345; M. H. Yinanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I*, İstanbul, 1944, s. 102; *Süryanî Mihail Vekainâmesi*, trc. Hrant D. Andreasyan, II. Kısım, TTK'da Basılmamış Nüsha, s. 47-51; *Anonim Süryanî Vekayinâmesi*, s. 75; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Thk. Halil Me'mun Şiha, X, Beyrut, 1965-66, s. 300, Terc. Abdülkerim Özaydın, İstanbul, 1987, s. 247-248; İbn Şihne, *ed-Dürü'l-Muntehab fi Tarih Memleketi Haleb*, Nşr. Yusuf b. Elyan Serkis ed-Dımaşkı, Beyrut, 1909, s. 197; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 106-107; I. Melikoff, "Dânişmendids", *The Encyclopaedia of Islam*, II, Leyden, 1965, s. 110; A. Özaydın, "Danişmendliler", *DGBİT*, C. VIII, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, s. 470; S. Solmaz, "Dânişmendliler", *Türkler*, C. 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 432; I. Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK, Ankara, 1996, s. 52-53; C. Alptekin, "Türkiye Selçukluları", *DGBİT*, C. VIII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, s. 229; Yinanç, "Dânişmendliler", *İA*, C. III, s. 469; E. Honingmann, "Malatya", *İA*, VII, İstanbul, MEB Yayınları, 1997, s. 236.

konusu rekabetin alevlenmesi için kıvılcım oldu. Çökermiş, şehri Çavlı'ya teslim etmek istemedi. İki emîrin arasında meydana gelen mücadelede Çökermiş'in hayatını kaybetmesi üzerine Musul halkı, onun oğlu Zengî'ye itaat etti. Ancak Çavlı'nın Musul'u muhasara etmesi halkın daha fazla mukavemet etmesini engelledi. Büyük Selçuklulara karşı Türkiye Selçuklularından yardım istemeye karar veren halk, I. Kılıç Arslan'a haber göndererek şehri kendisine teslim edeceklerini bildirdi. Bunun üzerine Malatya'dan hareket eden sultan, Nusaybin'de Çavlı'yı mağlup ederek Musul'a girdi. Fakat Habur nehri kenarında Çavlı ile girdiği ikinci savaşta hayatını kaybetti (3 Haziran 1107).²

I. Kılıç Arslan'ın Vefatından Sonra Selçuklular

I. Kılıç Arslan'ın Çavlı'ya karşı komutanlarını göndermemesi bizzat gitmesi Selçuklu tahtının bir müddet sahipsiz kalmasına sebep oldu. Emîr Çavlı komutasındaki Büyük Selçuklu kuvvetleri ile girdiği mücadelede hayatını kaybeden sultanın geride taht varisi dört oğlu kalmıştı. Mesud, Şahinşah, Arab ve Tuğrul Arslan henüz çocuk yaştaydılar. Sultan, 22 Mart 1107'de Musul'a girdikten sonra Rahbe'de bulunan Çavlı'nın üzerine giderken hanımı Ayşe Hatun'u, oğulları Şahinşah'ı (veya Melikşah) ve Tuğrul Arslan'ı Musul'da bırakmıştı. Bir miktar Selçuklu askeri ile birlikte komutan Bozmuş da burada bulunuyordu. Sultanın ölümünün ardından Musul'a giren Çavlı, şehre hâkim oldu. Sultanın yerine vekil bıraktığı Şahinşah, Çavlı tarafından Muhammed Tapar'a gönderildi. Sultanın diğer oğlu Mesud'un da Çavlı'ya karşı yapılan savaşa katılmak üzere Musul'da bulunduğu iddia edilmektedir. Sibt İbnu'l-Cevzî'nin kaydına göre Mesud, Çavlı ile yapılan mücadelede yer almış ve savaş alanında Çavlı tarafından esir alınarak Sultan Muhammed Tapar'a gönderilmiştir. Bir müddet orada tutuklu olarak kalan Mesud bir süre sonra kaçmayı başarıp Malatya'ya gelmiştir. Babasının adamları Mesud'a itaat ederek onu Selçuklu sultanı ilân etmişlerdir.³ Buna karşın bir takım kaynaklarda verilen bilgilere dayanarak Mesud'un babası ile Musul'a gitmeyip Konya'da kaldığı kabul edilir. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'da, *el-Veledü's-Şefik*'de ve *Anonim Selçuknâme*'de Kılıç Arslan'ın yola koyulmadan önce Mesud'u veliaht

² *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor Zeyli (1136-1162)*, trc. Hrant Andreasyan, 3. Baskı, Ankara: TTK, 2000, s. 231; Abû'l-Farac, II, s. 346-347; Simbat, *Chronicle*, İng. trc. Robert Bedrosian, Lord Branc, New Jersey 2005, s. 59; İbnû'l-Esir, X, s. 428-430, Türkçe terc., X, s. 344-345; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer*, C. II, Thk. Mahmud Deyyûb, Beyrut, 1997, s. 40-41; *Azîmî Tarihi*, s. 27-28, terc. s. 40; İbnû'l-Kalânîsî, *Zeylû Tarihi Dimaşk*, Thk. H. F. Amedroz, Beyrut, 1908, s. 156-157; Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târihi'l-A'yan*, VIII/I (495-589/1101-1193), Haydarabad, 1951, s. 17, 22.

³ Sibt İbnu'l-Cevzî, "Müntehabat min Kitab Mir'âtü'z-Zamân", *Recueil des Historiens des Croisades*, Paris, 1884, Cilt III, s. 533-534.

yapıp Konya'yı ona teslim ettiği kaydı yer almaktadır.⁴ Eserini Aksarayî ile hemen hemen aynı yıllarda kaleme alan Hamdullah Müstevfî Kazvinî de Kılıç Arslan'ın Irak'a gitmek üzere hareket etmeden önce oğlu Mesud'u Anadolu'da yerine tayin ettiğini yazmaktadır.⁵

Sultanın Çavlı ile yaptığı savaşta yanında yer alan diğer oğlu Arab'ın ise babasının ölümünden sonra nerede olduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur. *Anonim Süryanî Vekayinâmesi*'nin müellifi I. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra iki küçük oğlunun anneleri ile birlikte Malatya'da yönetimi ele geçirdiklerini kaydetmiştir.⁶ Müellifin ismini zikretmediği bu küçük çocuklardan birinin Tuğrul Arslan olduğu bilinmektedir. Pek çok kaynağın ifadesine göre Mesud, babasının vefatından sonra Konya'da bulunmaktadır. Şahinşah ise Çavlı tarafından esir alındığına göre Tuğrul Arslan'ın yanındaki diğer erkek çocuğun Melik Arab olabileceği düşünülmektedir. Arab, Habur nehri kıyısında Çavlı karşısında alınan mağlubiyetten sonra, Emîr Bozmuş ile beraber Malatya'ya gelmiş olmalıdır. Bir süre sonra buradan ayrıldığı anlaşılan Melik Arab Anadolu'da saltanat için kardeşi Mesud ile taht kavgalarında ve Selçukluların nüfuzu altına alan Danişmendlilerle mücadele ederken görülür. Bu mücadelelerde muvaffak olamayan Melik Arab, Bizans imparatorunun yanına gitmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra kaynaklarda hakkında bilgi mevcut olmayan Arab'ın orada öldüğü iddia edilir.⁷

Sultan I. Kılıç Arslan'ın ani vefatı ile henüz kuruluş safhasını tamamlamamış olan Selçuklu Devletinin büyük bir badireden geçtiği görülmektedir. Devletin payitahtı İznik'in, I. Haçlı seferinin ardından kaybedilmesi üzerine Selçuklular, Anadolu içlerine doğru çekilmişlerdi. Selçuklu Devletinin siyasî gücünün zayıflamasıyla birlikte Anadolu'da Türk birliği de yok olmak üzereydi. Sultan Kılıç Arslan'dan sonra Anadolu'da meydana gelen iktidar boşluğu ile başsız kalan Türkler, parçalanmak üzere olup, Bizans'a karşı kendilerini müdafaa edemez duruma gelmişlerdi. Türk ilerleyişini durdurmak için fırsat kollayan Bizans, Selçukluların içinde bulunduğu bu vaziyeti değerlendirmek istemiştir. Batı

⁴ Kerîmüddin Mahmud Aksarayî, *Müsâmerü't ül-Ahbâr*, Nşr. O. Turan, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1999, s. 28-29; Ali Ertuğrul, *Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü'ş-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik'i*, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir, 2009, s. 531; *Anonim Selçuknâme*, (*Tarih-i Âl-i Selçuk Der Anatoli, Anadolu Selçukluları Tarihi III*), Yay. ve trc. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara, 1952, s. 37, trc. s. 24.

⁵ Hamdullah Müstevfî Kazvinî, *Târîh-i Güzîde*, Neşr. Abdu'l-Hüseyn Nevâî, Tahran 1362, s. 474.

⁶ *Anonim Süryanî Vekayinâmesi*, 89.

⁷ İbnü'l-Esir, X, s. 430, Türkçe terc., X, s. 345; *Anonim Selçuknâme*, s. 37, trc. s. 24; Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 58-59.

Anadolu'da Bizans kuvvetlerinin Türklere karşı saldırıları artmıştır. Bunun üzerine Kılıç Arslan'a tâbi beylerden Kapadokya havalisinin Emîri Hasan Bey, Bizans kuvvetlerine karşı Türklerin intikâmını almak için etrafına topladığı kuvvetlerle harekete geçmiştir.⁸ Batı Anadolu'da ilerleyen Emîr Hasan'ın mücadelesi netice vermemiş, Türkler sahil bölgelerinden iç kesimlere doğru çekilmek zorunda kalmışlardır. Haçlılarla yaptıkları anlaşma mucibince Bizans, Adalar Denizi, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında yer alan şehir ve kasabalarda yeniden otoritesini kurabilmiştir.

Tuğrul Arslan'ın Malatya'da Sultan İlân Edilmesi

Selçuklular, Anadolu'da I. Haçlı seferinin bıraktığı tahribatın ardından ortaya çıkan buhran ve sıkıntılı süreçle baş etmeye çalışırken, bir taraftan da doğuda Büyük Selçuklu kuvvetleri ile mücadele etmekteydiler. I. Kılıç Arslan'ın vefatından sonra Türkiye Selçuklu kuvvetlerini mağlup ederek Musul'a hâkim olmayı başaran Büyük Selçuklu Emîri Çavlı'ya karşı mukavemet edemeyeceğini anlayan Emîr Bozmuş sultanın hanımıyla birlikte küçük oğlu Tuğrul Arslan'ıyanına alarak

⁸ Kayseri Emîri Hasan, Selçuklu sultanı Süleymanşah'ın Antakya seferine çıkarken İznik'te yerine naib olarak bıraktığı Ebû'l-Kasım'ın kardeşi Ebû'l Gazi olmalıdır. Anna Komnena'nın Asan Katoukh adıyla zikrettiği Hasan Bey'in Gazi adında bir oğlunun olduğunu ifade etmesi bu bilgiyi teyid etmektedir. Hasan Bey, Ebû'l-Kasım tarafından Kapadokya (Orta Anadolu)'ya vali tayin edilmiştir. Haçlılara karşı Sultan Kılıç Arslan ve Danişmendli Gümüştekin Ahmed Gazi ile birlikte savaşmıştır. Bkz. Komnena, *Alexiad*, trc. Bilge Umar, İstanbul, 1996, s. 197, 441-443, 499; Aksaray-Niğde il sınırları içerisinde kalan Hasan Dağına ismini veren Hasan Bey, Danişmendnâmede Turasan (Tur-Hasan) adıyla, Danişmendli Gümüştekin Ahmed Gazi'nin dayısı olarak zikredilmektedir. *Dânişmend Gazi Destanı*, Hz. Necati Demir, Ankara: Hece Yayınları, 2006, s. 41; Hasan Bey'in, Sultan I. Kılıç Arslan'ın kardeşi Kulan Arslan olduğu da ihtimal dâhilindedir. Bkz. M. Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, TTK, Ankara, 2003, s. 13.

Malatya'ya geldi.⁹ Yanlarında Kılıç Arslan ve Ayşe Hatun'un kızı, Tuğrul Arslan'ın kız kardeşi Seyyide (veya Saide) Hatun¹⁰ da bulunuyordu.

Sultanın ölümünden sonra Selçuklu iktidarındaki belirsizlik, oldukça ihtiraslı olan Ayşe Hatun'u harekete geçirdi. Ayşe Hatun'un etkisi altına aldığı Emîr Bozmuş, hiç vakit kaybetmeden Tuğrul Arslan'ı Malatya'da sultan ilân etti. Tuğrul Arslan'ın rakipsiz bir şekilde Malatya'da sultan ilân edilmesi, bu sırada muhtemelen Anadolu'da bulunan kardeşleri Mesud veya Arab'tan birinin sultan olmadığına, Selçuklu tahtının henüz boş olduğuna işaret eder.

Malatya'da Selçuklu tahtına oturan Tuğrul Arslan'ın iktidarı ismen olup gerçekte idarî gücü elinde bulunduran kişi ise Ayşe Hatun idi. En büyük destekçileri de Kılıç Arslan'ın emanetine sahip çıkan Emir Bozmuş idi. Küçük sultanın annesi Ayşe Hatun ile Bozmuş arasında bir müddet sonra nedeni bilinmeyen bir anlaşmazlık çıktı. Ayşe Hatun ona karşı, Malatya'da bulunan

⁹ Sultan Kılıç Arslan'ın hanımının Antakya Prensi Raymond'un kız kardeşi İsabella olduğu rivâyet edilmektedir. Ancak Raymond, Ayşe Hatun'un yaşadığı dönemden ileri bir tarih olan 1136-1149 yılları arasında Antakya'da hüküm sürmüştür. S. Mihail, 1152 yılında Malatya'da idareyi ele alan Zülkarneyn'in annesinden yeni İsaibel olarak bahsederken eski İsaibel olarak Tuğrul Arslan'ın annesine işaret etmektedir. Ebû'l-Ferec ise Ayşe Hatun'dan ikinci bir İsaibel olarak söz etmektedir. Türkçe tercüme metinde ise ikinci bir İsaibel rolü oynayan valide sultan şeklinde geçmektedir. *Urfalı Mateos Vekayinâmesi'*ne ilâvelerde bulunan Ed. Dulaurier, Ebû'l-Ferec'in kaydından hareketle I. Kılıç Arslan'ın hanımının İsaibel olduğunu ve bu isimden dolayı bir Hıristiyan olabileceğini ifade etmiştir. M. H. Yinanç ise bu hanımın adının Ayşe Hatun olduğunu, Ebû'l-Ferec'in bu muhteris kadını zemmetmek için "ikinci bir İsaibel gibi hareket eden" şeklinde ifade kullandığını belirtmektedir. I. Demirkent de M. H. Yinanç gibi kaynak belirtmeksizin bu kadının ismini Ayşe Hatun olarak kaydetmiştir. Bkz. Rice, *a.g.e.*, s. 59, 92; S. Mihail, II, s. 167; Abû'l-Faraj, *The Chronography*, s. 252; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s. 359; *Mateos*, s. 282 dn. 160; Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 57, 59; Kaynaklarda adı geçen, Kılıç Arslan'ın hanımı Ayşe Hatun'un Çaka Bey'in kızı olduğu muhakkaktır. İzmir ve çevresine hâkim olan Çaka Bey'in günden güne gücünü artırarak bölgede etkili nüfuz sahibi olması Sultan Kılıç Arslan'ın dikkatini çekmiştir. Kendi menfaati açısından fayda sağlayacağını düşünerek Çaka Bey'in kızı ile diplomatik amaçlı 1092 yılında bir evlilik gerçekleştirmiştir. Bkz. Anna Comnena, *The Alexiad*, İng. trc. Elizabeth A. S. Dawes, Londra, 1967, s. 219; A. N. Kurat, *Çaka Bey*, Ankara, 1966, s. 43; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 93; Aynı yazar, "Kılıç Arslan I.", *İA*, C. VI, s. 682; T. Metin, "Türkiye Selçuklu Siyasî Hayatında Kadının Rolü Üzerine", s. 472-478.

¹⁰ Seyyide Hatun 1122 yılında babası Artuklu beyi Necmeddin İlgazi'nin ölümünden sonra Meyyâfârikîn'in idaresini eline alan Şemsuddevle Süleyman ile evlenmiştir. Kadı Tâceddin Ebû Salim b. Nubâta Malatya'ya giderek gelini alıp Meyyâfârikîn'e getirmiştir. Burada nikâh akdi gerçekleşmiştir. Bkz. İbnû'l-Ezrak, *Târihi Meyyâfârikîn ve Âmid*, Neşr. Ahmet Savran, Erzurum, 1987, s. 16, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi*, (Artuklular Kısım), Araştırma, İnceleme ve trc. Ahmet Savran, Erzurum, 1992, s. 39.

Selçuklu beylerinden Emîr İlarşan ile anlaştı. Emîr İlarşan komplo düzenleyerek Bozmuş'ı öldürdü ve daha sonra Ayşe Hatun ile evlendi. Bozmuş'ın öldürülmesi ve ardından Tuğrul Arslan'a atabeg tayin edilen İlarşan'ın Malatya'da yönetimi eline alması Malatya halkı için sıkıntılı geçecek bir dönemi de başlatmış oldu. İlarşan, kendi menfaati için baskı yoluyla halktan zorla çok miktarda altın toplamıştı. Topladığı altınlarla Malatya'dan kaçmayı düşündü. Halkın zor durumda kaldığını gören Tuğrul Arslan ve annesi, Konya'ya gitmek üzere iken, onu yakalayıp hapsedtiler. Halkın müsterih olması için onun öldürüldüğünü duyurdular. Bir yıl süren hapsinden sonra İlarşan, Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'a gönderildi.¹¹ Ayşe Hatun, bu vesileyle oğlunun iktidarını meşru zemine oturtmak için Büyük Selçukluların desteğini almak veya onlardan gelebilecek herhangi bir tehlikeyi önlemek amacıyla Muhammed Tapar ile iyi ilişkiler kurmak istemişti. Hatta bu gaye ile Orta Toroslardaki Haçlı ve Ermenilere karşı akınlar düzenlemişti.¹² Ancak onun bu çabalarının Büyük Selçuklular nezdinde itibar görmesini sağlamadığı anlaşılıyor. Bu hadiselerden bir süre sonra I. Kılıç Arslan'ın Büyük Selçuklu ülkesinde bulunan oğlu Şahinşah (Melikşah), Malatya'ya geldi.¹³

Şahinşah'ın Anadolu'ya nasıl geldiği hususu ile ilgili iki farklı rivayet mevcuttur. Bunlardan birine göre Şahinşah esirlikten üç yıl sonra halifenin şefaati ile kurtulmuş ve Sultan Muhammed Tapar tarafından Anadolu'ya gönderilmiştir. Böylece kendisine halifeden saltanat menşuru gönderilen Şahinşah h. 503 (1109/1110) yılında Selçuklu tahtına oturmuştur.¹⁴ Diğer rivayete göre ise Şahinşah, Malatya'ya sultan tarafından gönderilmemiş, Temmuz-Ağustos 1109 (Muharrem 503) tarihinde sultanın ordugâhından kaçarak Anadolu'ya gelmiştir.¹⁵ Ebû'l-Ferec, Şahinşah'ın, Tuğrul Arslan'ı azledip diğer iki kardeşi Mesud ve Arab'ı hapsedtikten sonra Malatya'da yıllarca kaldığını, Danişmendliler tarafından rahatsız edilmesi üzerine Bizans İmparatoru Alexios Comnenos'tan yardım istemek üzere onun yanına gittiğini belirtir. Yine aynı müellif, bir süre sonra Malatya'ya geri dönen Şahinşah'ın, Danişmendliler tarafından yakalanarak gözlerinin kör edildiğini bunun üzerine Malatya'daki emîrlerin, Mesud'u hapisten çıkararak sultan ilân ettiklerini, Mesud'un, kardeşleri Arab ve Tuğrul Arslan'ı Malatya'da bırakarak Konya'ya gittiğini kaydetmiştir. Ebû'l-Ferec'in ifadesine göre Tuğrul Arslan'ı azleden Şahinşah, Mesud'un tahtı elde etmesine kadar, sultan olarak Malatya'da

¹¹ S. Mihail, II, s. 54; Abû'l-Farac, II, s. 349.

¹² Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 101.

¹³ Abû'l-Farac, II, s. 349; Cahen, *The Formation of Turkey*, s. 16.

¹⁴ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Yay. Ali Öngül, İzmir, 2001, s. 16.

¹⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû*, s. 158.

hüküm sürmüştür.¹⁶ Ancak Şahinşah'ın bir müddet Malatya'da kalıp Konya'ya gittiği anlaşılmaktadır. 1109 ya da 1110 senesinde Malatya'ya geldiği bilinen Şahinşah, burada kardeşi Tuğrul Arslan'ı azlederek kendi sultanlığını ilân ettikten sonra Konya'ya gitmiştir. Diğer kardeşleri Mesud ve Arab'ı da hapsedirdikten sonra Konya'da tahta oturmuştur (1110).¹⁷ Bu sırada Selçuklu şehzâdeleri arasında süren mücadeleler sonucu Malatya ve civarında otorite boşluğu meydana gelmişti. Bu boşluğu fırsata çeviren Haçlı reisi Bohemond, Elbistan ve Ceyhan'ı işgal ederek Malatya'yı kendisine tâbi kılmıştır. Ancak bu tâbiyet kısa sürmüştür.¹⁸

Belek Gazi'nin Himayesinde Tuğrul Arslan'ın Sultanlığı

Şahinşah'ın Konya'ya gitmesinden sonra Tuğrul Arslan'ın Malatya'daki hâkimiyetinin devam ettiği anlaşılıyor. Ancak bu durumu muhafaza edebilmek için güçlü bir desteğe ihtiyaç duymaktaydı. Bu nedenle annesi Ayşe Hatun, onu atabegi ile birlikte bırakarak Artuklu hükümdarı Belek b. Behram'ın himâyesini talep etmek üzere Palu'ya gitti. Burada Belek'e taltif sadedinde şu sözleri söyledi: "Sultan (Kılıç Arslan) nice defalar sizi medhederek dedi ki, bütün Türk emîrleri içinde Belek derecesinde akıllı ve kudretli bir kimse yoktur. Ben de, beni ve çocuklarımı adınızla korumanızı istiyorum." Böylece Belek'in himâyesine giren Ayşe Hatun, bir süre sonra onunla evlendi.¹⁹ Birlikte Malatya'ya gelerek orada bulunan atabegi uzaklaştırdılar. Belek Gazi, Tuğrul Arslan'ın atabegliği görevini üzerine alarak, bu unvan ile Malatya ve çevresini yönetmeye başladı. Şehrin idaresinde asıl söz sahibi olan kişi ise yine Ayşe Hatun'du.²⁰

¹⁶ Abû'l-Farac, II, s. 349-350.

¹⁷ Şahinşah'ın Konya'ya gelişi ve Konya'nın Selçuklu başkenti olması ile ilgili bkz. M. Ali Hacıgökmen, "Türkiye Selçukluları Zamanında Konya'nın Devlet Merkezi Oluşu", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 29 (2011), s. 242-248.

¹⁸ S. Mihail, II, s. 55.

¹⁹ C. Cahen kaynak göstermeden Ayşe Hatun'un Belek'ten önce birkaç Türk Emîri ile evlendiğini ve bu emîrleri oğluna atabeg yaptığını yazmaktadır. Bu konuda kaynaklarda yeterli bilgi mevcut olmamakla birlikte, Ayşe Hatun'un evlendiği kişilerden biri daha önce zikrettiğimiz İlarşan olup, diğeri de Bozmuş olmalıdır. Bkz. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 101; *The Formation of Turkey*, s. 15; Belek ile evliliğinin bitmesinden sonra ise Hısn-ı Keyfa Artuklu Beyi Rüküddevle Dâvud ile evlendiği bilinmektedir. Bkz. İbnû'l-Ezrak, *Târîhi Meyyâfârikîn ve Âmid*, s. 25, Türkçe terc. s. 45.

²⁰ S. Mihail, II, s. 60, 66; Abû'l-Farac, II, s. 351; M. H. Yinanç, "Belek", *İA*, II, s. 469; C. Alptekin, "Belek b. Behrâm", *TDVİA*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 402-403; C. Alptekin, "Artuklular", *DGBİT*, C. VIII, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, s. 182; Aydın Usta, "Artukoğlu Belek Gazi'nin Siyasî Faaliyetleri", *Prof. Dr. Ramazan Şeşen Armağanı*, İstanbul, 2005, s. 359.

Belek Gazi, Malatya hâkimiyetinden sonra, Malatya sultanı Tuğrul Arslan adına ona bağlı Selçuklu kuvvetlerinin desteğini alarak siyasî faaliyetlerine yön vermeye başladı. İlk iş olarak Çubukoğlu Muhammed Bey'in mirasından ele geçiremediği tek yer olan Harput meselesiyle ilgilendi.²¹ Harput emîrini burayı evlatlığı Tuğrul Arslan'a satması için zorluyordu. Harput emîri bu baskı neticesinde şehre karşılık bir miktar altın ve bazı yerlerin kendisine verilmesini teklif etti. Belek Gazi ve Tuğrul Arslan bu şartları kabul etti. Bunun üzerine Belek Gazi, Harput'u teslim almak için, Malatya askeriyle birlikte harekete geçti. Fakat, Sultan Muhammed Tapar tarafından Haçlılarla mücadele üzere bölgeye gönderilen oğlu Mesud ve Aksungur Porsukî komutasındaki Büyük Selçuklu birliklerinin yaklaşmak üzere olduklarını duyduğunda Harput'u bırakarak Malatya'ya geri döndü. Böylece Büyük Selçuklu ordusu Belek'in bırakmak zorunda kaldığı Harput'a hiç silah kullanmadan girdi (1114).²² Ancak ertesi yıl Büyük Selçuklu ordusu, Belek Gazi'nin de dâhil olduğu Artuklu kuvvetlerine mağlup oldu. Belek, Harput'u tekrar ele geçirmek için büyük bir imkân yakalamıştı. Bu fırsatı çok iyi değerlendiren Belek, derhal Harput üzerine yürüyerek şehre hâkim oldu ve burayı beyliğinin merkezi yaptı (1115).²³

Belek Gazi, daha önceden Mengüceklî Beyliği'nin yönetiminde bulunan Dersim ve Palu'yu zapt etmiş, bu yüzden Mengücekoğulları ile arası açılmıştı. Mengücekoğlu İshak Bey, Malatya'nın Belek Gazi'nin kontrolünde olmasından dolayı buraya akınlarda bulunarak şehri yağmaladı (1118). Bu sırada Malatya sultanı Tuğrul Arslan adına Belek Gazi, amcası İlgazi ile birlikte Selçuklu emîri Porsuk'a karşı mücadele etmekteydi. Zîra Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar tarafından Urfa üzerine gönderilen Emîr Porsuk kumandasındaki ordu, otuz günlük Urfa muhasarasından sonra Fırat boylarını istilâ etmişti.²⁴ Oğlunun Malatya'daki hâkimiyetinin son bulmasından endişelenen Ayşe Hatun, Mengücekoğlu İshak'a karşı, bu tarihlerde Artuklularla Haçlıların münasebetlerinin iyi olmasından dolayı Urfa kontu Joscelin'e haber göndererek

²¹ Sultan Melikşah, Diyarbakır'ı fethettiğinde buraya Fahrüdevle Cehîr'i vali tâyin edince o da Harput'u Türk Emîri Çubuk Bey'e iktâ olarak vermişti. Çubuk Bey'in ölümünden sonra burada oğlu Muhammed hüküm sürmeye başladı. Belek'in Harput'u ele geçirmesiyle 28 yıl hüküm süren Çubuk beyliği sona erdi. Bkz. O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Târîhi*, 4. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1997, s. 147.

²² S. Mihail, II, s. 65-66; Abû'l-Farac, II, s. 351-352; Honingmann, "Malatya", *İA*, s. 236; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 153; A. Usta, a.g.m., s. 360.

²³ Alptekin, "Artuklular", *DGBİT*, s. 182; A. Usta, a.g.m., s. 361; Ara Altun, Belek Gazi'nin Harput'a 1112 yılında hâkim olduğunu ve Palu merkez olmak üzere burada beyliğini kurduğunu yazmaktadır. Bkz. "Artuklular", *TDVİA*, C. 3, İstanbul, 1991, s. 417.

²⁴ Mateos, s. 254; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 162; Aynı yazar, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, s. 147.

ondan yardım istedi.²⁵ Ancak bir müddet sonra Belek Gazi ile Haçlıların arası açıldı. Ertesi yıl Belek Gazi, Haçlılara karşı taarruza geçti ve Malatya sultanı adına Ceyhan ve Elbistan havalisini hâkimiyeti altına aldı (1119). Aynı yılın Şubat ayında Haçlılar, topraklarını ele geçiren İlgazi'yi takip etmek suretiyle Malatya'ya kadar ilerleyerek şehri yağmaladılar. Buna karşılık Türkler de Gerger'i zapt etti. Malatya sultanı Tuğrul Arslan ile atabegi Belek birlikte Mengücekoğlu İshak'ın üzerine yürüyerek Kemah'a girdi. Bunun üzerine Mengücekoğlu yardım istemek için Trabzon'a kaçtı ve Trabzon dukası Konstantin Gabras ile birlikte geri döndü. Bu ittifaka karşılık Tuğrul Arslan ve Belek de Danişmendli Emîr Gazi ile ittifak yaptı. İki taraf arasında Gümüşhane'ye bağlı Şiran yöresinde yapılan savaşta Gabras ile İshak Bey mağlup oldu ve esir düştü (1120). Gabras 30 bin dinar fidye karşılığında serbest bırakıldı. Emîr Gazi, damadı olduğu için İshak Bey'i fidye almadan serbest bıraktı. Ancak Emîr Gazi'nin esirler hakkında kendi başına hareket etmesi müttefikleri Tuğrul Arslan ve Belek ile arasının açılmasına neden oldu.²⁶

Tuğrul Arslan, Malatya sultanlığının idamesini ve hasımlarına karşı başarılı olmasını Belek Gazi'ye borçluydu. Malatya, Harput ve Palu'da eşkıyalık ve yağmacılık yapan Gerger Ermenilerinin isyanını bastırmak üzere yine Belek Gazi harekete geçti. Ermeniler üzerine sefere çıkan Belek Gazi, halkı bütün malları ile beraber ele geçirdi (1121) ve onları Hanzit'e göç ettirerek oradaki köylere yerleştirdi. Bundan sonra bir daha Gerger'e dönmeyeceklerine dair yemin ettirdi. Ancak ettikleri yemini bozup bir sene sonra Gerger'e dönen Ermenileri esir aldı, köylerini de yaktırdı. Belek Gazi'nin Gerger'e bir garnizon yerleştirdiğini belirten *Anonim Süryanî Vekayinâmesi*'nin müellifi, onun burada asayişini sağlaması ile ilgili "Bölge yoksulları soyan eşkiyalardan temizlendikten sonra bölgeye barış geldi. Belek fakir bir insandan zorla bir parça et alan Türkü kazığa oturtuyormuş ve bir Hıristiyanla sözle dahi zarar verilmesine izin vermiyormuş" ifadesini nakletmektedir.²⁷ Öte yandan Belek Gazi, Gerger Ermenileri üzerine düzenlediği bu ikinci seferde Urfa kontu Joscelin kumandasındaki Haçlıların taarruzuna uğradı. Ancak onun dağlara çekilmesi nedeniyle Haçlılar, sonuç alamadan geri dönmek zorunda kaldılar.²⁸ Haçlılara karşı yürüttüğü mücadelelerde eşsiz zaferler

²⁵ S. Mihail, II, s. 66.

²⁶ S. Mihail, II, s. 67; Abû'l-Farac, II, s. 356; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 162-163; A. Usta, a.g.m., s. 360-361; Honingmann, "Malatya", *İA*, s. 236.

²⁷ *Anonim Süryanî Vekayinâmesi*, s. 91-92.

²⁸ S. Mihail, II, s. 68-69; Abû'l-Farac, II, s. 357; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 163; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, TTK, Ankara, 1987, s. 26-27.

kazanan Belek Gazi, yine aynı amaçla gittiği Menbiç'te kaleden atılan bir okla ağır şekilde yaralanarak hayatını kaybetti.²⁹ Belek Gazi'nin 1124 yılında Menbiç kuşatmasında şehit düşmesinin ardından memleketi, evladı olmadığı için, Artukoğulları arasında taksim edildi.³⁰ Malatya sultanı Tuğrul Arslan da Belek Gazi'nin üvey oğlu olması hasebiyle bu mirasta hakkı olduğunu düşündü.³¹ Belek'e ait Masara (Mınşar) ve Gerger'i aldı. Bu sebeple onunla, Harput'u alan Artukoğlu Süleyman arasında mücadele yaşandı.³²

Tuğrul Arslan'ın İktidarının Sonu

Belek Gazi'nin kudretine rağmen Malatya'nın sahibi şüphesiz Tuğrul Arslan idi. Belek Gazi'nin vefatından sonra da siyasî faaliyetlerine devam ettiği görülmektedir.³³ Fakat bu durum kısa sürdü. Tuğrul Arslan'ın Belek gibi önemli bir desteği kaybetmesinin, iktidarının sonunu hazırlayan bir dönüm noktası olduğu anlaşılmaktadır. Belek'in ölümünden sonra meydana gelen siyasî buhran ve Tuğrul Arslan'ın güç kaybetmesi Danişmendlilerin beklediği büyük bir fırsattı. Anadolu'da siyasî birliği kurmaya çalışan Danişmendliler, bölgede önemli bir güç haline gelmişlerdi. Malatya'daki yönetimin zayıflaması, şehri on sekiz yıl önce I. Kılıç Arslan'a kaptıran Danişmendlilerin ilgisini tekrar buraya yöneltti. Bütün bu yaşananlardan istifade eden Danişmendli Emîr Gazi, damadı Selçuklu sultanı I. Mesud ile birlikte 13 Haziran 1124 tarihinde Malatya üzerine yürüdü ve şehri kuşattı.³⁴ Ortak bir şekilde düzenlenen bu faaliyette hedefler farklıydı. Danişmendli Emîr Gazi'nin amacı Doğu Anadolu'nun en zengin şehirlerinden olan Malatya'ya yeniden sahip olmaktı. Ancak Sultan Mesud'un böyle bir amacı olmayıp, o Selçuklu tahtına geçerken fiilî desteğini gördüğü kayınpederine yardım etmek ve başlangıçta hâkimiyetine dokunmadığı kardeşi Tuğrul Arslan'dan bu vesileyle kurtulmak istiyordu.

Bir ay süren muhasaraya rağmen Malatya düşürülemeyince Emîr Gazi, oğlu Muhammed'i büyük bir ordu ile bırakarak Sivas'a geri döndü. Muhammed, Saman köyünde karargâh kurarak babasının emri üzerine şehre kimsenin girip çıkmasına izin vermeden kuşatmayı altı ay devam ettirdi. Bu sırada Malatya'da dayanılmaz

²⁹ Mateos, s. 277-8.

³⁰ U. Mateos, Belek'in yaralandığında İlgazi'nin oğlu Timurtaş'ı yanına çağırıp devletin idaresi ile bütün topraklarını ona verdiğini kaydetmektedir. Bkz. Mateos, s. 278.

³¹ Aslında kaynakların vermiş olduğu bilgilerden yola çıkarak bu tarihte Belek Gazi ile Ayşe Hatun'un evliliğinin bitmiş olduğu düşünülmektedir. Belek Gazi, ölümünden kısa süre önce, Halep hâkimiyetinin hemen ardından, Melik Rıdvan'ın kızı Ferhunda Hatun ile evlenmişti. Bkz. İbnü'l-Ezrak, *Târihi Meyyâfârikîn ve Âmid*, s. 15, Türkçe terc. s. 38.

³² S. Mihail, II, s. 82; Abû'l-Farac, II, s. 358; Yinanç, "Belek", *İA*, s. 472; Honingmann, "Malatya", *İA*, s. 237.

³³ Mateos, s. 281.

³⁴ S. Mihail, II, s. 82.

bir kıtlık başladı. Şehirden kaçanlar dışarıda öldürülüyor, kalanlar da açlıktan kırılıyordu. Bir eşek yükü buğday 36 dinar gibi fahiş bir fiyata satılıyordu. Zamanla onu bulabilmek bile mümkün olmuyordu. Halk açlıktan kedi, köpek ve eşek eti yer hale gelmişti. Hatta suda yumuşattıkları derileri yemeye başlamışlardı. *Anonim Süryani Vekayinâmesi*'nde kuşatma sırasında Malatya'da veba salgını başladığı kaydedilmektedir.³⁵ Şehirde baş gösteren müthiş kıtlık ve açlık nedeniyle telef olan insan sayısı artmıştı. Zengin ve fakir halk arasında anlaşmazlık ortaya çıkmıştı. Meydana gelen bu durum ile baş etmeye çalışan Tuğrul Arslan ve annesinin tedbir amaçlı uyguladıkları bazı muamelelerin halkı muzdarip ettiği yönünde bilgiler kaynaklarda yer almaktadır.³⁶ Muhasara altında kalmaya daha fazla dayanamayacaklarını anlayan Ayşe Hatun ve oğlu Tuğrul Arslan çaresizlikten Haçlılardan yardım istemeye mecbur oldular. Ancak Haçlılar, Halep muhasarası ile meşgul olduklarından Malatya ile ilgilenmediler. Bu durumda sultan ve annesinin şehirden ayrılmaktan başka çareleri kalmamıştı. 10 Aralık 1124 tarihinde emirlerindeki Selçuklu birlikleriyle birlikte gizlice kaçarak Minşar kalesine sığındılar.³⁷ Runciman, Tuğrul Arslan'ın Danişmendliler tarafından Malatya'nın ele geçirilmesinden sonra şehirden çıkarıldığını ve daha sonra bulunduğu Artuklu hapishânesinden kaçarak kendisine ittifak bulmak amacıyla Halep muhasarasına katıldığını ifade etmektedir.³⁸ Ermeni müellif Simbat ise, Danişmendlilerin Malatya'yı ele geçirmeleri bahsinden önce Tuğrul Arslan'ın, Halep üzerine yürüyen Joscelin'e yardımcı olmak amacıyla Halep'e gittiğini ve kısa süre sonra Malatya'ya geri döndüğünü, Ayşe Hatun'un ise Maraş'taki Hıristiyanların yanına gittiğini belirtmektedir.³⁹

Tuğrul Arslan ve annesinin Malatya'yı terk etmelerinin ardından halk, şehir surlarının kapılarını açarak Malatya'yı Melik Muhammed'e teslim etti. Böylece altı ay gibi uzun süren bir kuşatmadan sonra Danişmendliler yeniden Malatya'ya hâkim oldu. Bütün ömrünü kendisi ve oğlunun iktidar mücadelesine harcayan ve Selçuklu siyasi hayatında önemli bir iz bırakan Ayşe Hatun'un bu tarihten sonra, akıbeti hakkında teferruatlı malûmat bulunmamaktadır. Kaynaklarda oğlu Tuğrul

³⁵ *Anonim Süryani Vekayinâmesi*. s. 90.

³⁶ S. Mihail, II, s. 82; Abû'l-Farac, II, s. 359.

³⁷ Mateos, s. 282.

³⁸ S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, trc. F. Işıltan, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1992, s. 31-32, s. 142.

³⁹ Simbat, s. 70.

Arslan'ın kayınpederi olan Artuklu beyi Rüküddevle Dâvud'un eşi olduğu bilgisi yer almaktadır.⁴⁰

Malatya kuşatmasında Danişmendlilerin yanında yer alan Sultan Mesud, şehri Emîr Gazi'ye bırakarak ayrılmıştı. Fakat kardeşi Ankara, Çankırı ve Kastamonu Meliki Arab, babasına ait olan Malatya'nın Danişmendlilere terk edilmesini, bağışlanması güç bir ihanet olarak değerlendirdi. Bunun üzerine önce Mesud'un daha sonra Emîr Gazi'nin üzerine yürüdü. (1126-1127). Melik Arab'ın Danişmendlilere ve kardeşi Sultan Mesud'a karşı giriştiği saltanat davasında Tuğrul Arslan'ın onunla birlikte hareket ettiği görülmektedir.⁴¹

Selçuklu şehzâdesi Arab ile Danişmendliler arasında devam eden mücadelelerin hemen akabinde 1128 yılında Tuğrul Arslan, Malatya'ya bir akın düzenledi. Danişmendliler tarafından 1124 yılında Malatya'daki hâkimiyetine son verilen Tuğrul Arslan yeniden Malatya'ya hâkim olmak istedi. Ancak Tuğrul Arslan, şehrin sınırlarından giremeyip dışını yağmaladıktan sonra buradan ayrıldı. Süryanî Mihail ve Ebû'l-Ferec, Tuğrul Arslan'ın bu tarihten sonra bir daha görülmediğini ifade etmektedirler.⁴² Fakat İbnü'l-Ezrak onun Hısn-ı Keyfa'ya kayınpederi, aynı zamanda annesi Ayşe Hatun'un eşi olan Rüküddevle Dâvud'un yanına geldiğini belirtmektedir. Daha sonra buradan Rüküddevle Dâvud ile birlikte, kız kardeşi Seyyide (veya Saide) Hatun'un cenazesine katılmak için Meyyafarikin'e gitmiştir. 1129'da vefat eden Seyyide Hatun, Humartaş Süleymanî tarafından Sultan I. Kılıç Arslan için inşâ ettirilmiş olan Kubbetu's-Sultan'a babasının yanına defnedilmiştir. Meyyafarikin'de Kubbetu's-Sultan'da bir müddet ikâmet eden Tuğrul Arslan, kız kardeşinin mal varlığını teslim aldıktan sonra buradan ayrılmıştır.⁴³ Bu hadiseden sonra kaynaklarda Tuğrul Arslan adına rastlanmamaktadır.

SONUÇ

Tuğrul Arslan sultan sıfatıyla babası I. Kılıç Arslan'dan sonra 1107-1124 yılları arasında Malatya'da hüküm sürmüştür. Yaşı küçük olan Tuğrul Arslan'ın Malatya'daki saltanati ismen olup, siyasî manevra kabiliyeti yüksek olan annesi Ayşe Hatun, idareyi eline almış, oğlunun saltanatının idamesi için gerek Büyük Selçuklularla gerekse Haçlılarla her türlü siyasî dengeyi kurarak varlık mücadelesi vermiştir. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Tuğrul Arslan'ın karşısında ona rekabet edebilecek vaziyette kardeşinin olmaması, Selçukluların bir müddet

⁴⁰ İbnü'l-Ezrak, *Târihi Meyyâfârikîn ve Âmid*, s. 25, Türkçe terc. s. 45.

⁴¹ S. Mihail, II, s. 87; Abû'l-Farac, II, s. 360-61; *Azîmî Tarihi*, s. 46, trc. s. 67 Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 106.

⁴² S. Mihail, II, s. 89; Abû'l-Farac, II, s. 361.

⁴³ İbnü'l-Ezrak, *Târihi Meyyâfârikîn ve Âmid*, s. 25, Türkçe terc. s. 45.

duraklama dönemi yaşamaları ve güçlü bir Selçuklu yönetiminin zuhur edememesi onların bu mücadelelerde başarılı olmalarını ve Malatya'daki konumlarını muhafaza etmelerini sağlamıştır.

Tuğrul Arslan'ın sultanlığı ve faaliyetleri ile ilgili kaynaklarda kayıtlar mevcut olmasına rağmen ismi Selçuklu sultanları arasında yer almamaktadır. Hatta 1110 yılında Şahinşah'ın tahta çıkmasına değin Selçuklu tahtının boş kaldığı zikredilir. I. Kılıç Arslan'ın ani vefatı ile Selçuklu iktidarında meydana gelen boşluk neticesinde bir süre siyasî belirsizlik olduğu ve Selçuklu tahtının bir müddet boş kalması ile Selçuklu ülkesinde fetret devri yaşandığı tarihçiler tarafından kabul görmüş genel bilgilerdir. Tuğrul Arslan'ın Selçuklu sultanları arasında yer alıp almaması hususu bu zamana kadar üzerinde durulmamış ciddî bir meseledir. Tuğrul Arslan adına basılmış bir sikkeye veya isminin geçtiği bir kitabe rastlanılmaması da onun sultan olarak addedilmemesinin sebebi olmalıdır. Fakat Kılıç Arslan'dan sonra Türkiye Selçuklularının üçüncü sultanı kabul edilen Şahinşah hakkında kaynaklarda az malumat olduğu gibi adına yazılmış bir kitabe ve basılmış bir sikke de mevcut değildir. Kardeşi Şahinşah'ın Konya'da tahta çıkması Tuğrul Arslan'ın saltanatının meşruiyet kazanmasının önünü kapatmış olmalıdır. Ayrıca Danişmendlilerin desteğini alarak 1116'da kardeşi Şahinşah'ı bertaraf ederek Selçuklu tahtına oturan Mesud, Tuğrul Arslan ile mücadele edecek güçlü bir rakip olarak karşısına çıkmıştır. Belek Gazi gibi kudretli bir beyin Haçlılar ile mücadele ederken hayatını kaybetmesi de Tuğrul Arslan ve annesinin siyasî mücadelede yalnız kalmalarına sebep olmuştur. Danişmendlilerin Malatya üzerinde hâkimiyet kurma çabaları Selçukluların bu şehirde tutunmaları önünde büyük bir engel olmuş ve Tuğrul Arslan'ın iktidarının sonunu hazırlamıştır.

Bir dönem Tuğrul Arslan'ın adıyla var olan Türkiye Selçuklularının, Anadolu'nun iktisadî ve kültürel bakımdan gelişmiş en zengin şehirlerinden biri olan Malatya hâkimiyeti ile bölgede siyasî etkinlikleri artmıştır. Coğrafi konumu itibariyle önemli bir hudut şehri olan Malatya'daki Selçuklu idarî varlığı, Büyük Selçuklular, Danişmendliler, Haçlılar ve hatta Ermenilerden gelebilecek tehlikeye karşı tampon vazifesi görmüştür.

KAYNAKÇA

- Abû'l-Faraj (Ebû'l-Ferec), Gregory, *The Chronography*, Süryanîceden İngilizceye trc. Ernest A. Wallis Budge, Oxford, 1932; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, Türkçeye trc. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1999.
- Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmerüt ül-Ahbâr*, Nşr. O. Turan, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1999.

- Alptekin, Coşkun, "Türkiye Selçukluları", *DGBİT*, C. VIII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, s. 209-382.
- _____, "Belek b. Behrâm", *DİA*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 402-403.
- _____, "Artuklular", *DGBİT*, C. VIII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, s. 170-193.
- Altun, Ara, "Artuklular", *DİA*, C. 3, İstanbul, 1991, s. 415-419.
- Anonim Selçuknâme, (*Tarih-i Âl-i Selçuk Der Anatoli, Anadolu Selçukluları Tarihi III*), Yay. ve trc. Feridun Nafiz Uzluç, Ankara, 1952.
- Anonymous Syriac Chronicle (Anonim Süryanî Vekayinâmesi)*, İng. trc. A. S. Tritton, "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle", *JRAS*, Londra 1933 (January).
- Azîmî Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler*, Nşr. ve trc. Ali Sevim, 2. Baskı, TTK, Ankara, 2006.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, trc. Yıldız Moran, 3. Baskı, E Yayınları, İstanbul, 1994.
- _____, *The Formation of Turkey The Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century*, İng. trc. P. M. Holt, London, 2001.
- Comnena, Anna, *The Alexiad*, İng. trc. Elizabeth A. S. Dawes, Londra, 1967.
- Dânişmend Gazi Destanı*, Hz. Necati Demir, Hece Yayınları, Ankara, 2006.
- Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, TTK, Ankara, 1987.
- _____, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK, Ankara, 1996.
- Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer*, C. II, Thk. Mahmud Deyyûb, Beyrut, 1997.
- Ertuğrul, Ali, *Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik'i*, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir, 2009.
- Hacıgökmen, M. Ali, "Türkiye Selçukluları Zamanında Konya'nın Devlet Merkezi Oluşu", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 29 (2011), s. 231-260.
- Honingmann, E, "Malatya", *İA*, VII, MEB, İstanbul, 1997, s. 232-239.
- İbn Şihne, *ed-Dürri'l-Muntehab fî Tarih Memleketi Haleb*, Nşr. Yusuf b. Elyan Serkis ed-Dimaşkî, Beyrut, 1909.
- İbnû'l-Esir, *el-Kâmil fî't-Tarih*, Thk. Halil Me'mun Şiha, X, Beyrut, 1965-66, trc. Abdülkerim Özaydın, İstanbul, 1986-87.
- İbnû'l-Ezrak el-Fârikî, *Târihî Meyyâfârikîn ve Âmid*, Neşr. Ahmet Savran, Erzurum, 1987; *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısım)*, trc. Ahmet Savran, Erzurum, 1992.
- İbnû'l-Kalânîsî, *Zeylû Tarihi Dimaşk*, Thk. H. F. Amedroz, Beyrut, 1908
- Kazvîni, Hamdullah Müstevfî, *Târih-i Güzide*, Neşr. Abdu'l-Hüseyn Nevâî, Tahran, 1362.
- Kesik, Muharrem, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, TTK, Ankara, 2003.
- Kurat, A. K., *Çaka Bey*, Ankara, 1966.
- Melikoff, Irene, "Dânişmendids", *The Encyclopededia of Islam*, II, Leyden, 1965, 110-111.
- Metin, Tülay, *Selçuklular Döneminde Malatya*, İstanbul, 2013.
- _____, "Türkiye Selçuklu Siyasî Hayatında Kadının Rolü Üzerine", *Ortaçağda Kadın*, Editör: A. Çetin, Ankara, 2011, s. 470-482.

- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Yay. Ali Öngül, İzmir, 2001.
- Özaydın, Abdülkerim, "Dânişmendliler", *DGBİT*, C. VIII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, s. 121-140.
- Runciman, S., *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, trc. Fikret Işıltan, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1992.
- Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'atü'z-Zamân fi Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, TTK, Ankara, 2011.
- _____, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târihi'l-A'yan*, VIII/I (495-589/1101-1193), Haydarabad, 1951.
- _____, "Müntehabat min Kitab Mir'âtü'z-Zamân", *Recueil des Historiens des Croisades*, Paris, 1884, Cilt III, s. 517-570.
- Solmaz, Sefer, "Dânişmendliler", *Türkler*, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 430-451.
- Sparapet, Simbat, *Chronicle*, İng. trc. Robert Bedrosian, Lord Branc, New Jersey 2005.
- Süryanî Mihail Vekainâmesi*, trc. Hrant D. Andreasyan, II. Kısım, TTK'da Basılmamış Nüsha.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998.
- _____, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Târihi*, 4. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1997.
- _____, "Kılıç Arslan I.", *İA*, C. VI, 1977, İstanbul, s. 681-688.
- Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor Zeyli (1136-1162)*, trc. Hrant Andreasyan, 3. Baskı, TTK, Ankara, 2000.
- Usta, Aydın, "Artukoğlu Belek Gazi'nin Siyasî Faaliyetleri", *Prof. Dr. Ramazan Şeşen Armağanı*, İstanbul, 2005, s. 355-367.
- Yinanç, M. Halil, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I*, İstanbul, 1944.
- _____, "Dânişmendliler", *İA*, C. III, MEB, İstanbul, 1945, s. 468-479.
- _____, "Belek", *İA*, C. II, MEB, İstanbul, 1979, s. 468-473.

TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA KÖY TEŞKİLÂTI VILLAGE ORGANIZATION IN THE SULTANATE OF RUM

Mikâil BAYRAM*

Öz

Malazgirt zaferini takip eden yıllarda Anadolu'ya Türkmen göçleri ardı arkası kesilmeksizin asırlarca devam etmiştir. Bunun bir sonucu olarak da, Anadolu'da kırsal bölgelerde yeni köyler, kasabalar kuruluyordu. Bu köy ve kasabalar, çoğunlukla Ahiler tarafından veya tarikat pirleri, din büyükleri adına inşa edilen hanıkah, tekke, medrese, imaret ve vakıf gibi hizmet veya hayır kurum ve kuruluşları türündeki yapıların etrafında oluşuyordu. Bu minvalde kurulan köy ve beldelerin sayısı hızla binlerle ifade edilecek kadar çoğalmıştır. Selçuklu devlet adamları yeni kurulan bu köyleri belli bir şekilde organize ediyor ve belli bir anlayış ile köylerin yönetilmesini sağlamaya çalışıyorlardı. Bu hususta Kubreviyye Tarikatı şeyhlerinden olan Necmü'd-din-i Daye 1223(620) de kaleme aldığı "Mirsâdü'l-ibâd,, adlı eserinde "Köy sahipleri, köy ağaları ve çiftçi ve işçilerin uymaları gereken kurallar,, başlığı altında orijinal bilgiler vermiş ve eserini Türkiye Selçuklu sultanı I.Alâü'd-din Keykubad'a sunmuş ve bu sultanın iltifatına mazhar olmuştur. Bu bakımdan onun eserinde köylerin yapılanması ve köy yönetimi ile ilgili kuralların titizlikle uygulandığı muhakkaktır. Bu sebeble Necmü'd-din-i Daye'nin köylerin yönetimi ve ziraat ile uğraşanların uymaları gereken ahlâkî kurallar ve aralarındaki hiyerarşik ilişkiler hakkındaki açıklamaları, Selçukluları Devleti yöneticileri için örnek teşkil etmiştir.

Anahtar Kelimeler

Köy Teşkilâtı, Selçuklu, Türkler, Malazgirt, Necmü'd-din-i Daye, Mirsâdü'l-ibâd,, Ahiler.

Abstract

After the following years of the Battle of Manzikert, Turkmen migrations to Anatolia went on constantly for ages. As a result of that situation, new villages and towns were established in the countryside of Anatolia. These villages and towns were founded around the khanqahs, lodges, madrasahs, imarets which were built mostly by Akhies in the name of religious and cult leaders and service institutions and organizations such as foundations and charities. In this manner, the numbers of villages and towns reached rapidly thousands. The Seljukian statesmen organized these newly founded villages in a certain way and had them governed in a certain concept. In this respect, Najm al-Din Daye 1223 (620), one of the sheikhs of

* Selçuk Üniversitesi emekli öğretim üyesi.

Kubrawiyya order, gave original information under the title of “The rules to be obeyed by village owners, village headmen, farmers and workers” in his book “Mersād al-ebād” and he presented this book to Kayqubad I, the Seljuq Sultan of Rum, and he was honoured by the Sultan. In this regard, the rules on the organizations and governances of villages in his book were studiously obeyed. For this reason, the moral principles which were to be followed by headmen of villages and farmers and the explanations about the hierarchical relations among them served as models for the rulers of the Sultanate of Rum.

Keywords

Village organization, Seljukian, Turks, Manzikert, Najm al-Dîn Daye, Mersād al-ebād, Akhies.

GİRİŞ

Selçuklular, milâdi 1040 yılında Dandanakan denilen mevkiye Gaznelilere karşı büyük bir zafer kazandılar. Bu zaferin sonunda Büyük Selçuklu Devleti Kurulduğu gibi Horasan ve İran, Oğuzların istilâ alanı haline geldi. Kısa bir zaman sonra o zamanlar Diyar-i Rum diye anılan Küçük Asya yani Anadolu da Oğuzların istilâsına maruz kaldı. Asırlarca Emevî ve Abbasî Devleti'ne karşı Anadolu'yu savunan Doğu Roma İmparatorluğu, Oğuzların istilâsı ve Selçukluların askeri gücü karşısında mağlup oldu. Selçukluların askerî gücünün gölgesinde Oğuzlar ve diğer Türk unsurlar büyük göç dalgaları halinde Diyar-i Rum'a dökülüp geldiler.

Anadolu'ya göçen Oğuzların büyük ekseriyeti göçebe idi. Aşiretler ve boylar halinde ve davar sürüleriyle birlikte otlak ve mer'aları dolaşıyorlardı. Anadolu'ya geldikten sonra da asırlarca konar göçer topluluklar olarak bu hayatlarını sürdürmüşlerdir. Gerek Selçuklular ve gerek Osmanlılar döneminde devletler zaman zaman bunları yerleşik hayata geçirmeye o dönemin tabiriyle tahta kapulu yapmaya çalışmışlardır. Bu göçebe Türkmenler tahta kapulu olmayı istemezlerdi.

Faruk Sümer hocamızın da belirttiği gibi¹ Anadolu'ya gelen Oğuzlar arasında yerleşik hayat görmüş, şehir hayatına alışık kültürlü, bilgili insanlar ve cemaatler ve hatta köklü aileler de vardı. Kendilerine Horasan Erleri denilen Ahmed Yesevî Ocağından olan Türkmen dervişler kalabalık cemaatler halinde Anadolu'ya yayılmaktaydılar². Bu Türkmenler'in kopup geldikleri coğrafi şartlara bazeddiği için Anadolu'da kırsal bölgelere yerleşmeği tercih ettikleri görülür. Ayrıca bu Oğuzlar arasında İran unsurundan olanlar -az da olsa- Araplar da vardı. Bunlar çoğunlukla şeyh ve mürit cemaatler, ilim erbabı, tacir ve sanatkâr idiler. Onlar da çoğunlukla şehirlere yerleşmeyi tercih ediyorlardı. Anadolu'daki şehirlerde Devlet hizmeti görüyorlardı. Kasaba ve köylerin düzenli biçimde yapılanmasını sağlıyorlardı.

Anadolu'nun Türkler tarafından feth edilmesini takip eden yıllarda Doğu ve Orta Anadolu'da ilk Türk Beylikleri kurulurken, Batı ve Orta Anadolu'da da Türkiye Selçukluları Devleti kuruldu. Doğu Roma İmparatorluğu toprakları üzerinde kurulan bu devletler, köklü Roma Medeniyeti'nin enkazları üzerinde yeni bir medeniyetin (Anadolu Türk-İslâm Medeniyeti) temelini atıyorlardı. Bizans'ın askerî garnizonları yeniden şekillendirilirken Roma şehirleri ve yerleşim alanları yeni bir anlayışla dizayn ediliyor, yapılandırılıyordu. Yani Anadolu (Küçük Asya) İslâm Medeniyeti'nin bir uzantısı konumuna geliyordu.

¹. Faruk Sümer, Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi, Belleten, Ankara 1960, XXIV, 567 vd.

². Firdevsi-i Rumî, "Velâyet-nâme" sinin mukaddimesinde Ahmed Yesevî ocağına mensup dervişleri Anadolu'nun kültürel fatihleri olarak nitelendirmekte ve Hacı Bektaş-i Horasânî'yi de ocaktan biri olarak tasvir etmektedir. Bkz. Hacıbektaş İlçe Halk Kütüphanesi, Nr. 200.

Bizans'tan alınan birçok şehirlerde yerli halkların arasına giren ve yönetici konumunda bulunan Müslümanlar evvel emirde o beldede bir ulu cami inşa ediyorlardı. Anadolu'da ulu cami inşa etme uygulaması Danişmend Oğulları'nın başlattıkları bir gelenektir. Bu ulu cami ve küçük ölçekli mescidlerin yakın çevresine Müslümanlar yerleşiyor ve bu şekilde Bizans şehirlerinde Müslüman mahalleler teşekkül ediyordu. Bunu Tekke, zaviye, Hanikah, imaret, türbe, vakıflar gibi yapılar takip etmekteydi. Bu yapıların Selçuklular zamanında şehirlerin yeniden yapılanmasında önemli rol oynadığı iyi bilenen bir konudur³. Ayrıca Anadolu'ya gelen yerleşimcilerin farklı dinî ve siyâsî eğilimde olmalarından ötürü yöreler arasında birbirinden farklı kültürel çevre ve dinî yapılanmaların gerçekleştiği de bilinmektedir. Bu farklı kültürel yapılanmalar dinî ve fikrî zümreler arasında mücadele ve rekabetin, siyâsî görüş ayrılıklarının yaşanmasına sebep olmaktaydı⁴.

Birçok şehir ve kasabalar Bizans dönemindeki yerlerin üzerine inşa edilmiş olmakla beraber, bazı şehirler de yeni baştan inşa edilmiştir. Alanya, Aksaray, Konya, Kırşehir böyle kurulmuştur. Şehirlerin kuruluş ve yapılanmasında sivil halk kuruluşlarının da önemli rolü bulunmuştur. Esnaf ve sanatkârlar, şehirlerde iş yerleri, sanayi çarşıları, bedestenler inşa ederlerken, tacirler de hanlar dükkânlar ve çeşitli amaçlarla vakıf müesseseleri kurarak şehre canlılık kazandırıyorlardı. Türkiye Selçukluları zamanında sivil halk kuruluşlarının çok yaygın ve güçlü oldukları gözlenmektedir. Devlet adamları ise Kervansaray, Han, hamam, cami ve mescid, medrese, darü's-şifalar ve suyolları inşa ederek ülkede refah seviyesinin yükselmesine hizmet ediyorlardı.

Ahi Teşkilâtı'nın kurucusu sayılan Ahi Evren Hâce Nasirü'd-din Mahmud 1234(632) yılında Sultan Alâü'd-din Keykubad'a sunduğu "Ahlâk-i alâî,, (Ahlâk-i Nasirî) adlı eserinde⁵ toplumsal bir yapı dört zümreden müteşekkildir der ve bu dört zümreyi şöyle izah eder:

1. Kalem ehli olanlar. Bunlar okumuşlular, muallimler din adamları ve devlet memurları olup, tabiatdaki dört unsurdan biri olan su mesabesindeirler.
2. Askerler ve güvenlikçilerdir. Bunlar da toplusal yapıda ateş gibidirler.
3. Esnaf ve san'atkârlar. Bunlar da toplumsal yapıda hava mesabasindeler,

³ Ö. Lütfi Barkan, İstîlâ Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler, Vakıflar Dergisi, İstanbul 1942, Sayı. 2, s. 279-304.

⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mikâil Bayram, Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar, Konya 2005, s. 1-22.

⁵ Asırlardır İranlı Hâce Nasirü'd-din-i Tusî'ye mal edilen bu eserin gerçek yazarı, Anadolu'nun Hece Nasireddin'i olan Ahi Evren Hâce Nasirü'd-din'dir. Geniş bilgi için bkz. Mikâil Bayram, Hâce Nasirü'd-din Muhammed et-Tusî'nin İntihalciliği, S.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Sayı. 20, Konya 2005, s. 7-18. Bu esrin gerçek adı da Sultan Alaü'd-din'e sunulduğu için "Ahlâk-i Alâî ,, dir.

4. Ziraat ehli ve hayvancı olan köylüler ve işçilerdir. Bunlar da toplumsal yapı da toprak gibidirler. Toplumun hayatiyeti bunlara bağlıdır. Bunların iş gücü ve emeği olmadan diğer zümreler ayakta duramazlar. Onun için Köy ve köylüler toplumsal yapının temel taşıdır.

a-Köylerin Kuruluşu

1071 yılında vuku bulan Malazgirt zaferini takip eden yıllarda fetihlerin devam ettiği günlerden itibaren Anadolu'ya göç edip gelen Türkmenler yerli Hristiyan halklar arasına yayılıyorlardı. Bu Türkmen göçleri arası kesilmeksizin asırlarca devam etmiştir. Anadolu'nun yerli Hristiyan halkları, çoğu Türk olan Müslüman halkla bir arada yaşamak zorunda kalmışlar ve yoğun bir kültürel etkileşme yaşanmaya başlanmıştır. Bunun sonucu olarak Anadolu'da kırsal bölgelerde yeni yeni köyler, kasabalar kuruluyordu. Bu köy ve kasabalar genel olarak tarikat pirleri veya din büyükleri adına inşa edilen hanıkah, tekke, medrese, imaret ve vakıf gibi hizmet ve hayır kurum ve kuruluşları türündeki yapıların etrafında oluşuyordu. Bu şekilde kurulan köy ve beldelerin sayısı binlerle ifade edilecek kadar çoktur⁶. Danişmend İlinde bu tür yapıların daha yaygın olduğu farkedilmektedir. Uzun Firdevsî, "*Menakib-i Hacı Bektaş-i Velî*", adlı esrinin mukaddemesinde⁷ Ahmed Yesevî Ocağına mensup dervişlerin büyük kalabalıklar halinde Anadolu'ya geldiklerini ve burada kolonileştiklerini ve böylece kültürel bakımdan Anadolu'yu fethettiklerini hikâye etmektedir.

Göçebe olarak Anadolu'ya gelen Türkmenler daha çok kırsal bölgelerde yaşamayı tercih ediyorlardı. Bunlar ovalarla dağlık bölgeler arasında konargöçer halde bulunuyorlardı. Zaman zaman bu konar göçer aşiretlerin yerleşik hayata geçtikleri oluyordu. Bu yerleşimler neticesinde yeni köyler meydana gelmekteydi. Sultanlar bazen bir yöreyi bir aşirete veya bir dini cemaate yurt olarak vermekteydiler⁸. Sultan I. Alâü'd-din Keykubad, berat yazarak Suluca Karaöyük'ü (Bugünkü Hacıbektaş) Şeyh Yunus-i Mukrî'ye yurt olarak vemiştir⁹.

Askeri fetihlerin sürdüğü dönemlerde Türk devlet adamları, savaş tedirginliği yaşadıkları için arazilerini terkeden, ihanet ettikleri için hicrete mecbur edilen yerli Hristiyan halklardan boşalan köy ve kasabalara Türkmenleri yerleştirmekte ve Anadolu'nun imarına çalışmaktaydılar¹⁰. Selçuklu devlet adamları yeni kurulan bu köyleri belli bir şekilde organize ediyor ve belli bir

⁶ Mikâil Bayram, Selçuklular Zamanında Tokat Yöresinde İlmî ve Fikrî Faaliyetler, Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, Ankara 1987, s.30-37.

⁷ . A.g.e. Hacıbektaş İlçe Halh Kütüphanesi, Nr. 200.

⁸ . Evhadü'd-din-i Kirmanî Menakib-Nâmesi, Terc. M. Bayram, Konya 2008, s. 268.

⁹ . Tuncer Baykara, Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi, İstanbul 2004, s. 159.

¹⁰ Z. Velidi Togan, Umumî Türk Tarihine giriş, s. 207-210; O. Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk –İslâm Medeniyeti , s. 254-260.

anlayış ile köylerin yönetilmesini sağlamaya çalışıyorlardı. Bu konuda Kubreviyye Tarikatı şeyhlerinden olan Necmü'd-din-i Daye 1223(620) de kaleme aldığı "*Mirsâdü'l-ibâd*," adlı eserinde "*Köy sahipleri, köy ağaları ve çiftçi ve işçilerin uymaları gereken kurallar*," başlığı altında orijinal bilgiler vermektedir¹¹. Bu zat eserini Türkiye Selçukluları'nın en güçlü ve teşkilatçı sultanı I.Alâü'd-din Keykubad'a sunmuş ve bu sultanın iltifatına mazhar olmuştur. Bu bakımdan onun eserinde köylerin yapılanması ve Köy yönetimi ile ilgili kuralların titizlikle uygulandığı muhakkaktır. Onun için Necmü'd-din-i Daye'nin köylerin Yönetimi ve ziraat ile uğraşanların uymaları gereken ahlâkî kurallar ve aralarındaki hiyerarşik ilişkiler hakkındaki açıklamaları, Selçuklu devri yöneticileri için örnek teşkil etmiş olmalıdır.

Türkiye Selçukluları idarî sisteminde sultanlar, melikler, ikta sahipleri ve amiller (Valiler) gibi üst düzey yöneticiler, köyleri yıllık belli bir meblağ karşılığında Dehkan denilen köy sahiplerine satıyorlar veya icara veriyorlardı. Bunun için köy satış veya icar senetleri düzenleniyordu. Bu senetlerde satış yapılan köyün hudutları detaylı bir şekilde tarif edildiği gibi köyün arazileri ve varlıkları da ta'dad edilmekteydi. Sultan II. İzzü'd-din Keykavus 1258 yılının Muharrem ayında Aksaray'da Gerveli adındaki köyü Konya Subaşı Mehmed b. Hüseyin adındaki zata 1200 Mısır altını karşılığında satmıştı. Bu satış senedine 48 şahit imza koymuşlardı¹². Keza Karamanoğlu İbrahim Bey, Bozkır yakınlarındaki Çat Köyünü kurmuş ve buraya bir medrese de inşa ederek köydeki birçok arazi ve mülkleri bu medreseye vakfettiği vakıf senedinden anlaşılmaktadır¹³. Buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bazen "Şehre küstüler" yakın çevreleriyle birlikte bir yöreye göçüyor ve orada bir köyün temelini atmış oluyorlardı. Anadolu'da bu şekilde kurulmuş pekçok köy bulunmaktadır. Mevlânâ'nın dostu Hüsamü'd-din Çelebi'nin amucası Ahi Başara, çevresindekilere küserek Konya'yı terk etmiş ve bugün Başarakavağı diye anılan köyü kurmuştur¹⁴. Moğolların Türkiye Selçukluları devletini kontrolleri altına aldıkları 1262 yılından sonra Ahi Teşkilatı üyeleri yani Ahiler, Moğollar'ın zülmünden korunmak için ucra yerlere göçüyor, oralarda san'atlarını icra etmeye çalışıyorlardı. Böylece Anadolu'da Ahilerin adları ile anılan pekçok köyler kurulmuştur. Seydişehir'in Seyyid Harun-i Veli tarafından kurulduğu bilinmektedir. Onun ahfadından olan Seyyidî Mahmud da Alanya'da kendi adıyla anılan köyü kurmuştur.

¹¹ Necm-i Razî, *Mirsâdü'l-ibâd*, Neşr. M. Emin Riyahi, Tehran 1366, s. 513-521. Bu eser, Sultan II. Murad tarafından Mahmud Karahisarî'ye Türkçeye tercüme ettirmiştir.

¹² İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Aksaray Tarihi*, İstanbul 1974, I, 360-369.

¹³ Bu vakıf senedinin orijinal metni özel arşivindedir.

¹⁴ Ahmed Eflâkî, *Menakibü'l-arifin*, Neşr. T. Yazıcı, Ankara 1959-61, II,775.

Çoğu zaman bir köy veya birtakım köylerin satış ve vergi gelirleri cami, medrese, hanikah, darü's-şifa gibi vakıf kuruluşlarına harcanmak üzere tahsis edilmekteydi. Vakıf müesseseleri kuranlar o müessesenin giderlerini karşılamak için sahibi oldukları köylerin veya akar suyun gelirlerini o hayır kuruluşuna tahsis ederlerdi. Kadınhanı'nın sahibi Vezir Kadı İzzü'd-din, Kestel'den Divanlar köyüne kadar bütün arazi ve köylerin gelirlerini ve Kestel suyunun icarından elde edilen geliri, Bugünkü İmam-Hatip Lisesi'nin bulunduğu yerde yaptırmış olduğu Cami, Medrese ve Darü's-şifa'ya tahsis etmiştir¹⁵. Keza Vezir Ziyâü'd-din Kara Arslan da Karaman yolu üzerindeki kendi adıyla anılan köyün gelirlerini Konya'da yaptırdığı Vakıflar Çarşısı'nın arkasında bulunan Hanikâh-i Ziya'ya vakfetmişti. Bunun gibi pekçok devlet büyükleri ve zenginler inşa ettikleri hayır kurum ve kuruluşlarının giderlerini karşılamak için sahibi oldukları köy ve mer'aların gelirlerini vakfettikleri görülmektedir. Selçuklu devri belgeleri arasında bunun gibi pekçok örnekler vardır. Keza bu dönemde düzenlenmiş vakfiye metinlerinde de köyler ve köylerin konumu ile ilgili kayıtlar ve değerli bilgiler bulunabilmektedir.

b-Köylerin Yönetimi

Yukarıda bahsini ettiğim Necmü'd-din-i Daye'nin "*Mirsadiü'l-ibâd*" adlı eserinden anlaşıldığına göre, Sultan ve Melikler, İktâ sahipleri ve Amiller (Valiler), -ki bunlar en üst yöneticilerdir- köylerin özelliklerine ve konumuna göre yıllık belli bir vergi karşılığında köyleri, Dehkan (Kethuda yani Köy sahibi) denilen kişilere belli bir zaman için satıyor veya icara veriyorlardı. Bedeli de peşin alınıyordu. Bu uygulama devletin en önemli gelir kaynaklarından birini teşkil etmekteydi. Sasaniler zamanındaki bu uygulama¹⁶ doğuda birçok Türk-İslâm devleti tarafından benimsenip uygulandığı gibi Türkiye Selçukluları da uygulamışlardır. Dehkanlar, sahibi oldukları köylere celbettikleri, çiftçi ve işçileri veya konar göçer bir topluluğu yerleştiriyorlar ve onların belli usul ve esaslar dairesinde üretim yapmalarını sağlıyor ve iş hayatlarını düzenliyorlardı. Çiftçiler ve işçiler ürettiklerinin onda birini (öşür) köy ağaları ve reisler aracılığı ile Dehkanlara veriyorlardı. Sasaniler zamanında bu nisbet altıdabir idi. Köylerdeki Müslüman ahalinin üretimi (hasılatı) nisap miktarını aşınca ayrıca zekât da vermek durumundaydılar.

Ahalisi gayrı müslim olan köy halkından cizye alınmaktaydı. Vezir Tacü'd-din Mu'tez Aksaray çevresinde halkı gayrı Müslim olan köylerden cizye olarak topladığı 7000 dirhem parayı Mevlânâ'ya afiyetle yemesi için göndermişti¹⁷. Bir

¹⁵. Mikâil Bayram, Selçuklu Veziri Kadı İzzeddin Tarafından Düzenlenen Bir Vakıf-name, Ata Dergisi, sayı.VII, Konya 1997, s. 47-53.

¹⁶. A. Cristensen, Iran der Zeman-i Sasanıyan, Terc. M. Reşid Yasemî. Tehran 1377, s.183-185.

¹⁷. Menakibü'l-arifin, I, 271.

başka zaman da gene cizyeden gelen 3000 dinar göndermişti¹⁸. Bu dehkanlar arasında devletin yüksek kademelerinde görevli emirler, subaşılar gibi bürokratlar bulunuyordu. Bazen bir dehkanın pek çok köylere sahip olduğu görülmektedir. Sahib Ata Fährü'd-din Ali'nin yüzlerce köyü olduğu bilinmektedir. Köy hayatı içinde yaşayan ve çalışanlar arasındaki görev ve yetkiler, ahlâkî esaslara, hak ve hukuka riayet ölçüleriyle belirlenmiştir. Evhadü'd-din-i Kirmanî gibi gezgin Türkmen şeyhler Anadolu'daki seyahatları esnasında bir müfettiş gibi köylülerin ve çalışanların problemlerini dinler ve onların herhangi bir haksızlığa uğramalarına engel olmaya çalışırlardı. Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmanî bir defasında Kayseri'de Türkmenleri taciz eden bazı ümerayı bir mektup yazarak Sultan Alâü'd-din Keykubad'a şikâyet etmiştir. Alâü'd-din Keykubad da geciktirmeden hemen Türkmenler lehine bir siyasetle gereğini yapmıştır¹⁹. Necmü'd-din-i Daye, Dehkanların ve onun emri altında çalışanların görev ve yetkilerini, uymaları gereken ahlâkî kuralları şöyle açıklamaktadır:

Ekin ekmek ve ziraat ile meşgul olmak Allah ile ticaret yapmak demektir. Bütün san'at dallarından ve kazanç çeşitlerinden daha hayırlıdır. Allah'ın Rezzak sıfatına mazhar olmaktır. Sadakat ve ihlâs ile bu iş kolunda çalışmak sınırsız sevap kazanmaya vesile olur.

Bu iş alanında çalışanları üç kısma ayırmakta ve her kısmın kendine göre usul ve esaslarını tarif ettikten sonra görev ve yetkilerini açıklamaktadır. Necmü'd-din-i Daye'nin bu konudaki açıklamalarını önemine binaen özetleyerek burada sunmak istiyoruz.

I. Dehkanlar (Köy sahipleri): Bunlar mülk ve mal sahibi olup, ekip biçecek derleyip toparlayacak şenlendirecek çiftçilere, amelelere ve onların elinin altında çalışacak insanlara muhtacdırlar. Bunların uymaları gereken en önemli kural, sahip oldukları mülk ve mallarından ötürü mağrur olmamalarıdır. Ellerindeki mülk ve malın kendilerine emanet verilmiş olarak düşünmelidirler. Asıl mal sahibinin Cenab-ı Allah olduğu idraki içinde bulunmalıdırlar. Mal biriktirmek ve ihtikâr heveslisi olmamalıdır. Elinin altında çalışan çiftçi ve işçileri küçük görmemeli, incitmemeli ve yaptığı işle ahireti kazanmayı ön plânda tutmalıdır.

Tohumu anbardan çıkardığı zaman, bu tohumu dünya için değil, ahiret için ekiyorum, diye niyet etmelidir. Cenab-ı Hak bu tohumu göğertecek ve ondan bir verim sağlayacaktır. Bunun gelirinden her kim yerse hepsini helâl ediyorum, insan hayvan aç ve muhtac olan herkesler faydalansın diye ekiyorum demeli

¹⁸ . Menakibü'l-arifin, II, 175.

¹⁹ . E.Kirmanî, Enisü't-talibin ve celisü's-salihin, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, F.Y. Nr. 701, yp. 50b; Evhadü'd-din-i Kirmanî ve Menakib-Nâmesi, Terc. M. Bayram. Konya 2008, s. 35.

Yarattıklarına hizmet etmek Allah'a hizmet olduğu şuurunda olmalılar. Çalıştırdığı çiftçi ve işçilerin haklarını tam olarak vermelidir. Ekinden, bağ ve bahçeden elde ettiği geliri nisap miktarını aşarsa zekâtını daha harmandayken ayırmalı şer'i kanunun gereği olan miktarı mustahak olanlara ulaştırmalı, zekât malını kendi malından ayırmalıdır. Dehkan mütevekkil olmalıdır. Zira gelir ve verimi Cenab-i Hak'dan ummalıdır. Evinin kapısı yolcuya, fakire, muhtaca açık olmalı.

Kurak geçen bir yıl olup da verim düşük olursa bundan dolayı umitsizliğe düşmemeli, bunda da bir hikmet var deyip üzülmemeli ve küfran-ı ni'mete düşmemeli, rızkı Allah'tan bilmelidir. İşte Dehkan bu ihlas ve samimiyette olursa başkalarının suyuna ve arazisine tasallutta bulunmaz, kanunî emir ve yasaklara riayet eder. İnsan, hayvan onun ürettiklerinden kim istifade ederse hayır hanesine sevap yazılır ve manevi derecesi yükselir.

II. Köy ağaları ve Reisler:Bunlar belirlenen kurallara dahilinde çalışıp köylülere eşit davranmalı, kuvvetli olanı zayıf durumda olana tercih etmemeli, rüşvet almamalı ve daima doğrudan yana bulunmalılar. Dine ve dindarlara destek olunmalı halkın rahat ve huzurunu korunmalıdır. Köylülerin zulme uğramamaları konusunda ciddi bir gayret göstermeliler, köylünün mal ve mülküne asla tasallutta bulunmamalı, köyde "Emr-i bi'l-maruf nehy ani'l-münkeri" yerine getirmelidir. Bir kimse haksız bir muameleye maruz kalmışsa reislik ve ağalık kuralları gereği buna derhal müdahale edilmeli ve bunun sorumluluğunun idrâki içinde bulunmalılar.

III.Çiftçiler ve İşçiler: Köy yerinde asıl çalışanlar ve üretim sağlayanlar çiftçiler ve işçilerdir. Bunlar kendilerine ait mal ve mülkleri olmayıp ağa ve reislerin arazisinde çalışan, ekip, biçen insanlardır. Dehkanların koydukları kurallara uymak durumundadırlar. Emanete riayatkâr ve dürüst olmalı. Kötülükten ve hiyanetten sakınmalılar. Efendilerinin malına mülküne göz kulak olmalı, zarar vermemeliler. Çalıştırdığı hayvanlara merhametli davranmalı, ağır yük vurmamalı, hayvanı fazla dövmemelidir. Hayvana zulüm ve eziyet ederlerse Cenab-ı Allâh'ın kendilerinden bundan ötürü hesap soracağını bilmeliler. Çift sürdükleri zaman sürekli zikir halindedir bulunmalılar. Namaz vakti gelince de hemen namaza yönelmeli, mümkünse cemaatle değilse münferit olarak namaz edilmeli. Yaptığı bütün işleri Allâh'tan bilmeli. Onun için çiftçi ve işçi kendisini Cenab-ı Hakk'ın vasıtası bilmelidir.

SONUÇ

Görüldüğü gibi Kübreviyye tarikatı'nın Anadolu'daki en ünlü temsilcisi Necmü'd-din-i Daye'nin anlatımlarından Türkiye Selçukluları döneminde köylerin dizaynında üzerinde en fazla ve hassasiyetle durulan husus, köylerde

yaşayanların İslâmî gelenek ve törelere bağlı ve İslâm ahlâk ve terbiyesi ile donanımlı olmalarının sağlanmasıdır. Dikkat edilirse köylülere belli bir dinî ve ahlâkî formasyon kazandırılmaya çalışılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki bu uygulama devletin resmî politikası olmuştur. Türkiye Selçukluları devri kurumlarından olan Ahi Teşkilâtı'nda da bu amaca matuf uygulamanın mevcut olduğu görülmektedir. O dönemde Anadolu köylülerine verilmek istenen İslâmî ve ahlâkî meziyet, bugün dahi Anadolu insanında görülmekte ve Anadolu köylüsünün klasik karakterini yansıtmaktadır. Bu insan tipi şehirlerde ve kültürlü çevrelerde medrese ve hanikah gibi eğitim kurumlarından gelen bilimsel temele dayanmakta iken köylerde ve kırsal alanlarda oldukça sade ve basit biçimde ve daha çok sözlü anlatıma dayanmaktadır. Anadolu'da İlmihal türünde eserler yazma geleneği bu ihtiyacdan doğmuştur. Anadolu'da te'lif edilen ilk ilmihal ise, Ahi Teşkilâtı'nın piri Ahi Evren Hâce Nasirü'd-din Mahmud tarafından kaleme alınan "*Menahic-i Seyfi*" adlı eseridir²⁰. Bu eserden sonra Anadolu'da İlmihal türünde eser yazma geleneği başlamış ve yüzlerce ilmihal telif edilmiştir.

Devletin köylülerin eğitim ve sağlık sorunlarıyla da yakından ilgilendiği görülmektedir. Köylere tekke, medrese gibi eğitim kurumları götürüldüğü gibi vakıf imaretler, aşhaneler de inşa edilmekteydi²¹. O günün şartlarında hastaları Darü's-şifaların bulunduğu şehirlere götürmek zor olduğu için tabipler, köy köy, kasaba kasaba gezerek hastaları tedavi etmekteydiler. Yöneticilerin, tabipleri görevlendirerek köy ve kasabalara gönderdikleri görülmektedir²². Bu bakımda Anadolu'nun İslâmlaşması sürecinin köylerde ve kırsal bölgelerde daha etkili kalıcı ve güvenli olmuştur. Doğrusu Anadolu'nun geçmişteki bu özelliği, henüz sosyolojik bakımdan incelenmiş değildir. Demek istiyorum ki Anadolu'nun kültürel bakımdan fethi köylerden başlamıştır. Selçuklular devrindeki tecrübelerden günümüzde de azamî ölçüde yararlanılması gerekirken Cumhuriyet döneminde tam tersi bir uygulamaya geçilmiştir. Bunun en tipik göstergesi Cumhuriyet döneminin akl-i evvel teorisyen bir şairi bakın ne diyor:

Orda bir köy var uzakta
O köy bizim köyümüzdür.
Gitmesek de gelmesek de

²⁰. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mikâil Bayram, Türkiye Selçuklularından Günümüze Din Eğitimi, Bilgi Yolu Dergisi, Sayı. 18, Konya 2005, s. 154-156.

²¹. Mikâil Bayram, Selçuklular Zamanında Tokat Yöresinde İlmî ve Fikrî faaliyetler, Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, Ankara 1987. s. 36-38.

²². Süheyl Ünver, Selçuklu Tababeti, Ankara 1940, s. 70-71; Osman Turan, Türkiye Selçukluları'na Dair Resmi Vesikalar, Ankara 1988, s. 162-166.

O köy bizim köyümüzdür.

Üzülerek ifade etmek gerekir ki bu dörtlük Cumhuriyet döneminde köylerle ilgili oluşan zihniyeti ve güdülen politikayı ifade etmektedir. Bu şiir uzun bir dönem İlkokul ders kitaplarına da konulmak suretiyle yetişen yeni neslin aklına ve ruhuna bu zihniyet nakşedilmeye çalışılmıştır. Şair Efendi o köye gitmeyecekmiş, gelmeyecekmiş fakat o köy onun olacakmış. Eğer Selçuklular zamanında bu zihniyet mevcut olsaydı Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması kati'yyen gerçekleşmezdi. Vakiya en üst seviyedeki yetkililer zaman zaman bu düşüncüyü söylem ve demeçleriyle ifade etmişlerdir. Bu bahsi burada açmıyoruz.

KAYNAKÇA

- CRİSTENSEN, A. *İran der Zeman-i Sasaniyan*, Terc. M. Reşid Yasemî. Tehran 1377.
- AHMED EFLÂKÎ, *Menakibü'l-arifin*, Neşr. T. Yazıcı, I-II, Ankara 1959.
- BARKAN, Ö. Lütfi, "İstîlâ Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı. 2, İstanbul 1942.
- BAYKARA, Tuncer, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yay. İstanbul 2004.
- BAYRAM, Mikâil, "Selçuklu Veziri Kadı İzzeddin Tarafından Düzenlenen Bir Vakıf-name", *Ata Dergisi*, Sayı. VII, Konya 1997, 47-53.
- BAYRAM, Mikâil, "Selçuklular Zamanında Tokat Yöresinde İlmî ve Fikrî Faaliyetler", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, Ankara 1987, 30-37.
- BAYRAM, Mikâil, "Selçuklular Zamanında Tokat Yöresinde İlmî ve Fikrî faaliyetler", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, Ankara 1987, 36-38.
- BAYRAM, Mikâil, "Türkiye Selçuklularından Günümüze Din Eğitimi", *Bilgi Yolu Dergisi*, Sayı. 18, Konya 2005, 154-156.
- BAYRAM, Mikâil, "Hace Nasirü'd-din Muhammed et-Tusî'nin İntihalciliği" *S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 20, Konya 2005, 7-18.
- BAYRAM, Mikâil, *Türkiye Selçuklularını Üzerine Araştırmalar*, Kömen Yay. Konya 2005, 1-22.
- EVHADÜ'D-DİN-İ KİRMANÎ, *Enisü't-talibin ve celisü's-salihin*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, F.Y. Nr. 701, yp. 50b.
- EVHADÜ'D-DİN-İ KİRMANÎ *MENAKİB-NÂMESİ*, Terc. M. Bayram, Konya 2008.
- KONYALI, İ. Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Aksaray Tarihi*, I, İstanbul 1974.
- SÜMER, Faruk, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi", *Belleten*, XXIV, Ankara 1960.
- TOGAN, Z. Velidi, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk –İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.
- TURAN, Osman, *Türkiye Selçuklularına Dair Resmi Vesikalar*, TTK Yay., Ankara 1988.
- ÜNVER, Süheyl, *Selçuklu Tababeti*, TTK Yay., Ankara 1940.

**MYRIOKEPHALON SAVAŞI'NA DAİR KRONİKLER VE
MODERN ÇALIŞMALAR**
**CHRONICLES AND MODERN RESEARCHES RELATED WITH
MYRIOKEPHALON BATTLE**

Adnan ESKİKURT*

Öz

Türkiye Selçuklu Devleti adına 17 Eylül 1176 yılında zaferle sonuçlanan Myriokephalon Savaşı'nın Türk tarihinde büyük bir yeri ve önemi vardır. Zira Bizans'ın Anadolu'ya yeniden hâkim olma arzusu bu başarısız girişimle son bulmuştur. Yarımadanın artık bir Türk yurdu haline geldiğini kabullenmek zorunda kalan Bizans idarecileri, mevcut arazileri korumak dışında böylesi bir mücadeleye bir daha girişme imkânı bulamamışlardır. XII. asrın son çeyreğinde de yarımadanın büyük kısmı Türkiye Selçuklu Devleti idaresinde birleşmiştir. 841 yıl önce yaşanan bu savaş hakkında Türk-İslâm kaynakları önemli ölçüde suskundur. Ancak birçoğu hadisenin çağdaşı bazı Doğu (Bizans, Süryani ve Ermeni) ve Batı kronikleri sayesinde hakkında hayli bilgimiz vardır. Bu Ortaçağ kronikleri, savaşın cereyanı, yeri ve sonrası gelişmelere değinmeleri dikkate alınarak değerlendirilmişlerdir. Konu hakkında yayımlanmış uluslararası ve ulusal araştırmalar da vardır ve bir bölümü savaşın yerini tespite yöneliktir.

Anahtar Kelimeler

Myriokephalon Savaşı, Ortaçağ Kronikleri ve Modern Araştırmalar

Abstract

The Myriokephalon Battle which ended with victory in the year 1176 on 17th of September in behalf of the Turkey Seljuk State, has a big place and importance in Turkish history. Because, the desire of Byzantium to possess Anatolia again came to an end with this unsuccessful attempt. The Byzantium administrators whom had to concede that the peninsula became a Turkish homeland, didn't find opportunity to undertake such a campaign again, except to protect the existing lands. In the last quarter of XIIth century most part of the peninsula united under Turkey Seljuk State rule as well. The Turkish-Muslim sources make no mention of the battle significantly, which eventuated 841 years ago. But we have considerable knowledge about the event through some East (Byzantium, Assyrian and Armenian) and West chronicles, most of which are contemporary of the event. These

*Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Tarih Bölümü (Ortaçağ ABD), adnaneskikurt@gmail.com

Medieval chronicles has been utilized considering as if they mention the eventuating of the battle, it's venue and the developments that took place afterwards. There are local and foreign researches published on the subject and some of them are intended to find the location of the war.

Keywords

Myriokephalon Battle, Medieval Chronicles and Modern Researches

GİRİŞ

1071 Malazgirt Zaferi sonrası savunması çöken ve kısa sürede Anadolu Yarımadası'nın büyük bölümünü Türklere kaybeden Bizans İmparatorluğu, 1096 yılında başlayan I. Haçlı Seferi'nden hayli kazançlı çıkmıştır. Komnenos hanedanı imparatorları I. Aleksios ve oğlu II. Ioannes dönemlerinde Selçuklu idaresinin Güney Marmara ve Ege bölgelerinde sona ermesi ile kuzeyde Dorylaion (Eskişehir) ve güneyde Amorion Kalesi (Emirdağ/Afyon) ile Attaleai (Antâliyye, Antalya) arasında kabaca uzanan hattın batısında kalan arazilerde yeniden Bizans hâkimiyeti tesis edilmiştir.¹

Bu elverişli ortamın sağladığı siyasî ve askerî toparlanma fırsatını iyi değerlendiren Bizans idarecileri, Selçuklular ve Dânişmendliler arasında Orta Anadolu hâkimiyeti için başlayan çekişmeleri körükleyerek ve sürekli zayıf olanı desteklemiş, aleyhlerinde olacak bir Türk birliğini engelleme politikasını benimsemişlerdir.

1143 yılında imparatorluk tahtına oturan I. Manuel Komnenos da devletinin yarımadadaki hâkimiyetini genişletmek için büyük gayret göstermiş ancak Sultanı II. Kılıç Arslan'ın Dânişmendliler karşısında başarılı olmasına mani olamamıştır. Bu durum iki tarafı kısa sürede çatışmaya sürüklemiştir. Nihayet, bu iki önemli şahsiyetin idaresindeki taraflar 17 Eylül 1176 tarihinde Beyşehir-Konya arasındaki Bağirsak Boğazı'nda kanlı bir mücadeleye girişmiş ve Selçuklular iyi tanıdıkları bu coğrafyada savaştan üstünlükle ayrılmayı bilmişlerdir.²

Ortaçağ kaynaklarından anlaşıldığına göre, Selçuklular kalabalık ve donanımlı Bizans Ordusu ile bir meydan savaşı yapmak veyahut 1146'da olduğu gibi Konya önlerinde bir savunma savaşı ile karşılaşmaktan uzak durmuşlardır. Selçuklu birliklerini ve desteğe gelen Türkmenleri avantaj sağlayan yüksek bir arazi ve dar bir geçitte konuşlandıran Sultan II. Kılıç Arslan, rakibine manevra şansı vermemiş ve stratejisinde başarılı olmuştur.³

¹ el-Herevi (Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Alî el-Herevî el-Mevsâlî), *Kitâbü'l-İşârât İlâ Ma'rifeti'z-Ziyârât (Guide Des Lieux De Pelerinage)*, (trc. Janinne Sourdell-Thomine), Institut Français De Damas, Damas 1957, s. 131.

² Bkz. Adnan Eskikurt, Mehmet Akif Ceylan *Selçuklu-Bizans Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası Myriokephalon Savaşı (Beyşehir-Bağirsak Boğazı 17 Eylül 1176)*, Çamlıca Basım yayn., İstanbul 2015.

³ Mehmet Akif Ceylan, "Coğrafi Perspektiften Myriokephalon Savaşı'nın Yeri ve Konya Bağirsak Boğazı", *USAD*, Güz 2016; (5), Selçuk Üniversitesi yay, Konya 2016, s. 71.

A. Myriokephalon Savaşı'na Dair Kronikler

Günümüzden 841 yıl sene önce gerçekleşen ve Ortaçağ araştırmacıları arasında Niketas Khoniates'in verdiği Myriokephalon (Binlerce Kelle) ismiyle tanınan bu savaş hakkında Türk-İslâm kaynakları büyük ölçüde suskundur. Buna rağmen, mevzu hakkında birçoğu hadisenin çağdaşı Doğu (Bizans-Süryani-Ermeni) ve Batı kaynakları sayesinde elimizde hayli malumat vardır. Çalışmamızda bu kaynaklar; savaşın cereyanı, yeri ve sonrasında yaşananlara ait malumat vermeleri gibi hususlar dikkate alınarak değerlendirmeye tabi tutulmuşlardır.

1-Savaş ve Tzibrizte Boğazı Hakkında Bilgi Veren Kronikler

a) Niketas Khoniates:

Denizli yakınlarındaki Khonai (Kolossae/Honaz) yerleşmesinde doğan ve iyi bir eğitim ardından Angelos hanedanı döneminde (1185-1204) Bizans sarayında önemli memuriyetlerde bulunmuştur. İstanbul'un Lâtinler eline geçmesinden sonra yerleştiği İznik'te Theodoros Laskaris tarafından kurulan devlette yüksek mevkilerde bulunmuş, ihtimal 1213 yılında burada vefat etmiştir.

Tarafsız anlatımı ile dikkat çeken bu Bizanslı bürokrat ve saray tarihçisinin eseri (*Historia*), 1118-1206 yılları arasındaki hadiseleri ele alan yirmi bir kitaptan müteşekkildir ve İznik'te kaleme alınmıştır. İmparator I. Manuel ve siyasetini hayli eleştirir. Bizans toplumunun dinden uzaklaşmasını da Lâtin istilâsının sebebi olarak görür.⁴

Myriokephalon Savaşı'ndan etraflıca bahseden ve yakınında savaşın gerçekleştiği kale için kullandığı tabir (Myriokephalon) literatürde savaşın adı olarak yerleşmiş bulunan önemli bir kroniktir. I. Manuel'in 1176 seferinde özellikle Denizli civarından itibaren yaşanan hadiseleri detaylı bir biçimde aktarır. Savaşa bizzat katılmamış olmakla birlikte, muhtemelen birtakım resmî yazışmaları görmüş ve savaşa katılan komutanları dinlemiş olduğu düşünülmelidir.

İstanbul'dan hareket eden Bizans Ordusu'nun sırası ile Phrygia bölgesi ve Laodikeia şehrini (Denizli) kat ettiklerini, Khonai (Honaz) şehri ve Lampe ovasını aşır Menderes Nehri'nin başlangıç sularının yer aldığı ve Marsyas'ın Menderes'e döküldüğünü söylediği Kelainai'ye (Apameia/Dinar) ulaştıklarını söyler. Ancak Bizanslıların Kelainai ardından Khoma'ya (Homa) ilerlediklerini bildirirken arada

⁴ Ferdinand Chalandon, *Les Comnène, Etudes sur l'empire Byzantin au XIe et au XIIe siècles*, Jean II Comnène (1118-1143) et Manuel I Comnène (1143-1180), tome II, Burt Franklin Research & Source Works Series 2, New York, 1960, pp. 195-267.

kat ettikleri yerlerden bahsetmez. Bu da araştırmacıları yanıltmış ve savaşın mevkii hakkında farklı görüşler ileri sürülmesine sebep olmuştur.⁵

Niketas, savaşın cereyan ettiği Tzibritze (Tzivritze) Boğazı ve yakın çevresine ait önemli coğrafi malumata da yer verir. Bizans imparatoru I. Manuel Komnenos ve askerlerinin karşılaştıkları zorlukları ve nasıl Selçuklular tarafından hazırlanan pusuya düştüklerini, aralarında geçen bazı diyaloglarla süsleyerek anlatmıştır. Savaşa katılan tarafların asker mevcutları ve hazırlıklarına dair bilgileri, savaştan bahseden diğer Ortaçağ kaynakları ile önemli ölçüde örtüşmektedir.

İlk olarak 1557 yılında Hieronymus Wolf tarafından neşredilen eser, 1685'te Cousin tarafından Fransızca olarak ve yine Latince tercümesi ile birlikte Immanuel Bekker tarafından 1835'te Bonn'da *Nicetae Choniatae* adı ile *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* serisinde yayınlanmıştır. Latince yanında İtalyanca, Fransızca ve Rusça'ya tercüme edilmiş, Almanca, Romence ve Macarca kısmi tercümeleri yapılmıştır.

Franz Grabler tarafından Bekker'in 1835 Bonn baskısından Almanca'ya tercüme edilen eser, 1958 yılında 3 kitap halinde yayınlanmıştır.⁶ Jean-Louis van Dieten'in 1975'te Berlin'de yayınlanan edisyonu da Harry J. Magoulias tarafından 1984'te İngilizce'ye tercüme edilmiştir.⁷ Fikret Işıltan ise, Grabler tercümesinin ilk kitabını (*Die Krone der Komnenen*/Komnenosların tacı) Türkçe'ye kazandırmıştır.⁸

b) İbnü'l-Ezrâk (Ahmed b. Yûsuf b. Alî b. el-Ezrâk el-Fârikî):

Meyyâfârikîn'in (Silvan) köklü ailelerinden birine mensup olan müellif, Mardin Artuklularından Timurtaş Necmeddin Alpı ve II. Kutbeddin Gazi dönemlerinde yaşamış ve idarelerinde görev almıştır. Hısn-ı Keyfâ'da (Hasankeyf) valilik gibi bazı idarî görevlerde bulunan dedesi sayesinde önceki

⁵ Birçok modern araştırmacıyı yanıltan bu durum, Anadolu yerleşmelerinin büyük bölümünün henüz daha yeterince araştırılmamış olmasındandır. Zira Anadolu'da tarihî süreçte terk edilmiş, yer değiştirmiş, eski önemini yitirmiş ya da adı değişmiş yerleşmeler hayli fazladır. Nitekim bugün Beyşehir ilçesi sınırlarında yer alan Aşağı ve Yukarı Esence köylerinin eskiden Khoma adını taşıyor olmasının tarafımızca tespiti bu savaşla ilgili mevki sorununun çözülmesinde önemli rol oynamıştır. Bkz. Adnan Eskikurt, Mehmet Akif Ceylan, *Selçuklu-Bizans Münasebetlerinde*, s. 37. Ayrıca, Ioannes Kinnamos'un İmparator I. Manuel'in 1146 Konya seferini anlatırken Bizanslıların şehir önlerinden Tzibrelitzemani Boğazı (Bağırsak Boğazı) vasıtası ile geri çekilip Pusguse Gölü'ne (Beyşehir Gölü) vardıklarını bildirmesi de dikkatlerden kaçmamalıdır. Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, (haz. I. Demirkent), TTK., Ankara 2001, s. 41.

⁶ Franz Grabler, *Die Krone der Komnenen (1118-1180), Abenteurer auf dem Kaiserthron (1180-1195) ve Die Kreuzfahrer erobern Konstantinopel (1195-1206)*, Graz, Vienna and Cologne 1958.

⁷ Jean-Louis van Dieten, *Nicetae Choniatae historia*, Berlin 1975; Harry J. Magoulias, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, Wayne State University Press, Detroit 1984.

⁸ Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, (trc. F. Işıltan), TTK, Ankara 1995.

dönemin hadiseleri hakkında bilgi edinme fırsatı bulduğu da anlaşılmaktadır. 1181'den sonra vefat etmiştir.

Kronolojik bir düzen içerisinde Irak, Suriye ve Doğu Anadolu şehirlerine yaptığı seyahatler ve tanıştığı kişiler hakkında bilgiler verdiği eseri *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid*, yaratılıştan 1177'ye kadar gelir. British Museum'da iki nüshası vardır. 560 (1164-65) ve 572 (1176-77) tarihlerini taşıyan bu nüshalardan (Or.nr.6310; Or.nr.5803) ikincisi daha ayrıntılıdır. İkinci nüshadan anlaşıldığına göre eser esasen üç ciltten ibaret olup, ilk iki cilt günümüze ulaşmamıştır.

Kendisinden önceki yılların olaylarını çok kısa anlatan İbnü'l-Ezrâk, Artuklular dönemini belgelere, şahsî müşahedelerine ve hadiselere bizzat şahit olan kişilerin ifadelerine dayanarak yazmıştır. Mardin ve Meyyâfârikîn Artukluları tarihini çalışanlar kadar, el-Cezîre'de yaşanan olayları, Selçuklu ve Haçlı dönemlerini müzakere eden araştırmacıların mutlaka başvurmaları gereken ana kaynaklardandır.

Eserden ilk olarak bahseden Ferdinand Wüstenfeld'den⁹ sonra, Mervânîler'le ilgili bölümünü Henry Frederick Amedroz İngilizce'ye çevirmiştir.¹⁰ Bedevî Abdüllatîf Avad'ın 1956 yılında doktora çalışması olarak hazırladığı aynı bölüm, daha sonra *Târîhu'l-Fâriki* adı ile yayınlanmış ve Mehmet Emin Bozarslan tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.¹¹ Ahmet Savran, 1987 yılında Artuklular'la ilgili bölümü, Carole Hillenbrand da aynı bölümün İlgazi ve Timurtaş dönemleriyle ilgili kısmını İngilizce tercümesiyle birlikte 1990 yılında yayınlamışlardır.¹² Azerbaycan tarihiyle ilgili kısımlar ise Azerbaycan İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü tarafından Rusça'ya¹³ çevrilmiştir.¹⁴

Ahmet Savran tarafından 1992 yılında yapılan tercümesinde¹⁵, Myriokephalon Savaşı'nın tarafları, savaşın sebepleri, I. Manuel'in savaş öncesi

⁹ Ferdinand Wüstenfeld, *Die Geschichtschreiber der Araber und ihre Werke*, Göttingen 1882, s. 89, dipnot 256.

¹⁰ Henry Frederick Amedroz, "The Marwanid Dynasty at Mayyafariqin in the Tenth and Eleventh Centuries", *JRAS*, London 1903, ss. 123-154.

¹¹ Bedevî Abdüllatîf Avad, *Târîhu'l-Fâriki*, Kahire 1959; M. Emin Bozarslan, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, İstanbul 1985.

¹² Ahmet Savran, *A Critical Edition of the Artukid Section in Târîkh Meyyâfârikîn wa Âmid*, Erzurum 1987; Carole Hillenbrand, *A Muslim Principality in Crusader Times*, İstanbul 1990.

¹³ *Iz İstori'i Mayyafarikina*, Trudi İnstituta İstori'i Akademii Nauk Azerbaycan, sy. 2, Bakü 1957.

¹⁴ Ahmet Savran, İbnü'l Ezrâk el-Fârikî mad., *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 34-35; Ercan Gümüş, "İbnü'l-Ezrâk ve Eseri "Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi" Üzerine Türkiye'de Yapılan Çalışmalar Işığında Bir Değerlendirme", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, sayı VII, Nisan, Diyarbakır 2012, ss. 1-13.

¹⁵ İbnü'l-Ezrâk, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısım)*, (trc. Ahmet Savran), Erzurum 1992, ss. 182-183.

inşa ettirdiği Dorylaion ve Sublaion kaleleri ile savaşa katılan asker mevcutları, cereyanı ve sonrasına ait önemli atıflar yer almaktadır.

c) Roger de Hoveden:

Yorkshire'a bağlı Hoveden (Howden) kasabasından olan Roger de Hoveden, İngiliz kralları II. ve III. Henry dönemlerinde yaşamış bir hukukçudur ve onlara kâtip ve sekreter gibi hizmet etmiştir. Yürüttüğü çeşitli görevler arasında Oxford'da papaz sıfatı ile teoloji profesörlüğünün de bulunduğu söylenmektedir. Başrahipleri ölen manastırları dolaşarak gelirleriyle ilgili konulara nezaret etmiştir. Böylece çok sayıda mektup ve yazışmayı inceleme fırsatı bulmuştur.

1174-1189 arasında *Gesta Regis Henrici Secundi* and *Gesta Regis Ricardi* adlı 1169-1192 arasını ele alan ilk eserini kaleme almış olmalıdır. Bu eser daha önceleri bir nüshasını kütüphanesi için kopyalatan Benedict of Peterborough'a ait zannedilirdi.¹⁶ Aslında Roger de Hoveden'a ait olan bu Latince eser, William Stubbs tarafından yayınlanmıştır.¹⁷ Stubbs, daha sonra eserin Roger de Hoveden tarafından genişletilmiş halinin (*Chronica Magistri Rogeri De Houedene*) Latince neşrini de yapmıştır.¹⁸

Katıldığı III. Haçlı Seferi'nden dönüşte 1192 yılında yazmaya başladığı 732-1201 yılları arasını konu edinen kronik ise, özellikle 1192 yılından itibaren İngiliz tarihi yanında o sıralar bilinen dünyanın olayları için de önemlidir. Eseri, muhtemelen hayata veda ettiği 1201 yılında aniden sona erer. İskoçya, Fransa, Almanya, Norveç, Danimarka, İspanya, Portekiz, İtalya, İstanbul, Anadolu ve kutsal topraklarda yaşananlar ile alakalı yer yer hatırı sayılır malumat vermektedir. Bu değerli Latince kroniği (*Annalium pars prior & posterior*) ilk olarak Sir Henry Saville tarafından Scriptorum post Bedam dâhilinde 1596'da Londra'da yayınlanmıştır. 1691'de Frankfurt'ta yeniden basılmıştır. Müellifi hakkındaki özet bilgiyi giriş kısmından edindiğimiz İngilizce tercümesi 1853'te Henry T. Riley tarafından Latince aslından yapılmış ve *The annals of Roger de Hoveden* adı ile yayınlanmıştır.¹⁹

¹⁶ Doris M. Stenton, "Roger of Howden and Benedict", *English Historical Review*, v. 68, 1953; David Corner, "The Gesta Regis Henrici Secundi and Chronica of Roger, Parson of Howden", *Bulletin of the Institute of Historical Research*, v. 56, 1983.

¹⁷ Benedict of Peterborough, *Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis*, (The Chronicle of the Reigns of Henry II. and Richard I. A. D. 1169-1192), (ed. William Stubbs), v. I, Oxford 1867.

¹⁸ Roger de Hoveden, *Chronica Magistri Rogeri De Houedene* (ed. William Stubbs), v. II, London 1869.

¹⁹ Roger de Hoveden, *The annals of Roger de Hoveden, Comprising the History of England and of Other Countries of Europe from A.D. 732 to A.D. 1201* (Latince'den İngilizce tercüme, Henry T. Riley), v. I, London 1853.

1853 tarihli tercümede yer alan imparator Manuel'in İngiltere kralı Henry'ye yazdığı mektup, savaş sahasının tespiti hususunda Niketas'ın kroniği kadar faydalı tarihî ve coğrafi malumat içermektedir. İmparator I. Manuel mektubunda savaş hazırlıkları, ordusunun mahiyeti, savaşa ilerleyişi ve yaklaşık 10 millik ordu kolunun ilerlediği boğazda yaşanan çatışmalar ile barışın tesisi hakkında detaylı malumat vermektedir.

Boğazın adının, I. Manuel'in mektubuna yer veren ve aslında Roger de Hoveden'a ait olduğu halde Benedict of Peterborough'un kaleme aldığı zannedilen eserde (*Gesta Regis Henrici Secundi and Gesta Regis Ricardi Cibrilcimani*²⁰ ve aynı eserin Roger de Hoveden tarafından genişletilmiş halinin (*Chronica Magistri Rogeri De Houedene*) Latince neşrinde *Cybrilcymani*,²¹ Roger de Hoveden'in bir diğer Latince eserinin (*Annalium pars prior & posterior*) Henry T. Riley tarafından yapılan İngilizce tercümesinde ise *Cibrilcima*²² şeklinde kaydedildiği görülür.

Bu mektubun bir başka İngilizce tercümesi de Alexander Alexandrovich Vasiliev tarafından 1929-30'da yayınlanmıştır.²³

d) Gregory Abû'l-Farac:

Ebu'l-Ferec Cemâlüddin Yuhannâ Mâr Grigorius b. Tâciddin Ehrun el-Malatî, 1225 yılında Malatya'da doğmuştur. Hayatı hakkında ancak kendi eserlerinde bilgi bulunur. "İbnü'l-İbrî" ve "Bar Hebraeus" olarak da tanınır. Aslen Yahudi olan babası Ehrun, saygın ve ünlü bir tabipti. Küçük yaşlardan itibaren Arapça ve Süryanice öğrenip; felsefe, ilâhiyat ve tıp eğitimi gördü. Moğol istilâsı üzerine 1243 yılında ailesiyle göç ettiği Antakya'da Yakubî mezhebine bağlı bir Hıristiyan olarak karşımıza çıkan müellif, Beriye'de bir mağaraya çekilerek ruhbanlık hayatına atıldı. Takip eden devirde bir ara Trâbluşşam'a gidip tıp tahsili görmüş ve 1246'da Yakubî patriği İgnatius Saba tarafından Malatya'ya bağlı Cûbâs'a (Gabos) piskopos tayin edilmiştir. 1253'te Halep'e tayin edilmiş ve Doğu'daki Yakubî Süryanilerin Metropoliti olmuştur. Ancak vazifesine başlaması siyasî birtakım çekişmeler neticesinde iki yıl sonra gerçekleşebilmiştir. Hülâgü Han Halep'i zapt ettiğinde, huzuruna çıkıp Yakubî Hıristiyanların bağışlanmasını sağlamıştır. Moğollarla kurduğu yakın ilişki sayesinde 1264 yılında

²⁰ Benedict of Peterborough, v. I, 1867, p. 128.

²¹ Roger de Hoveden, v. II, 1869, p. 103.

²² Roger de Hoveden, v. I, 1853, p. 420.

²³ Aynı metnin başka bir tercümesi için bkz. Alexander Alexandrovich Vasiliev, "Manuel Comnenus And Henry Plantagenet", *Byzantinische Zeitschrift*, band XXIX, Leipzig und Berlin, 1929-30, pp. 233-244.

Mâverâünnehr ve Irak-ı Acem metropoliti olup, 1286 yılında ölene dek eserlerini kaleme almakla meşgul olmuştur.

Makhtebhanuth zabhne (Kronografya, Tarihu'z-zamân) adlı Süryanice umumi tarihi yaratılıştan 1286 yılına kadar gelen hadiseleri ihtiva eder. Eseri dilimize kazandırılmıştır.²⁴ Birinci bölümünde Haçlı saldırıları ve Moğol istilâsının yaşandığı devirde cereyan eden hadiselere ait pek çok enteresan kayıt bulunur. Bunlar, müellifin mevkii göz önüne alınırca oldukça önemlidir. İslâm Devletleri adlı bölümde İslâm'ın Türkler arasında yayılması, Abbasîler zamanında Bağdat'ta bulunan Türklerden, Selçuklular ve bunların kollarından oldukça geniş şekilde bahseder. Son kısım ise Moğol istilâsına ayrılmıştır. Adı bilinmeyen bir müellif ilk bölüme 1297 yılına kadar uzanan bir zeyl yazmıştır.²⁵

Müellif, eserinde Myriokephalon Savaşı'na da kısa bir bahisle yer vermiştir. I. Manuel'in Dorylaion ve Sublaion istihkâmlarını inşasını, savaşın taraflarının hazırlıklarını, savaşın cereyanı ve Bizans ordugâhının yağmalanması ile imparatorun sulh talebini anlattığı bahsi diğer kroniklerdeki bilgilerle örtüşmektedir. *"Türkler, bilhassa aralarındaki piyadeler, dağlara saptılar ve Bet-Toman'ın derin geçitlerine dalarak, Rumların ağır eşyalarını bıraktıkları büyük karargâha geldiler, yağma ettiler ve arabaları yaktılar. Bu yüzden Rumlar ümitlerini kestiler ve Türkler onlara hâkim oldular. Türkler dağ tepelerinden kayaları Rumların üzerine yuvarlıyor ve Rumlar ile atları arasında karışıklıklar vücuda getiriyorlardı..."* şeklindeki kaydı ile Bizanslıların yenildiği muharebenin Bet-Toman'ın (**BÊTH THÔMÂ**) derin geçitlerinde olduğunu söylemesi ise, savaşın bir boğazda cereyan ettiğine açıkça işarettir.²⁶

e) Saint Neophytos:

1214 tarihli eseri Recluse'da (Panegyric 15) 5 varak (122 β-129α) kadar savaşa yer ayırdığı söylenen Kıbrıslı rahip Neophytos, mecazi olarak I. Manuel'in savaştaki kahramanlığı üzerinde durur. Adamlarının öldürüldüğünü görünce çılgına dönmüş, Türklerle hücum etmiştir. Taarruzu boyunca Tanrı tarafından korunan Manuel, birçok düşmanını öldürmüştü ve sağ salim kurtulabilmiştir. Merak uyandırıcı bir biçimde savaşçı hükümdar David ve onun savaştaki müstebitliği ile yine karşılaştırma yapılmıştır. Catia Galatariotou, bu bilginin

²⁴ Gregory Ebu'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi* (trc. Ö. R. Doğrul), I-II, Ankara 1987.

²⁵ Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-İbrî", *DİA.*, XXI, İstanbul 2000, ss. 92-94; Adnan Eskikurt, *Musul Atabegliği (Zengilerin Son Devri ve Lü'lü' Ailesi)*, Çamlıca yay., İstanbul 2014, ss. 14-15.

²⁶ Gregory Ebu'l-Ferec, II, ss. 421-422. Ayrıca bkz. Gregory Ebu'l-Farac, *The Chronography of Gregory Ebu'l-Farac* (trc. Ernest A. Wallis Budge), I-II, Oxford University Press, London 1932, pp. 306-307.

olayların Kıbrıs'a bir imparatorluk tebliği ile ulaşan resmi anlatımından kaynaklandığını ileri sürer.²⁷

f) Salerno'lu II. Romuald (Romualdi):

1110 yılında doğan Salerno'lu Romuald (Romuald Guarna), 1181/2 yılına kadar yaşamış ve 1153'ten ölümüne kadar Salerno'nun başpiskoposluğunu yapmıştır. Salerno'nun yerlisi, Lombard soylusudur. Tıp, tarih, hukuk ve teoloji eğitim almıştır. Ravenna'lı William'ın ölümünden sonra başpiskoposluğa getirilmiştir.

Kral I. William ve kral II. William dönemlerinde diplomat olarak da hizmet etmiş, 1156 Benevento Anlaşması'nın müzakerelerine katılmış ve 1177 Venedik Anlaşması'nı imzalamıştır. Bari'li Amiral Maio'ya düzenlenen komploda yer almasına rağmen gözden düşmemiş, hatta II. William'ın taç giyme törenini icra etmiştir.

Eseri yaratılıştan 1178'e kadar gelir. Eserinin 839 yılından sonraki kısmı detaylı bir anlatımla süslüdür. Salerno, Benevento Monte Cassino arşivlerinden ve çeşitli kroniklerden (*Annales Beneventani*, *Chronicon Cavensis*, *Chronicon Monasterii Casinensis*, *Chronicon Wolf Protospata*) yararlanmıştır.

1866'da Wilhelm Arndt tarafından neşredilen eserinde²⁸ Myriokephalon Savaşı'na da yer vermiştir. İmparator I. Manuel'in savaş hazırlıkları, Sultan'ın savaşı önleme çabaları ve dar geçitlerde meydana gelen savaşın cereyanı hakkında bir malumat yer almaktadır.²⁹

g) Georgios Kodinos (Pseudo Kodinos):

Bizans sarayının üst düzey görevlilerinden (kouropalates) olan müellifin XV. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı dışında hayatı hakkında bilgi yoktur. XIV. yüzyıla ait günümüze ulaşan üç anonim kroniğin (*Patria*, *De Officiis* ve *Agarenes*) yazarı olduğu farz edilmiştir. Schreiner'in imparatorluk kronikleri arasında neşrettiği eserinde İmparator I. Manuel'in 17 Eylül 1176'da Tzivlimani (Τζιβλιμανή/Tzibrizte) Boğazı'nda mağlup olduğuna dair kısa bir kayıt vardır.³⁰

²⁷ Neophytos the Recluse, *Βυζαντινά και μεταβυζαντινά εγκώμια εις τον Άγιον Δημήτριον (Byzantine and post-Byzantine praise in the Holy Demetrios)*, (ed. Βασίλειος Λαούραδας/Basil Laourdas), *Makedonika*, v. 4, Selânik 1960, pp. 49-55; Catia Galatoriotou, *The Making of a Saint: the Life, Times and Sanctification of Neophytos the Recluse*, Cambridge University press, New York 1994, pp. 229-230.

²⁸ Romualdi of Salerno, *Annales Romualdi* (ed. Wilhelm Arndt), *Monumenta Germaniae Historica*, XIX, Impensis Bibliopolii Aulici Hahniani, Hannover 1866, pp. 387-461.

²⁹ Romualdi of Salerno, p. 442.

³⁰ Georgios Kodinos, "The chronicle of Pseudo-Kodine," *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, vol. 1, (ed. P. Schreiner), Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna 1975, p. 146.

2-Savaşın Konya Yakınında Gerçekleştiğine İşaret Eden Kronikler

a) Ioannes Kinnamos:

İmparator Manuel'in son seferlerinde yanında bulunan bir Bizans saray kâtibidir (gramatikos). *Historia* adlı eseri 1118-1176 yılları arasındaki olayları ele alır. Gerçekçi fakat analizden uzak anlatımına rağmen, hayli faydalı malumatı içeren bir Bizans kroniğidir. İlk elden bilgi sahibi olması sebebiyle İmparator'un harekâtları hakkında detaylı bilgi aktarmıştır. Ancak eserindeki anlatımı Myriokephalon Savaşı öncesi 1176 baharında kesilir.

Bununla birlikte, I. Manuel Komnenos'un 1146 Konya seferinden bahseden kısımda yer alan "...Sultan onların tahriki ile eskisi gibi kaçmak istemedi ve iyi bir duruma ulaşınca, barbar dilinde Tzibrelitzemani denilen yere varmış bulunan Romalılara hücum etmek üzere acele etti. Burası diğer bütün yerlerden daha zor geçilir; sadece saflar halindeki ordular için değil, küçük gruplarla yolculuk yapanlar için de zordu. Romalılar aslında ordugâhta zor durumdaydılar" ve "Çünkü hala düşman ülkesinin ortasındayız ve Roma surlarından çok uzaklardayız. Bunu söyledikten ve orduyu düzene soktuktan sonra doğruca önceleri halkın Skleros'a ait ama şimdi Pusguse dedikleri göle (Beyşehir Gölü) doğru yola çıktı. Ordu o dar yerden ovaya çıkıp açık alana varınca, İmparator askerlerden birine çok yüksek sesle haykırıp Türklerden birini çağırmasını emretti" şeklindeki ifadeler, Bizanslıların Konya çevresindeki sonuçsuz çatışmalar ardından Tzibrelitzemani/Tzibritze³¹ Geçidi'ni kullanarak Pusguse Gölü'ne ulaştığından söz edilmesi nedeni ile eseri hayli önemli hale getirir.³² Zira Myriokephalon Savaşı, Niketas'ın eserinde de ifade edildiği üzere, Tzibritze Geçidi'nde cereyan etmiştir. Bizans Ordusu'nun geçitten çıktıktan sonra ulaştığını söylediği Pusguse de bugünkü Beyşehir Gölü'ne Bizanslıların o dönem verdikleri isimdir. Bu nedenle de eseri Tzibritze Boğazı'nın Konya-Beyşehir arasındaki Bağrsak Boğazı olduğunu tespiti büyük katkı yapmaktadır.

Ramsay de I. Manuel Komnenos'un Kinnamos tarafından anlatılan 1146 Konya seferi ile ilgili bir değerlendirmede bulunmuş ve "*Manuel'in devam ettiği yol üzerindeki güç geçit (Tchivretzemani) ya İconium'un [Konya] birkaç mil batısındaki*

³¹ Kinnamos, aslını bilmediğinden ismin Türkçe söylenişinin bozuk bir şekline yer vermiştir. Niketas bu boğaz için Tzibritze ismini kullanmış, I. Manuel de İngiliz kralına yazdığı İtalyanca'ya yakın Ortaçağ Latincesi ile kaleme alınmış mektupta Cybrilcymani adını kullanılmıştır. Boğazın yer aldığı mevki Osmanlı tahrirlerinde Akşehir'e tabi Çemen Eli nahiyesi olarak geçmektedir. Bilge Umar da bu isme Çivril Çimani gibi bir anlam vermiştir. Ioannes Kinnamos, s. 41; Niketas Khoniates, s. 124; Mehmet Akif Erdoğan, "Akşehir Sancağı'ndaki Dirliklerin III. Murad Devrindeki Durumu ve 1583/991 Tarihli Akşehir Sancağı İcmal Defteri", *OTAM*, I, Ankara 1990, ss. 127-162; Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1993, s. 808.

³² Ioannes Kinnamos, ss. 34-49.

dağların geçidi yahut da Dervent [Derbent] köyünün yanındaki boğazdır. Çünkü Konya'dan Çığıl'a giden yol ikisinden de geçmektedir. Manuel, Tchivrelitzemani'den daha ileri gitmedi: eskiden Skleros denilen Pasgusa Gölü'ne giden yoldan geri döndü. Bu göl, daha eskiden Karalis denilen Beyşehir Gölü'dür; Skeleros'un Bizanslıların Karalis kelimesine verdikleri şekil olduğu anlaşılıyor" diyerek Konya-Beyşehir arasındaki Bağırsak Boğazı'na işaret etmiştir, ancak 1176'da cereyan eden Myriokephalon Savaşı'nın da burada cereyan ettiğini fark edememiştir.³³

b) Süryanî Mihael:

1126-1199 yılları arasında yaşayan müellifin eseri yaratılıştan 1195 yılına kadar gelmektedir. Süryanice tek nüshası vardır. Yaklaşık 50 yılda kaleme aldığı eserinde anlattığı dönemin siyasî-askerî, kiliseye ait ve muhtelif meselelerini ayrı ayrı ele alır. Eserin muhtelif kısımlarını Suriye Ortodoks Kilisesi patriği olduğu dönemde (1166-1199) elde ettiği bilgilerle kaleme almıştır.

Jean Baptiste Chabot'un Süryanice aslından yaptığı ve Paris'te yayınlanan Fransızca tercümesi üç cilt halindedir (c. 1 / 1899, c. 2 / 1901, c. 3 / 1905). Chabot 1910'da Paris'te Süryanice aslını neşretmiştir. Ermenice 60 kadar özet nüshası vardır ve bunların neşirleri vardır. Bedrosian da Kudüs'te 1870 ve 1871'de yapılan neşirlerden yararlanarak eseri İngilizce'ye tercüme etmiştir.³⁴

Eser, müellifin Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı II. Kılıç Arslan ile yakınlığı bulunması ve zaman zaman da bir araya geldikleri bilindiğinden dönemin olayları için hayli önemli bir kaynaktır. Müellifin Sultan II. Kılıç Arslan ile Malatya'da bizzat tanıştığı kayıtlarında yer alır. Dolayısı ile 3. ciltte Myriokephalon Savaşı hakkında verdiği detaylı bilgiler savaş yerinin tespitinde önem arz eder.

Süryani Mihael savaş için ilerleyen Bizans Ordusu'nun Türk topraklarında beş gün yol aldıktan sonra Konya yakınlarına, Bağırsak Boğazı mevkiine ulaştığını, "İmparator çok geçmeden Türklerin arazisinde beş günlük yolculuk mesafesine hızlı bir şekilde ilerledi" ve yine "Rumlar, Konya yakınlarına ulaştılar. [Şehre] bir günlük yürüyüş mesafesinde ve Sultan'ın bulunduğu yerin üç saat uzağındaydılar" şeklindeki ifadeleri ile eserinde açıkça ortaya koymuştur.³⁵

Zira boğaz ve çevresi Konya'ya yaklaşık 50 km. mesafededir ve yöredeki arazi çalışmaları sırasında öğrendiğimize göre Yunuslar köyü sakinlerinin

³³ William Mitchell Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (trc. Mihri Pektaş), MEB. yay., İstanbul 1960, s. 398.

³⁴ Süryanî Mihael, *Chronique De Michel Le Syrien* (ed. J. B. Chabot), tome III, Ernest Leroux, Paris 1905, ss. 370-372; Robert Bedrosian, *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians* (translator's preface),

<https://archive.org/details/ChronicleOfMichaelTheGreatPatriarchOfTheSyrians>

³⁵ Süryanî Mihael, tome III, s. 371.

büyükleri vakti ile Konya'ya atla bir günde ulaşmakta imişler. Mihael'in savaş alanı, muharebenin cereyanını ve barış görüşmeleri hakkındaki tasvirleri Niketas ve Kinnamos'un verdikleri malumatla da çokça örtüşmektedir.

c) Ermeni Smbat Sparapet:

1208-1276 tarihleri arasında yaşayan Smbat, 1226-1269 yılları arasında hüküm süren kral I. Het'um'un kardeşi ve Kilikya Ermeni Krallığı'nın başkomutanı (sparapet/connétable) idi. Bedrosian'a göre bölgede konuşulan birçok dili bilen Smbat, Karakurum seyahatindeki (1248) gözlemlerine Kıbrıs kralı I. Henry'ye yazdığı Fransızca kısa mektubunda yer vermiştir. Ayrıca *Assises of Antioch* adlı eseri de Fransızca'dan Ermenice'ye tercüme etmiştir.

Statüsü ve konumu sayesinde devlet ve Ermeni Patrikliği arşivlerine rahatlıkla ulaşabileceği düşünülürse, devletin askeri ve diplomatik ilişkileri hakkında hayli malumat sahibi olduğu konusunda şüpheye yer olmaz. Bu bakımdan Smbat'ın XIII. yüzyıl sonlarına ait kroniği³⁶ Kilikya Ermeni Krallığı ve ilişkili siyasî teşekküllerin tarihi için bir ana kaynak niteliğindedir.

Eserini yazarken Urfalı Mateos'un 951-1136 arasındaki olayları anlatan kroniği ve papaz Grigor'un 1136-1162 arasını ele alan zeylinden önemli ölçüde yararlanmıştı. 1163-1272 yılları arasındaki hadiselerin tarafından kaleme alındığını söylemek de yerinde olur.

Klâsik Ermenice nüshaları Oskan Yovhanneseants' tarafından Moskova'da (1856) ve G. Shahnazarean tarafından da Paris'te (1859) neşredilen bu kronik, 1956'da da Serope' Age"lean tarafından Venedik'te *Smbatay sparapeti taregirk (The Chronicle of Smbat Sparapet)* adı ile neşredilmiştir. Ayrıca Sirarpie Der Nersessian tarafından neşredilen *(The Armenian Chronicle of the Constable Smpad, Dumbarton Oaks Papers, 13, 1959, pp. 143-168)* kroniğin, Gérard Dédéyan tarafından kısmî Fransızca tercümesi (*La chronique attribuée au Connétable Smbat, Paris 1980, pp. 9-35*) yapılmıştır. Kısa Ejmiatsin nüshalarının Fransızca kısmî tercümeleri de V. Langlois (*Chronique de Sempad, Extraits, St. Petersburg 1862*), ve E. Dulaurier tarafından (*Sëmpad, "Chronique Du Royaume De La Petite Arménie Par Le Connétable Sëmpad", Recueil Des Historiens Des Croisades Documents Arméniens, Publie Par Les Soins De L'Academie Des Inscriptions Et Belles-Lettres, Tome Premier, Paris 1869, pp. 610-672*) yayınlanmıştır. Nihayet Gérard Dédéyan tarafından Venedik nüshasının kısmî Fransızca tercümesi yapılmıştır (Paris, 1980). Robert Bedrosian

³⁶ Smbat Sparapet, *Chronicle* (translated from Classical Armenian by Robert Bedrosian), Sources of the Armenian Tradition, New Jersey 2005 ([http://rbedrosian.com / Downloads / Chronicle_Smbat_Sparapet.pdf](http://rbedrosian.com/Downloads/Chronicle_Smbat_Sparapet.pdf)).

tarafından da farklı nüshalardan yararlanılarak 2005'te İngilizce'ye tercüme edilmiştir.³⁷

Kronikte yer alan, “*Aynı yıl (1176'da), Konya (Iconium) Sultanı Kılıç Arslan Konya'ya uzak olmayan bir yerde, bugün yıkık ve terk edilmiş olan Meldinis Kalesi'nin önünde Bizans İmparatoru Manuel'i hezimete uğrattı*” şeklindeki ifade Myriokephalon Savaşı'nın konumu ile ilgili ulaşılabilen en detaylı bilgidir.³⁸ Savaşın Konya yakınında cereyan ettiğini ve bir kale önünde savaşıldığını açıkça ifade etmesi nedeni ile çok önemlidir. Zira hem Smbat ve hem de Niketas'ın savaşın yapıldığı dönemde yıkık ve terk edilmiş bir vaziyette olan bir kaleden söz etmeleri dikkate alındığında aynı yerden söz ettikleri düşünülebilir. Dolayısı ile kale, savaş yerini belirleyici açık bir işaretir.

Kroniğin Fransızca tercümesinde *Meldinis* (trc. E. Dulaurier 1869) ve İngilizce tercümesinde *Melitene* (trc. R. Bedrosian 2005) şeklinde ifade edilen kalenin varlığına Osmanlı tahrirlerinde de Hisar-ı Meldos (Meledos) adı ile rastlanılır.³⁹ Günümüzde Konya-Beyşehir arasında uzanan Bağırsak Boğazı'nda yer alan ve Asar Kale adı da verilen bir kayalık tepede yer alan kalıntılarda yapılan yüzey araştırmasına göre geç Roma erken Bizans dönemlerinde kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Hisar-ı Meldos'un bulunduğu kayalık tepeye ve hemen kuzeyindeki yaylaya günümüzde Balkaya/Balıkaya denilmektedir. 1869 yılında kroniğin Fransızca tercümesini yayınlayan Dulaurier de, “*Iconium'un (Konya) kuzeybatısında yer alan harap Myriokephalon Kalesi'nin önünde oldu, Sultan Kılıç Arslan İzzeddin (İmparator) Manuel'i yendi, bizim yazarın (Smbat), muhtemelen adı Ermeniler tarafından kendisine verilen, Meldinis Melitene olarak adlandırdığı bu kale ile aynıdır*” diyerek, Meldinis Kalesi ile Myriokephalon Kalesi'nin aynı yer olduğunu ve kalenin Konya'nın kuzeybatısında yer aldığını ifade etmiştir.⁴⁰

d) Sur (Tyre) Piskoposu William:

1130 yılında büyük ihtimalle Kudüs'te dünyaya gelen ve 1175-1184 veya 1185 arasında Sur (Tyre) başpiskoposu olan William, 1174'den ölümüne kadar da Kudüs Latin Krallığı'nın şansölyesi olmuştur. 1178'de İstanbul'a bir görevle giden William, burada yedi ay kadar İmparator I. Manuel'in misafiri olmuştur. Bir kilise

³⁷ Bkz. Smbat Sparapet, tercümanın önsözü.

³⁸ Sēmpad, “Chronique Du Royaume De La Petite Arménie Par Le Connétable Sēmpad”, *Recueil Des Historiens Des Croisades Documents Arméniens*, Publie Par Les Soins De L'Academie Des Inscriptions Et Belles-Lettres, Tome Premier, Paris 1869, p. 626.

³⁹ Bkz. Mehmet Akif Erdoğru, 1466 Tarihli Akşehir Mufassal Defteri (Metin ve İnceleme), TTK. Ankara 2015, s. 11.

⁴⁰ Sēmpad, p. 626. Kale hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Adnan ESKİKURT, Mehmet Akif Ceylan, *Selçuklu-Bizans Münasebetlerinde*, ss. 40-44, 92-94 ve Mehmet Akif Ceylan, Coğrafi Perspektiften, ss. 73-81.

ve devlet adamı olarak devlet meseleleri hakkında hayli bilgi sahibi olan müellifle ilgili bilgiler daha ziyade kendi satırlarında bulunabilmektedir. Latince, Fransızca, Arapça ve Grekçe'ye vakıf olduğu söylenir.

Karl Amaury'nin isteği üzerine üç tarih kitabını yazmaya girişmiştir. İlki, *Gesta Amalrici regis* adını taşımaktadır. Ancak 1167'de başladığı eserin yazımından Amaury'nin krallığın daha önceki tarihini yazmasını istemesi nedeni ile 1170'te vazgeçmiştir. Başladığı bu ikinci eserin adı ise William'a göre *Gesta Hiersolymitanorum* idi. I. Haçlı seferinden, yani 1094 veya 1095'ten Amaury'nin 1163'te tahta çıkışına kadar olayları ihtiva edecekti. Üçüncü kitaba ise 1074'ten bir süre önce başlamıştır. *Gesta orientaliū principū* adlı çalışma (Hz.) Muhammed'in zamanından o ana kadar Müslüman Doğu'da olan olayları anlatacaktı. 1117'e kadar da bu son iki kitapla ilgili çalışmalarını sürdürmüştür. Ancak görevine bağlı meşguliyetleri sebebi ile yazma işine sonraki beş yıl yeterli ilgiyi gösterememiştir. Nihayet 1182'de işlerin yoğunluğu sebebi ile adı geçen son iki çalışmasını tek bir eser haline getirme kararını almıştır.

1184 yılına kadar olan olayları anlattığı asıl adı bilinmeyen eserine şimdiki adı Batı Avrupa'da verilmiştir. Eseri, Haçlı seferleri ve sonrasında kurulan Latin devletlerinin ve bölgenin Müslüman hükümdarlıklarının tarihi için çok önemlidir. Anonim bir yazarın *Gesta Francorum'u*, Raymond d'Aguilers, Walter the Chancellor, Fulcher of Chartes ve Albert Aix gibi Haçlı seferi kaynakları, Arapça kaynaklar ve kitabeler yanında kendi görüşleri ve sözlü geleneğe de yer verdiği eserinin Latince ve Eski Fransızca neşir ve tercümeleleri vardır. Nihayet 1943'te İngilizce'ye de tercüme edilmiştir.⁴¹

Eserin ikinci cildinde Myriokephalon Savaşı'ndan bahsedilmektedir. Konya'daki tehlikeli bir dar geçitte I. Manuel'in ordusunun nasıl mağlup olduğu ve sonrasında imparatorun yaşadıklarına dair kısa ama hayli önemli bir malumata yer verilmiştir. Müellifin savaş sonrası 1178'de İstanbul'a gidip yedi ay kadar I. Manuel'in misafiri olduğu dikkate alındığında verdiği bilgilerde hata payı olma ihtimali hayli zayıflamaktadır.⁴²

e) Hethum:

1076-1296 yılları olaylarını ele alan kısa, fakat değerli kroniğini XIII. yüzyıl sonları veya XIV. yüzyılın başlarına Kilikya Ermeni Krallığı'nda kaleme almıştır.

⁴¹ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea* (trc. E. A. Babcock & A. C. Krey), v. I-II, Columbia University Press, New York 1943 (Fransızca neşri: Guillaume De Tyr Et Ses Continuateurs, *Histoire*, Histoire Générale Des Croisades Par Les Auteurs Contemporains (trc. M. Paulin), tome I-II, Paris 1879-1880).

⁴² William of Tyre, II, pp. 414-415.

Yaşadığı memleket yanında, Bizanslılar, Selçuklular, Eyyubiler, Moğollar ve Memlûklular hakkında da bilgi verir. Ermeni, Latin, Grek ve Süryani kaynaklarından yararlanmışır. İlk olarak 1842'de M. Awgorean tarafından klâsik Ermenice nüshası neşredilmiştir. Eduoard Dulaurier, 1869'da bu metni Fransızca'ya tercüme etmiştir. V. A. Hakobyan ise, bir giriş ve değerli notlarla genişletilmiş bir neşir yapmıştır. (*Manr zhamanakagrut'yunner XIII-XVIII dd./Minor Chronicles of the XIII-XVIII Centuries*, v. I, Erivan 1951, pp. 65-87).

Eserde 1176 yılının önemli olaylarının kaydedildiği kısa paragrafta Myriokephalon Savaşı ile ilgili olarak "Bizans imparatoru Manuel Komnenos, Sultan Kılıç Arslan tarafından Konya yakınında yenildi" şeklinde bir cümlelik ancak hayli önemli bir bilgi mevcuttur.⁴³

f) Kardinal Boso:

Papa III. Alexander (1159-1181) hakkındaki eseri (Boso's Life of Alexander III), *Liber Pontificalis*'in⁴⁴ en dikkat çekici kısmıdır. Aydınlatıcı bir eserdir, ancak özünde bir tarih kitabı olmasına rağmen III. Alexander'ın hayatına mahsus olduğu değerlendirmesi yapılmıştır. Hakikatte 1159'un çifte seçimi ile meydana gelmiş ve 1177'deki Venedik Barışı'na kadar sürdürülmüş uzun süreli hizipleşmenin tarihidir. Eserde III. Alexander bir kahraman ve İmparator I. Frederick Barbarossa (1152-1190) da zalim bir kişi gibi tasvir edilir. Alexander kilise birliğini savunurken, Barbarossa ise tam tersi davranış içerisindedir. Ellis'e göre, Alexander'ın 1176'da Roma'ya dönüşüne kadar devam eden eserin yazarı Boso'nun 1178'de vefat ettiği düşünülmektedir.⁴⁵

Hazırladığımız bu makale münasebetiyle "O sıralarda Türk topraklarına hâkim olmak isteyen Bizans imparatoru Manuel büyük bir kuvvetle onları işgal etti, kasaba ve köyleri yakıp yıkarak neredeyse Sultanlığın başkenti Konya'ya kadar ilerledi." şeklinde başlayan bahsi ile eserinde Myriokephalon Savaşı'ndan

⁴³ Héthoum (Comte De Gorigos / Count of Gor'igos), "Table Chronologique", *Recueil Des Historiens Des Croisades Document Arméniens*, Tome Premier, Publie Par Les Soins De L'Academie Des Inscriptions Et Belles-Lettres, Paris 1869, p. 477. Ayrıca bkz. Robert Bedrosian, King Het'um II, ([http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1289-1307_King_Het'um_II_Chronicle_\[The_Armenia_History\]_EN.pdf](http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1289-1307_King_Het'um_II_Chronicle_[The_Armenia_History]_EN.pdf)).

⁴⁴ Günümüze ulaşan erken örnekleri *Liber Episcopalis in Quo Continentur Acta Beatorum Pontificum Urbis Romae* ve sonraları da *Gesta* veya *Chronica Pontificum* gibi adlarla tanınan *Liber Pontificalis*, esasen Aziz Peter'den II. Adrian (867-872) veya V. Stephen'a (885-891) kadar görev yapan papaların biyografilerine ait bir kitaptır. Sonradan IV. Eugene (1431-1447) ve II. Pius (1458-1464) dönemlerine kadar yapılan ilavelerle yani XV. yüzyıla kadar genişletilmiştir.

⁴⁵ Kardinal Boso, *Boso's Life of Alexander III* (trc. G. M. Ellis), Basil Blackwell, Oxford 1973, (intr.) pp. 1-2.

bahsettiğini tespit ettik. Boso, bahsinin devamında da savaşın cereyanı hakkında detaylı bilgiler vermiştir.⁴⁶

g) Anonim Tarih-i Âl-i Selçuk:

Aslı Farsça olup XIV. yüzyılda kaleme alınan eser, Selçuklu hanedanının tarihini anlattığı için bir Selçuknâme olarak kabul edilmiştir. *Tarih-i Âl-i Selçuk* başlığını taşır. Tarih-i Âl-i Selçuk Pâdişâhân-ı ilâ Rahmetihî li-Rabbihi el-Ğafûr alt başlığını taşır ve tek nüshası Paris Milli Kütüphanesi'ndedir (Bibliothèque National). Sonradan müsteşrikler eli ile kapağına Tarih-i Âl-i Selçuk Der Anâtûli başlığı eklenmiştir.

Selçukluların tarih sahnesine çıkışından 1363 yılına kadar olan olayları ihtiva eder. Abbasi Halifeleri ve Hârezmşahlardan da bahseden eser, Türkiye Selçukluları ve Beylikler dönemi için orijinal bir kaynaktır. Eser, müellifinin mütalaa etmesi için kaleme aldığını bildirdiği son hanedan üyesi olması muhtemel Alâeddin b. Süleymanşâh b. Melik Rükneddin'in 6 Muharrem Pazar (15 Ekim 1363) günü vefat ettiği haberi ile metin sona erer.

İlk olarak Feridun Nafiz Uzluk tarafından tercüme edilerek aslı ile birlikte neşredilen eserin, 1999'da Nâdire Celâli tarafından edisyon kritiği yapılmıştır. Nihayet Celâli neşrinden yararlanarak Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner tarafından tercüme edilmiştir.⁴⁷

Eserde Myriokephalon Savaşı'na da yer verilmiştir. I. Manuel'in Konya'ya bir günlük mesafeye geldiği, savaşın cereyanı, barış görüşmeleri ve şartları hakkında kısa ama diğer kaynaklarla örtüşen önemli bir malumat yer almaktadır.

3-Savaş Sonrası Gelişmeleri Ele Alan Batı Kaynakları

a) M. Albert:

XII. yüzyıl sonlarında dünyaya gelmiştir. 1232'de Hamburg yakınlarındaki Stade'de bulunan St. John Manastırı'nın başrahibi olmuştur. 1236'da manastırdan ayrılmış, 1240'larda şehirdeki Fransisken rahipler topluluğuna katılmıştır. Aynı yıl yazmaya başladığı kroniği yaratılıştan 1256'ya kadar gelir. Eserinin ilk kısımları Bede'nin *Libellus de Sex Aetatibus Mundi* adlı eseri ile Aura'lı Ekkehard'ın kroniğine (Chronicon universale) dayanır. Kendi dönemi ile ilgili bilgiler daha detaylı ve güvenilirlerdir.

⁴⁶ Kardinal Boso, pp. 100-101.

⁴⁷ Anonim, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III, Histoire Des Seldjoukides D'Asie Mineure, par un Anonyme* (trc. Feridun Nafiz Uzluk), Ankara 1952, ss. 24-25; Anonim, *Tarih-e Âl-e Saljuq Dar Ânâtoli*, Compiled by Unknown Author (ed. Nâdere Jalâli, Tehran 1999; Anonim, *Selçuknâme* (trc. Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner), Atıf yay., Ankara 2014, ss. 8-11, 37.

İlk olarak 1587'de Helmstadt'da, ayrıca 1858'de Hannover'da neşredilen eserinde Myriokephalon Savaşı sonrasındaki gelişmelere yer verir. I. Manuel'in savaş sonrası İmparator Frederick Barbarossa'ya mücevherler, balsamlar vb. değerli hediyelerle gelen subayları ile gönderdiği mektubunda galip geldiğini, Sultan'ın hizmeti ve düşmanları ile savaşmayı kabul ettiğini bildirdiğini ancak daha önce kabul edilen Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan'ın elçilerinden gerçeği öğrenmiş olduklarını alaycı bir anlatımla aktarır.⁴⁸

b) Robert de Mont (Torigny'li):

1110-1186 arasında yaşayan Torigny'li Robert (*Roburtus de Monte*), XII. yüzyılın önemli kroniklerindedir. Torigny'li aristokrat bir aileye mensuptur. 1128'de Bec Manastırı'na katılmış ve 1149'da buranın başrahibi olmuştur. Daha sonra da Normandiya'daki Mont Saint Michel'in başrahibi olmuştur. 1158'de burada Fransa kralı VII. Louis ve İngiliz kralı II. Henry ile görüşmüştür. 1163'te Roma'ya gitmiştir. Ruhban sınıfına mensubiyetine rağmen diplomat bir yönü de vardı. Düşkün olduğu kitap koleksiyonerliği ile tanınırdı. Bu sebeple Mont Saint Michel Manastırı'nı bir kitaplar şehri (*Cité des Livres*) haline getirdi.

Eseri, *Gesta Normannorum Ducum* (Deeds of the Norman dukes) adlı külliyyatın, William of Jumièges ve Orderic Vitalis'ten sonraki parçasıdır. Kroniği olayları I. Henry zamanına kadar getirir. Ayrıca William the Conqueror ve Bec tarihine de yer verir. Myriokephalon Savaşı sonrasında I. Manuel'in söz verdiği halde Dorylaion (Eskişehir) istihkâmını yıktırmaktan vazgeçmesi üzerine Sultan II. Kılıç Arslan'ın Menderes bölgesinde başlattığı harekâta yaşananlara ait kısa bir anlatıya yer verir. D. L. C. Bethmann tarafından 1844'te Hannover'de neşredilmiştir.⁴⁹

B. Myriokephalon Savaşı'na Dair Modern Çalışmalar

Mesele XX. asır başlarından itibaren bazı modern çalışmalara konu olmuş, tartışmalar giderek savaşın cereyan ettiği mevki üzerinde odaklanmıştır. Konu ülkemiz araştırmacılarının da dikkatini çekmiş ve Düzbel, Kumdanlı, Karamıkbeli, Çardak Geçidi, Kûfi Çayı Boğazı vb. yerler savaş alanı olarak ileri sürülmüştür.

⁴⁸ Albert von Stade, *Annales Stadenses* (ed. J. M. Lappenberg), *Monumenta Germaniae Historica*, XVI, Impensis Bibliopolii Aulici Hahniani, Hannover 1859, p. 349.

⁴⁹ Robert de Mont (of Torigny), *Cronica* (ed. D. L. C. Bethmann), *Monumenta Germaniae Historica*, VI, Impensis Bibliopolii Aulici Hahniani, Hannover 1844, p. 527; Robert de Mont (of Torigny), *The Chronicals of Robert De Monte* (Latince'den trc. Joseph Stevenson), *The Church Historians of England*, v. 4, part II, London 1856, p. 795.

1. Savaşın ve Savaş Hakkındaki Kaynaklardan Bahsedilenler

Mesele, XX. asrın başlarından itibaren bazı modern çalışmalara konu olmaya başlamış ve yeni birtakım hususlar gündeme gelmiştir. Savaş hakkındaki kaynaklardan bahseden ve gerçekleştiği tarihi bildiren Vasiliev'in çalışmaları bu kabildendir.⁵⁰ Yine Sinclair'ın doktora tezinde de kaynakları ele alan bir kısım yer almaktadır.⁵¹

2. Savaşın Yerini Müzakere Edenler

XIX. yüzyıl sonlarından itibaren; Ramsay, Tomaschek, Mersich, Hendy ve Thonemann tarafından kaleme alınan, ülkemizde de akis bulan çalışmaların birçoğunun savaşın cereyan ettiği mevki üzerinde odaklandığı görülür.⁵² Bu çalışmalarda savaşın yapıldığı yer olarak Denizli-Çivril yöresi, Eğirdir Gölü yöresi ve Konya Beyşehir Gölü yöresi olmak üzere üç yörenin öne çıktığı görülmektedir.⁵³

a) Denizli-Çivril Yöresinde Savaşla İlgili Adı Geçen Yerler:

Bunlar, Kûfi Boğazı, Düzbel, Akçay (Karanlık Dere) Vadisi ve Çardak Geçidi'dir. Adı geçen yerlerin ilk üçü Çivril yöresinde ve sonuncusu ise Çardak İlçesi'ndedir.

1-Kudret Ayiter, Myriokephalon'un Çivril Kufi Çayı vadisinde aranması gerektiğini savunan ilk kişidir. Bilge Umar da bu görüşü kabul etmiştir. Kemal Turfan da, savaşın yerini Yukarı Kufi Boğazı olarak ifade etmiştir.⁵⁴

⁵⁰ Alexander Alexandrovich Vasiliev, "Das Genaue Datum der Schlacht von Myriokephalon (1176)", *Byzantinische Zeitschrift*, band XXVII, Leipzig und Berlin 1927, pp. 288-290.

⁵¹ Kyle James Sinclair, *War Writing In Middle Byzantine Historiography. Sources, Influences and Trends*, Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies, Institute of Archaeology and Antiquity, College of Arts and Law, University of Birmingham pp. 249-259.

⁵² Wilhelm Tomaschek, *Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, Sitzungs-berichte Philosophisch-Historische Classe, band CXXIV (124), Wien 1891; William Mitchell Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, v. I, Oxford 1895; William Mitchell Ramsay., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 147; Norbert Mersich, "Tzibritze. Zum Austragungsort der Schlacht von Myriokephalon", *Byzantios: Festschrift für Herbert Hunger zum 70. Geburtstag* (ed. W. Hörander vd.), Vienna 1984, pp. 241-246; Michael F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy: c. 300-1450*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, pp. 146-157; Peter Thonemann, *The Maeander Valley, A Historical Geography From Antiquity to Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge 2011, pp. 130-177.

⁵³ Adnan Eskikurt, Mehmet Akif Ceylan, *Selçuklu-Bizans Münasebetlerinde*, ss. 63-98; Mehmet Akif Ceylan, "Myriokephalon Savaşı'nın Yeri Konusuna Coğrafi Bir Yaklaşım", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 187, İstanbul 2010 ss.159-196.

⁵⁴ Kudret Ayiter, "Myriokephalon Savaşı Nerede Olmuştur", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, cilt 2 (Ayrıbasım), TTK., Ankara 1981, ss. 689-701; Kemal Turfan, "Recherches Récentes sur la Bataille

2-Yüzey şekilleri bakımından kaynaklarla bağdaşmayan Düzbel mevkiini (Homa'yla Kızılviran arasında) savaş mahalli olarak ilk ortaya atanlar Ramsay ve Sterrett'dir.⁵⁵ Bu fikri geliştirmelerinin temel sebebi, Myriokephalon'a ait olduğunu sandıkları bir kalıntıyı Düzbel'in kuzey yamacındaki kayalıklarda bulmalarındır. Keşiflerine dayanarak, buranın doğusunda bulunan ve güneydoğu istikametinde uzanan Değirmen Boğazı'nı kaynaklarda zikredilen Tzibrizze Boğazı olarak kabul etmişlerdir. Bu teoriyi destekleyen Dirimtekin, Myriokephalon Kalesi'ni Düzbel'de, Tzibrizze'yi de bunun doğusunda gösterir.⁵⁶

3-Turfan, Birinci Askeri Tarih Semineri'nde (Ankara, 1983) sunduğu bir bildiriye, Myriokephalon Savaşı'nın Akdağ kütlesinden Çivril Ovası'na inen Karanlık Dere vadisinde olabileceği ihtimalini ileri sürmüştür.⁵⁷ Fakat daha sonra yerinde yaptığı arazi çalışmalarında Akçay (Karanlık D.) vadisinin orduların geçmesine elverişli olmadığını görmüş; bu fikrinden vazgeçmiştir.

4-Taeschner, İslam Ansiklopedisi Anadolu maddesinde Myriokephalon Savaşı'nın Frigya'nın dağ geçitlerinden; Çardak Geçidi'nde (Denizli'nin Çardak ile Afyonkarahisar'ın Dazkırı ilçeleri arasında) yapıldığını kaydetmiştir.⁵⁸ Köymen ise, savaşın nerede yapıldığının kesin olarak bilinmediğini, savaşa Düzbel, Kumdanlı ve Gelendost'tan başka son defa Çardak Geçidi adının verildiğini ve kendisinin henüz savaş yerinde araştırma yapma imkânı bulamadığını ifade etmiştir.⁵⁹

b) Eğirdir Gölü Yöresinde Savaşla İlgili Adı Geçen Yerler:

Bunlar, Eğirdir Gölü'nün kuzey ve doğu kesimlerine rastlayan Karamuk Beli, Kumdanlı çevresi, Gelendost Ovası ve Gelendost ilçe merkezinin kuzeybatısına

de Myriokephalon", *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, no. 67, Ankara 1988, ss. 3-27; Kemal Turfan, "Myriokephalon Savaşı'nın Yeri Üzerinde Yeni Araştırmalar", *X. Türk Tarih Kongresi*, Cilt 2 (Ayrıbasım), TTK., Ankara 1991, ss. 1117-1155; Kemal Turfan, "Myriokephalon Savaşı Üzerine Yeni Görüşlerimiz ve Anadolu'nun Bir Türk Vatanı Oluşu", *Myriokephalon Savaşı I. ve II. Sempozyum Bildirileri*, Çivril Belediyesi Kültür Hizmetleri yay., no. 1, Denizli 1997, ss. 4-26.

⁵⁵ William Mitchell Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 147.

⁵⁶ Feridun Dirimtekin, *Konya ve Düzbel (1146 ve 1176)*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1944; a. mlf., "Selçukluların Anadolu'ya Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer", *Malazgirt Armağanı*, TTK., Ankara 1972, ss. 231-258.

⁵⁷ Kemal Turfan, *Myriokephalon Savaşı ve Türk Askeri Tarihindeki Önemi*, Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 1983, s. 70.

⁵⁸ Franz Taeschner, "Anadolu/Anatolia [Beşeri Kısmı]", *Encyclopaedia of Islam*, New Edition, v. 1, Leiden 1960, p. 466.

⁵⁹ Mehmet Altay Köymen, "801. Yıldönümü Münasebetiyle Miriyokefalon Meydan Muharebesi", *Milli Kültür Dergisi*, sayı 9, Ankara 1977, s. 27.

rastlayan Akdağ Köyü civarındır. Bir de Eğirdir Gölü'nün batısında Uluborlu'daki Popa Boğazı vardır.

1-Savaşın Hoyran Gölü'nün yaklaşık 25 km. kuzeydoğusunda, Sultan dağlarıyla güney batıya doğru devam eden Kızıldağ arasındaki, *Karamıkbeli'*nde olduğunu ilk savunan Tomaschek'tir.⁶⁰ Ovaya bakan kuzey yamacı oldukça sarp olan bu geçit, orduların geçişine elverişli değildir. E. Eickhoff da Hoyran-Kumdanlı'nın kuzey doğusundaki Kırkbaş Köyü'nün adına bakarak savaşın Karamık Beli'nde yapıldığını ifade etmiştir.⁶¹ Aynı teori, Çay tarafından da ele alınmıştır. İmparator Manuel'in Honaz ve Dazkırı yolu ile ulaştığı Dinar'dan sonra Homa, Düzbel, Kartı, Haydarlı, Karadilli, Uzunpınar yolu ile ilerlediğini ve Karamıkbeli'nde mağlup olduğunu savunur. Oysa Bizans Ordusu'nun mağlup olduğu Tzibritze bir bel değil, aksine boğaz karakterli bir geçit yeridir.⁶²

2-Eğirdir Gölü kuzeyinden Yalvaç'a (Psidia Antiokheia) doğru uzanan ve geniş vadiler içerisinden geçilen yol üzerindeki *Kumdanlı'*da (Ganzaenos, Gondane, Gundane) savaşın cereyan ettiğini ilk ileri süren Ramsay'dir. Tomaschek'in de tesiriyle ilk görüşünden vazgeçip önce Hoyran Gölü'nün kuzey doğusundaki Kaşıkara Ovası, sonra da Kumdanlı teorisini ileri sürmüştür. Bu iddia daha sonraları Osman Turan, Ali Sevim, Yaşar Yücel ve Erdoğan Merçil tarafından da kabul edilmiştir.⁶³ Oysa böyle bir yolda ancak bir meydan savaşı yapılabilir ki, Niketas'ın bahislerinde böyle bir durum söz konusu değildir. Üstelik Eğirdir Gölü'nden (Limnae) bahsetmesi de gerekirdi.

3-Savaşı Miryofatlon olarak adlandırıp Gelendost kasabası (Kalanda, Gelembe, Gelendoz, Gelendos) civarında olduğunu iddia eden Şekercioğlu'nun görüşü de akla yatkın değildir.⁶⁴ Zira mücadelenin tek bir cepheye açıkça

⁶⁰ Wilhelm Tomaschek, *Zur Historischen Topographie*, Band CXXIV, p. 101.

⁶¹ Ekkehard Eickhoff, "Der Ort Der Schlacht von Myriokephalon", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, c. 2 (Ayrıbasım), TTK., Ankara 1981, ss. 679-687.

⁶² Mehmet Abdulhalük Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myriokephalon) Zaferi*, Orkhun yayınevi, İstanbul 1984; Mehmet Abdulhalük Çay, *II. Kılıç Arslan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara 1987, s. 68. Ayrıca bkz. Mehmet Akif Ceylan, "Myriokephalon Savaşı'nın Yeri Konusuna Coğrafi Bir Yaklaşım", ss.172-176.

⁶³ William Mitchell Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, v. I, Oxford 1895; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993; Ali Sevim ve Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK, Ankara 1989; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK., Ankara 1993, ss. 145-150; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK., Ankara 1993, ss. 124-128.

⁶⁴ Hüseyin Şekercioğlu, "Miryofatlon Zaferi ve Yerin Stratejik Önemi", *Türk Kültürü Dergisi*, c. V, sayı 59, Ankara 1967, s. 831-836; Hüseyin Şekercioğlu, "17 Eylül 1176 Gelendost-Miryofatlon Zaferinin 796. Yılı", *Türk Kültürü Dergisi*, c. X, sayı 119, Ankara 1972, ss. 1172-1176.

anlatılmaktadır. Yörede yapılan incelemeler sırasında kilometrelerce uzanan ve etrafı dik yamaçlarla çevrili bir boğaz da tespit edilememiştir.

4-Gelendost'lu Ramazan Topraklı da savaşın Eğirdir Gölü'nün doğusunda, Gelendost ilçesinin Akdağ Köyü civarında yapılmış olduğunu ileri sürmüştür. Keza, bu dönemde Eğirdir Gölü'nün iki kısma (Eğirdir ve Hoyran) ayrıldığını ve Bizans Ordusu'nun buradaki Kemere Boğazı'ndan Akdağ Köyü tarafına geçtiğini söylemektedir. Yine ona göre Senirkent Akkeçili Köyü'nün doğusu ile Hoyran/Kemere Boğazı'nın batı kıyısında da Myriokephalon Kalesi bulunmaktadır.⁶⁵ Ancak savaş yeri olarak iddia olunan bu yerin coğrafi özellikleri, Ortaçağ kaynaklarında anlatılan savaş yerinin coğrafyası ile (yüksek yamaçlarla çevrelenen upuzun bir vadide veya geçitte olmak gibi) örtüşmemektedir.

5-Abdullah Bakır da savaşın Eğirdir Gölü batısındaki Uluborlu'da bulunan Popa Boğazı'nda cereyan ettiğini ileri süren bir çalışma kaleme almıştır.⁶⁶ Ancak arazi çalışmaları sırasında yörede kroniklerdeki anlatımla örtüşen bir topografya gözlenememiştir.

c) Konya Beyşehir Gölü Yöresinde Savaşla İlgili Adı Geçen Yerler:

Savaş alanı olduğu ortaya konan en doğudaki mevki Beyşehir-Konya arasında uzanan Bağırşak Boğazı'dır.

1-Michael F. Hendy, 1985 tarihli eserinde III. Haçlı seferine (1189-1192) ait kroniklerde verilen bilgilerden hareketle haçlı ordusunun ilerleyişini ele almış ve Tzibritze ile Myriokephalon'un mevkileri üzerinde durmuştur. Gidip araştıramadığını belirttiği Bağırşak Boğazı'nın savaş alanı olabileceğini ileri sürmüştür.

Ona göre Uluborlu (Sozopolis) üzerinden Konya'ya ilerleyen Haçlı birlikleri iki gün yol aldıktan sonra Hoyran ve Eğirdir göllerinden geçmiş, Toklu Tepe ve Çam ormanı arasından geçen yoldaki dar bir geçitte Türk hücumuna maruz kalmış ve Hoyran Ovası'na varmış olmalıydılar. Ovanın ucunda bulunan ve yolun XX. asır başlarına değin iki kola ayrıldığı Kumdanlı'da sola ayrılan kol güneydoğu istikametinde Yalvaç'a (Psidia'daki Antiokheia) ilerlerdi. Haçlıların seçtiği yolun Akşehir Ovası'na ulaştıran Yalvaç'a ilerleyen sol kol olduğu kesindir.

Zira Akşehir Ovası'na ulaşan yolda Sultan dağlarını aşmak için Haçlılar önünde önem verilen iki tercih vardı. Bu yüksek, zorlu ve dar güzergâhlardan

⁶⁵ Ramazan Topraklı, *Değişen Coğrafya ve Miryokephalon Savaşı*, Semih Ofset, Ankara 2011.

⁶⁶ Abdullah Bakır, "Myriokephalon Savaşı Esnasında Anadolu'da Siyasi Durum ve Uluborlu Coğrafyasında Savaşın Yeri", *Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014)*, SDÜ. Sosyal Bilimler Dergisi Özel Sayısı Isparta 2014 ss. 71-96.

kuzeydeki daha zorlu fakat kısa (Yalvaç-Akşehir arası 21 milde alınır) idi. İlerlemeye daha uygun olan diğeri ise daha uzundu (Yalvaç-Akşehir arası 34 milde alınır). Sağa ayrılan kol ise, Kumdanlı'dan sonra nadiren inişli çıkışlı tepeleri aşarak güneydoğu istikametinde dağlar ve göller arasındaki nispeten geniş ovada yer alan Beyşehir Gölü'nün doğusuna ilerlerdi. Sonra Sultandağları eteklerinden doğuya Konya'ya devam ederdi.

Çalışmaya göre bu sağ kol, yani Manuel'in kullandığı imparatorluk yolu üzerinde, Yunuslar Köyü (Pappa-Tiberiopolis) geçildikten sonra; Aladağ, Erenler ile Loras dağ kütleleri arasında yer alan Tzibritze Boğazı yani, bugünkü Bağırsak Boğazı vardır. Boğazın çıkışındaki Kızılviran'da (ihtimal Sinianda) bulunan Selçuklu hanı Kızılören'in varlığı, buranın sonradan Selçuklular tarafından kullanılan önemli bir güzergâh olduğuna işaret eder. Haçlı birlikleri, esir bir Türk'ün uyarısı ile Türklerin burada mevzi aldıklarını ve yaklaşmalarını beklediklerini haber almış ve onun rehberliğinde sol kol boyunca ilerleyerek Akşehir üzerinden Konya'ya varmışlardır.⁶⁷

2-Savaşın Bağırsak Boğazı'nda yapıldığını ortaya koyan en kapsamlı yayın, Mehmet Akif Ceylan ile birlikte hazırladığımız disiplinler arası (tarih ve coğrafya) çalışmadır. Ortaçağ kaynaklarındaki tarihî kayıtlar (tarafları savaşa sürükleyen süreç, savaş hazırlıkları, Myriokephalon kalesinin ismi, özellikleri, tarafların karşılaşması, savaş sonrası vb.) yanında, coğrafi terim, tasvir ve unsurlar da (savaş yerinin konumu, coğrafi adlar, geçidin doğrultusu, uzunluğu, genişliği, jeomorfolojik ve hidrografik özellikleri ile bitki örtüsü vb.) dikkate alınarak bir değerlendirme yapılmıştır.

Neticede, topografya haritaları (1/25.000, 1/100.000 ve 1/250.000 ölçekli), uydu görüntüleri ve arazi gözlemlerinden de yararlanarak savaşın Konya Beyşehir arasında uzanan Bağırsak Boğazı'nda gerçekleştiğinin tespiti mümkün olmuştur.⁶⁸

3-Muharebenin Konya-Beyşehir arasındaki Bağırsak Boğazı'nda yapıldığını ortaya koyan bir çalışma da yakın zamanda Mehmet Akif Ceylan tarafından kaleme alınan bir makale ile de vurgulanmıştır. Çalışmasında kaynakların sunduğu veriler doğrultusunda savaşın Konya yakınlarında aranması gerektiğini ve buranın söz konusu boğaz olması gerektiği, Myriokephalon Kalesi'nin de bu boğaz dâhilindeki eski Meldinis Kalesi (Osmanlı Hisar-ı Meldos'u) olduğu ortaya konmuştur.⁶⁹

⁶⁷ Michael F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy*, pp. 146-149.

⁶⁸ Adnan Eşikurt, Mehmet Akif Ceylan, *Selçuklu-Bizans Münasebetlerinde*, ss. 1-112.

⁶⁹ Mehmet Akif Ceylan, *Coğrafi Perspektiften*, ss. 69-94.

3. Savaşın Sonuçlarını Müzakere Edenler

Savaşın sonuçlarını müzakere eden çalışmalar arasında ilk akla gelen ise, Ralph-Johannes Lilie'in 1977 tarihli makalesidir.⁷⁰ O. Kresten'in 1993 tarihli çalışması da bu yöndedir.⁷¹

I. Manuel Komnenos'un saltanatını ele alan Paul Magdalino ile Ralph Johannes Lilie, umumiyetle onun Haçlı devletleri ile münasebetleri üzerinde durmuş ve Myriokephalon'u bir Haçlı seferi olarak değerlendirmişlerdir.⁷²

Jakob Ljubarskij ile Martin Konečný tarafından kaleme alınan yakın tarihli çalışmalarda da Bizans'ın mağlubiyeti ve sonrasında yaşanan siyasî gelişmeler üzerinde durulmuştur.⁷³

SONUÇ

Türk tarihinin önemli dönüm noktalarından olup, 841 yıl önce gerçekleşen Myriokephalon Savaşı'na dair malumat veren kronikler ve modern çalışmalar hakkındaki bu çalışmada öncelikle onaltı kronik değerlendirilmiştir. Bunlardan yedisinin savaştan ve savaşın cereyan ettiği Tzibritze Boğazı'ndan bahsettiği, yedisinin de muharebenin Konya yakınında aranması gerektiğini ortaya koyduğu tespit edilmiştir. Diğer ikisi ise savaş sonrası devletlerarası münasebetlere atıf yapan eserlerdir.

Savaşa dair modern çalışmalar ise, savaştan ve hakkındaki kaynaklardan bahsedenler ile yerini müzakere edenler olmak üzere iki ayrı başlık altında ele alınmıştır. Savaşı ele alan kaynaklardan bahseden çalışmalar bir elin parmaklarını geçmemektedir. Ancak savaş yerini tespiti yönelik çok sayıda çalışma vardır. Denizli-Çivril, Eğirdir Gölü ve Konya Beyşehir Gölü yörelerinde birçok farklı mevkiinin savaş alanı olarak iddia edildiği görülmektedir.

Bu durumun temel nedeni Ortaçağ Türk-İslâm kaynaklarının olayla ilgili önemli ölçüde suskun kalmış olmasıdır. Savaştan bahseden Bizans, Süryani, Ermeni ve Latin kronikleri de doğrudan olayın şahidi değillerdir. Üstelik büyük bölümü savaşın gerçekleştiği yöreden hayli uzak şehirlerde yazılmışlardır. Buna

⁷⁰ Ralph Johannes Lilie, "Die Schlacht von Myriokephalon (1176): Auswirkungen auf das byzantinische Reich im ausgehenden 12. Jahrhundert", *Revue des études Byzantines*, 35, Paris 1977, pp. 257-275.

⁷¹ Otto Kresten, "Der 'Anredestreit' zwischen Manuel I Komnenos und Friedrich I. Barbarossa nach der Schlacht von Myriokephalon," *Römische Historische Mitteilungen*, 34-35, 1993, pp. 65-110.

⁷² Paul Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos 1143-1180*, Cambridge University Press, New York 1993; Ralph Johannes Lilie, *Byzantium and Crusader States 1096-1204*, Clarendon Press, Oxford 1993.

⁷³ Jakob Ljubarskij, "Мануил I глазами Киннама и Хониата", *Vizantiyskiy vremennik*, 64, 2005, pp. 99-110; Martin Konečný, "Bitka Pri Myriokefalone, 1176: Posledná Ofenzíva Manuela Komnéna", *Vojenská História*, Vydáva Vojenský Historický Ústav V Bratislave 2011, 2, pp. 3-18.

rağmen, detaylı incelendiklerinde savaş ve gerçekleştiği boğaz hakkında verdikleri bilgilerin örtüştüğü kolaylıkla tespit edilebilmektedir. Bir kısmı da açıkça savaşın Konya yakınında cereyan ettiğini ifade etmektedir.

Dolayısı ile öncelikle bu kaynakların Bizans Ordusu'nun takip ettiği güzergâh üzerindeki yerleşmelere ait bahislerinin incelenmesi ve günümüzdeki durumlarının tetkik edilmesi gerekmektedir. Ayrıca uzak geçmişe ait böyle bir konunun ele alınmasında; yerleşmelerin eski adlarının tespiti, yer değiştiren yerleşmelerin araştırılması, Osmanlı dönemi tahrirlerinin taranması vb. arşiv çalışmaları yardımcıdır. Kaynakların ortaya koyduğu savaş alanına ait tabii özelliklerin detaylı haritaların kullanıldığı yüzey araştırmaları ile doğrulanması da sonuca ulaşma da hayli önemlidir.

KAYNAKÇA

- Abdullah Bakır, "Myriokephalon Savaşı Esnasında Anadolu'da Siyasi Durum ve Uluborlu Coğrafyasında Savaşın Yeri", *Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014)*, SDÜ. Sosyal Bilimler Dergisi Özel Sayısı Isparta 2014 ss. 71-96.
- Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-İbrî", *DİA*, XXI, İstanbul 2000.
- Adnan Eskikurt, *Musul Atabegliği (Zengilerin Son Devri ve Lü'lü' Ailesi)*, Çamlıca yay., İstanbul 2014.
- Adnan Eskikurt, Mehmet Akif Ceylan, *Selçuklu-Bizans Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası Myriokephalon Savaşı (Beyşehir-Bağırşak Boğazı 17 Eylül 1176)*, Çamlıca Basım yay., İstanbul 2015.
- Ahmet Savran, *A Critical Edition of the Artukid Section in Târîkh Meyyâfârikîn wa Âmid*, Erzurum 1987.
- Ahmet Savran, İbnü'l Ezrâk el-Fârikî mad., *DİA*, XXI, İstanbul 2000.
- Albert von Stade, *Annales Stadenses* (ed. J. M. Lappenberg), *Monumenta Germaniae Historica*, XVI, Impensis Bibliopolii Aulici Hahniani, Hannover 1859.
- Alexander Alexandrovich Vasiliev, "Das Genaue Datum der Schlacht von Myriokephalon (1176)", *Byzantinische Zeitschrift*, band XXVII, Leipzig & Berlin 1927.
- Alexander Alexandrovich Vasiliev, "Manuel Comnenus And Henry Plantagenet", *Byzantinische Zeitschrift*, band XXIX, Leipzig & Berlin, 1929-30.
- Ali Sevim ve Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK, Ankara 1989.
- Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK., Ankara 1993.
- Anonim, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III, Histoire Des Seldjoukides D'Asie Mineure, par un Anonyme* (trc. Feridun Nafiz Uzluk), Ankara 1952.
- Anonim, *Târîx-e Âl-e Saljuq Dar Ânâtoli*, Compiled by Unknown Author (ed. Nâdere Jalâli, Tehran 1999.

- Anonim, *Selçuknâme* (trc. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner), Atif yay., Ankara 2014.
- Bedevis Abdülâtîf Avad, *Târîhu'l-Fârîki*, Kahire 1959.
- Benedict of Peterborough, *Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis*, (The Chronicle of the Reigns of Henry II. and Richard I. A. D. 1169-1192), (ed. William Stubbs), v. I, Oxford 1867.
- Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1993.
- Carole Hillenbrand, *A Muslim Principality in Crusader Times*, İstanbul 1990.
- Catia Galatoriotou, *The Making of a Saint: the Life, Times and Sanctification of Neophytos the Recluse*, Cambridge University press, New York 1994.
- David Corner, "The Gesta Regis Henrici Secundi and Chronica of Roger, Parson of Howden", *Bulletin of the Institute of Historical Research*, v. 56, 1983.
- Doris M. Stenton, "Roger of Howden and Benedict", *English Historical Review*, v. 68, 1953.
- Ercan Gümüş, "İbnü'l-Ezrak ve Eseri "Meyyâfârikîn ve Âmîd Tarihi" Üzerine Türkiye'de Yapılan Çalışmalar Işığında Bir Değerlendirme", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, sayı VII, Nisan, Diyarbakır 2012, ss. 1-13.
- Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK., Ankara 1993.
- Ekkehard Eickhoff, "Der Ort Der Schlacht von Myriokephalon", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, II, (Ayrıbasım), TTK., Ankara 1981.
- Ferdinand Chalandon, *Les Comnène, Etudes sur l'empire Byzantin au XIe et au XIIe siècles*, Jean II Comnène (1118-1143) et Manuel I Comnène (1143-1180), tome II, Burt Franklin Research & Source Works Series 2, New York, 1960.
- Ferdinand Wüstenfeld, *Die Geschichtschreiber der Araber und ihre Werke*, Göttingen 1882.
- Feridun Dirimtekin, *Konya ve Düzbel (1146 ve 1176)*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1944.
- Feridun Dirimtekin, "Selçukluların Anadolu'ya Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer", *Malazgirt Armağanı*, TTK., Ankara 1972.
- Franz Grabler, *Die Krone der Komnenen (1118-1180), Abenteurer auf dem Kaiserthron (1180-1195) ve Die Kreuzfahrer erobern Konstantinopel (1195-1206)*, Graz, Vienna and Cologne 1958.
- Franz Taeschner, "Anadolu/Anatolia [Beşeri Kısmı]", *Encyclopaedia of Islam*, New Edition, v. 1, Leiden 1960.
- Georgios Kodinos, "The chronicle of Pseudo-Kodine," *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, vol. 1, (ed. P. Schreiner), Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna 1975.
- Gregory Ebu'l-Farac, *The Chronography of Gregory Ebu'l-Farac* (trc. Ernest A. Wallis Budge), I-II, Oxford University Press, London 1932.
- Gregory Ebu'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi* (trc. Ö. R. Doğrul), I-II, Ankara 1987.
- Harry J. Magoulias, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, Wayne State University Press, Detroit 1984.
- Henry Frederick Amedroz, "The Marwanid Dynasty at Mayyafariqin in the Tenth and Eleventh Centuries", *JRAS*, London 1903.
- el-Herevi (Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Alî el-Herevî el-Mevsilî), *Kitâbü'l-İşârât İlä Marîfeti'z-Ziyârât (Guide Des Lieux De Pelerinage)*, (trc. Janinne Sourdell-Thomine), Institut Français De Damas, Damas 1957.

- Héthoum (Comte De Gorigos/Count of Gor'igos), "Table Chronologique", *Recueil Des Historiens Des Croisades Document Arméniens*, Tome Premier, Publie Par Les Soins De L'Academie Des Inscriptions Et Belles-Lettres, Paris 1869.
- Hethoum, King Het'um II (trc. Robert Bedrosian), ([http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1289_1307,_King_Het'um_II,_Chronicle_\[The_Armenia_History\],_EN.pdf](http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1289_1307,_King_Het'um_II,_Chronicle_[The_Armenia_History],_EN.pdf)).
- Hüseyin Şekercioğlu, "Miryofatlon Zaferi ve Yerin Stratejik Önemi", *Türk Kültürü Dergisi*, c. V, sayı 59, Ankara 1967.
- Hüseyin Şekercioğlu, "17 Eylül 1176 Gelendost-Miryofatlın Zaferinin 796. Yılı", *Türk Kültürü Dergisi*, c. X, sayı 119, Ankara 1972.
- Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, (haz. I. Demirkent), TTK., Ankara 2001.
- İbnü'l-Ezrâk, *Iz İstori'i Mayyâfarikina*, Trudi Instituta İstori'i Akademii Nauk Azerbaycan, sy. 2, Bakü 1957.
- İbnü'l-Ezrâk, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, (trc. Ahmet Savran), Erzurum 1992.
- Jakob Ljubarskij, "Мануил I глазами Киннама и Хониата", *Vizantiyskiy vremennik*, 64, 2005.
- Jean-Louis van Dieten, *Nicetae Choniatae historia*, Berlin 1975.
- Kardinal Boso, *Boso's Life of Alexander III* (trc. G. M. Ellis), Basil Blackwell, Oxford 1973.
- Kemal Turfan, Myriokephalon Savaşı ve Türk Askeri Tarihindeki Önemi, Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 1983.
- Kemal Turfan, "Recherches Récentes sur la Bataille de Myriokephalon", *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, no. 67, Ankara 1988.
- Kemal Turfan, "Myriokephalon Savaşı'nın Yeri Üzerinde Yeni Araştırmalar", *X. Türk Tarih Kongresi*, Cilt 2 (Ayrıbasım), TTK., Ankara 1991.
- Kemal Turfan, "Myriokephalon Savaşı Üzerine Yeni Görüşlerimiz ve Anadolu'nun Bir Türk Vatanı Oluşu", *Myriokephalon Savaşı I. ve II. Sempozyum Bildirileri*, Çivril Belediyesi Kültür Hizmetleri yay., no. 1, Denizli 1997.
- Kyle James Sinclair, *War Writing In Middle Byzantine Historiography. Sources, Influences and Trends*, Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies, Institute of Archaeology and Antiquity, College of Arts and Law, University of Birmingham.
- Kudret Ayiter, "Myriokephalon Savaşı Nerede Olmuştur", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, cilt 2 (Ayrıbasım), TTK., Ankara 1981.
- Martin Konečný, "Bitka Pri Myriokefalone, 1176: Posledná Ofenzíva Manuela Komnéna", *Vojenská História*, Vydáva Vojenský Historický Ústav V Bratislave, 2, 2011.
- Mehmet Abdulhalûk Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myriokefalon) Zaferi*, Orkhun yayınevi, İstanbul 1984.
- Mehmet Abdulhalûk Çay, *II. Kılıç Arslan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara 1987.

- Mehmet Akif Ceylan, "Myriokephalon Savaşı'nın Yeri Konusuna Coğrafi Bir Yaklaşım", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 187, İstanbul 2010, ss. 159-196.
- Mehmet Akif Ceylan, "Coğrafi Perspektiften Myriokephalon Savaşı'nın Yeri ve Konya Bağrsak Boğazı", *USAD*, Güz 2016; (5), Selçuk Üniversitesi yay, Konya 2016.
- Mehmet Akif Erdoğan, "Akşehir Sancağı'ndaki Dirliklerin III. Murad Devrindeki Durumu ve 1583/991 Tarihli Akşehir Sancağı İcmal Defteri", *OTAM*, I, Ankara 1990.
- Mehmet Akif Erdoğan, 1466 Tarihli Akşehir Mufassal Defteri (Metin ve İnceleme), TTK. Ankara 2015.
- Mehmet Altay Köymen, "801. Yıldönümü Münasebetiyle Miriyokephalon Meydan Muharebesi", *Milli Kültür Dergisi*, sayı 9, Ankara 1977.
- Mehmet Emin Bozarslan, *Mervânî Kürtleri Tarihi*, İstanbul 1985.
- Michael F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy: c. 300-1450*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
- Neophytos the Recluse, *Βυζαντινά και μεταβυζαντινά εγκώμια εις τον Άγιον Δημήτριον (Byzantine and post-Byzantine praise in the Holy Demetrios)*, (ed. Βασίλειος Λαοῦδᾶς/Basil Laourdas), *Makedonika*, v. 4, Selânik 1960.
- Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, (trc. F. Işıltan), TTK, Ankara 1995.
- Norbert Mersich, "Tzibritze. Zum Austragungsort der Schlacht von Myriokephalon", *Byzantios: Festschrift für Herbert Hunger zum 70. Geburtstag* (ed. W. Hörander vd.), Vienna 1984.
- Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993.
- Otto Kresten, "Der 'Anredestreit' zwischen Manuel I Komnenos und Friedrich I. Barbarossa nach der Schlacht von Myriokephalon," *Römische Historische Mitteilungen*, 34-35, 1993.
- Paul Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos 1143-1180*, Cambridge University Press, New York 1993.
- Peter Thonemann, *The Maeander Valley, A Historical Geography From Antiquity to Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge 2011.
- Ralph Johannes Lilie, "Die Schlacht von Myriokephalon (1176): Auswirkungen auf das byzantinische Reich im ausgehenden 12. Jahrhundert", *Revue des études Byzantines*, 35, Paris 1977.
- Ralph Johannes Lilie, *Byzantium and Crusader States 1096-1204*, Clarendon Press, Oxford 1993.
- Ramazan Topraklı, *Değişen Coğrafya ve Miryokephalon Savaşı*, Semih Ofset, Ankara 2011.
- Robert de Mont (of Torigny), *Cronica* (ed. D. L. C. Bethmann), *Monumenta Germaniae Historica*, VI, Impensis Bibliopolii Aulici Hahniani, Hannover 1844.
- Robert de Mont (of Torigny), *The Chronicals of Robert De Monte* (Latince'den trc. Joseph Stevenson), *The Church Historians of England*, v. 4, part II, London 1856.
- Roger de Hoveden, *The annals of Roger de Hoveden, Comprising the History of England and of Other Countries of Europe from A.D. 732 to A.D. 1201* (Latince'den İngilizce tercüme, Henry T. Riley), v. I, London 1853.

- Roger de Hoveden, *Chronica Magistri Rogeri de Houedene* (ed. William Stubbs), II, Longmans Grenn and Co, London 1869.
- Romualdi of Salerno, *Annales Romualdi* (ed. Wilhelm Arndt), *Monumenta Germaniae Historica*, XIX, Impensis Bibliopolii Aulici Hahniani, Hannover 1866.
- Sěmpad, "Chronique Du Royaume De La Petite Arménie Par Le Connétable Sěmpad", *Recueil Des Historiens Des Croisades Documents Arméniens*, Publie Par Les Soins De L'Academie Des Inscriptions Et Belles-Lettres, Tome Premier, Paris 1869.
- Smbat Sparapet, *Chronicle* (translated from Classical Armenian by Robert Bedrosian), Sources of the Armenian Tradition, New Jersey 2005 ([http://rbedrosian.com / Downloads / Chronicle_Smbat_Sparapet.pdf](http://rbedrosian.com/Downloads/Chronicle_Smbat_Sparapet.pdf)).
- Süryanî Mihael, *Chronique De Michel Le Syrien* (ed. J. B. Chabot), tome III, Ernest Leroux, Paris 1905.
- Süryanî Mihael, *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians* (trc. Robert Bedrosian), <https://archive.org/details/ChronicleOfMichaelTheGreatPatriarchOfTheSyrians>
- William Mitchell Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, v. I, Oxford 1895.
- William Mitchell Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (trc. Mihri Pektaş), MEB. yay., İstanbul 1960.
- Wilhelm Tomaschek, *Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, Sitzungsberichte Philosophisch-Historische Classe, band CXXIV (124), Wien 1891.
- William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea* (trc. E. A. Babcock & A. C. Krey), v. I-II, Columbia University Press, New York 1943 (Fransızca neşri: Guillaume De Tyr Et Ses Continuateurs, *Histoire*, Histoire Générale Des Croisades Par Les Auteurs Contemporains (trc. M. Paulin), tome I-II, Paris 1879-1880).

KÜRTLERDE İÇ SAVAŞ CIVIL WAR IN THE KURDS

Bekir BİÇER*

Öz

İnsanlık tarihi savaşlarla özdeşleşmiştir. Halklar sürekli birbiri ile savaşmıştır. Ancak savaşların en yıkıcı olanı iç savaşlardır. İç savaşları en sık yaşayan halklardan birisi Kürtlerdir. Kürtler siyasal anlamda 10. yüzyılda tarih sahnesine çıkmış Şeddadi, Mervani, Hasnevi, Revadi ve Annazi gibi küçük hanedanlar kurmuşlardır. Ancak Kürt hanedanların hemen hemen tamamı hanedan ve aşiretler arasındaki çatışmadan zayıflamış veya yıkılmışlardır. Selçuklular ve Kürtler 11. yüzyılda karşılaştıklarında Kürt hanedanların çoğu siyasal anlamda bağımsız değil, Şii Büveyhoğullarına bağımlıydı. Selçuklular Büveyhoğullarını yıkınca Kürt emirlikler, Selçuklu hâkimiyetine girmişlerdir.

1501 yılından itibaren Safeviler, Kürt coğrafyasının tamamını (Anadolu ve Irak dâhil) işgal etmiş ve Kürt emirlikleri yıkmıştır. İdrisi Bidlisi, Safevilere karşı Yavuz Sultan Selim'den yardım istemiştir. 1514 yılından itibaren Anadolu ve Irak'taki Kürt emirlikler, Osmanlı hakimiyetine girmiş ve Kürt hükümeti ve Ekrad sancakları adıyla yönetim birimleri kurulmuştur. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti Kürt emirlikleri yıkıp merkeziyetçi yönetim kuruncaya kadar Kürtler yarı özerk bir şekilde Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak yaşamışlardır. Ancak aşiretler kendi aralarında sürekli savaşmıştır. 19. yüzyılda Kürt emirler kaybettikleri siyasal gücü yeniden kazanmak için Osmanlı Devleti'ne karşı isyanlar çıkarmışlardır; Kör Muhammed Paşa, Bedirhan Bey, İzzeddin Şir ve Şeyh Ubeydullah isyanı gibi. Bu isyancılar da öncelikle rakip Kürt aşiretlere ve mirlere saldırarak Kürtler arasında tekrar iç savaş çıkarmıştır. Bu isyanlar rakip Kürt emirlerin Osmanlı Devleti'ni desteklemesi sonucu bastırılmıştır.

Kürtler tarihleri boyunca iç savaşta sıkça yaşamış bir halktır ve Kürtler arasında iç savaşlar halen yaşanmaktadır. Ancak bazı Kürdolog ve Kürt milliyetçileri bu önemli gerçeği görmezden gelerek Kürt hanedanların yıkılışından sürekli Türkleri (Selçuklu- Osmanlı) sorumlu tutmuşlardır. Hâlbuki Kürtlerin tarihi Kürt emir ve aşiretlerin birbiriyle savaşından ibarettir.

Anahtar Kelimeler

Kürtler, aşiret, iç savaş, emirlik

Abstract

History of humankind has always been associated with wars. Different nations have always fought with one another. However, the most destructive kind of the wars is civil wars. One of the

* Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi, bbicer@konya.edu.tr

nations who has gone through civil wars the most is Kurds. In the political sense, Kurds appeared in the history in the 10th century and founded small dynasties such as Seddadi, Mervani, Hasnevi, Revadi and Annazi. Yet, almost all of the Kurdish dynasties have been weakened and destructed because of the conflicts amongst the dynasties and tribes. When Seljuks and Kurds first encountered in 11th century, majority of the Kurdish dynasties were not politically independent but rather dependent on the Buveyhogullari. When Seljuks defeated the Buveyhogullari Kurdish emirates entered into the rule of Seljuks.

Since 1501 on, Safevis invaded all of the Kurdish geography (including Anatolia and Iraq) and demolished the Kurdish emirates. İdris-i Bitlisî sought help from Yavuz Sultan Selim against the Safevis. From 1514 on, the Kurdish emirates in Anatolia and Iraq entered under the reign of Ottomans and special cabinets were founded for Kurds. Up until the 19th century when the Ottomans demolished the Kurdish emirates and found a centralized government, Kurds were dependent on the Ottoman Empire in an autonomous way. However, Kurdish tribes were always in a fight with each other. In the 19th century Kurdish emirates rebelled against the Ottoman Empire in order to regain the political power they lost such as Kor Muhammed Pasha Rebellion, Bedirhan Bey Rebellion, İzzeddin Sir Rebellion, and Sheikh Ubeydullah Rebellion. These rebellions caused a Kurdish civil war by attacking their rival Kurdish tribes and emirates and were suppressed after the rival Kurdish emirates supported the Ottoman Empire.

Kurds are a nation which has been through numerous civil wars and there is still a civil war going on amongst the Kurds. However, Kurdologs and Kurdish nationalists choose to ignore this fact and hold the Turks (Seljuks, Ottomons) for their demolition while Kurdish history consists merely of Kurdish emirates and tribes constantly fighting each other.

Keywords

Kurds, tribe, civil war, emirate

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca bütün halklar kendi tarihleri içinde iç savaşlar yaşamışlardır. Ancak iç savaşlar en yoğun olarak muhtemelen Kürtler arasında yaşanmıştır. Bu anlamda Kürtlerin tarihi diğer halkların tarihinden daha uzundur ve sürekli kendini tekrarlamıştır. Kürtler arasındaki iç savaşın sosyal, ekonomik, siyasi, kültürel ve coğrafi etkenler olmak üzere birçok sebebi vardır.

Dünyada çok az milletin dilinde kardeş öldürmeyle ilgili deyimler vardır. Dilinde kardeş katillliği ile ilgili deyimler barındıran halklardan birisi de Kürtlerdir. Kürtler arasında anlatılan eski bir hikâyeye göre: "Birisini cinayet işlediği zaman cesedi bırakıp kaçmaz biri gelene kadar başına çömelir, başını ellerinin arasına alarak beklermiş. İşte bu olay birakuji denilen "kardeşin kardeşi öldürdüğü" zamanlarda başlamış." Kardeş katli için Kürtçe'de Birakuji denilmiştir.¹ Hasan Bildirici birakuji gerçeğini "Planlanarak öldürülmek istenen bir Kürdün öldürülmesinde her zaman başka bir Kürdün parmağı olmuştur." şeklinde özetlemiştir.

Kürtler arasındaki iç savaşların ana sebebi aşiretçiliktir. Aşiretçilik Kürt tarihini ve toplumunu açıklamada kullanılan anahtar kavramdır. Aşiretçilik olgusu anlaşılmadan, Kürt tarihi ve toplumsal yapısı izah edilemez. Aşiret yapısı Kürt tarihinin erken döneminden beri çok az değişime uğrayarak Kürtlerin tarihini belirlemiştir. Kürt halkının acıları ve övünçleri aşiretlerinde gizlidir. Kürtler için aşiret, yaşayabilmek için vazgeçilmez bir ocak olmuştur. Aşiretler kabilelerin birleşmesinden oluşan, ortak bir atadan gelen veya öyle inanan akrabalık ilişkileri ile birbirine bağlı yarı göçebe topluluklardır. Ortak kültür gelenekleri vardır ve aynı dili konuşurlar. Her aşiret grubu bir ulus, bir hanedan hatta zihniyet itibarıyla bir din ve lehçesi itibarıyla bir dil sahibi gibidir.

Aşiret mensupları kendileriyle aşiretli olmayanlar arasında ayırım yaparlar. Aşiret yapısı özellikle kan davalarında, grupsal çatışmalarda ve politik liderlerin güç çekişmelerinde açığa çıkar. Kürt aşiretler, özerk toplumsal kategoriler olarak boy ve aşiretler şeklinde asırlarca yaşayabilmiş ve bu süre içinde kendi varlığını koruyabilmiştir. Kürtlere kültürel kimlik kazandıran, benliklerini koruyan ve Kürt halkının devamlılığını sağlayan ana unsur aşiret yapılarıdır. Kürtler Müslüman olduktan sonra da aşiret yapısını korumuşlardır.²

Aşiretlerin kırsal kesimde yaşadıkları vadi veya yaylalara zum- (zom) adı verilmiştir. Aşiretlerin başında şeyh veya ağa bulunmaktadır. Aşiret liderleri, Kürt halkının siyasi, ekonomik, adli ve sosyal sorunlarını çözmeye hususunda etkin rol oynamışlardır. Aşiret ağaları bölgedeki egemen devletin temsilcisidir. Devlet

¹ Faısal Dağlı, Birakuji, (Kürtlerde İç Savaş), Belge Yayınları, İstanbul 1994, s. 15, 16.

² Hasan Uşak, Kürdistan'da Aşiretçilik ve Milliyetçilik, Aram Yayınları İstanbul 2005, s. 7- 45.

adına vergi toplamak, kanun koymak, savaş zamanında devlete asker vermek, bölgede güvenliği sağlamak, yolların güvenliğini temin etmek aşiretlerin devlete karşı görevidir. Aşiret liderleri devletle Kürt halkı arasında temsilci ve arabulucu olmuşlardır.

Kürt tarihi, sürekli olarak Kürt aşiretlerin kendi aralarındaki aşiret kavgalarına ve iç savaşlarına tanık olmuştur. Aşiret hiyerarşisinde gücü ele geçiren lider/ ağa çoğu zaman aşiret içinden yeni bir rakiple karşılaşmıştır. Buna rağmen aşiret içinde birliği sağladığı anda bölgenin egemen devletiyle çatışmaya girmiştir. Bu yüzden Kürt aşiretler diğer devletler için ya asker kaynağı ya da potansiyel tehlike olarak görülmüştür. Kaynaklardan Kürt aşiret savaşlarıyla ilgili birkaç örnek verelim.

İbnü'l- Cevzi'nin *Muntazam* adlı eserinde aşiret kavgaları ile ilgili şu bilgiler kayıt edilmiştir. "1049 yılında el-Hezbâniye ve el-Hamidiye (Humeydiye) Kürtleriyle Musul emiri Karvaş arasında anlaşmazlık çıkmıştır. el-Hamidiye Kürtlerinin Musul civarında kaleleri vardı. Erbil kalesi ve oraya bağlı kasaba ve köyler de el-Hezbâniye Kürtlerine aitti. el-Hâmidililer, Erbil'i kardeşi Ebu'l-Hasan'dan alması için ona yardım ettiler, o da burayı zapt etti ve kalenin hâkimini esir aldı." "Kahtanî Kürt liderlerinden Fadl b. Ahmed el- Kürdi ve Hezbâniye Kürtleriyle harp etti." "Fadlun el- Kürdi, Kürtlerle savaştı, mallarını yağmaladı ve Kürtleri öldürdü." ³

Şerefnâme' de Şeref Han'ın da mensup olduğu bir Kürt aşiretinin amcaoğulları ile savaşlarını anlatan şiir şöyledir:

"Zırhları demirdendi, ellerinde Hint kılıçları
Baştanbaşa timsah dolu iki demir deryası gibiydi
Kemerleri gül rengine boyanmıştı baştanbaşa
Bir tek kişinin kanından kemer bağlamışlardı sanki
Davullar ölüm ve helak nağmeleri çalınca
Ney de ecel makamında okumaya başladı
Yaylardan çıkan oklar yağma yolunu tuttular
Ve her köşeden büyük bir kargaşalık çıktı
Atlama ve manevrada eğitilmiş yiğitler
Birbirlerine girdi aslanlar ve kaplanlar gibi." ⁴

İdris-i Bitlisi, Yavuz Sultan Selim'e yazdığı davet mektubunda: "Kürtler, ayrı ayrı kabile ve aşiretler tarzında yaşamaktadır. Sadece Allah'ı bir bilip Muhammed ümmeti olduğumuzda ittifak halindeyiz. Diğer hususlarda

³ İbnü'l-Cevzi, el-Muntazam, c. 6, Beyrut tarihsiz, s. 1955.

⁴ Şerefnan, Şerefnâme (Ter. M. E. Bozarslan), İstanbul 2006, s. 309.

birbirimize uymamız mümkün değildir. Sünnetullah bizde böyle cârî olmuştur.”⁵ demiştir. “Hoca Sadeddin Efendi, Kürtler hakkında: “Her biri dağ doruklarında ve vadi derinliklerinde tek başına özgür olarak yaşamayı tercih ederek, keyfince ve münferit yaşama bayrağını kaldırır. Allah’ın birliğini ifade eden Kelime-i Şehadetten başka, onları birbirine bağlayan bir bağ yoktur.”⁶ demiştir. Şerefhan: “Kürtler arasında emrine uyulacak ve yargısı uygulanacak bir kimse bulunmadığı için, çoğu kan döker, güvenlik ve düzen kurallarını çiğnerler. Kürtler en ufak ve önemsiz nedenlerle ayaklanarak, önemsiz hatalar ve küçük suçlar yüzünden büyük suçlar işlerler. Sonra bu kişinin öldürülmesi karşılığında diyet kabul ederler; bu diyet ya bir kızdır veya bir attır ya da birkaç keçidir.”⁷

Kürt şairi Hacı Kadir Hoyi (1816-1897) Kürt beyleri ve aşiretler arasındaki kangren haline gelen iç savaşı şöyle anlatmıştır:

“Birbirinize saman yığını altında gizli kalan ateş gibi kinli olduğunuz sürece / Ordularınız fırtına da olsa kâğıttan bir kaplan olarak kalır.

Kürt kavmi kendi arasında barışmadığı sürece / Kürt ülkesi her zaman virane kalacaktır.”⁸

Kürt toplumunu yakından tanıyan Ziya Gökalp: “Bütün ilkel cemiyetlerde ne ferdi hukuk anlayışı ne de kamu hukuku anlayışı vardır. Hukuk yalnız aşirete aittir. Reislik davası yüzünden amca ile kardeşinin oğlu arasında düşmanlık doğar. Kabile reislerin seçiminde mücadele genellikle uzun zaman devam eder. Yenilen taraf aşireti terk ederek başka bir aşirete sığınır. Kürtlerde vatan mefkûresi değil aşiret mefkûresi gelişmiştir.”⁹ demiştir.

Lazerev ve Mihoyan ise bu gerçeği şöyle ifade etmiştir. “Her Kürt emirliğinin beşiğinde bir aşiret topluluğunun gücü yatmaktadır. Kürt toplumunun elitini meydana getiren aristokratik klanların, ailelerin ve önde gelen hanedanların kökeninde hep aşiret ve aşiret ailelerinin önderleri vardır. Mesela Goranlar ve Baba Erdelan aşireti yönetici ailenin kuruluşuna destek vermiştir. Bohti ve Hakkâri aşiretleri ise elit tabakanın bizzat çekirdeğini kendisi oluşturmuştur. Elit haneler, Kürt toplumsal yaşamının kalesi olarak hizmet etmişlerdir. Elit haneye

⁵ Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, c. 3, İstanbul 1991, s. 205, 208.

⁶ Hoca Saadeddin Efendi, Tac’üt Tevarih, (Haz. I. Parmaksızoğlu) Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 245, 249.

⁷ Şerefhan, Şerefnâme, s. 23,

⁸ Faysal Dağlı, Birakuji, (Kürtlerin İç Savaşı), s. 15, 16.

⁹ Ziya Gökalp, Kürt Aşiretler Hakkında Sosyolojik Tedkikler, (Haz. Y. Toker), İstanbul 203, s. 43, 46.

mensubiyet, bütün toplumsal değerlerden hatta iktidardan da üstün sayılmıştır.”¹⁰

İbrahim Yunusi Kürtler ve Kürdistan kitabının önsözünde “Horasanlı’ya Moğollar ne yaptılar? diye sordular. O şöyle dedi: “Geldiler, yaktılar ve gittiler. Eğer bana Kürtler ne yaptılar diye soracak olurlarsa şöyle derim: İsyân ettiler, savaştılar, birbirlerine ihanet ettiler, yenildiler ve katledildiler.”¹¹

Kürtlerin tarihsel sorunları, diğer halklardan hiçbirinin sorununa benzememektedir. Kürtlerin en temel sorunu “Kürtlerin Kürt sorunu” dur. Gerçekten Kürtlerin bir Kürt sorunu vardır ve bu sorun tarihleri boyunca tamamıyla Kürtlerin kendisinden kaynaklanmıştır. Kürtlerin başlıca sorunu aşiret içi çatışmalar ve Kürt hanedanların birbiriyle savaşıdır. Kürt aşiretler sürekli kurulu bütün düzenlere karşı isyan etmiş ve direnmiştir. Aşiretler her türlü savaşa bir şekilde müdahil olmuştur. Kürt Aşiretler, en ciddi savaşlarını ise Kürt hanedanlara karşı yapmışlardır. İki aşiret bazen bir ağaç, bir su kaynağı, bir eşek veya bir köpek gibi önemsiz bir sebepten bile birbiriyle savaşabilmiştir.¹²

10. yüzyıldan itibaren Abbâsi Devleti’nde merkezi otorite zayıflamış ve taht kavgaları hızlanmıştır. Buna karşılık İslâm coğrafyasında yarı bağımsız beylikler ve devletler kurulmuştur. Bu dönemde Kürtler de Irak’ın kuzeyinde, İran’ın batısında, Doğu Anadolu’da ve Kafkasya’da özerk siyasi yapılar oluşturmuştur.¹³ Kürtler tarafından kurulan hanedanlar ve hanedan içi savaşlar şu şekilde özetlenebilir:¹⁴

Şeddâdiler (951-1175)

Şeddâdiler, Muhammed b. Şeddad b. Kurtak tarafından Dvinde kurulmuş “bir Kürt hanedanıdır.”¹⁵ Kendine merkez olarak Gence’yi seçen Muhammed kısa zamanda Güney Kafkasya’nın en güçlü hükümdarı olmuştur. Nahcivan, Tiflis, Demir Kapı ve Karabağ’ı ele geçirmiştir. Şeddadiler kuruluşlarından itibaren siyasi birliği sağlayamamış, Gence, Dvin ve Ani merkez olmak üzere üç ayrı yönetim oluşturmuşlardır. Hanedanın kuruluşunda Kürt aşiretler önemli bir rol oynamıştır. Mesela, “960’ta Azerbaycan’da ortaya çıkan İshak b. İsa, Kahtanî

¹⁰ M. S. Lazerev – Ş. X. Mihoyan, Kürdistan Tarihi, (Çev. İbrahim Kale), Avesta, İstanbul 2010, s. 44, 45.

¹¹ Ali Rıza Şeyh Attar, Kürtler, (Çev. A. Dursunoğlu), İstanbul 2004, s. 17.

¹² Basıl Nikitin, Kürtler, N. Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2015, s. 254, 258, 311, 320, 325.

¹³ Faruk Sümer, Oğuzlar, TDAV Yayınları, İstanbul 1992, s. 80, 8; Sergey Grigoreviç Ağacanov, Selçuklular, (Çev. E. N. Necef- A. R. Annaberdiyev), İstanbul 2006, s. 110.

¹⁴ Kürtlerde İç Savaş adlı makale Kürt tarihini bütün olarak değerlendirebilmek için 10. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar olan geniş bir zaman dilimini kapsamıştır.

¹⁵ Münecimbaşı Ahmed b. Lutfullah, Camiü’ d-düvel, (Nuruosmaniye, nr. 3171, vr. 308b, 309a).

Kürtlerinin reisi olan Fadl'dan yardım almış ve rakibi İbn Merzuban ise Hezbâni Kürtlerinden destek görmüştür."¹⁶

978'de vefat eden Ali el-Leşkeri, Fazl'ı veliyaht tayin etmesine rağmen yerine ordunun ve halkın desteğini kazanan diğer kardeşi Merzuban geçmiştir. Merzuban'ın 982-983'te Şirvanşah'a yenilip Berdea'yı kaybetmesi itibarının sarsılmasına sebep olmuştur. Bazı söylentiler iki kardeşin arasının açılmasına yol açmış, Fazl bir av sırasında Merzuban'ı bizzat öldürerek yönetimi ele geçirmiş (985), ardından Berdea ve Beylekan'ı geri almıştır.

1030 yılında Fazl'ın oğlu Askuye vali olarak bulunduğu Beylekan'da isyan etmiş ve hanedan içinde iç savaş çıkmıştır. Fazl, Gence'ye yürümeye hazırlanan Askuye'ye karşı diğer oğlu Musa'yı göndermiştir. Musa, Rus kuvvetlerinin de yardımıyla Beylekan'ı alıp kardeşini öldürmüştür. Böylece Şeddadi ailesi içindeki çatışma istilacı Rusların yardımıyla ancak bertaraf edilmiştir.¹⁷ Fazl, 19 Kasım 1031 tarihinde vefat edince yerine oğlu Ebü'l-Fazl Musa geçmiş; ancak 1034 yılında oğlu Ebü'l-Hasan II. Ali el-Leşkeri tarafından bir suikast neticesinde öldürülmüştür. Öte yandan Bizans imparatorunu bir kurtarıcı gibi karşılayan Ali el-Leşkeri, Bizans'a tâbi olup oğlu Erdeşir'i imparatora rehine olarak vermiştir."¹⁸

"Ebü'l-Esvâr Savur döneminde Şeddadiler tekrar toparlanmış, Bizans İmparatorluğu, Ermeniler ve Gürcülerle mücadele etmiştir. Şeddadiler, 1047 yılından itibaren Selçuklu saldırılarına maruz kalmıştır. 1054 yılında Tuğrul Bey Gence önlerine gelince Şeddadiler Selçuklulara tâbiyetini bildirmiş ve Sultan adına hutbe okutmayı kabul etmiştir.¹⁹ 1064 yılında Sultan Alparslan, Ani şehrini fethederek 1065 yılında Ebü'l-Esvâr'a teslim etmiştir. Sultan, Rustov ve Tiflisi de alarak Şeddadi Emiri Fazl b. Şavur'u vali olarak tayin etmiştir. ²⁰ 1073 yılında II. Fazl'ın aynı adı taşıyan oğlu babasını devirerek iktidarı ele geçirmiştir. Ancak Melikşah bölgeyi Emir Savtekin'e ikta etmiştir. Böylece Gence Şeddadileri Selçuklulara bağlanmıştır. Ani Şeddadileri ise daha uzun süre yaşamıştır. Ani Beyliğini hükümdarı Ebul Esvâr II. Şavur, Ani'yi 60.000 dinar karşılığında Kars emirliğine satmak isteyince Ermeniler Gürcülerden yardım istemiştir. ²¹

¹⁶ Miskeveyh Ebu Ali Ahmed b. Muhammed, Tecâribü'l- Ümem (Ter. Kıvameddin Burslan), TTK Ankara 2016, s. 573; V. Minorksy, Kürtler, (Çev. K. Fıratlı), İstanbul 2004, s. 60.

¹⁷ Nevzat Keleş, Şeddadiler (951-1199) Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2016, s. 125.

¹⁸ Gülay Öğün Bezer, Şeddadiler, DİA, İstanbul 2010, s. 409, 410.

¹⁹ Nevzat Keleş, Şeddadiler, (Kürtler) İstanbul 2015, s.162, 163.

²⁰ Sıbt İbnü'l- Cevzi, Mir'atü'z- Zaman fi Tarihi'l- Ayan'da Selçuklular, (Ter. Ali Sevim) TTK Ankara 2011, s. 153.

²¹ Gülay Öğün Bezer, Şeddadiler, s. 409, 410.

Hasneviler (959- 1015)

Hasnevi hanedanı Berzikan Kürt aşireti reislerinden Hasnevi oğlu Hüseyin tarafından Cibal bölgesinde 959 yılında kurulmuştur. İbn Miskeveyh, "Hasnevi'nin tam ismini "Hasanaveyh b. el-Hüseyin el-Kürdi şeklinde zikretmiştir. Hasanevey, Büveyhilerle savaşarak bağımsızlığını kazanmıştır."²² Hasnevilerin en önemli hükümdarı Nasırüddin Bedir'dir. Hasnevilerde de iç savaş hiç eksik olmamıştır.

Hasneviler kuruluşundan itibaren Büveyhilere bağlı olarak yaşamıştır. "981 yılında Adudud Devle; Bedir, kardeşleri Âsım ve Abdülmelik'e hil'at vermiştir. Ancak Bedir'i diğerlerinden üstün tutup onu Kürtlere vali olarak tayin edince kardeşleri onu kıskanmış ve ayaklanmıştır. Âsım, Kürtlerden bir topluluğu kendi yanına çekmiş, bu yüzden Bedir de Asım ve beraberindeki diğer kardeşine saldırmak zorunda kalmıştır. Adudud Devle de Âsım'a karşı çıkmış ve isyanı bastırmıştır. Bu savaşta Hasnevi'nin Ebu Necm Bedir dışındaki bütün çocukları öldürülmüştür. Sonuçta Bedir, Berzikani Kürtlerinin önderi ilan edilmiş ve ölümüne kadar Adudud Devle'ye bağlı kalmıştır.

"Bedir, otuz yıl hanedana başkanlık etmiş, ülkesinin sınırlarını genişletmiş ve adaletli bir yönetim kurmaya çalışmıştır. Bedir, kendi aşireti içindeki ayaklanmaları güçlükle bastırması ve kötülük yapan kabilelere karşı diğer kabilelerden yardım isteyerek hâkimiyetini kurmuştur. "Hasnevi hükümdarı Bedir kuzey komşuları ve rakipleri olan Şuhacan Kürtleri ile çatışmaya başlamıştır. Şuhacan Kürtlerini kışkırtan ise Kürt Beni Annaz ailesi idi. Hasnevi toprakları bir müddet sonra Beni Annaz ailesinin eline geçmiştir."²³

"Bedir'in oğlu Hilal'le de arası iyi değildi. Bedir'in oğlu Hilal'in annesi Kürt olan Şazincan kabilesine mensuptu. Bedir, Hilal'e karşı babalık görevini yapmamış ve aralarında sorun doğmuştu. 1010 senesinde Bedr b. Hasnevi el-Kürdi ile oğlu Hilal arasında iç savaş çıkmıştır. Hilal, babasının hâkimiyetindeki Şehrizer'a saldırmış ve şehri ele geçirmiştir. Baba ve oğulun orduları Dinever kapısı önlerinde karşılaşmış ancak Bedir'in ordusundan büyük bir Kürt grubu oğlu Hilal'in saflarına geçmiştir. Bu yüzden Bedir, oğlu Hilal'e esir düşmüştür. Bazı komutanlar Hilal'e babasını öldürmesini tavsiye etmişse de Hilal onları dinlemedi, babasına saygı göstermiş ve onu emir olarak kabul etmiştir.

Ancak Bedir, oğluna karşı düşmanlıktan vazgeçmemiş, Kürt Annazi hanedanından oğlu Hilal'e karşı yardım istemiştir. Bunun üzerine Ebü'l- Feth, Karmasin'i istila etmiştir. Ancak Hilal kendisine karşı kurulan komployu bozmuş ve rakiplerini cezalandırmıştır. Bunun üzerine Bedir, Deylemilere sığınmış ve

²² Miskeveyh Ebu Ali Ahmed b. Muhammed, Tecâribü'l- Ümem, s. 657, 658.

²³ M. S. Lazerev - Ş. X. Mihoyan, Kürdistan Tarihi, s. 57, 58.

oğluna karşı yardım istemiştir. Deylemilerden Fahrü'l-müluk yapılan savaşta Hilal'i yakalamış ve esir almıştır. Hilal ise babasına teslim edilmeme karşılığında Fahrü'l-müluk'ün bütün isteklerini yerine getirmiş, kalelerini ve zenginliklerini ona teslim etmiştir. Hilal, uzun süre Irak'ta hapiste kalmıştır. Hilal'i oğlu Tahir hapisten kurtarmış ancak Hilal Büveyhilerle girdiği savaşı kaybetmiş ve öldürülmüştür.

Bedir ise 1014 yılında bir ordu hazırlayıp Kosced kalesinde yaşayan Hüseyin b. Mesud el-Kürdî'nin üzerine yürüyerek kaleyi kuşatmıştır. Mevsim soğuktu, kuşatma uzamıştı. Bedir'in adamları ona düşmanlık beslemiş ve onu öldürmeye karar vermişti. Bedir, tepede karargâhın önünde otururken, Cozkan aşiretinden birkaç kişinin saldırısına uğramış, öldürülmüş ve malları yağmalanmıştır. Cenazesi Hz. Ali'nin şehit düştüğü yere defn edilmiştir."²⁴

Hilal'in oğlu Tahir de dedesi Bedir'den kaçıp Şehrizor'a sığınmıştır. Dedesi Bedir ve babası Hilal arasındaki savaşı yakından takip eden Tahir kendi güvenliğini sağlamak için önlem almaya çalışmıştır. Hilal ölünce oğlu Tahir'in yıldızı parlamış ve gücü artmıştır. "1015 yılında Tahir b. Hilal Büveyhi hükümdarı Şemsüddeve ile dostluk tesis etmiştir. Şemsüddeve onun emrine bir ordu vermiştir. Tahir, Berzikani aşireti bölgesine saldırmış ve Ebü's-Şevk ile çetin bir savaşa girmiştir. Ebü's-Şevk yenilmiş ve kardeşi Sadi de öldürülmüştür. Tahir, Ebü's-Şevk'in kız kardeşi ile evlenmiş ancak Ebü's-Şevk Tahir'den intikam almak için fırsat kollamıştır. Tahir 1016 yılında Kürt emiri Ebü's-Şevk tarafından yakalanmış ve öldürülmüştür. Tahir'in ölümü ile Hasnevi hanedanı yıkılmıştır. Hasnevi hanedanına ait topraklar başta Şehrizor olmak üzere Annazi Kürt emirliğinin hâkimiyetine girmiştir."²⁵

1046 yılında Ebü's-Şevk Muhammed b. İyar'la kardeşi arasında çatışma çıkmış ve çatışma ölümüne kadar devam etmiştir. Sadi Ebü's-Şevk 1052 yılında Tuğrul Bey'in komutanlığını kabul etmiş ve amcası Mühelhel'i yakalayarak Tuğrul Bey'e teslim etmiştir. Bir Kürt hanedanı olan Hasnevileri yine Kürt hanedanı olan Beni Annaz ailesinden Ebuş- Şevk Kürtlerden oluşan bir orduyla yıkmıştır.

Revâdiler (959- 1085)

Azerbaycan ve İran'ın kuzeybatısında 10. yüzyıl başları ile 1071 yılları arasında hüküm süren bir Kürt hanedanıdır. Revadileri Kürt Hezbani aşireti kurmuştur. Kurucusu Muhammed b. Hüseyin er- Revadi'dir. Eyyubi Devleti'nin kurucusu Selahattin Eyyubi'nin babası "Necmettin Eyyüb, Erivan'ın güneyindeki

²⁴ İbnü'l- Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, (Ter. A. Özeydin), c. 9, İstanbul 1987, s. 174, 175, 198; İbn Haldun, Tarihi İbn Haldun, c. 4, Beyrut 1971, s. 471; Şerefnâme, s. 27; Mehmet Emin Zeki Bey, Kürtler ve Kürdistan, Nubihar Yayınları, İstanbul 2011, s. 463, 470.

²⁵ Şerefnâme, s. 29; M. S. Lazerev - Ş. X. Mihoyan, Kürdistan Tarihi, s. 59.

Dvin şehrinden olup Hezbâniye Kürtlerinin Revâdiye koluna mensuptur.²⁶ Hüseyin b. Muhammed döneminde başkent Tebriz'e taşınmıştır. Revadilerin en meşhur hükümdarı Memlan'dır. Memlan da saltanatının ilk yıllarında çeşitli sıkıntılarla karşılaşmış ve Ebu Dülef eş-Şeybani'nin Dvin'i geri almasına engel olamamıştır. Memlan, 996'da isyan eden kardeşini yenmiştir.²⁷ Kürt hanedanlar içinde taht kavgası en az olan beylik Revadilerdir.

Mervâniler (983-1085)

Mervâniler Kürt Humeydi aşiretinin Çeharbuhti kolu tarafından kurulmuştur. Humeydi aşiretin lideri olan ve hanedanın temellerini atan kişi Ebu Abdullah el- Hüseyin b. Dostik (Baz)dır. Bâz, Hizan ve Maden bölgesinde Bahismi dağlarında çobanlık yapıyordu. Bâz, cömertliği sayesinde etrafında çok sayıda insan toplanmıştı. Bâz, Bizans İmparatorluğu'nun bölgedeki iktidar boşluğundan yararlanarak fetih hareketlerine başlamış, bölgedeki nüfuzunu artırmak amacıyla 978-979 yıllarında Ermenistan'a doğru akınlar düzenlemiştir. Baz, Beşnevi aşiretinin desteği ile Erciş şehrini fethetmiş, bölgeyi yağmalamış ve buraya yerleşmiştir.

Baz, Adududdevle'nin ölümünden sonra Meyyafârikini (Silvan) ele geçirmiştir. Sonra Amid, Nusaybin, Cizre ve Ahlât taraflarını almıştır. Samsamüddevle ile yaptığı antlaşma sonucunda Diyarbakır'ın tamamına ve Tur Abdin bölgesinin batı taraflarına hâkim olmuştur. Bâz el- Kürdi'nin gücü 984 yılından sonra iyice artmıştır.

"Hakkâri bölgesindeki Kürtler, Musul'a saldırıp şehri yağma edince Bâz b. Dostek, askerleriyle Musul'a yönelmiş, saldırganlara saldırmış; çoğunu kılıçtan geçirmiş ve mallarını yağmalamıştır. Bunun üzerine Musul halkının gönlünde Bâz'a karşı büyük bir sevgi doğmuştur."²⁸

Baz öldürülünce yerine Ebu Ali b. Mervan geçmiştir. Mervan, Silvan ve Diyarbakır'a hâkim olmuş ve kendi adına yeni bir hanedan kurmuştur.²⁹ Bu hanedana kurucusundan dolayı Mervâniler denilmiştir. Ebu Ali döneminde Mervâniler, Ahlât, Malazgirt, Erciş ve Muradiye'yi almıştır. Ebu Ali'nin başkentteki valisi Mem yaşlı, zeki, tecrübeli bir kişiydi ve ülkeyi istikrara kavuşturmuştu. Ancak Diyarbakır halkı Mervânilerin Diyarbakır'a hâkim olmasını istememiş ve onu evlendiği gece öldürmüştür. Mervânilerin kuruluş devrinde Kürt halkı daha çok Silvan'a yerleşmiş ve egemen olmuştur. Müslüman

²⁶ Ramazan Şeşen, Selahattin Devrinde Eyyubiler Devleti, İstanbul 1983, s. 32.

²⁷ Cengiz Tomar, Revadiler, DİA, c. 35, İstanbul 2008, s. 36, 37.

²⁸ İbnü'l- Ezrak, Mervânî Kürtleri Tarihi, (Çev. M. Emin Bozarlan), İstanbul 1990, s. 73, 74.

²⁹ Kemâleddin İbn-i Adim, Buğye et-Taleb fi Tarihi Haleb, (Haz. A. Sevim), Ankara 1976, s. 96.

Araplar ise Diyarbakır'da konumlarını güçlendirmiş, Mervânilere bağlı kalmamış ve yirmi sekiz yıl bağımsız yaşamıştır.

"Ebu Ali'nin yerine kardeşi Mumehhid geçti. Şero ise vezir oldu. Onun döneminde Diyarbakır özerkliğini koruyarak Mervânilere vergi vermiş ve adına hutbe okutmuştur. Emir hâkimiyetini pekiştirmiş, istikrarlı bir yönetim kurmuş ve bölge ülkeleriyle diplomatik ilişkilere girmiştir. Ancak vezir Şero ve oğlu Mümehhid'i öldürmüştür."³⁰ "Mumehhid'in yerine 1011 yılında Nasrud-devle Ahmet geçmiş ve Ahmet 1060 yılına kadar Mervânileri yönetmiştir. Nasruddevle Ahmet devri Mervânilerin altın çağıdır. "Nasruddevle b. Mervan 1044-1045 yılında Diyarbakır'da hutbeyi Büveyhi sultanı Ebu Kalicar adına okutmak zorunda kalmıştır."³¹

Bu dönemde "Kürt Buhti ve el- Beşnevi kabileleri Musul hâkimi ile Nasr b. Mervan'a karşı ittifak yapmıştır. İki taraf karşı karşıya gelmiş ve aralarında çetin bir savaş olmuştur. Nasr b. Ahmet galip gelmiş ve Mervânilerin Cezire'deki hâkimiyetini güçlendirmiştir. Nasr, el Beşnevi ve Buhti kabilelerini yanına çekmeye çalışmış ancak Kürt aşiretleri Mervânilere boyun eğmemiştir."³²

1048 yılında Humeydi ve Hezbâni aşiretleri arasındaki ilişkiler kötüye gitmiş ve iki büyük Kürt aşireti arasında savaş çıkmıştır. "Sultan Tuğrul'un Rumlarla çarpıştığı esnada Cezire'ye vali olarak gönderilen Emir Ebu Harp ile Botan Kürtlerinin lideri Musik b. Mucli arasında uyuşmazlık başlamış ve düşmanlığa dönüşmüştür. Bu kavgaya Fenik kalesinin sahibi ve Beşnevi Kürtlerinin lideri Emir Ebu Tahir de katılmış ve öylece Kürt kabileleri arasında savaş hızlanmıştır."³³

Nasrüd-devle Ahmet 1060 yılında vefat edince yerine oğlu Nizâmeddin geçmiştir. Nizâmeddin bir süre ülkede siyasi istikrarı sürdürmüş ama sonra kardeşi Sâid'le taht kavgalarına başlamıştır. Malazgirt Savaşı öncesinde vezir Nizâmülmülk Silvan'a geldi, Emir Sâid ve Nizâmeddin'le görüşmüştür.

"Süleyman b. Nasruddevle'nin ölümü üzerine Musul Ukayli emiri Kureyş Cezire'yi ele geçirmek için el-Buhti ve Beşnevi Kürt kabilelerinden yardım istemiştir. Ebu Nasr ile araları soğuk olan kabileler Kureyş'e yardım etmiştir. Cezire bölgesi Ebu Nasr'ın hâkimiyetine geçmesine rağmen el-Buhti ve Beşnevi kabileleri itaat altına girmeyi kabul etmemiştir."³⁴

"Nasruddevle Ahmed'in ölümü ve Fahruddevle Cehir'in vezirliğe atanmasından sonra Mervanlı ailesinde Nizâmeddin ile kardeşi Said arasında taht mücadelesi tekrar başlamıştır. Sâid'in Sultan'a gidip şikâyetinde bulunması

³⁰ İbnü'l- Ezrak, Mervanî Kürtleri Tarihi, s. 91, 103.

³¹ İbnü'l- Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, c. 9, s. 282, 326, 400.

³² İbnü'l- Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, c. 9, 459, 460.

³³ Mehmet Emin Zeki Bey, Kürtler ve Kürdistan, s. 500, İbnü'l- Esir, El Kamil fit-Tarih, c. 9, s. 454.

³⁴ Ömer Tokuş, Mervaniler, (Kürtler) İstanbul 2015, s. 189.

üzerine, Sultan onu desteklemek amacıyla onunla beş bin atlıdan oluşan bir kuvvet göndermiştir. Bunlar, Silvan önüne gelince, vezir İbn Cehir, Sâid'le görüşüp her iki kardeşin arasını bulmayı başarmış, bunun üzerine Selçuklu kuvvetleri geri dönmüştür." Aynı dönemde Mervâniler arasında taht kavgasıyla birlikte miras kavgası da başlamıştır.³⁵

Selçuklular Malazgirt Meydan Savaşından sonra Anadolu'yu fethetmeye devam ederken Mervâni hanedanlığı da taht kavgalarıyla uğraşmıştır. "Sâid'in kardeşi Nizâmeddin, vezir Nizâmülmülk'e kendisini desteklemesi için para vermiştir. Bunun üzerine Sâid, kardeşi Nizâmeddin'e mektup yazıp güzel sözlerle onun kalbini hoş tutmuştur. Kendisine sadık kalacağı hususunda ona ant içirmiştir. Bunun üzerine Nizâmeddin, onu Silvan'a davet edip ona iyi davranmış ve onu serbest bırakmıştır. Ona, Amed'in yönetimini vermiş fakat buna pişman olmuştur. Sonra cariyesini çağırıp kardeşi Sâid'i öldürmesini söylemiştir." Kardeşinin ölümü üzerine Amed, Nizâmeddin'in yönetimine geçmiş ve bölgedeki hâkimiyeti güçlenmiştir."³⁶

Annâziler (991-1117)

Annâziler, "İran-Irak sınırında 991-1117 yılları arasında hüküm süren bir Kürt- İslâm hanedanıdır. Hanedanın kurucusu olan Ebü'l-Feth Muhammed b. Annaz'dır. Annaz, 991-1010 yılları arasında Hulvan'da hüküm sürmüştür. 997'de Dakuka'yı ele geçiren Ebü'l Feth 1002'de Mezyediler'e karşı düzenlenen bir sefere katılmıştır. Ebü'l-Feth 1010'da Hulvan'da ölmüş, yerine oğlu Hüsamüddevle Ebü'ş-Şevk Faris (1010-1046) geçmiştir. Ancak kardeşlerinden Mühelhil Şehrizzor'da, Sürhab Bendenic'in'de bağımsız olarak hüküm sürmüştür. Hüsamüddevle Ebü'ş-Şevk'in otuz altı yıl devam eden emirlik dönemi hanedan üyeleri ve komşu emirlerle mücadele içinde geçmiştir. Bedr b. Hasnavi'nin 1014'te öldürülmesinden sonra harekete geçen Ebü'ş-Şevk Karmisin'i ele geçirmiş, Lur ve Şazencan kabileleri de onun kontrolü altına girmiştir.

Büveyhiler'den Şemsüddevle Hemedan'a dönmüş, esir aldıkları Bedr'in torunu Tahir b. Hilal'i serbest bırakarak buna tepki göstermiştir. Şemsüddevle, Ebü'ş-Şevk'e karşı harekete geçtiyse de İbn Sina'nın da şahit olduğu Karmasin yakınlarında vuku bulan savaşta yenilmiştir. Tahir, derhal Ebü'ş-Şevk'in üzerine yürümüş ve onu Hulvan'a geri çekilmeye zorlamıştır. Daha sonra iki aile arasında barış sağlanmış ve akrabalık kurulmuştur. Fakat Ebü'ş-Şevk hiç beklenmedik bir zamanda hücum ederek Tahir'i öldürmüştür. (1015-1016).

³⁵ Sıbt İbnü'l- Cevzi, Mir'âtu'z-Zaman fi Târihi'l- Âyân'da Selçuklular, (Ter. A. Sevim), Ankara 2011, s. 102, 180, 181

³⁶ Sıbt İbnü'l- Cevzi, Mir'âtu'z-Zaman fi Târihi'l-Âyân'da Selçuklular, s. 180, 182.

1040'ta Ebü's Şevk'in Dinever valisi olan oğlu Ebü'l-Feth ile kardeşi Mühelhil arasında vuku bulan savaşta Ebü'l-Feth mağlup olmuş ve esir düşmüştür. Bu gelişmeler üzerine Ebü's-Şevk kardeşine karşı harekete geçmiştir. Ebü's Şevk 1040 ve 1042'de tekrar kardeşinin üzerine yürüdüyse de hiçbir sonuç elde edememiştir. "Dakuka şehri el-Mühelhil b Muhammed b. Annaza'a aitti. Ancak kardeşi Hüsamüddevle Ebu Şevk oğlu Sadi'yi buraya gönderip muhasara ettirmiştir. Dakuka da bulunanlar Sadi'ye karşı koymuştur. Bunun üzerine Ebü's-Şevk şehri muhasara etmiş ve surdan içeri girmiştir. Adamları şehri yağmalamış, Kürtlerin silah ve elbiselerini almıştır."³⁷

Annâziler, bu defa Mühelhil'in etrafında toplanmıştır. Ancak Sadi b. Ebü's-Şevk amcasına darıldığı için İbrahim Yinal'e katılmaya karar vermiş ve ona mektup yazıp bu isteğini bildirmiştir. O da bunu kabul etmiş ve babasına ait şehirlere hâkim olmasını sağlayacağına dair söz vermiştir. Sadi, Şazencan aşiretine mensup bir toplulukla İbrahim Yinal'a katılmış ve Hulvan'da onun adına hutbe okutmuştur. (Ağustos 1046). "Dinever çevresinde ise Kürtler önce İbrahim Yinal'a karşı direnmiş, sonra Selçuklulara bağlanmış ve onlarla ittifak yapmıştır. Bu ittifak sonucu Kürtler, vali Ebü's-Şevk'in kardeşi Sürhab'ı esir alıp emirleri İbrahim Yinal'ın huzuruna getirmiştir. Hâlbuki bu iki kardeş Kürt Annazoğulları aşiretindendi ve hanedanın yöneticisiydi.³⁸ Mühelhil, Tuğrul Bey'e itaat arzedenince (1050) Tuğrul Bey Annaziler'i hakimiyeti altına almış ve onları yeniden yapılandırmıştır. Buna göre Mühelhil; Şirvan, Dakuka Şehrizor ve Samgan'da, Sürhab; Diz-i Mahki'de, Sa'di ise Ravendan'da hüküm sürmüştür."³⁹

Büyük Selçuklular ve Kürtler

Selçuklular, 11. yüzyılın başlarından itibaren Kürt hanedanlarla karşılaştıkları zaman Kürt hanedanları himayesi altına almış, siyasi varlığını koruyarak Selçuklu Devleti'nin bünyesine katmış ve Kürt liderleri vali olarak genellikle yerinde bırakmıştır. Selçuklular, Kürtlerle İslâm kardeşliği unsurunu öne çıkarmış ve Hıristiyan Ermenilere ve Bizans'a karşı birlikte savaşmıştır. Selçuklularla Kürtler arasındaki ilişki şöyle özetlenebilir:

Selçuklular İran'a geldikleri zaman Revâdi aşiretinden Ahmedil İbn Wahsudan Merağa hâkimi idi. Bir müddet aynı görevde kalmıştır. Wahsudan b. Muhammed er-Revâdi, Tebriz çevresinde Revâdi Kürtlerinin hükümdarıydı. Selçuklular devrinde aynı bölgeye vali olarak atanmıştır. Kürt hükümdarı Mühelhil, Sultan Tuğrul tarafından Sayravan, Dakuka, Şehrizor ve Samagan bölgesine vali olarak tayin edilmiştir. Tuğrul Bey 1054-1055 yıllarında Malazgirt'i

³⁷ İbnü'l- Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, c. 9, s. 375.

³⁸ İbn Kesir, el-Bidâye ve'n- Nihâye, (Çev. M. Keskin), c. 12, İstanbul 1994, s. 150.

³⁹ Abdülkerim Özeydin, Annâziler, DİA, İstanbul 1988, s. 215, 216.

kuşattığı zaman Mervâni hükümdarı Sultan Tuğrul'a hediye ve asker göndermiş ve Nasruddevle askerleriyle birlikte Malazgirt kuşatmasına iştirak etmiştir. Tuğrul Bey, Gence civarını Kürt Şeddâdi emiri Ebu'l- Esvar yönetiminde bırakmıştır. Sultan Alparslan, Şebenkâre emirlerinden Fazluye'yi Fars vilayetine vali olarak tayin etmiştir. Alparslan, 1068 yılında Kafkasya seferinden sonra Tiflis ve Rustov şehirlerine Kürt emir Fazlun'u vali tayin etmiştir.

Selçukluların döneminde Kürtler Van, Ahlat, Muş, Kars ve Aras'a kadar uzanan geniş bir bölgeye yerleşmiştir. Ermeniler tarafından boşaltılan yerlere Kürtler yerleşmiş ve Ermeniler Kürtler tarafından asimile edilmeye başlanmıştır. Zaman içinde bölgeye Kürt aşiretlerin yayılması ve yerleşmesi sonucu bölge yavaş yavaş Kürdistan'a dönüşmüştür.⁴⁰ Büyük Selçuklu sultanları, Kürt hanedanlar arasındaki çatışmaları engellemiş ve Kürtlerin birlik olmalarını sağlamıştır. Kürt askerleri ve aşiretleri Suriye Selçuklu Devleti'nde görev almış ve "Kürtler Suriye, Filistin, Yemen ve Mısır'a kadar yayılma imkânı bulmuştur."⁴¹ Hatta Bugün Kobani olarak bilinen bölgeye Kürtler Selçuklular zamanında yerleşmiştir. Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi Kürt hanedanların yıkılışından doğrudan Kürt aşiretleri sorumludur. Kürt hanedanlarını Selçukluların yaktığı iddiası asılsızdır.

Büyük Selçuklu ve Eyyubi devletleri parçalandıktan sonra bölgede uzun süre güçlü bir devlet kurulamamıştır. Buna rağmen Kürt mirler bağımsız devlet olma yolunda bir girişimde bulunmamış hatta kendi aralarında sürekli çatışmıştır. Selçuklulardan sonra kurulan başlıca Kürt mirlikleri şunlardır: Hakkâri, İmadiye, Bitlis, Hasankeyf, Cezire (Bohtan) Fenik, Soran, Çemişgezek, Mazgirt, Pertek, Sağman, Mirdas, Palu, Eğil, Çermik, Hazro, Sasun, Erzen, Atak, Tercil, Mihrani, Hizan, Süveydi, Genç, Çapakçur, Süleymani vs.

İran da ise Erdelan, Mekri, Balbas, Kehar, Zehab, Eşnuye, Goran gibi çok sayıda Kürt emirliği vardı. Safevi Devleti güçlenince Kürt emirliklerin tamamı Safevi Devleti'nin hâkimiyetini tanımıştır. İran'da Fars bölgesinde bir müddet Lorlar egemen olmuştur. Safeviler döneminde Erdelan emirliği hariç bütün emirliklere son verilmiştir. Diğerler emirlikler liderleriyle birlikte yok edilmiştir. Sadece Erdelan beyliği varlığını uzun süre koruyabilmiştir.⁴²

Loristan Beyliği (1148-1424)

Luristan Beyliği, Fedlaviyan ya da Hezarhespan adıyla Orta Çağ'da İran'ın Luristan ve Fars eyaletlerinde hüküm sürmüş bir Kürt hanedanıdır. İbn Belhi,

⁴⁰ İsmet Şerif Vanlı, Batılı Eski Seyyahların Gözüyle Kürtler ve Kürdistan, (Ter. M. Demirci), İstanbul 1997, s. 77.

⁴¹ İzady, 10. ve 12. yüzyıl arasını İslam'ın Kürt yüzyılı olarak kabul etmektedir. Bak. Mehredad İzady, Kürtler, (Çev. C. Atilla), İstanbul 2001, s. 97

⁴² Ali Rıza Şeyh Attar, Kürtler, s. 63.

Lorlarla ilgili olarak “Zübde it’-Tevârih’ten alıntı yaparak: “Orda bir köy var ki Kürttür, Kürtler yaşar ve dilleri Kürtçedir, bunlara Lorî denir.” demiştir. İbnü’l-Esir, “Lorlar Kürtler’den bir gruptur.” demiştir. “Lorlar Büyük Lor ve Küçük Lor olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Büyük Lorlar bir süre Salgurluların hâkimiyetinde yaşamış ve yaptıkları hizmetlere karşılık atabey unvanını almıştır.⁴³ Fadlevi döneminde çok sayıda Kürt aşireti bölgeye yerleşmiş, güçlenmiş ve bağımsız olmuştur. Bu hanedan Moğollar tarafından yıkılmıştır. Küçük Lorlar ise küçük Kürt aşiretleri ve köylerinin birleşmesi ile oluşmuş ve Selçuklulara bağlı olarak yaşamıştır. Bir gün av esnasında Surhab b. İyar ile Sücaeddin Hurşit arasında bir tavşan yüzünden anlaşmazlık çıkmıştır. Her biri ötekine karşı kılıcını çekmiş ve ikisi arasında kin doğmuştur. Emir Seyfeddin adaletli bir yönetim kurmuştur. Ancak Lorlar adaletli bir yönetime tahammül edemedikleri için Seyfeddin’e karşı kardeşi Şerefeddin ile gizlice ittifak kurmuş ve pusu hazırlamıştır. Emir Seyfeddin kaçarken yaralanmış ve kardeşi Şerefeddin’in oku ile öldürülmüştür. Ancak Şerefeddin de zehirlenerek öldürülmüştür. Yerine İzzeddin Kırsasef geçti. İzzeddin kardeşinin dul karısı ve Süleyman Şah Ebuh’un⁴⁴ kız kardeşi Melike Hatun ile evlenmiştir. Bağdat’taki Hüsameddin Halil Loristan’ı kurtarmak için Huzistan’a gitmiş ve oradan büyük bir ordu toplayarak Loristan’a yönelmiştir. Zorla yönetimi devralmış ve İzzeddin’i öldürtmüştür.

Bu durum Hüsameddin Halil ile Süleymanşah Ebuh arasında düşmanlığa sebep olmuştur. Aralarında bir ayda 31 şiddetli çatışma çıkmış, Süleyman Şah yenilmiş ve Süleymanşah’ın kardeşleri öldürülmüştür. Bahar kalesi ile Kürdistan’ın bir bölümü Lorların eline geçmiştir. Süleymanşah asker toplayarak tekrar saldırmış ve Hüsameddin Halil ağır bir yenilgi almış ve öldürülmüştür.⁴⁵ Süleymanşah ise Moğolların Bağdat’ı işgalleri esnasında şehit edilmiştir.

Erdelan Beyliği

Ahmed b. Mervan’ın torunlarından olan Baba Erdelan adında bir kişi Goran aşireti arasına katılmış, Cengiz Devleti döneminin sonlarında Şehrizer’da bağımsız olmuştur. Ölünce yerine Kelul geçmiştir. Başka bir rivayete göre ise beylik: “1575 yılında İran’ın batısında Erdelan Aşiretin emiri Heme Lukhan tarafından kurulmuştur. İran’daki en önemli Kürt emirliğidir ve İran’da üç asır yaşamıştır. Beylik, Osmanlı-Safevi mücadelesinin olduğu dönemde güçlenmiştir.

⁴³ Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, TTK, Ankara 1991, s. 32, 36

⁴⁴ Hamdullah Müstevfi Kazvini’nin *Nüzhetu’l- Kulüb* adlı eseri kaynak olarak gösterilerek Selçuklu Sultanı Sencer zamanında Kürdistan adında bir eyaletin kurulduğu iddia edilmiş ve iddia yaygın olarak kabul edilmiştir. Halbuki Süleymanşah Ebuh Büyük Selçuklu sultanı değil Loristan’ın emirlerinden birisidir. Hamdullah Müstevfi, *Nüzhetu’l-Kulüb* (Çev. G. Le Strange) Leyden, 1919, s. 34, 54, 78, 87; Şerefhan, *Şerefnâme*, s. 41, 42.

⁴⁵ Şerefhan, *Şerefnâme*, s. 30- 43.

“Erdelanlı Hulu Han ile oğlu Han Ahmet Han arasında ihtilaf çıkmıştır. Hulu Han oğluna Şehrızor bölgesini vermiştir. Nifakçıların kışkırtması ile baba ve oğul arasında savaş çıkmıştır. Han Ahmet Han, babasının elinden Hasanâbad kalesini ve hazinesini almıştır. Erdelan aşiretleri imtiyazlar karşılığında Han Ahmet’e itaat etmiştir. Böylece Erdelan beyliği Han Ahmet’in yönetimine geçmiştir.”⁴⁶ Erdalan Beyliği, Şah Abbas devrinde Safevi Devleti’nin üstünlüğünü tanımış ve ona bağlı olarak varlığını sürdürmüştür. Erdelan Beyliği ile Kürt Baban Emirliği arasında zaman zaman çatışmalar çıkmış ve ⁴⁷ Beylik 1867 yılında yıkılmıştır.

Osmanlılar ve Kürtler

1508’de Safevî Devleti ve Kızılbaşlar, on yıl içinde Maraş’tan Bağdat’a kadar olan bölgeyi işgal etmiştir. Diyarbakır, Silvan, Hasankeyf, Çemişkezek, Eğil, Palu, Çermik ve Çapakçur Kızılbaş valiler tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Safevîlerin yönetiminde bulunan ve Safevîlerin zulümlerine maruz kalan Kürtler, aralarında siyasi birlik olmadığı için Safevilere (Alevîlere) karşı koyacak ve kendilerini savunacak güçte değillerdi. Bu yüzden meşhur Kürt devlet adamı İdris-i Bitlisi, Osmanlı Devleti’nden yardım istemiş ve Yavuz Sultan Selim’e itaatini sunmuştur: “Bu inancı saf insanları o zâlimlerin zulümlerinden kurtarmayı merhametinizden bekliyoruz. Sizin inâyetiniz olmazsa, biz kendi başımıza kendimüz müstakil olarak ol kavme mukavemete tâkat edemeyüz. Zira ki, Kürt melikleri ve Kürt kavmi ve Kürt aşiret taifesi muhtelifdir.”⁴⁸ demiştir.

Çaldıran Zaferinden sonra Kürtlerin büyük çoğunluğu Osmanlı Devleti’nin egemenliği altına girmiştir. 1515 yılı Eylül’ünde Diyarbakır bölgesi Osmanlı Devleti’ne katılınca, Diyarbakır şehri önemli eyaletlerin de merkezi olmuştur. Diyarbakır eyaleti 24 sancağı kapsıyordu. Bunun 11 tanesi normal Osmanlı sancağı, 8 tanesi (idaresi özel bir şekle bağlanmış) yurtluk ve ocaklık sancakları, 5 tanesi de yönetimi babadan oğula geçmek üzere mahallî beylere bırakılan sancaklardı. Doğrudan doğruya idare olunan 11 sancak şunlardı: Amid (merkez), Harput, Akçakale, Ergani, Siverek, Çemişkezek, Hasankeyf, Siirt, Sincar, Silvan, Nusaybin. İdaresi özel bir şekle bağlanan 8 sancak ise Atak, Pertek, Tercil, Çapakçur, Çermik, Sağmen, Kelap, Mihrani idi. Yerli beylerince idare edilen ve yönetimi babadan oğula geçen 5 sancak şunlar idi: Eğil, Palo, Cizre, Hazro ve Genç ti.

⁴⁶ Martin Stromeheimer- Lale Yalçın-Heckmann, Kürtler Tarih, Siyaset, Kültür (Çev. A. Dirim), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 45

⁴⁷ Şerefhan, Şerefnâme, s. 71; Ali Rıza Şeyh Attar, Kürtler, (Çev. Dursunoğlu) Anka Yayınları, İstanbul 2004, s. 64.

⁴⁸ Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri 3, İstanbul 1991, s. 205, 206, 208. Ahmet Akgündüz - Said Öztürk, Bilinmeyen Osmanlı, İstanbul 1999, s. 139.

Osmanlılar fethettikleri bölgenin özelliklerine göre mutlak bir merkezîyetçilik fikriyle hareket etmemiş, pragmatik davranarak ihtiyaca göre farklı özelliklere sahip çeşitli idare şekilleri kurmuşlardır. Bu anlayışa uygun olarak doğuda Kürtlerin yaşadığı topraklarda, “Ekırad Sancağı ve Hükümeti” diye adlandırılan bir tür irsi sancak beyliği oluşturulmuştur. “Osmanlı Devleti’nin bölgeyi fethetmesi sonrasında buranın özel konumu gereği emirlikler korunmuş ve yönetici durumundaki emirin konumu sağlamlaştırılmıştır. Osmanlı öncesinde, bölgede kurulmuş olan ve Osmanlılar döneminde varlığını sürdüren önemli Kürt emirlikleri şunlardır: Hakkâri Emirliği, Cizre Emirliği, Bitlis Emirliği, İmadiye (Bahdınan) Emirliği, Soran Emirliği, Baban Emirliği. Bu emirlikler varlığını 19. yüzyıl ortalarına kadar sürdürebilmiştir. Bu emirliklerin bazıları Osmanlı Devleti için zaman zaman tehdit oluşturmuştur. Özellikle Cizre-Bohtan Emirliği, Soran Emirliği, Behdınan Emirliği, Bitlis emirliği ve Hakkâri Emirliği’ böyledir. Önceleri tam özerklik bahşedilen bu emirlikler daha sonra yavaş yavaş imtiyazların birçoğunu kaybetmiştir.”⁴⁹

Ekırad Sancaklarında tahrir yapıldığında, içlerinde, tımar ve zeamet erbabı bulunurdu. Ancak beyin ölümü veya azledilmesi durumunda sancak, aile dışında bir başkasına verilmezdi. Kanunnâmelerde ifade edildiği üzere “azl ü nasb” kabul etmezlerdi. Ancak bağılı oldukları beylerbeyi ile sefere katılmak zorunda olduklarından, görevlerini yerine getirmezlerse azledilir ve sancak oğullarından veya akrabalarından uygun görülen birine verilirdi. Bunlara verilen önemden olsa gerek kendilerine padişah emri yazıldığı zaman “Cenab” lakabı kullanılırdı. Hem Ekırad Sancağı hem de hükümetler ocaklık yoluyla tasarruf edilirdi. Gelibolulu Mustafa Âlî’nin ifadesiyle, ocaklık, hizmet karşılığı verilen yerlerin babadan oğula miras kalmasıydı. Bunlardan biri büyük bir suç işleyip idam cezasına çarptırılrsa bile sahip olduğu hakların tamamı oğluna miras olarak kalırdı.”⁵⁰

Kürt coğrafyası, Osmanlılar devri dâhil hiçbir zaman sadece bir devletin veya Kürtlerin egemenliği altında olmamıştır. Bu dönemde Kürt coğrafyası, Osmanlılar ve Safeviler tarafından yönetilmiştir. Devletlerin çizdiği sınır, uzun süre tabii sınır olmamıştır. Bu siyasi paylaşımına rağmen iki imparatorluk arasında ardı arkası kesilmeyen savaşlar olmuş ve özerk yaşayan Kürt aşiretleri yüzünden sınırlar kesin olarak çizilememiştir. Sınır çevresinde yaşayan Hakkâri, Behdınan, Soran, Baban ve Erdelan gibi aşiretler sürekli yer değiştirmiş veya sınır ihlali yapmıştır. “Hatta bazı aşiretler Osmanlı ve Safevî Devleti arasında göç ederek iki

⁴⁹ Cabir Doğan, XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi Mayıs 2011, S. 23, s. 32, 39.

⁵⁰ Fatih Gencer, Merkezîyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı, (Ankara Ün. Sosyal Bilimler Ens. Doktora Tezi), Ankara 2010, s. 1, 2.

devlet arasında sürekli sorun doğurmuştur. Kürtlerin Osmanlılar ile İran arasında birçok kez tavır değiştirdiği, çıkarları gereği müttefik olduğu daha sonra ise hasım olduğu çokça görülmüştür. Kürtler, taraflardan hiç birinin düzenli ordusu haline gelmemiş, çoğu kez gayrinizami bir güç olmuş ve vur kaç savaşları yaparak, şehirleri ve köyleri yağmalamışlardır.⁵¹

Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında özerk olarak yaşayan Kürt aşiret ve hanedanlar giderek güçlenmiş ve Kürt aristokrasisini doğurmuştur. Osmanlı Devleti, çoğu kez yerel yöneticileri yerinde muhafaza ettiği ve bu yöneticilikler irsi olarak çocuklara geçtiği için bu sistem yarı feodal siyasi otoriteleri ortaya çıkarmıştır. Hasankeyf, Hakkâri, Çemişkezek, Eğil, Hizan, Dunbeli, Amid, Sason, Bradost, Goran, Bitlis, Baban, Botan, Zirki ve Mukri beylik ve emirlikleri siyasi varlıklarını bu şekilde korumuş ve sürdürmüştür. Ancak bu beylik ve emirlikler zaman içinde daha çok içe kapanmış, her türlü değişimi ve gelişmeyi engellemiş ve sonuç olarak feodal beylikler haline dönüşmüştür. Kürt tarihi boyunca, Kürt aşiretler arasında hiçbir zaman birlik fikri oluşmamış, Kürt birliği sağlanamamıştır.

Osmanlı Devleti bünyesinde özerk olarak yaşayan Kürt mirleri ve aşiretleri arasında savaşlar eksik olmamıştır: "Bitlis Emirliğinin yönetimi Hevalis aşiretinin elindeydi. Bu durum Bilbasilerin hoşuna gitmemiştir. Bilbasi aşiretinin ağası İbrahim Muş'u kuşatmış, Emir Şeref ise konfederasyonun diğer üyelerinden ve Pazuki aşiretinden yardım istemiştir. Bilbasi aşireti mensuplarının bir kısmı Emir Şeref'in tarafına geçmiş, İbrahim yenilmiş ve hapsedilmiştir."⁵² 1550- 1850 yılları arasında hüküm süren Baban emirliği sembolik olarak Osmanlı Devleti'ne bağlıydı ve İran'a karşı çeşitli seferlere katılmıştı. Ancak asıl hedefi her zaman İran'da iktidar olan Kürt Erdalan emirliği idi.⁵³

"Hakkâri aşiretinden Esedüddin bir süre Mısır'da yaşadıkdan sonra Hakkâri'ye gelmiş, Dumbililerin elindeki müstahkem Diz kalesini almış ve Hakkâri çevresini Dumbililerden temizlemiştir. Mahmudiler ise daha tehlikeli rakip idi ve Hakkâri topraklarının bir kısmını elinde tutuyordu. Esedüddin Mahmudiler'e karşı Bitlis emirliğinden yardım istemiştir. Buna karşılık Esedüddin'in büyük oğlu Zahid, Şah İsmail'e bağlılığını sunmuştur. Şah İsmail onu mir olarak tanımıştır. Zahid öldüğünde toprakları Vestan ve Hakkâri olmak üzere iki parçaya bölünmüştür. Aile içindeki rekabet Osmanlı- Safevi savaşlarında daha da artmıştır. 1534 yılında Melik Bey'in oğullarından biri Şah

⁵¹ Ali Rıza Şeyh Attar, Kürtler, s. 67; Bekir Kütükoğlu, Osmanlı – İran Siyasi Münâsebetleri, İstanbul 1993, s. 224; Melike Sarıkçıoğlu, Osmanlı- İran Hudut Sorunları, Ankara 2013, 33- 55.

⁵² Martin Van Breinessen, Ağa, Şeyh Devlet (Çev B. Yalkut), İstanbul 2015, s. 253.

⁵³ Martin Van Breinessen, Ağa, Şeyh Devlet, s. 261.

Tahmasb'ın hizmetine diğeri Osmanlı Devleti'nin emrine girmiştir. Melik Bey'in oğlu Zeynel babasına karşı ayaklanmış, babasını yenmiş ve onu hapsedmiştir."⁵⁴

19. yüzyıla gelindiğinde H. Moltke'nin tespit ettiği gibi: "Bölgedeki irsi aile nüfuz ve iktidarları güçlenmiştir. Kürt beylerinin halk üzerinde büyük bir üstünlüğü vardır ve otoritesi artmıştır. Beyler kendi aralarında sürekli savaşmıştır. Bitmez tükenmez aşiret kavgalarında tarlalar çiğnenmekte, köyler yıkılmakta ve kimse, kendisinden daha kuvvetlisine karşı kendi savunma gücü dışında kimseden yardım görmemekteydi. Mirler, Bab-ı Âli'nin egemenliğine karşı koymuş, vergi vermekten kaçınmış ve asker toplanmasına müsaade etmemiştir. Devlet üzerlerine asker sevk edince son sığınak olarak da yüksek dağlarda kendileri için yapılan kalelere sığınmıştır."⁵⁵

Osmanlı Devleti'ndeki sorunların ancak merkezileşme politikası ile çözüleceğine inanan padişah II. Mahmut, imparatorluk içindeki emir, derebey ve valileri birer birer ortadan kaldırmış ve Kürdistan'da devlet otoritesini yeniden tesis etmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti Kuzey Irak'taki emirliklere yönelerek; Ravenduz'da Soran Emirliğini, İmâdiye'de Behdinan Emirliğini ve Süleymaniye'de Baban Emirliğini ortadan kaldırarak bölgeyi merkezi hükümete bağlamıştır."⁵⁶ Kürt emirlerinin boşalttığı yerleri ise Halidi şeyhleri doldurmuştur.

Tanzimat devrinde Osmanlı Devleti daha köklü reformlar yapma gereğine inanmıştır. Devlet Kürdistan'da yeniden otorite kurma gereğini hissetmiştir. Çünkü: "Havali Kürdistan şimdiye kadar zâhirde Devlet-i Aliyye'nin dâhilinde mülk olmuş gerçekte ise bir takım mütegalibenin zorbalıklarına maruz kalmıştır." Tanzimat devrinde Müşir Osman Paşa Kürdistan eyaletinin kurulmasını teklif etmiştir. Aralık 1847'de bölgenin mülki teşkilatının yeniden düzenlenmesi, huzur ve güvenliğin sağlanması için Diyarbakır Eyaletiyle, Van, Muş, Hakkâri sancakları ve Cizre, Botan ve Mardin kazaları birleştirilip bir Kürdistan Eyaleti kurulmuştur. Osmanlı yönetimi Kürdistan Eyaleti'ni Hittai Kürdistan (Kürdistan ülkesi) ya da Havâli Kürdistan şeklinde isimlendirmiştir. Eyalet, Kürt aşiretleriyle iskân edilmiş olan bölgeleri bir eyalet çatısı altında toplamak maksadıyla kurulmuş ancak bu amaç gerçekleşmemiştir."⁵⁷

Osmanlı Devlet'i tarafından Kürt emirlikler ortadan kaldırılınca yerel aşiret reisleri devletten onay, kendi aşiretlerinden de destek almaya çalışmıştır. Emirler siyasi gücü elde etmek için birbirleriyle çatışmaya başlamıştır. Her reis kendi güç

⁵⁴ Martin Van Breinessen, Ağa, Şeyh Devlet, s. 223.

⁵⁵ Moltke, Helmut von, Türkiye Mektupları (Çev. H. Örs), İstanbul 1995, s. 229, 231.

⁵⁶ Sinan Marufoğlu, Osmanlı Döneminde Kuzey Irak, İstanbul 1998, s. 66.

⁵⁷ Tuncay Öğün, Cizreli İzzeddin Şir Bey ve İsyanı, İstanbul 2010, s. 60, 63.

ve tabanını büyütmeğe çalıştığı için kırsal kesimde bu mücadele artarak devam etmiştir. Çatışmalarda ara buluculuk edecek bir üst otoritenin bulunmaması Kürtler ve Ermeniler arasında da çatışmalara sebep olmuştur. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti Kürt emirliklerine son vermiş ancak bu durum emir ailelerinin önde gelenlerini ve aşiret liderlerini gücendirmiş ve sürekli isyanlar çıkarmıştır. Bu isyanlar ise rakip başka bir Kürt aşiretin Osmanlı askerlerini desteklemesiyle bitirilmiştir. 19. yüzyılda çıkan önemli Kürt aşiret isyanları şunlardır:

Ravenduzlu Mir Kör Muhammed Paşa İsyanı

“Paşa 1814 yılında 31 yaşında babasını devirerek Soran aşiretinin başına geçmiş ve ihtiraslı mir, karşısına çıkabilecek rakipleri yok etmek için hazırlıklar yapmıştır. 1814 te Steyn kalesine yerleşen amcası Teymur Han’ı ele geçirmek için Havdiyan köyünü dört hafta kuşatmış ve kaleyi almıştır. Yakalanan Teymur Han ve oğlu asılmıştır. Mir, diğer amcası Yahya Bey ve oğlu Utman Bey’in sığındığı Seydakan kalesine saldırmış, kaleyi ele geçirmiş ve ikisini de öldürtmüştür. Aynı sefer sırasında Roste kalesine de saldırmış ve yöneticisini öldürmüştür.

Beylik içindeki rakiplerini ortadan kaldıran Muhammed Paşa komşu aşiretlerin bölgelerini işgale başlamıştır. Bradost, Şirvan, Surçi, Hoşnavi ve Mamiş’e saldırmıştır. Hoşnavi Konfederasyonunun üç önemli reisi Mir Mahmali, Mir Yusufi ve Puşt Gali’yi öldürtmüştür. Mamiş aşiretinin başı Mahmut Ağa’yı ve ailesinin tamamını öldürtmüştür. Mir Muhammed Zap’tan Dicle’ye ve İran’a kadar olan tüm bölgeyi ele geçirmek istemiştir.

1822’de Soran emirliğinin başkenti Harir’i işgal etmiştir. Şehrin Babanlı yöneticisini sürgüne göndermiştir. 1823’de Koysancak’ı, 1824’de Ranya’yı işgal etmiş, Erbil ve Altın Köprü’yü ele geçirmiştir. Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa Mir’i durduramayınca ona paşa unvanını vermiştir. “1832 yılında Soranlı Muhammed Paşa komşusu Behdinin emirliğine saldırarak ele geçirmiş ve kardeşi Resul’ü emirliğin başkenti Amadiye’nin yönetimine getirmiştir.”⁵⁸

Mizuri aşiretinin alt kollarından Alkoş aşiretinin reisi Ali Ağa Yezidilerin önderi Ali Bey tarafından sünnet düğününe çağırılmış ve kırk Yezidi aşiretinin reisi tarafından bıçaklanarak öldürtülmüştü. Mir Muhammed, Şeyhanlı Yezidileri cezalandırmak için Büyük Zap’ın öte yanına geçti, işgal ve yağmaya başlamıştır. Mir, sefere dini bir mahiyet kazandırmak için Molla Muhammed Hatî’den cihat ilan eden bir fetva almıştır. Muhammed Paşa, 1851 yılında Zap’ı geçti. Kellek köyünde yerleşik olan Yezidi nüfusu kılıçtan geçirmiştir. Habur ırmağı yakınındaki Yezidilerin yaşadığı dağlık bölgeyi harabeye çevirmiş ve halk kılıçtan geçirilmiştir. Binlerce kadın, erkek ve çocuk öldürülmüştür. Bütün Yezidi cemaatleri ortadan kaldırılmıştır Az sayıda şanslı Yezidi Tur Abdin ve Sincar

⁵⁸ Martin Van Breinessen, Ağa, Şeyh Devlet, s. 122.

dağlarına sığınabilmiştir. Musul'a doğru kaçanlar ise Dicle'yi geçmek isteyenler sal geçişini elinde tutan adamları tarafından öldürülmüştür. Yezidiler dehşet verici saldırılara maruz kalmışlardır.

Mir'in ordusunun yolu üzerindeki Hristiyan cemaatler de katledilmiş ve mallarına el konulmuştur. Alkoş köyü yağmalanmış ve köylüler kılıçtan geçirilmiştir. Rabbah Harmiz manastırı yağmalanmış, içlerinde manastırın başrahibi Gabriel Dambo'nun da bulunduğu çok sayıda keşiş öldürülmüştür. Çok sayıda eski el yazması eser yok edilmiştir. Aziz Matta Manastırı da benzer kaderi paylaşmıştır. Şeyhanlı Yezidi Mir'i Ali Bey esir alınarak Revanduz' a getirilmiş, İslam'a geçmeyi ret edince öldürülmüştür.

Muhammed Paşa, bu defa Bahdinan aşiretinin tımarı olan Akra kalesine saldırmış Kale düşmüş ve İsmail Paşa kaçmıştır. Paşa, sonra Amadiye kalesine saldırmış ve burayı da almıştır. Paşa, böylece Dahok ve Zaho gibi iki önemli şehrin de sahibi olmuştur. Bu zaferden sonra Paşa, Botan bölgesini ele geçirmek için Cezire'ye yönelmiştir. Sonunda buranın hükümdarı ünlü Botan Emir'i Bedirhan'la savaştırmış. Hasankeyf, Mardin ve Nusaybin'i tehdit ederek kuzeye yönelmiş, Azık'ı kuşattıysa da ele geçirememiştir. Amadiye'yi geri alan Said Paşa üzerine yürümüş, şehri tekrar almış ve isyanın elebaşlarının çoğunu öldürmüştür. Nüfusun büyük bir kısmı da açlık ve hastalık yüzünden kırılmıştır.

Paşa, tüm Revanduz bölgesini işgal etmiş ve kardeşi Resul Bey'i Bahdinan'a yönetici olarak tayin etmiştir. Böylece yüzyıllardır var olan Bahdinan devletine son vermiştir. Bütün bu saldırılarıyla bölgeye korku salan Paşa, Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlık arayışına girince Sivas valisi Reşit Mehmet Paşa tarafından sıkıştırılmış ve müzakereye davet edilmiştir. Ona teslim olması karşılığında beyliğini koruyacağı vaad edilmiş, sonra da tutuklanarak İstanbul'a gönderilmiştir.⁵⁹

Sâid Bey'in Kalesinin Yıkılması (Mayıs 1838)

"Sâid Bey beş yıl boyunca devletin otoritesine karşı koymuş, keyfi vergiler toplamış ve birçok gaddarlıkta bulunmuş bir Kürt derebeyidir. Bey, Osmanlı askerleri tarafından kuşatılınca iki yüz sadık adamı hariç bütün taraftarları kaçmıştır. Fakat o iki yüz sadık adamı ile yüksek dağlardaki muhkem bir kaleye sığınmıştır. Osmanlı ordusu kuşatma hazırlıklarına başlamıştır. Kalenin fethi hayli zordu ancak Bedirhan Bey, derenin yanına karakeçi kılından çadırını kurdu. Bedirhan Bey'in adamları birçok burç, tahkim edilmiş mağaraları zapt etti ve ağır

⁵⁹ Wadie Jwaideh, Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, (Çev. İ. Çeken- A. Duman), İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 121, 131.

toplari altı saat içinde tepeye taşıdılar. Sâid Bey uzun bir pazarlıktan sonra teslim olmak zorunda kalmıştır.”⁶⁰

Bedirhan Bey İsyanı

“Bedirhan Bey, 1821 yılında Cizre-Botan miri olmuş, Cizre-Botan emiri olarak uzun süre Osmanlı Devleti’ne hizmet etmiş ve devlete sadık kalmıştır. Mısır Sorunu’nun doğurduğu olumsuzluktan istifade ederek bağımsızlığını ilan etmiştir. Bedirhan Bey, Van miri Mahmut ve Hakkâri miri Nurullah Bey ile ittifak yapmıştır. İttifaka Kars ve Muş emirleri de dâhil olmuştur. Dersim bölgesi Kürtleri ise ittifaka katılmamıştır. Aşiretler arasında savaş çıkmış ve yüzlerce insan ölmüştür. Mesela Miran aşireti lideri, Bedirhan’ın otoritesini tanımamış isyan etmiş ancak öldürülmüştür. Bedirhan Bey, otoritesini Diyarbakır’dan Bağdat’a kadar genişletmiştir.

Bedirhan Bey, hareketine meşruiyet kazandırmak ve ganimet elde etmek için Nasturileri hedef almıştır. Bu amaçla on bin kişilik silahlı birlik oluşturarak saldırıya geçmiştir. Öncelikle asiliğiyle meşhur Diz kazasının bazı köyleri üzerine yürüyerek burayı ele geçirmiştir. 1843 yılında Hakkâri Süryanilerine saldırıya ve burada oturan Patrik Mar Şemun’un yeğenini ve bir kızını esir almıştır. Bedirhan Bey ve askerleri, Deyir (Tiyari) denilen yeri bastıktan sonra dağlar arasındaki birçok köyü yağma edip yakmıştır. Özellikle Bindebido isimli köyden aldıkları mal, eşya ve kitapları götürmüş; kiliseyi tahrip etmiştir. Halka zulüm ve işkence edilmiş, birkaç yüz kişi esir olarak satılmak üzere götürülmüştür”⁶¹

Bedirhan Bey, 1846 yılında Süryanilere ikinci defa saldırıya geçmiştir. Rahip Mar Şamun İran’a kaçmıştır. Süryaniler Bedirhan tarafından öldürülmüştür. Ayrıca bu durumdan Kürtler de çok zarar görmüştür. Süryaniler, Bedirhan’a karşı İngilizlere müracaat etmiş ve yardım istemiştir. Ayrıca Bedirhan’ın yeğeni Yezdan Şir mir olmak için Osmanlı hükümeti ile ittifak yapmış ve Bedirhan’ı arkadan vurmuştur. Bedirhan Bey, 20 Temmuz 1847’de Osmanlı Devleti’ne teslim olmuş ve sürgüne gönderilmiştir.”⁶²

Yezdan Şir İsyanı

“Yezdan Şir, Bedirhan’a karşı devlete verdiği destek karşılığında Cizre’ye vali yapılmış ancak bölgede güçlenmesinden çekinildiği için yedi ay sonra görevden alınmış ve Musul’a sürgün edilmiştir. Yezdan Şir, askerleriyle birlikte Kırım Savaşı’na katılacağı iddiası ile bölgeden asker toplamış ve 1854 yılında Cizre ve Hakkâri bölgesinde ayaklanmıştır. Kısa sürede Siirt ve Musul Yezdan

⁶⁰ Moltke, Helmut von, Kürdistan Dağlarından (Çev. E. Karahan- N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2010, s. 354, 356; Bilal N. Şimşir, Kürtçülük (1787- 1923), İstanbul 2010, s. 82, 83.

⁶¹ Cabir Doğan, 1843–1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2010, S. 22, s. 10, 11.

⁶² M. S. Lazerev- Ş. X. Mihoyan, Kürdistan Tarihi, s. 130, 132.

Şir'in eline geçmiştir. İsyan ettiğinde beş bin civarında askeri vardı. İsyanla birlikte askere katılım artmış ve asker sayısı yirmi bine ulaşmıştır. Yezdan Şir askerlerin ihtiyacını karşılayamayınca yağma yapmaları için askerlerini serbest bırakmıştır. İsyana katılmayanların malları yağmalanmış ve halka işkence edilmiştir. İsyana destek olmayan, vergi vermeyenlerin kimilerinin burunları ve kulakları kesilmiştir. Botan mütesellimi Hacı Ahmet Ağa, Bervari'den Behmen Ağa ve Siirt müftüsü Molla Mustafa yağmalananlardan bir kaçıdır.

İsyan esnasında Cizre-Zaho arasında kalan bölge harabeye dönmüştür. Bölge, hem isyancılar hem de isyanı bastırmak isteyen başıbozuklar tarafından yağmalanmıştır. Zaho yağmalanmış, Yahudilerin oturduğu mahalle tümüyle yıkılmıştır. Yezdan Şir'in bölgede çıkardığı isyan dört ay sürmüştür. Yezdan Şir, Osmanlı ordusu karşısında yenilgiye uğramış ve İngiltere'nin Musul konsolosluğuna sığınmıştır.⁶³

Şeyh Ubeydullah İsyanı

19. yüzyılda Kürt emirlikleri ortadan kaldırılınca Halidi şeyhler dini ve siyasi olarak büyük bir nüfuz kazanmışlardır.. Halidi Şeyhi, Şeyh Ubeydullah bağımsız bir devleti kurmak için ayaklandı. Birçok Kürt aşireti bu isyana destek olmuştur. İran siyasi istikrarsızlık içinde olduğu için Şeyh öncelikle İran Kürdistanı'nı kendine bağlamaya çalışmıştır. Oğulları ve yakınları komutasında İran'a asker sevk etmiştir. Abdulkadir, Savuc Bulak şehrini teslim almıştır. Savuc Bulak'ın Sünni dini lideri Şiilere cihat ilan etmiştir. Şeyhin hedefi Miyandub'u almaktır. "Halkın bir bölümü zarar görmemek için şehri terk etmiştir. Şehirdeki yaklaşık üç bin kişi kadın ve çocuk demeden öldürülmüştür. Şehir Abdulkadir'in kuvvetleri tarafından yağmalanmıştır. Etrafındaki kırsal yerleşim olan Binaz ve Merağa'ya kadar olan bölge de kılıçtan geçirilmiş ve yağmalanmıştır. Savaşçıların çoğu ganimetlerini yüklenerek dağılmış ve evlerine dönmüşlerdir."⁶⁴

Sultan II. Abdülhamid tarafından Kürt aşiretlerin de katıldığı "Hamidiye Alayları" kurulmuştu. Bazı büyük Kürt aşiretleri bu politikayı kendileri için bir imkân olarak görmüş ve Hamidiye Alaylarına katılmak istemişlerdi. Ancak aşiretler lider olmak ve üniforma almak için kıyasıya bir rekabete girmiş birbirleriyle çatışmıştır. Mesela: "Şubat 1892'de en yüksek kademeye hangi reisin geçeceği konusunda anlayamayan Celali Kürtleri arasında çatışma çıkmış ve 17 kişi ölmüş ve 27 kişi de yaralanmıştır. Hayderanlı aşiretinde de altı kişi hayatını kaybetmiştir."⁶⁵

⁶³ Tuncay Ögün, Cizreli İzzeddin Şir Bey ve İsyanı, İstanbul 2010, s. 308, 312.

⁶⁴ Wadie Jwaideh, Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, s. 188.

⁶⁵ Janet Klein, Hamidiye Alayları (Çev R. Akman), İstanbul 2014, s. 66, 67.

Miran aşireti reisi Hamidiye Alaylarına katıldıktan sonra devletin de desteğiyle eşkıyalığa devam etmiş ve “Kürt kralı gibi hareket etmeye başlamıştır. Bütün rakiplerini ezmeye çalışmış ve bölgenin kaynaklarını yağmalamıştır. Miran aşireti rakibi Ağaya Sor ile Şırnak bölgesinden geçişlerde her defasında çatışma çıkmıştır.” Hamidiye Alayları sayesinde güçlenen bir başka aşiret te Milli aşireti idi. Aşiret lideri İbrahim Paşa adeta küçük bir imparatorluk kurmuştu. 1901’de Milliler ile rakipleri arasında meralara yapılan tecavüzlerden ve yağma akınlarından kaynaklanan kanlı çatışmalar çıkmıştır.⁶⁶

Bedirhan Bey, aşiret konfederasyonunun başına geçerken rakibi olan Miran aşiretinin reisini bizzat kendisi emir vererek öldürmüştür. Miran aşiretinin yeni reisi Mustafa ise Hamidiye Alaylarında komutan olmuştu. Bedirhan ailesi 1898’de Mısır’da Kürdistan adıyla bir gazete çıkarmıştır. Bu gazete basın yoluyla rakibi ve düşmanı Miran aşiretini hedef alarak şunları yazmıştır. “Diyarbakır vilayetinde Miran aşireti reisi Kel Mustafa var. Bu adam mensubu bulunduğu aşirette bundan on sene evvel koyun çobanı idi. Her ne yaptıysa yaptı II. Abdülhamid’in gözüne girdi. Rezil suçları padişahın hoşuna gitmiş olmalı ki Mustafa’ya paşalık verildi ve Hamidiye Alayının reisi oldu. Söyle, böyle bir adam ne yapmaz! Oğlu bile kendisine düşman, gelinine bile el uzatan bu hain, Ermeni’yi mi kesmez, Müslüman mı yağma etmez.”⁶⁷ diyerek rakibi aşirete basın yoluyla saldırmıştı.

20. yüzyılın başında bile Kürtlerle temas kuran herkesin Kürt aşiretlerin savaşıncılığı ve yağmacılığı dikkat çekmiştir. Mesela: “Caf aşireti kanunsuz, vahşi, acımasız ve her olayda şiddete başvuran bir aşirettir. Aşiretler arasında kanlı düşmanlıklar o kadar fazladır ki birlikte hareket etmek onlar için imkânsızdır. Bütün aşiretler kan davalarına gömülmüştür. Bunların bitirilmesiyle uğraşmak aşiretin nerdeyse tüm zamanını alır.”⁶⁸

R. P. Guiseppe Campanile, Baban Mirliği örneğinden hareketle mirlerin halk üzerindeki etkisi için şöyle demiştir: “Kadınlar çocuklar ve birkaç çiftçi dışında hepsi mirin hizmetinde çalışan yaklaşık bin iki yüz insan burada yaşardı.”⁶⁹

E. W. Charles Noel, Kürdistan 1919 adlı kitabında Kürtleri anlatırken: “Kürtler dağlı bir ırktır ve dağla özdeşleşmiştir, özgürlük aşkı, şiddetli tutkular ve kavimden onur duyma fikri yaygındır. Kürtlerin en belirgin davranışı, en küçük bir tahrik karşısında hemen silahlarına sarılmaları ve kan dökmekten haz almalarıdır.”⁷⁰ “Hurki ve Surçi aşiretleri arasında çatışma çıktı. Hurkili Hıdır Ağa

⁶⁶ Janet Klein, Hamidiye Alayları, s. 130, 182.

⁶⁷ Janet Klein, Hamidiye Alayları, s. 104, 111.

⁶⁸ Wadie Jwaideh, Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, s. 83.

⁶⁹ R. P. Guiseppe Campanile, Kürdistan Tarihi, (H. Bucak), İstanbul 2013, s. 45

⁷⁰ E. W. Charles Noel, Kürdistan 1919, (Çev. B. Birer), Avesta Yayınları, İstanbul 2010, s. 123.

kayalıklar arasından rakiplerine, Surçili erkek ve kadınlar da aşağıdan ve ateş ediyordu. Çatışmada dört kadın on bir erkek öldürüldü.”⁷¹

SONUÇ

Kürtler 10. yüzyıldan itibaren siyaset sahnesinde varlık göstermeye başlamıştır. Özellikle Abbasi Devleti zayıflayınca Hasnevi, Şeddadi, Mervani, Annazi ve Revadi gibi Kürt hanedanlar kurulmuştur. Hanedanların tamamı Kürt aşiretler tarafından kurulmuştur. Ancak hanedanların siyasi güç olması aşiretler arasındaki rekabeti ve çatışmayı engellememiş tersine hanedan içinde ve aşiretler arasında savaşlar yapılmıştır. Kürt hanedanlar iç savaşlarla zayıflamış veya yıkılmıştır. Aslında Kürt hanedanlar siyasi olarak Şii Büveyhoğullarına bağlı olarak kurulmuş ve yaşamıştır. Selçuklular, İran’a geldikten sonra Büveyhoğullarını yıkmıştır. Böylece Kürt hanedanlar Selçuklu egemenliği altına girmiştir. Selçuklular Kürt emir ve komutanları devlet hizmetine almıştır. İran, Kafkasya ve Anadolu Selçuklu hâkimiyetine girmiştir. Selçuklular döneminde Kafkasya, Anadolu ve Suriye’de Kürt nüfusu artmıştır. Kürtler sadece Selçuklular devrinde tek devlet bünyesinde yönetilebilmiştir. Kürt tarihinin altın çağı Selçuklular dönemidir. Ancak ideolojik tarih yazarlar ve yorumcular Kürt hanedanların yıkılışından sürekli olarak Selçuklu Devleti’ni (Türkleri) suçlamış ve sorumlu tutmuştur. Bu yanlış tarih bilgisi üzerinden Türk düşmanlığı yapılmaktadır.

Büyük Selçuklu Devleti yıkıldıktan sonra Kürt coğrafyasında uzun süre güçlü bir devlet kurulamamış ve çok sayıda Kürt emirliği kurulmuştur. Başlıca Kürt emirlikleri Hakkâri, İmadiye, Bitlis, Hasankeyf, Cezire (Bohtan) Fenik, Soran, Çemişgezek, Mazgirt, Pertek, Palu, Eğil, Çermik, Hazro, Sasun, Erzen, Atak, Tercil, Mihrani, Hizan, Süveydi, Genç ve Çapakçur’dur. Bu hanedanlar hiçbir zaman bir araya gelememiş ve siyasi birlik kuramamıştır. Eyyubiler dahil hiçbir devlet Kürtleri bir araya getirememiştir.

16. yüzyılda Safeviler bütün Kürt coğrafyasını işgal etmiş Kürt emirleri öldürmüş ve Kürtleri Şii yapmaya çalışmıştır. Bunun üzerine Kürt hanedanlar adına İdris-i Bidlisi Yavuz Sultan Selim’den yardım istemiş ve Osmanlıların desteği ile Safeviler yenilmiştir. 1514 tarihinden itibaren Kürt emirlikler Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı Devleti Kürt emirleri yerinde bırakmış ve yarı özerk siyasi yapılar kurmuştur. 19. yüzyıla kadar durum böyle devam etmiştir. Bu arada Kürt aşiret ve emirlikler arasında çatışmalar eksik olmamıştır.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde merkeziyetçi yönetimler kurma ve devleti modernleştirme çalışmaları başlayınca Kürt emirliklerin tamamı yıkılmış, kısa bir süre Kürdistan eyaleti kurulmuş ve merkezden valiler tayin edilmiştir. Ancak

⁷¹ A. M. Hamilton, Kürdistan’dan Geçen Yol, (Çev. Z. Yaş), İstanbul 2009, s. 92.

eski güçlerini yeniden kazanmak isteyen emir veya aşiret liderleri ardı ardına isyan etmiştir. Kürt aşiret isyanları esnasında isyancılar öncelikle kendilerine destek olmayan ve rakip Kürt aşiretlere saldırmıştır. Her isyan sonrasında en çok Kürt halkı zarar görmüştür. Genellikle isyanlar Osmanlı Devleti'ni destekleyen rakip aşiretler eliyle bastırılmıştır.

Kürtler, 10. yüzyıldan itibaren emirlik veya aşiretler şeklinde farklı zaman ve farklı devletler bünyesinde aktif siyasete katılmış ve siyasal hayatta etkili hale gelmiştir. Zaman zaman küçük hanedanlar da kurmuşlardır. Ancak Kürtler 20. yüzyılda bile siyasi birlik sağlayamamış ve kendi aralarında sürekli savaşmışlardır. Savaşlarda öncülüğü hep Kürt emir ve aşiret liderleri yapmıştır. Aşiret yapısı gereği büyük siyasi birlikler kuramamışsa bile Kürtler buldukları her yerde her zaman sosyal ve kültürel özelliklerini korumuştur.

KAYNAKÇA

- Ağacanov, Sergey Grigoreviç, Selçuklular, (Çev. E. N. Necef- A. R. Annaberdiyev), İstanbul 2006.
- Akgündüz, Ahmet, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, 3, İstanbul 1991.
- Ali Rıza Şeyh Attar, Kürtler, (Çev. A. Dursunoğlu), İstanbul 2008.
- Bezer, Gülay Ögün, Şeddadiler, DİA, c. 38. İstanbul 2010.
- Breinessen, Martin Von, Ağa, Şeyh Devlet (Çev. B. Yalkut), İstanbul 2015.
- Campanile, R. P. Guiseppe, Kürdistan Tarihi, (Heval Bucak), İstanbul 2013.
- Charles, Noel, E. W, Kürdistan 1919, (Çev. B. Birer), Avesta Yayınları, İstanbul 2010.
- Dağlı, Faysal, Birakuji, (Kürtlerin İç Savaşı), Belge Yayınları, İstanbul 1994.
- Doğan, Cabir, XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi Mayıs 2011, Sayı:23, s. 32, 39.
- Doğan, Cabir, 1843–1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2010, Sayı: 22, s. 10, 11.
- Gencer, Fatih, Merkezîyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı, (Ankara Ün. Sosyal Bilimler Ens. Doktora Tezi), Ankara 2010.
- Gökalp, Ziya, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tedkikler, (Haz. Y. Toker), İstanbul 2013.
- Hamdullah Müstevfi, Nüzhetü'l-Kulûb (Çev. G. Le Strange) Leyden, 1919.
- Hamilton, A.M., Kürdistan'dan Geçen Yol, (Çev. Z. Yaş), İstanbul 2009.
- Hoca Saadeddin Efendi, Tacü't-Tevârih, (Haz. I. Parmaksızoğlu) Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- İbn Haldun, Tarihi İbn Haldun, c. 4, Beyrut 1971.
- İbnü'l- Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, (Ter. A. Özeydın), c. 9, İstanbul 1987.
- İbnü'l- Cevzi, el-Muntazam, c. 6, Beyrut ?,
- İbnü'l- Ezrak, Mervânî Kürtleri Tarihi, (Çev. M. Emin Bozarlan), İstanbul 1990.
- İbn Kesir, el-Bidâye ve'n- Nihâye, (Çev. M. Keskin), c. 12, İstanbul 1994.
- Jwaideh, Wadie, Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, (Çev. İ. Çeken- A. Duman), İstanbul 2014.
- Kemâleddin İbn-i Adim, Buğye et-Taleb fi Tarihi Haleb, (Haz. A. Sevim), Ankara 1976.

- Keleş, Nevzat, Şeddadiler, (Kürtler- Tarih), Nida Yayınları, İstanbul 2015.
- Keleş, Nevzat, Şeddadiler (951- 1999) Orta Çağ'da Bir Kürt Hanedanı, İstanbul 2016.
- Klein Janet, Hamidiye Alayları (Çev. R. Akman), İstanbul 2014.
- Kütükoğlu, Bekir, Osmanlı – İran Siyasi Münasebetleri, İstanbul 1993.
- Lazerev M.S.–Mihoyan, Ş.X. Kürdistan Tarihi, (Çev. İbrahim Kale), Avesta Yayınları, İstanbul 2010.
- Marufoğlu, Sinan, Osmanlı Döneminde Kuzey Irak, İstanbul 1998.
- Mehmet Emin Zeki Bey, Kürtler ve Kürdistan, Nubihar Yayınları, İstanbul 2011.
- Mehredad İzady, Kürtler, (Çev. C. Atila), İstanbul 2001.
- Merçil, Erdoğan, Fars Atabegleri Salgurlular, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- Minorksy, Vladimir, Kürtler, (Çev. K. Fıratlı), İstanbul 2004.
- Moltke, Helmut Von, Türkiye Mektupları (Çev. H. Örs), İstanbul 1995.
- Miskeveyh Ebu Ali Ahmed b. Muhammed, Tecâribü'l- Ümem (Ter. Kıvameddin Burslan), TTK Ankara 2016.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lutfullah, Camiü'd-düvel, (Nuruosmaniye, nr. 3171.
- Nikitin, Basıl, Kürtler, N. Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2015.
- Öğün, Tuncay, Cizreli İzzeddin Şir Bey ve İsyanı, İstanbul 2010.
- Özaydın, Abdülkerim, Annaziler, DİA, c. 3, İstanbul 1988.
- Sarıçioğlu, Melike, Osmanlı- İran Hudut Sorunları, Ankara 2013.
- Sıbt İbnü'l- Cevzi, Mir'atü'z- Zaman fi Tarih'il- Ayan'da Selçuklular, (Ter. A. Sevim), Ankara 2011.
- Stromehmeier Martin - Lale Yalçın- Heckmann, Kürtler Tarih, Siyaset, Kültür (Çev. A. Dirim), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.
- Şerefhan, Şerefnâme (Ter. M.E. Bozarslan), İstanbul 2006.
- Şeşen, Ramazan, Selahattin Devrinde Eyyubiler Devleti, İstanbul 1983.
- Şimşir, Bilal N., Kürtçülük (1787- 1923), İstanbul 2010.
- Tokuş, Ömer, Mervâniler, (Kürtler) Nida Yayınları, İstanbul 2015.
- Tomar, Cengiz, Revadiler DİA, c. 35, İstanbul 2008.
- Uşak, Hasan, Kürdistan'da Aşiretçilik ve Milliyetçilik, İstanbul 2005.
- Vanlı, İsmet Şerif, Batılı Eski Seyyahların Gözüyle Kürtler ve Kürdistan, (Ter. M. Demirci), İstanbul 1997.
- Yazıcızâde Ali, Tevârih-i Âl-i Selçuk, (Haz. A. Bakır), İstanbul 2009.

**PAYİTAHT KONYA'DA BİR KONAKLAMA VE TİCARET
YAPISI: HOROZLU HAN
AN ACCOMMODATION AND TRADING HOUSE IN THE
CAPITAL KONYA: HOROZLU INN**

Yaşar ERDEMİR*

Öz

Konya'da kent merkezinin içinde kalan Horozlu Han'ın eskiden sadece tek kapalı kısmı bilinirken, 1970'li yıllarda yapılan kazı ve araştırmalarla (avlulu kısmının ortaya çıkarılmasıyla) açık ve kapalı bölümden oluşan konaklama tesislerinden olduğu ortaya konmuştur.

Avluya batıdan bitişen kapalı bölümün doğudaki taç kapısı son derece sade tutulmuş, çıkıntılı cephesi niş ve mihrabiyelerle hareketlendirilmiştir.

Kapalı bölüm avlulu kısımdan daha küçük olup, giriş ekseninde aydınlık fenerli yüksek bir orta sahnin yer almakta; bu sahnin kare ayakların taşıdığı kemerlerle dikey kesilerek yan mekânlar oluşmaktadır. Özgünlüğünü büyük ölçüde koruyabilen kesme taş örgülü bu bölümde, kemer ve duvar yüzeylerine işlenen taşçı işaretleri dikkat çekicidir.

Duvarları dıştan payandalarla desteklenen Horozlu Han'ın üstünde tarihini, yapını, yaptırımı gösteren kitabesi bulunmasa da; tarihi kayıtlar Selçuklu devlet adamlarından Emir (Camdar) Esed-ü-din Ruzbe tarafından yaptırıldığına ve 13.yy ortalarına ait olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler

Menzil, Han, Payitaht.

Abstract

Although only one closed part of Horozlu Inn, which is in the city centre of Konya, had been known before, as a result of archaeological excavation diggings and researches (after its yard being discovered) in 1970s it was proved that it had been a type of rest area which had included open and closed parts.

* Yrd. Doc. Dr., S.Ü. Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kampüs-KONYA, yerdemir42@hotmail.com

The crown gate in the east of the closed part combined to the yard from west is extremely simple, the protruding side is decorated with the niches and mihrabiye.

The closed part is smaller than yarded part and there is a high middle-nave with a light lantern in the entrance line; this nave is cut vertically with arches carried by square legs and in this way the side places are constituted. In this part with the face stone lattice which could preserve its originality considerably, the stonecutting signs ornamented on the arches and walls are remarkable.

Although there is not a tablet illustrating the date, maker or causer on Horozlu Inn whose walls are supported with buttresses from outside, the historical records shows that it was built up by Emir (Camdar) Esed-üd-din Ruzbe, one of the Seljuk statesmen in the middle of 13th centuries.

Keywords

Range, Inn, Capital

Yapının Tanıtımı:

Konya'da kent merkezinin kuzey tarafında yer alan eser, Konya-Ankara kara ve demiryolunun hemen batısında kalmaktadır. Günümüzde artık şehir dokusuyla bütünleşmiş olan Horozlu Han, Selçuklu İlçesi sınırları içerisinde olup adını alan Horozlu Mahallesi. Vakur Sok. No:53 adresinde kayıtlıdır. Eski kaynaklarda sadece kapalı bölümden oluşan hanlar arasında gösterilirken, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1970'li yıllarda yaptığı kazı ve restorasyon çalışmalarında önünde büyük bir açık bölüme sahip olduğu ortaya çıkarılmıştır. Restorasyon sırasında beden duvarları yükseltilerek kesme taş ile kaplanmış, avluda rastlanan temel izlerinden hareketle tespit edilen kısımlar bir metreyi geçecek şekilde yükseltilmiştir. Tamamı yeniden inşa edilen 1.30-1.50m.kalınlıktaki duvarların yüksekliği arazinin meyilli olması nedeniyle önden arkaya (avludan kapalı mekâna) doğru ilerledikçe azalmaktadır. Eser yakın zamana kadar restoran olarak kullanılırken daha iyi durumda bulunuyor, bakım ve onarımları yapıyordu. Ancak buranın kapanmasıyla kendi haline terk edilmiş, sanayi bölgesi olması nedeniyle de çevresi kamyon artıklarıyla doldurularak hurdalık haline dönüşmüştür. Şimdilerde tekrar (aynı amaca yönelik olarak) faaliyete geçirilmeye çalışılmaktadır.

Selçuklular döneminde Anadolu'yu bir ağ gibi saran kervan yolları güzergâhlarının Osmanlılar zamanında değişmesi bazı yerlerin ticaret merkezi olma özelliğini kaybetmesine yol açmış, buna bağlı olarak menzil hanlarının eskisi kadar kullanılmasına gerek kalmamıştır. İssız topraklarda kaderine terk edilerek bakım ve onarımlarına pek ihtiyaç duyulmayan bu yapıların tahribatı da kaçınılmaz olmuş, Horozlu Han da bundan nasibini almıştır. Osmanlı döneminde kullanılmış olsa da büyük oranda önemini yitiren ve uzun yıllar kendi haline bırakılan eser bakımsızlıktan âdeta bir yığıntı haline gelmiştir. Bu tahribatta çevredeki insanların burayı bir taş ocağı gibi görmeleri ve yapıdaki taşların sökülerek kendi binalarında kullanılmasının rolü olduğu gibi, yapıyı ancak 1988 yılında tescil eden yetkili devlet kurumlarının da ihmali bulunmaktadır. Eski fotoğraflarında harabiyeti bariz olarak izlenmekte; yıkık ve perişan vaziyetteki kapalı kısmın dışında avlusu hiç gözükmemektedir. Bu durum araştırmacıları yanıltmış, K. Erdmann da dahil olmak üzere sadece kapalı bölümün çizim ve tanıtımıyla yetinilmiştir¹(Çizim.1).

¹ Kurd, Erdmann, *DasAnatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Berlin, 1961,s.114-117.

Kuruluş itibariyle açık (avlu-yazlık) ve kapalı (kışlık) bölümden oluşan eser hafif meyilli bir arazi üstünde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturmaktadır (Resim. 1; Çizim. 2-3). Anadolu Selçuklu kervansarayları arasında en çok tercih edilen plan şemasına sahip olup dıştan dışa 30.17x39.30m.açık, 28.30x29.30m.kapalı kısmı ile Sultan Hanları'na yaklaşan büyüklük ve görkeme haizdir. Açık bölüm kapalı bölümden daha büyük tutulmuştur. Hanın duvarlarıyla ayak kemerlerinde muntazam kesme taş (Göden ve Sille taşı) kullanılmış, buna mukabil kapalı kısımdaki aydınlık fenerinin kubbesiyle geçiş elemanlarında tuğlaya yer verilmiştir. Fenerin dış cephesinde az da olsa renkli taş kaplamaya rastlanmaktadır. Aynı kapalı bölümün bilhassa kemer yüzlerinde taşı işaretleri olarak bilinen geometrik motifler dikkati çekmektedir.

Açık bölüm: Son araştırmalarla ortaya çıkarılan ve yazlık olarak da nitelendirilen hanın bu bölümü batıdan kapalı kısma bitişiktir (Resim.4). Duvarlar bitişme yerlerinden dışa doğru 5.50m.taşıntı yapmakta ve böylece kapalı mekândan 11m.daha fazla bir genişliğe ulaşmaktadır. Ön tarafta tamamı beyaz taşlarla yeniden örülerek 4.00m.kadar yükseltelen giriş cephesi beton hatıllarla tesviye edilmiş ve payandalarla desteklenmiştir. Her cepheye ikişer adet olmak üzere vurulan ve duvarlardan 1.22m.taşıntı yapan 2.12m.genişlikteki dikdörtgen payandalar 1.20m.yükseklikten sonra köşeleri pahlanarak yukarıya devam ederler. Yapının dışarıyla bağlantılı tek kapısı buradadır.

Avlunun doğu cephe ortasına açılan bu taş kapının kütesinde malzeme olarak kahverengi taş kullanılmıştır. Bugünkü haliyle duvardan 2.56 m. öne taşıntı yapmakta; 2.36m.lik çıkıntılı yan kanatlara ilaveten 2.73m.yi bulan kapı açıklığı ile toplam 7.45m.ye varan bir genişliğe ulaşmaktadır. Bu genişlikteki bir kapının yüksekliğinin 10m.civarında olduğu hesaba katıldığında hanın avlu giriş kapısının büyüklüğü ve anıtsallığı ortaya çıkar. Elimizde hiçbir kalıntı olmadığı için form ve süslemesi hakkında bilgimiz olmasa da kapalı bölümün portalindeki sadeliğe bakarak bunun da aynı şekilde tasarlanmış veya belki biraz daha zengin tutulmuş olabileceğini söylemek mümkündür; zira Aksaray Sultan Han'ın dışında Konya çevresindeki bütün Selçuklu hanlarında da aynı sadelikle karşılaşılmaktadır. Kapı açıklığı içeriye doğru 3.35m.lik girinti yapmaktadır. Eyvan şeklindeki böyle derin girintinin kapalı bölümdeki gibi tonozla örtülü kemerli bir niş içine alındığı ve yanlarında mihrabiyelelere yer verildiği tahmin edilebilir.

Kapı açıklığından 1.50m. kadar ilerledikten sonra yanlara doğru 0.60'ar m. genişleyerek (toplam 4.50m.genişlik ve 600m.derinlikteki) derin bir koridoru müteakiben avluya ulaşılır. Eyvan olduğunu düşündüğümüz bu koridorun iki tarafında köşelere kadar doğu duvarı boyunca sıralanan küçük büyük servis-hizmet odaları bulunmaktadır. Kapalı kısım ile birlikte içten 37.36m.en ve

23.10m.boyundaki avlulu bölümün ortadaki açık kısmı geniş tutulmuş (17.10x18.50m.), zemini de (yanlardaki kapalı mekânlarla birlikte) giriş kotundan 0,15m.kadar yükseltilmiştir. Diğer Selçuklu hanlarında da karşılaşılan kapalı bölümler 1.15x1.15m.ebadındaki kesme taş örgülü kare ayaklarla taşınmaktaydı. Benzerleri gibi sivri kemerlerle birbirine bağlanan bu mekânların tonozla örtülü olduğunu ve ortadaki avluya kemerlerle açıldığını tahmin etmek zor değildir. Koridorlardan dıştaki 3.72m.ölçüsüyle içtekenden (2.60m.) daha geniş tutulmuştur. Restorasyonda kahverengi kesme taşlarla örülen ayaklar 1.20m.kadar yükseltilerek korumaya alınmıştır.

Kapalı bölüm: Dıştan dışa 28.30x29.50m.ölçüsünde olup açık bölümün batı tarafına bitişmektedir. Doğu-batı doğrultusunda kareye yakın bu bölümün duvarları beyaz renkli muntazam kesme taşlarla kaplanarak payandalarla takviye edilmiştir. Giriş cephesinin dışında kuzey, güney ve batı taraflara vurulan ikişer adet payanda duvarları da aşan yükseklikleri ile âdeta bir kale görüntüsü vererek cepheleri hareketlendirirler. Batıdaki payandaların çıkıntıları doğudakilere nazaran daha azdır.

Kışlık olarak ta nitelendirilen bu bölümün kuzey ve güneye bakan yan duvarlarına üst taraflara gelecek şekilde küçük mazgal pencereler açılmış, daha yukarılara da su tahliyesi için çörtenler konmuştur. Toplam üçer adetten oluşan sivri kemerli pencereler ışığın içeriye dağılmasını kolaylaştırmak amacıyla içe doğru yapılmıştır. Buna mukabil doğu ve batı tarafa pencere açılmayarak duvarların sağır bırakılması içeride loş ve hatta karanlık bir hava oluşturmakta, aydınlık fenerinin pencereleri de aydınlatmaya kifayet etmemektedir. Batı duvarın ortasında payandalar arasında kalan yükselti orta sahnın tonoz örtüsünden kaynaklanmaktadır.

Kapalı bölümün girişi doğu cephesinin ortasına açılan anıtsal bir taç kapı ile sağlanmıştır (Resim. 3). Muntazam kesme taşlarla inşa edilen kütlesi öne doğru 2.25m.çıkıntı yapmakta, 7.45m.genişliği ve (beden duvarlarından taşan uzantısıyla birlikte) 10m.yi bulan yüksekliği ile anıtsal bir görüntü oluşturmaktadır. Buna karşılık cephesi son derece sade bırakılmış, bir-iki detayın dışında süslemeye yer verilmemiştir. Kütlenin ikişer metre genişlikteki yan kanatları 0.45m.yükseklikteki kaidelere oturur. Koyu renkli sert taşlarla meydana getirilen kaideler kapı ve çevresiyle birlikte yerinde özgün kalan kısımlar olup diğer taraflar tamamen yenilenmiştir. Yanlarda düz, üstte profilli bir saçak ve silme ile sınırlanan taç kapının cephesi dıştaki içbükey, içteki meyilli silmelerin kuşattığı dikdörtgen nişlerle hareketlendirilmiştir. Kapı açıklığına küteden

2.50m.kadar girinti yapan yaklaşık 3.50m.genişlikteki derin bir koridorla geçilir. Cephe ile kapı açıklığı arasında oluşan bu derinliğin iç yan yüzlerine monotonluğu gidermek için karşılıklı birer çokgen mihrabiye oyulmuştur. Selçuklu taç kapılarında âdeta birer gelenek haline gelen kavсарası tonozla örtülü bu süsleme nişleri son derece sade tutulmuş, kenarları da pahlı dikdörtgen birer niş içine alınmıştır (Çizim. 4).

Yan kanatların iç köşeleri pahlanarak içeriye doğru girinti yapmakta, buradan yukarıya doğru karşılıklı iki sütünce yükselmektedir. Dışa bakan yan yüzlerine geometrik birer karenin kabartıldığı (tablalı kübik kaidelere oturan) silindirik gövdeli yüksek sütünceler üstten sade bilezikle sınırlanmış ve iki kademeli saksı başlıkla nihayetlenmiştir. Bunların üstüne eyvan şeklinde içeriye doğru girinti yapan kuşatma kemerinin profilli ayakları oturmakta ve kısmen de olsa cepheyi hareketlendirmektedir.

Hanın 2.70m.genişlik ve bundan daha fazla yükseklikteki kapı açıklığı basık kemerlidir. Kemerin üstündeki dilimli (üç dilim) kitabeliğe yerleştirilen beyaz mermer kitabesi boş bırakılmıştır (Resim. 5). Kuşatma kemeri ile etrafını çeviren köşeleri pahlı dikdörtgen niş arasında kalan köşeliklere süslemesiz sade birer rozet kabartılmıştır. Burada; Selçuklu taç kapılarında daha sık görülen mukarnas dolgulu kavсарalı portal geleneğinden vazgeçilerek, portal girişi tonozla örtülü derin bir kemer içine alınan daha sade bir uygulamaya gidilmiştir. Dilimli kitabeliği ve cephe tasarımıyla Konya Sırçalı Medrese'nin taç kapısından etkilenmiş gibi görünmektedir.

Doğu-batı yönündeki kapalı bölümün içten genişliği 25.50m.uzunluğu 26.70m.olup, boyuna düzenlenen bir orta sahnın ile buna dik olarak bağlanan yan sahnınlardan (beş sahnın) oluşan bir plan düzenine sahiptir (Çizim.2,5). Sahnınları oluşturan ayakların taşıdığı kuzey-güney istikametindeki kemerlerle yanlarda galeri şeklinde iki gözlü bir şema ortaya çıkmış; enine ve boyuna dörder adet olmak üzere toplam 16 kare (1.17x1.17m.) ayakla bölünen iç mekân 25 üniteye ayrılmıştır. Büyük oranda özgünlüğünü koruyabilen bu mekânda kullanılan malzeme renkli kesme taştır. Aydınlik fenerinin kubbesi dışında diğer üniteler tonozla örtülüdür. Kapalı bölümün tam ortasına gelecek şekilde giriş ekseninde yer alan 4.30m.genişlikteki orta sahnın diğer taraflara göre daha yüksek tutulmuş, ortasına da aydınlık feneri inşa edilmiştir (Resim. 6).

Dıştan renkli kesme taşla kaplanan sekizgen planlı ve piramidal külahlı fenere kümbet havası verilmiş, her cepheye ayrı ayrı birer mazgal pencere açılmıştır. Aydınlik fenerinin kubbesi ile geçiş elemanları tuğla örgülüdür. Tuğlalar kubbenin sadece tepe ortasında yatay sıralanırken, diğer taraflarda yatay ve dikey zikzaklar yapacak şekilde dizilip çok kollu bir yıldız şeması meydana getirirler. Kubbe geçişleri tuğla örgülü üçgenlerle sağlanmıştır. Bunlar

ilk bakışta pandantif intibai uyandırır da, aslında tepe üstü konmuş yelpaze görünümlü yan yana üçlü üçgenlerden oluşmakta, aradaki üçgenin ortasındaki daha iri tuğla dizilerinin istiflenmesi geometrik birer motife dönüşmektedir. Selçuklu menzil hanlarında nadir olarak karşılaşılan tuğla malzeme burada hem örgü ve hem de süsleme elemanı olarak kullanılmıştır (Resim. 7).

Kapalı mekânda dikkati çeken ünitelerden birisi de sekilerdir. Taş malzemenin kullanıldığı yerden 0.90m.yükseklikteki bu elemanlar orta sahnın her iki tarafında yer almakta ve ayaklar arasındaki mesafeyi (4.00m.) kaplamaktadır. Sekilerle beden duvarları arasındaki boşluklar (4.40m.) dolaşım alanları olup hayvanlara ayrılmış, sekiler ise yolcuların yatmaları ve eşyalarını koymaları için yapılmıştır (Resim. 8). Kapalı mekanda hayvanlarla insanlar aynı mekânda kaldığı için sekilerin yükseltilmesi emniyet ve temizlik açısından alınması gereken tedbirlerdendir. Bazı hanlarda hayvanları bağlamak için duvar veya ayaklara monte edilen halkaların yuva izlerine rastlanmaktadır. Horozlu Han’da bunları göremedik. Bir zamanlar restoran olarak kullanılması nedeniyle içerde bazı tadilatlarla gidilip sekilere çıkmak için basamaklar konmuş, doğu duvarıyla seki arasında kalan boşluk kapatılarak mutfak, lavabo vs. olarak düzenlenmiştir. Bu tadilatlar esnasında bazı detayların yok olduğu düşünülebilir.

Burada dikkati çeken başka bir husus da duvar taşlarına kazınan işaretlerdir. Sekilerin üstündeki kemer ve duvar yüzeylerinde daha sık olmak üzere kemerlerin hemen hepsine işlenen geometrik karakterli bu motiflerin taşçı işaretleri olduğu ifade edilmektedir² (Resim. 9).

Horozlu Han’ın herhangi bir yerinde yapılış tarihini, mimarını ve banisini gösteren bir kitabesi bulunmamaktadır. Kitabe taşı da boş bırakılmıştır. Halk dilinde İruzbe, Uruzlu, Horozlu olarak da adlandırılan Ruzbe Han’ın isminin eseri yaptıran ve Esed-üd-din ünvanıyla tanınan Ruzbe’den geldiği kabul edilmektedir. Bazı araştırmacılar hanın Ruzube, Oruzbe, Horusion gibi isimlerin “Ruz Apa”nın buzulmuş şekli olduğunu belirtmişlerdir³. II. Gıyaseddin Keyhüsrev (ölümü 644/1246) döneminde önemli bir görevde (Emir/Camdar-Camedar) bulunan Ruzbe, bu sultanın ölümünden sonra Sahip Şemseddin Mehmet, Celaledin Karatay, Has Oğuz ve Pervane Fahreddin Ebubekir ile birlikte Keyhüsrev’in büyük oğlu II.İzzeddin Keykavus’u tahta çıkaran yani

² İbrahim Hakkı, Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Konya Tarihi*, Konya, 1964, s.1047.

³ Osman, Eravşar, “ Horozlu Han “ , *Konya Ansiklopedisi*, C 4, Konya, 2012, s. 240-241. Eravşar bu yazısında yapıda olmayan köşe kulelerinden bahsetmektedir. K. Erdmann da kapalı bölümün çizimini yaparken köşelerine yanlış olarak payandalar yerleştirmiştir.

devletin geleceğini tayin eden birkaç nüfuzlu kişiden birisi konumundaydı. Nitekim Selçuklu tahtına oturan Sultan Keykavus tarafından kendisine atabeglik (lalalık) tevcih edilmiş; vezaret Sahip Şemseddin'e, pervanelik Ebubekir Attar'a, niyabetlik Celaleddin Karatay'a, Melik-ül Ümeralık da Has Oğuz'a verilmiştir⁴. Aynı zamanda Has Oğuz ile hısımlık olan Ruzbe, halk arasında çok sevildiği ve büyük bir nüfuza sahip olduğu için kendisini çekemeyen Şemseddin ve Pervane Ebubekir tarafından devletin başveziri Sahip Şemseddin'in sarayında Has Oğuz ile birlikte öldürülmüştür⁵. Bu ölüm tarihi kesin olarak bilinmese de Keykavus'un üç sene süren birinci saltanatına rastladığı ve ölüm olayının H. 647/1249 yıllarının başında vuku bulduğu ifade edilmektedir⁶. Konyalı: " Han'ın 647/1249 yılında tamamlanmış olmasını tereddütsüz kabul edebiliriz" demektedir⁷. Bu durumda kitabe taşının boş bırakılması hanın bitmiş olduğuna, fakat Ruzbe'nin kitabeyi yazdıramadan öldüğüne işaret etmektedir.

Konya'nın Selçuklu, Karamanoğlu ve Osmanlı devrini tespit eden (tarih kitapları, vakfiyeler, mülknameler, il yazıcı defterleri, şeriye sicil kayıtları) yayınlarda bu hanın adı geçmektedir. Ruzbe'nin Atabeg olduktan sonra bu hanı yaptırmış olmasını düşünmek daha mantıklı bir yaklaşımdır. İdareciliği (Lala/Atabeg) döneminde Konya'da bir medrese ve hânîkâh yaptırdığı Fatih, II. Bayezid, III. Murad dönemini tespit eden Osmanlı kayıtlarından anlaşılmaktadır. İ. Bibi: " Rûzbe her ne kadar âlim değil ise de lüzumu derecesinde dirayet ve iktidara malik ve İffet-ü diyanette yegâne idi"⁸ sözleriyle iktidarını, zekâsını övmekte, namuslu ve dindar bir insan olduğunu anlatmaktadır.

Han'la ilgili restorasyon çalışmalarına 1971 yılında temizlik işleri, yıkılmış olan tonozların ve beden duvarlarının onarımı, içten çürümüş ayakların ıslah edilmesi ile başlanmış; 1984 de kışlık bölümde taşların değişmesi, zemin tesviyesi ve molozların kaldırılması, yazlık kısmında dış giriş kapısının yükseltilmesi, çevre duvarı üzerine harpuşa yapılması, avlu ile dış girişteki toprağın kaldırılıp zeminindeki bozuk elemanların değiştirilmesi ile devam edilmiştir.

Yapının artık kullanılır duruma gelmesiyle 1993 yılında Turistik Tesis İşletmeciliği ve Spor Merkezi olarak kiraya verilmiş, 1996 da ise üstünün kurşunla örtülmesine karar verilmiştir. Boşaltıldığı için son yıllarda kaderine terk edilen ve bakımsızlıktan etrafı hizbelik hale gelen eserin 2017 yılında tekrar eskisi gibi hizmete açılmasına çalışılmaktadır.

⁴ İbrahim Hakkı, Konyalı, age., s.1048-1049.

⁵ İbni, Bibi, *Selçukname*, çev. M.Halil. Yinanç; haz: R.Yinanç- O.Özkan, İstanbul, 2007, s.189.

⁶ İbrahim Hakkı, Konyalı, age., s.1048.

⁷ İbrahim Hakkı, Konyalı, age., s.1050.

⁸ İbni, Bibi, age., s.189.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Selçuklu döneminin önemli ticaret yapıları arasında olmasına rağmen bazı kaynakların dışında üzerinde araştırma yapılmayan ve yayınlarda fazla adı geçmeyen konaklama tesislerinden birisi de Horozlu Han'dır (Resim. 10). Eskiden dışarıda iken, bugün artık şehrin içinde kalan ve kent dokusuyla bütünleşen eserin Selçuklu Konya'sında (payitaht) sadece kervanların değil, gerektiğinde devlet erkânının veya yabancı bir devlet adamının, önemli bir misafirin karşılanıp uğurlandığı bir menzil, ya da burasının başkentten sefere çıkıldığı zaman genellikle ilk menzil olarak konaklanan veya ordugâh olarak kullanılan yer olduğu da düşünülmelidir. Konya'ya bir hayli uzakta bulunan Obruk Han buna önemli bir örnek teşkil etmekte; Alâeddin Keykubat'ın tahta çıkmak üzere Konya'ya gelirken "Obruk Mevki" olarak adlandırılan bu yerde karşılanması; Moğol Komutanı Baycu Noyan'ın 1261 yılında Konya üzerine yürürken Obruk Han'da konaklaması; Köseadağ Savaşı'ndan sonra Suriye'den Konya'ya dönen Sahip Şemseddin'in Obruk menziline karşılanarak kendisine vezirlik fermanının iletilmesi bu yapıların gerektiğinde karşılama ve protokol yerleri olabileceğini gösterir. Aynı durum Horozlu Han ve bulunduğu sahada tekerrür etmiştir.

Aksarayî, Selçuknamesinde; II.Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra bir daha siyasi istikrara kavuşamayan devletin başına geçmek için Moğollardan icazet almak zorunda kalan Sultanların dönemini anlatırken: " Öte yandan Sultan İzzeddin her şeyden habersiz Konya dışındaki (Ruzbe) sahasına saltanat çadırını kurdurmuş, vezir Fahreddin'den gelecek hayırlı hadiseleri sayıklıyor, onu karşılamaya hazırlanıyordu...İşte bu durum içinde Alıncak Noyin ile Sultan Rükneddin, devlet emirleri, bu arada Pervane Muîniddin bir gece baskını halinde Aksaray'dan yürümüş, sabaha karşı (Obruk) kervansarayına yetişmişlerdi" ifadelerine yer vermiş⁹; İbni Bibi de Keykavus'un Sahib Fahreddin'i çeşitli hediyelerle İlhana elçi olarak gönderdiğini anlatarak: "Kısa surede hazırlıklar tamamlandı. O işten kurtulunca saltanat ocağı,(dehliz) Ruzbeh mevkiine kuruldu" sözleriyle aynı mevkiye işaret etmiştir.¹⁰ Yine Anonim Selçuknamede;

⁹*Selçukî Devletleri Tarihi*, çev. M. Nuri Gençosman., Önsöz ve Notlar Yazan , F.N., Uzluk, Ankara, 1943, s.158.

¹⁰ İbni Bibi, *El Evamirü'l Ala'ıye Fi'l Umuri'l-Ala'ıye. Selçukname-II.* çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 1996, s.159. Kitabın mütercimi (aynı sahife dipnot 262 de) : Konya'nın 6 km kuzeyinde bulunan bu ovanın adının muhtemelen Emir Eseddin Ruzbe'nin yaptırdığı Ruzbe Hanı'ndan aldığına, burasının başkentten sefere çıkıldığı zaman genellikle ilk menzil olarak konaklama veya ordugah olarak kurulan yer olduğuna işaret etmektedir.

Sultan İzzeddin Keykavus'un Oğlu Sultan Mesud'un Moğol Kağanı Ahmed Han'ın yanına gidip huzuruna çıkmasıyla Sultan olarak ödüllendirildiği, Konya'ya vardığında Ruzbe Han'na indiği, Sahib Fahreddin'in Kayseri'ye kadar giderek onu karşıladığı, Sultan Mesud'un Konya'ya ilk gelişi olduğu anlatılmaktadır¹¹.

Yapıyı tanıtırken de açıkladığımız gibi yakın zaman kadar sadece kapalı kısımdan oluşan hanlar arasında zikredilen eser, Osmanlı döneminde işlevini yitirip fazla kullanılmaması nedeniyle tahrip olmaya başlamış, özellikle de avlulu kısım tamamen yıkılarak yerle bir olmuştur. Bu tahribatın 19.yüzyıldan itibaren hızlandığı, Cumhuriyet dönemine ve hatta sonrasına kadar ivme kazanarak devam ettiği eski fotoğraflarından anlaşılmaktadır. Nitekim İ.H. Konyalı 1940-45 li yıllarda hazırladığı Konya tarihi ile ilgili kitabına 50 yıl öncesine ait olduğunu söylediği bir fotoğraf koymuştur. 19.yüzyıl sonu-20.yüzyıl başına ait olan bu fotoğrafta da hanın avlusunun tamamen yok olduğu görülmektedir. Selçuklu kervansarayları hakkında kapsamlı bir araştırma yapan K. Erdmann bu yapıyı incelemeye geldiğinde sadece kapalı kısmın planını çizebilmiştir. Bu planda yer yer bariz hatalar bulunduğunu belirtmemiz gerekir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yaptığı çalışmalarla avlu kısmı açığa çıkarılmış, tespit edilebilen mekânlar, bulunan izler ışığında yeniden ayağa kaldırılarak korumaya alınmıştır. Bu duruma göre Horozlu Han açık ve kapalı kısımdan oluşan, Selçuklu kervansarayları arasında da en çok tercih edilen gruptan olup Sultan hanlarına yaklaşan bir anıtsallığa ulaşmaktadır (Resim.10). Ancak buna karşılık son derece sade tutulduğunu daha sağlam durumda günümüze gelebilen kapalı kısmına-özellikle de taç kapısına- bakarak söyleyebiliriz. Zira Selçuklu kervansaraylarında tezyinatın ölçüsünü taç kapılar belirlemektedir. Bu eserdeki taç kapının sadeliğine bakarak bugün mevcut olmayan avlu portalinin de aynı şekilde (sade) olduğu söylenebilir. Mevcut durumdaki duvar örgüsünden bir hayli öne taşıntı yapan portal kütleleriyle avlu giriş koridorunun derinliği hesaba katıldığında bu kütlelerin üstünde başka mekânların olabileceği, hiç olmazsa mescidin bulunabileceği akla gelmekte; Konya çevresinde Zazadin Han, Obruk Han, Kızılören Han'da böyle uygulamalar görülmektedir.

Kazı buluntularından anlaşıldığı kadarıyla giriş koridorunun iki yanında giriş cephesi boyunca sıralanan servis ve hizmet mekanları ile ilgili değerlendirme yapmak epeyce zordur. Kapalı ve terkedilmiş durumda olması, odaların da dolu bulunması buralarda detaylı bir araştırma yapmaya imkân

¹¹*Tarih-i Âl-i Selçuk. Anonim Selçukname*, tercüme ve notlar, Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner, Ankara, 2014, s.52.

vermemektedir. Hanın yakın zaman kadar restoran olarak kullanılmasıyla buralara bazı ilaveler yapılmış olmasının mevcut temel izlerine dayandırılarak mı meydana getirildiğini bilemiyoruz. Ancak buradaki düzensizlik bilimsel bir veriye göre değil, ihtiyaca binaen gelişigüzel bir uygulamanın sonucu olabileceğine işaret etmektedir.

Doğu-batı yönündeki dikdörtgen avlunun iki tarafında sıralanan kesme taş örgülü kare ayakların kemerlerle birbirine bağlanarak arkada kapalı mekânlar oluşturdukları aşikârdır. Ancak buradaki kemer sıralarının yönünü tayin etmek zor görünmektedir.

Kapalı bölümün yaklaşık 7.50x10.00m. ebadındaki taş kapısı orta boy gruplar arasındadır. Öne doğru epeyce çıkıntı yapan dikdörtgen kütesinin sade ve monotonluğu cephede sathi nişlerle, iç yanlarda karşılıklı mihrabiyelerle giderilmeye çalışılmıştır. Bu mihrabiye uygulaması geleneksel bir tercihtir. Buna mukabil Selçuklu portallerinde âdeta bir simge haline gelen mukarnas dolgulu kavsaraya yer verilmeyip, burada olduğu gibi sivri kemerli tonozlu kavsara ile kuşatılması cami, medrese ve türbe gibi yapıların yanında, daha çok kervansaraylarda karşılaşılan bir uygulama olup, Horozlu Han'ın dışında Ağzıkara Han, Tokat-Pazar Hatun Han, Zazadin Han, Karatay Han'ın kapalı bölümünün taş kapıları bunun en bariz örneklerindedir. Hanların dışında Atabey Ertokuş Medresesiyle Antalya Karatay Medresesi'nde, Divriği Kale Camii'nde, Konya Alâeddin Camii'nin taş kapısıyla, avlusundaki türbelerde kavsarasız portaller bulunmaktadır.

Taş kapıdaki üç dilimli kitabeliğin bir kemer içine alınması çok tercih edilen bir uygulama olmasa da Konya Alâeddin Camii'nin avlu duvarındaki kitabelikte (derin bir niş halinde), avludaki yarım türbenin kapısında, Sinop Süleyman Pervane Medresesi'nin portal kitabesinde, Konya Sahip Ata Külliyesi Hanikâh kapısında, Ağzıkara Han ile Karatay Han'ın portallerinde karşımıza çıkmaktadır.

Kitabeliğin boş kalması banisi Eesed-üd-din Ruzben'in yapıyı tamamlamış olsa da kitabesini yazdırıp yerine koydurmaya fırsat bulamadan öldürülmesine bağlanmaktadır. Genelde renkli, zaman zaman da burada olduğu gibi düz kesme taşlarla örülen basık kemerli kapı açıklığı pek çok Selçuklu yapısında tercih edilen bir uygulamadır.

Horozlu Han'ın açık ve kapalı bölümünün cephelerine vurulan payandalar dikdörtgen formlu olup üst taraflarda köşeleri pahlanarak çokgene dönüşmektedir. Bu haliyle kervansarayların pek çoğunda olduğu gibi kale

görünümüne benzerler. Ancak payandalar zaman zaman silindirik, çokgen ve dikdörtgen olurken, burada pahlanan köşeleriyle dikkat çekerler.

Giriş ekseninde, boyuna uzanan yüksek orta sahnı enine kesen yan galerilerle aydınlık feneri ve sekiler kervansarayların kapalı bölümlerinde karşılaşılan özelliklerdir. Ancak aydınlık fenerlerinde genellikle keme taş kullanılırken, burada etkiyi artırmak için dışta renkli taş, içteki kubbede tuğla kullanılması, bunun da dekoratif olarak düzenlenmesi dikkati çekmektedir. Bu kadar sade tutulan yapıda böyle dekoratif bir uygulamaya gidilmesi ilginç olup benzerlerine pek rastlanmamaktadır.

Hanın kapalı bölümünde karşılaşılan uygulamalardan birisi de kesme taşların yüzeyine kazınan işaretlerdir. Bilhassa sekilerin üstüne rastlayan kemerlerin yüzeyleri ile aralarında sıklaşan bu geometrik motiflerin düzensiz bir şekilde yüzeylere dağılması enteresandır. Kaynaklarda taşçı işaretleri olarak ifade edilen motiflerin bu kadar sık ve çok kullanılması, zaman zaman farklılaşmakla beraber genellikle birbirini tekrarlama taşçı işaretlerinin olup olmayacağını akla getirmektedir. İ.H. Konyalı: “ Han’ın duvarlarının üstlerinde ve kemerlerindeki taşlarda birçok işaretler gördük. Bunlar taşçı damgalarıdır” diye görüş bildirmektedir¹²(Çizim. 6).

Bu özellikleriyle değerlendirmeye çalıştığımız Horozlu Han’ın açık ve kapalı mekândan oluşan bir yapıya sahip olduğu kesinlik kazanmıştır. Hem plan tipi, hem mimarisi, hem de malzemesiyle Selçuklu menzih hanlarının önemli fakat öneminin farkına varılmamış örneklerindedir. Yetkililerin fazla dikkatini çekmemiş, tabiri caizse üvey evlat muamelesi görmüştür. Bir an önce çevresiyle beraber yeniden düzenlenerek tarihi misyonuna kavuşması ve hak ettiği değeri bulması gerekir. Buna da fazlasıyla layıktır. Diğerleri gibi bu eser de bizim ecdat yadigârımız ve tapu senetlerimizden birisidir*.

KAYNAKÇA

Baş, Ali, “ Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları”, *Sanatsal Mozaik*, Sayı 33, İstanbul, 1998, s.60-68.

Bektaş, Cengiz, *Selçuklu Kervansarayları, Korunmaları ve Kullanılmaları Üzerine Bir Öneri*, A Proposal Regarding The Seljuk Caravanserais, Their protectionand Use, İstanbul, 1999.

Erdemir, Yaşar; *Tarihi Kültürü Sanatı Dokümanları ve Menzih Hanı ile Obruk*, Konya, 2016.

Erdmann, Kurd, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Berlin, 1961.

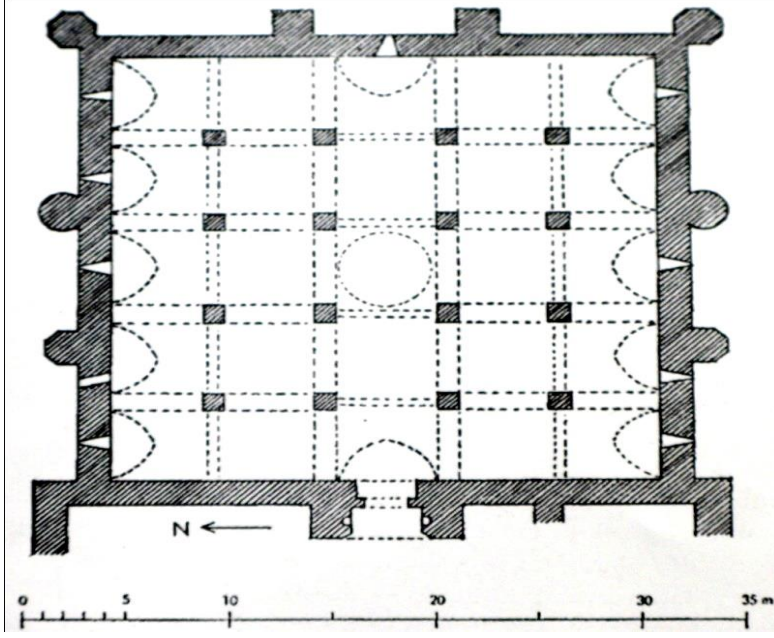
Dursun, Şükrü, *Anadolu Selçuklu Kervansaraylarında Süsleme*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, Konya, 2016.

¹²İbrahim Hakkı, Konyalı, age., s.1047

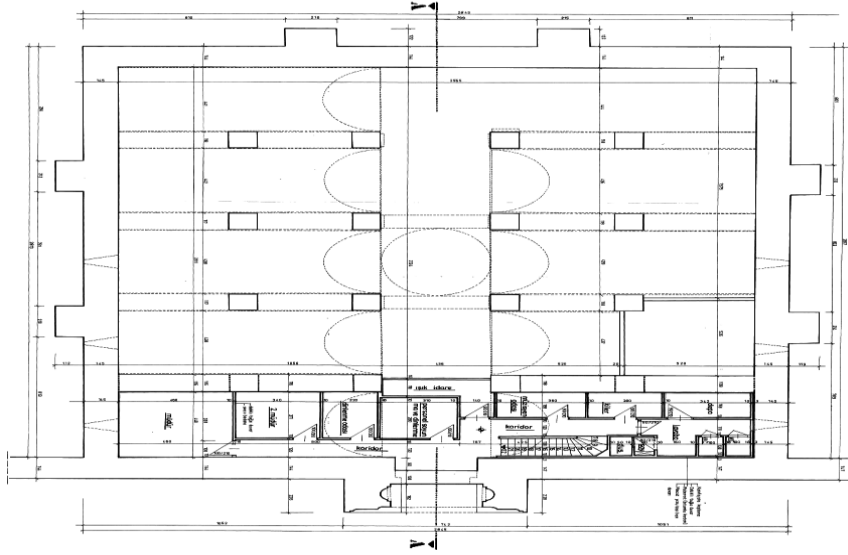
*Bu makalenin hazırlanmasında Dr. Şükrü Dursun ve Murat Dedeoğlu'nun katkıları olmuştur.

- Eravşar, Osman, " Horozlu Han " , *Konya Ansiklopedisi*, C 4, Konya, 2012, s. 240-241.
- İbn Bibi, *Selçukname*. çev. M.H. Yinanç; haz. R. Yinanç- Ö- Özkan, İstanbul, 2007.
- İbn Bibi, *El Evamirü' Ala'ıye Fi'l Umuri'l-Ala'ıye* . *Selçukname-II*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 1996.
- Karpuz, H, - Komisyon, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri 42*, C I, Ankara, 2009, s.679-682.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Konya Tarihi*, Konya, 1964, s.1045-1050.
- Kunduracı, Osman. "Kubadabad- Alanya Arasındaki Selçuklu Kervan Yolu Üzerine Yeni Araştırmalar I", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Bildiriler*, Cilt 2, Konya, 2001.s.53-59.
- Sare, Friedrich *Küçük Asya Seyahati 1895 Yazı*. çev. Dârâ Çolakoğlu, İstanbul, 1998. s.100.
- Selçuki Devletleri Tarihi*, çev. M. Nuri Gençosman, önsöz ve notlar yazan, F. Nafiz Uzluk, Ankara, 1943.
- Yavuz, Ayşil Tükel, "The Concepts That Shape Anatolian Seljug Caravanserais ",(Ed. E.J. Brill-Gülru Necipoğlu, *In Mugarnas, XIV, Annual On The Visual Culture of the Islamic World*), Leiden, 1997, p.80-95.

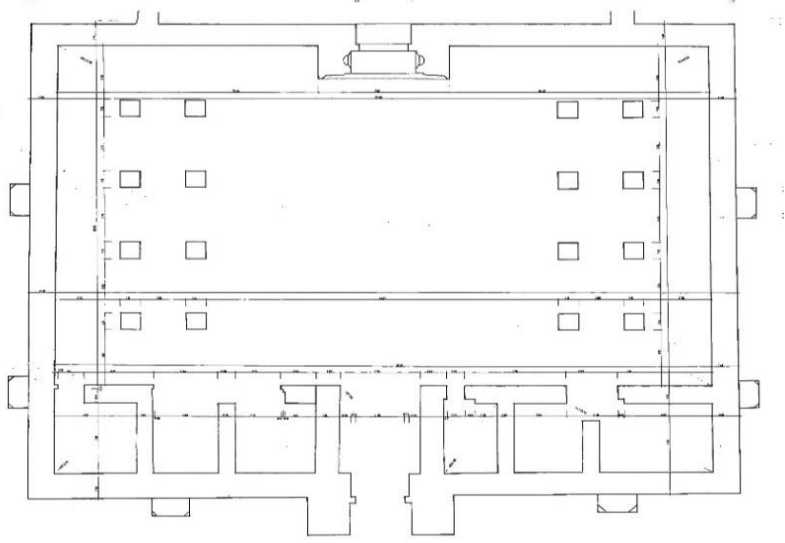
ÇİZİMLER

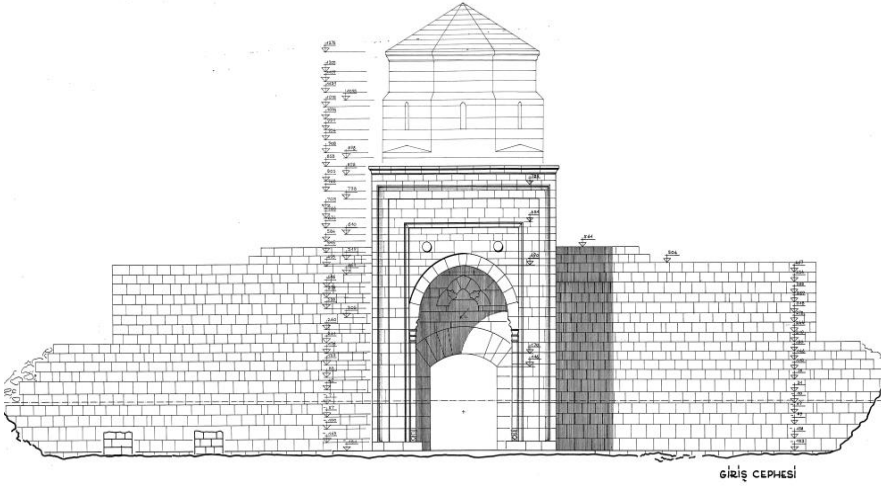
Çizim. 1. Horozlu Han. Kapalı bölümün planı. (K. Erdmann'dan).

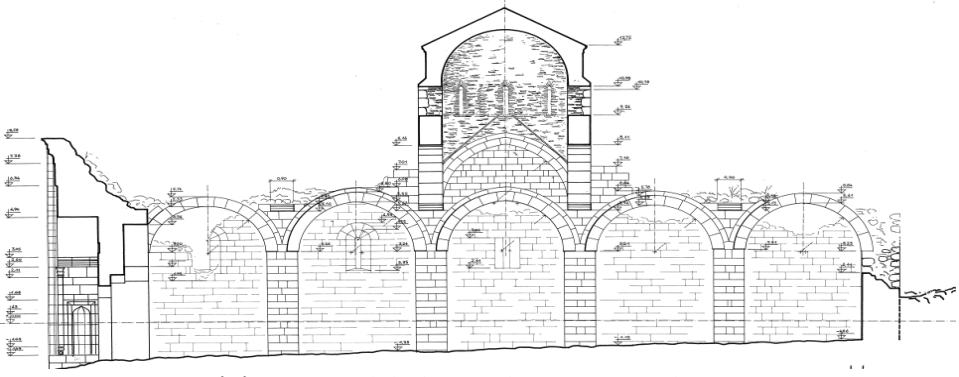
Çizim. 2. Kapalı bölümün planı. (VGM'den).

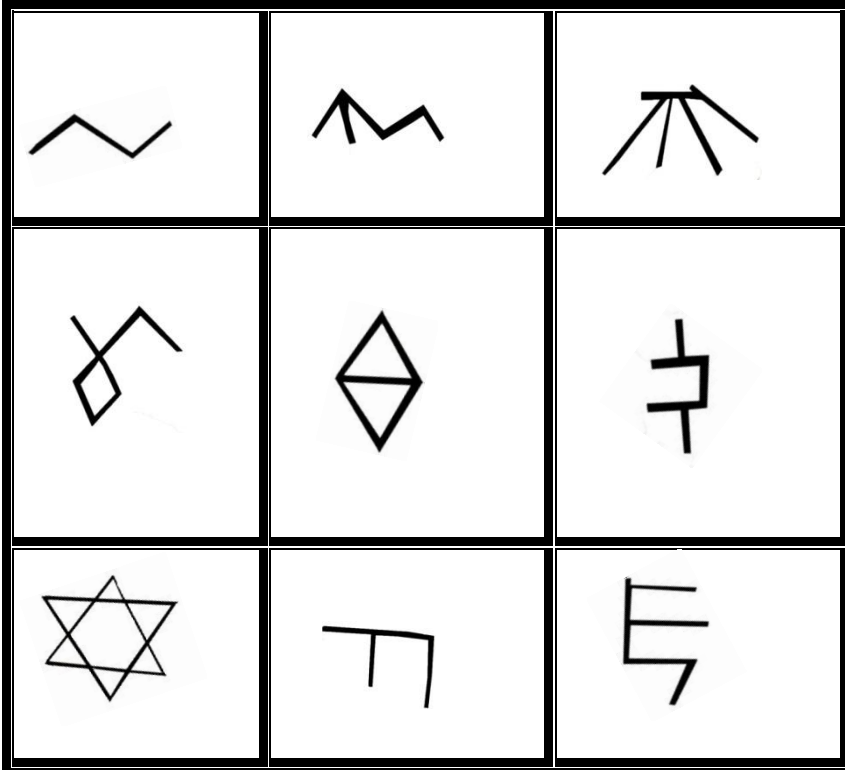
Çizim.3. Açık bölümün planı. (VGM'den).

Çizim.4. Kapalı bölüm. Ön cephe ve taş kapı. (VGM'den).

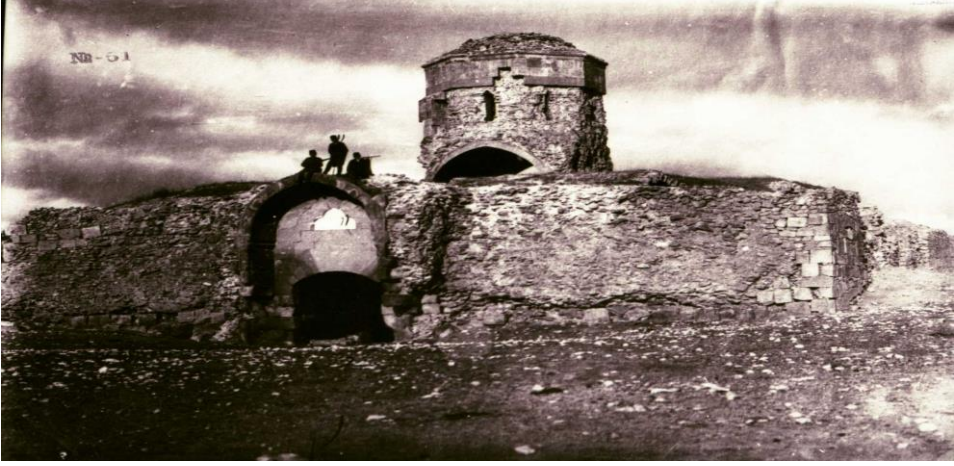

Çizim.5. Kapalı bölümün kesiti. (VGM'den)

Çizim.6. Taşçı İşaretleri (Çiz. Murat Dedeoğlu)

RESİMLER

Resim.1. Horozlu Han'ın eski ve yeni görünüşü.

Resim. 2. Horozlu Han'ın ön (doğu) cephesi.

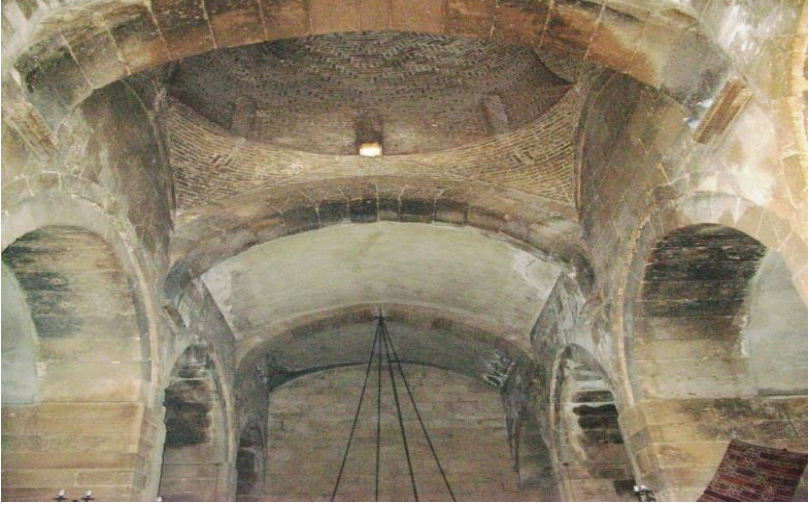
Resim. 3. Avlu girişinden kapalı bölüme bakış

Resim. 4. Avlulu (açık) bölüm.

Resim. 5. Kapalı bölümün taç kapısından detay.

Resim. 6. Kapalı bölümün orta sahnı.

Resim. 7. Orta sahnındaki aydınlık fenerin kubbesi.

Resim. 8. Kapalı bölümün yan mekânları ve sekisi.

Resim.9. Kapalı bölümdeki taşçı işaretleri

Resim.10. Yapının üstten genel görünüşü.

**SELÇUKLU DÜNYASININ ANTROPONİMİK HARİTASI
(SELÇUKLU ÇAĞINDA AD KOYMA GELENEĞİ HAKKINDA
BAZI TESPİTLER)**

**THE ANTRHOPONIMIC MAP OF SELJUKID WORLD
(SOME DETECTIONS ABOUT THE CUSTOM OF NAMING IN
SELJUKID AGE)**

Ahmet KÜTÜK*

Öz

11. ve 14. yüzyıl arasında, bugün Ortadoğu adı verilen geniş bir coğrafyada egemen olan Selçuklularla ilgili daha ziyade siyasî veya teşkilat tarihi alanında araştırmalar yapılmış, onlardan günümüze farklı dillerde yazılmış kaynaklar ulaşmasına rağmen, Selçukluların toplumsal yaşamlarını biçimlendiren gelenek ve görenekleri ile ilgili detaylara inilmemiştir. Selçuklu dünyasında ad koyma geleneği de ihmal edilen bu alanlar arasındadır. Türk tarihinin dini, coğrafi ve sosyo-kültürel açıdan kritik bir geçiş evresini temsil eden Selçuklu çağı ile alakalı bu alanda yapılacak araştırmalar önem arz etmektedir. Bu makalede, dönemin kaynakları ışığında Selçuklu devlet ve toplum geleneğinde ad koymaya dair usul ve esaslar hakkında birtakım tespitler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Selçuklular, Antroponimi, Ad Koyma Geleneği, Kaşgarlı Mahmud.

Abstract

Between 11th and 14th centuries, about Seljuks who ruled over a wide geographical area, that is said Middle East today, more research has been done in the field of political or organizational history. Despite the fact that there are many sources in different languages the details of traditions and customs shaping their social lives have not been reached. The tradition of naming in the Seljuk world is also among these neglected areas. Researches on this area related to the Seljuk era, which represents a critical transition period especially in the religious, geographical and socio-cultural aspects of Turkish history, are important. In this article, in the light of the sources some determinations were identified about the principles of naming the Seljuk state and society tradition.

Key Words

Seljuqs, Anthroponymy, Custom of naming, Mahmud al-Kashgari.

*Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi, ahmetkutuk63@gmail.com

GİRİŞ

Her toplumda, belli dönemlerde baskın olan bir ad koyma geleneği vardır. Dönemin siyasî, coğrafi ve sosyal şartları, tarihsel yaşanmışlıkları, dinsel kabulleri, ilgi ve eğilimlerinin bariz şekilde belirleyici olduğu bu gelenek, aynı toplum içerisinde bile farklılıklar arz edebilmiştir. Bu sebeple ad koyma geleneği her çağda kendine özgü bir yapıyı barındırmıştır. Türk halklarının antroponimik¹ yapısı ile alakalı araştırma yok denecek kadar azdır². Türk tarihinin çok yönlü dönüşüme uğradığı Selçuklu çağı ile ilgili de bu alanda sınırlı çalışmalar mevcuttur. Selçuklu toplumunda doğan çocuklara hangi esaslar ölçeğinde isim verilmekteydi? Bu gelenek, devletin yeni bir dini kabulü, geniş bir coğrafyaya egemen olması ve dolayısıyla gayr-ı Türk uluslarla ilişki kurmasından ne derece etkilenmiştir? Bu sorular Selçuklu antroponimik haritasının sağlıklı bir şekilde çizilmesinde son derece önem arz etmektedir.

Selçuklu dönemi şahıs adlarının etimolojisiyle ilgili net bilgiler elde etmek zordur. Çünkü bu dönem kaynakları genellikle Arapça ve Farsça (neticede Arap alfabesiyle) kaleme alınmıştır ve Arap, Fars ve Türk dilleri arasında bariz fonetik farklılıklar bulunmaktadır³. Bu güçlüğü aza indirmek için en işlevsel kaynak o dönemde yazılmış ve dönemin konuşulan kelimelerini içeren bir lügat olabilir. Bu çerçevede Kaşgarlı Mahmud'un⁴ Büyük Selçukluların ikbal devrinde (1074 yılında) Türk coğrafyasını dolaşarak tamamladığı *Divan-ı Lügati't Türk* adlı eseri, doğal olarak araştırmanın en temel kaynağı olmaktadır⁵. Bu eser, kuru bir "kelime ve anlamları" sözlüğü olmayıp müellifin uzun süre birçok Türk ilini

¹ Antroponimi (Adbilimi): Kişi adlarını inceleyen bilim dalı. Bkz. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük* (Erişim: 26. 02. 2017)

² Bu alanda yegâne ve en kapsamlı çalışmayı Prof. Dr. Faruk Sümer merhum yapmış, genel anlamda Türk toplumlarında Türkçe adlarla ilgili geleneği örnekler ışığında açıklamıştır. (Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, I-II, İstanbul 1999) Bu makalede ise daha ziyade Selçuklu dünyasındaki örnekler üzerinden Türkçe, Arapça ve Farsçanın ad koyma geleneği üzerindeki tesirleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

³ Mesela, Arap alfabesiyle سنجر şeklinde harekesiz yazılan bir kelimenin Sancar, Sencer, Sincar biçiminde telaffuz edilebileceği açıktır. Aynı şekilde جكرمش kelimesi de Çekermiş, Çökürmüş, Çegermiş şeklinde okunabilir. Örnekler çoğaltılabilir.

⁴ Kaşgarlı Mahmud, Türklerin konuştukları dile ilgili geniş bilgi sahibi olan ve kitabını Bağdat'ta dönemin Abbasî halifesine takdim eden Türk dil araştırmacısıdır. Hayatı hakkında ketum bir tavır takındığından bilgiler çoğu zaman çelişkilidir. Müellif, kuvvetle muhtemel Karahanlı soyuna mensuptur. Daha çok ailesine karşı gerçekleştirilen siyasî takibat sebebiyle Abbasî ülkesine sığınmış bir mülteci olduğu ihtimali üzerinde durulmuştur. Geniş bilgi için Bkz. Omeljan Pritsak, "Mahmud Kaşgari Kimdir?", (Çev. Hasan Eren), *Türkiyat Mecmuası*, X, (1953), s. 243-246; Ö. Faruk Akün, "Kaşgarlı Mahmud", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 9-15.

⁵ Bu araştırmada, eserin şu çevirisinden istifade edilmiştir. Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-it Türk Tercümesi*, (çev. B. Atalay), I-IV, Ankara 1998-1999.

dolaşarak gözlemleri neticesinde kaleme aldığı ve sözcükleri, farklı lehçeleri de göz önünde bulundurarak atasözleri içerisinde örneklemek suretiyle açıkladığı Türk dünyasının çok çeşitli bilinmezliklerine ışık tutan değerli bir kaynaktır.

Böylesi bir araştırma için ikinci temel zorluk, tespit edilen Türkçe kökenli şahıs adlarının yazımı meselesidir. Aynı alfabeyle kaleme alınmış olsa da dönem hakkında bilgi veren kaynağın Arapça ya da Farsça olması, şahıs adlarının farklı şekillerde yazılmasına sebep olabilmektedir⁶. Bu noktada bizim için üç temel kaynak belirleyici olmuştur. Öncelikle kelime doğrudan Kaşgarlı'da geçiyorsa onun yazımı esas alınmıştır⁷. Kaşgarlı'nın bilgi vermediği şahıs adlarının yazımı ile alakalı –varsa- döneme ait o ismi içeren sikke⁸, vakfiye⁹ ve kitabe gibi kaynaklardaki yazım şekilleri göz önünde bulundurulmuştur. Bunlarda da bilgi bulunmadığı durumlarda ilgili ana kaynağın orijinal dilindeki yazılışı esas alınmıştır. Yukarıdaki kaynakların hiçbirinde bilgi bulunmadığı durumlarda kaynaklar ışığında tahmini çıkarımlar yapılmak durumunda kalınmıştır.

Selçuklularda ad koyma geleneğine etki eden üç temel unsur bulunur:

1. Eski Türk Geleneği

Selçuklu çağında ad koyma hususunda eski Türk ananesinin mümkün mertebe yaşatılmış olduğu söylenebilir. Selçuklu devlet yönetiminde ön plana çıkmış olan devlet adamlarının isimlerine bakıldığında bu anlamda bir süreklilik göze çarpmaktadır. Bu çerçevede Selçuklu çağında verilen Türkçe adların genellikle ek ve kelimelerden türetilmiş olduğu dikkat çekmektedir.

⁶ En temel sıkıntı, Arapça ve Farsça arasındaki fonetik farklılıklar nedeniyle iki dil arasında birkaç farklı harfin (چ ج گ gibi) bulunmasıdır. Mesela Alp kelimesi Arapça kaynaklarda الب şeklinde yazılmışken, Farsça bazı kaynaklarda الپ şeklinde yazılmıştır. Yine Kuş Arapça kaynaklarda قش şeklinde Farsça kaynaklarda ise گوش şeklinde, tegin kelimesi Arapça kaynaklarda تگین Farsça kaynaklarda تگین şeklinde yazılabilmektedir. Sorun bununla da bitmiyor. Bazen aynı dilde yazılmış kaynaklarda bile aynı isim farklı harf veya tonlarla kaydedilmiştir. Mesela Dukak adı دقاق veya دقاق Selçuk adı سلجک veya سلجوك Mengli adı منگلی ya da منگلو Kutluğ kelimesi ختلغ veya قتلغ şeklinde yazılmıştır.

⁷ Besim Atalay'ın yaptığı Divanü Lûgatî't Türk tercümesi, kelimelerin Arap alfabesiyle yazımını da içerdiğinden bu konuda faydalı olmuştur.

⁸ Selçuklu sikkeleriyle alakalı bkz. İsmail Galib, *Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiyeye Kataoğu*, İstanbul 1309. İslâm devletlerinde darb edilmiş sikkelerle ilgili ise şu kaynaklara bkz. Ahmed Tevhid, *Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğu*, İstanbul 1321; İsmail Galib, *Meskûkât-ı Turkmâniye Kataoğu*, İstanbul 1311; Muhammed Mubarek, *Meskûkât-ı İslâmiye Kataloğu*, İstanbul 1318.

⁹ Vakfiyeler konusunda Prof. Dr. Osman Turan'ın özellikle Türkiye Selçuklu dönemi vakfiyeleriyle ilgili çalışmaları takip edilmiştir. Bkz. Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri, I, Şemseddin Altun-aba, Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, XI/42, (1947), s. 197-235; amlf., "Selçuklu Devri Vakfiyeleri, II, Mübarizeddin Er-tokuş Vakfiyesi", *Belleten*, XI/43, (1947), s. 415-429; amlf., "Selçuklu Devri Vakfiyeleri, III, Celâleddin Karatay ve Vakfiyesi", *Belleten*, XII/48, (1948), s. 17-144.

i. *Eklerden Türetilmiş Adlar*: Ekler arasında en yaygın olanlardan biri –ak eki (yerine göre- -uk, -ük)'dir. Selçuklu çağında bu ek ile yapılmış Duk-ak [kaynakta نفاق veya نفاق]¹⁰, Çub-uk [Kaşgarlı'da جبى]¹¹, Selç-uk [Kaşgarlı'da سلجك veya bazı kaynaklarda سلجوك]¹², Art-uk [Kaşgarlı'da ارتق]¹³, Salt-uk [sikkede سلق]¹⁴, Eks-ük

¹⁰ Selçuk Bey'in babası olup Temiryalığ [تمربالغ] (Demiryaylı) unvanıyla da anılmaktadır. Bazı kaynaklarda ismi Lokman olarak geçmektedir. (Ravendî, *Rahatus' Sudûr ve Ayet-üs-Sûrûr, (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti)*, (Çev. Ahmet Ateş), I, Ankara 1999, s. 86; İbnu'l Adim, *Bugyat at-Talab Fi Tarih Halab (Selçuklularla İlgili Haltercümeleri)*, (Yay. Ali Sevim), Ankara 2011, s. 32) Hayatı hakkında sınırlı bilgiye sahip olunan Dukak Bey, Oğuz Devleti içerisinde yetkili bir kişiydi. Suriye meliki Tacü'd-devle Tutuş da oğullarından birine bu ismi vermiştir. Bkz. İbnu'l Adim, s. 121; el-Azimî, *Azimî Tarihi, (Selçuklu Dönemiyle İlgili Bölümler)*, (Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), Ankara 2006, s. 32; Mirhand, *Ravzatu's Safa fi Sireti'l Enbiya ve'l Müllük ve'l Hulefa, (Tabakat-ı Selçukiyye)*, (Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu), Ankara 2015, s. 11-12 ve not 30.

¹¹ Kaşgarlı'da çib [چب] kelimesi ince ve yumuşak dal şeklinde açıklanır ve çibık [چبک] kelimesinin de bunun kısaltılmış hali olduğu belirtilir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 318) Çubuk Bey, Melikşah döneminde ön plana çıkmış beylerden biridir. (el-Bondarî, *Zübdetü'n Nusre ve Nuhbetü'l Usre, (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, (Çev. Kıvameddin Burslan), Ankara 1999, s. 77; Sümer, II, s. 631) Şerefüddeve Müslim ile Süleyman şah arasında yapılan savaşta taraf değiştirip Süleyman şah'ın safına katılarak savaşın kaderi üzerinde etkili olmuştur. Bkz. İbnu'l Esir, *el-Kamil Fi't Tarih, VIII*, (Neşr. Dr. Yusuf Dekak), Daru'l Kutub al İlmiyah, Beyrut, 2003, s. 436; İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l Ayan (Selçuklular Kısmı)*, (Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim), Ankara 2011, s. 267.

¹² Dukak Bey'in oğlu. Babasından sonra aynı nüfuz ve yetkiye haiz olarak Oğuz Yabgu Devleti'nde görev almıştır. Kaşgarlı Mahmud, ismin ne anlama geldiği ilgili bilgi vermeksizin şu açıklamayı yapmaktadır: "Zamanımızdaki Selçuk hanlarının dedesinin adıdır. Ona Selçuk Sübaşı denirdi." (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 478) Selçuklu devlet geleneği içerisinde bu isim sonuna Farsça veya Türkçe unvanlar (Selçukşah, Selçuk-Arslan gibi) getirilerek sonraki dönemlerde yaşatılmıştır. Ayrıca Selçuk adı, Oğuz töreleriyle alakalı zengin içeriğe sahip olan Dede Korkut kitabında da geçmektedir. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul 1971, s. 50, 74, 161, 164, 169.

¹³ Kaşgarlı'da sözcük, bugünkü kullanıma uygun olarak "artık, ziyade" anlamlarıyla açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 99) İsmail Galib, *Meskûkât-ı Turkmaniye*, s. 3-4; Houtsma, *Glossar*, s. 39, 46. Artuk Bey, Alp Arslan ve Melikşah döneminin ünlü Selçuklu komutanlarından biri olup oğulları Sökmen ve İlgazi tarafından Hısn Keyfa ve Mardin Artuklu şubeleri tesis edilmiştir. Mirhand, s. 121; İbnu'l Esir, VIII, s. 443; İbnu'l Cevzî, s. 209.

¹⁴ Kaşgarlı'da bu isimle ilgili olabilecek salturdu [سَلْتُرْدِي] kelimesi, "saldırdı, sallattı ve emretti" gibi farklı anlamlarla açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, II, s. 187) Ancak dönemin sikkelerinde kelime "Saltuk" değil "Salduk" şeklinde yazılmıştır. (Ahmed Tevhid, s. 71-72) Alp Arslan dönemi komutanlarından Saltuklu Beyliği'nin kurucusu Saltuk bey. Saltuk adının sonraki dönemlerde de kullanıldığı Anadolu alperenlerinden Sarı Saltuk olarak bilinen derviş vesilesiyle anlaşılmaktadır. Ayrıca 14. yüzyıla ait bir Selçuknâme Kutalmış oğlu Süleymanşah'ı bu isimle zikretmektedir. Bkz. Unsi, *Selçuk Şehnâmesi*, (trc. Mesud Koman), Konya 1942, s. 3, 22. Fakat M. Fuad Köprülü, çok bozuk bir Farsça ile yazılmış olması sebebiyle Unsi'nin bu eserin uydurma olduğu konusunda bariz şüphe taşımaktadır. Bkz. M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", *Bellekten*, VII/27, (1943), s. 381, not 4.

[Kaşgarlı'da أَكُنْكَ]¹⁵, Kom-**uk** [Kaşgarlı'da أَفْمَقْ]¹⁶ gibi adlar mevcuttur. Göktürklerde de Tut-**uk** ve Tonyuk-**uk** gibi isimler kullanıldığı bilinmektedir¹⁷. Buna benzer bir diğer ek -iş eki (yerine göre -uş, -üş)'dir. Alp Arslan'ın oğulları Tut-**uş** [Kaşgarlı'da تَتش]¹⁸ ve Tek-**iş** [Kaşgarlı'da تَكشش]¹⁹ bu ekle yapılan isimlendirmelerdir. Göktürk Devleti'nde de İter-**iş**, Tard-**uş** gibi adlar²⁰ düşünüldüğünde eski Türklerde bu ekle yapılan isimlerin Selçuklu toplum geleneğinde sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Ekler arasında isim yapımında kullanılan bulunma eki -lı (yerine göre -li -lu, -lü), aynı şekilde Selçuklu ad koyma geleneğinin yoğun kullanımlarından biri olmuştur. At-**lı** [kaynakta اتلى]²¹, Başu-**lı** [باشولى]²², Meng-**li**[g] [sikkede منكلى ya da منكلو]²³, Keş-**lü** [كشلو]²⁴, Kız-**lı**

¹⁵ Kaşgarlı'da kelime, bugün bildiğimiz şekilde açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 105; Houtsma, *Glossar*, s. 52) Artuk Bey'in babası bu isimle anılmıştır. İbnu'l Cevzî, s. 209; Sümer, II, s. 635.

¹⁶ Kaşgarlı, bu kelimeyi "bir zamanlar yanında bulunduğu beylerden birinin adı" şeklinde açıklar. Kaşgarlı Mahmud, II, s. 383.

¹⁷ Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları (MÖ. III-MS. X. Asır)*, Ankara 2013, s. 59, 82-98.

¹⁸ Kaşgarlı'da kelime harekesiz olarak bir erkek adı olarak kayıtlıdır. (Kaşgarlı, I, s. 367. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 30) Sultan Alp Arslan'ın oğlu, Melikşah'ın kardeşi ve Suriye Selçuklularının kurucusu Tacü'd-devle Tutuş. Reşidüddin Fazlullah, *Câmi' al-Tavârih*, (Yay. Ahmed Ateş), II/5. Cüz, Ankara 1999, s. 58; Türkçe trc. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, *Câmiüt Tevârih, (Selçuklu Devleti)*, (Notlar: Erkan Göksu), İstanbul 2011, s. 140; Mirhand, s. 120; el-Hüseyinî, *Ahbarü'd Devleti's-Selçukiyye*, (Çev. Necati Lugal), Ankara 1999, s. 49; İbnu'l Cevzî, s. 226-227; İbnu'l Adim, s. 68; Azimî, s. 24.

¹⁹ Kaşgarlı'da sözcük, bir erkek adı olarak kaydedilir. Aynı kelime başka bir maddede her şeyin sonu, bitimi şeklinde izah edilir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 368) Bu anlam, sonradan bir erkek ismine dönüşmüş olabilir. Bununla birlikte, ismin Tekiş değil, Tekeş şeklinde okunması gerektiğini savunan eserin mürtecimi B. Atalay'ın notuna bakınız. *Aynı Yer*. Ayrıca Houtsma, *Glossar*, s. 30. Selçuklu sultanı Alp Arslan'ın bu isimde bir oğlu vardı. (İbnu'l Esir, VIII, s. 423; Hüseyinî, s. 38; Bondarî, s. 48; İbnu'l Cevzî, s. 249; Azimî, s. 50) Ayrıca Harezşah sultanlarından biri de bu ismi kullanmıştır. Hamdullah Müstevfî-i Kazvini, *Tarih-i Güzide, (Zikr-i Padişahan-ı Selçukiyan)*, (ed. Erkan Göksu), 2015, s. 40, 53, 107; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2013, s. 264-266; el-Cüzcanî, *Tabakat-Nasiri (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezşahlar)*, (Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu), Ankara 2015, s. 103; Mirhand, s. 242; Hüseyinî, s. 129; İbnu'l Esir, X, s. 39.

²⁰ Taşağıl, *Eski Türk Boyları*, s. 82, 90, 112.

²¹ Unsî'nin Selçuknâmesinde Alp Atlı [الب اتلى] adında birinin adı geçmektedir. Bkz. Unsî, s. 3, 21.

²² Kaşgarlı'da Başu şeklinde geçen bağımsız bir kelimeye rastlanmadı. Basu [بَسُو] şeklinde geçen sözcük ise kapı tokmağı olarak izah edilir. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 224) Kelime baş ile ulu sözcüklerinin birleşmiş bir şekli de olabilir. Sultan Melikşah'ın hanımlarından olup Seferiyye Hatun olarak da bilinir. Bkz. Sümer, II, s. 620.

²³ Meng (منك) kelimesi, Kaşgarlı'da yüzde bulunan ben şeklinde açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 359) Buna göre Mengli ismi, benli [adam] anlamına gelir. Irak Selçukluları çağında bu isimde bir emir vardı. (Ravendî, II, s. 371) Uygur hakanları da bu ismi kullanmıştır. (Taşağıl, *Eski Türk Boyları*, s. 81) Moğol meliki Ögeday'ın bu isimde bir oğlu vardı. (Cüveynî, s. 230) Kırım Hanlarından biri de bu isimde idi. Muhammed Mubarek, s. 210-211.

[قزلى]²⁵, Köz-İü [كوزلو]²⁶, Küç-İü[g] [kaynakta كشلو]²⁷, Şök-İü [شكى]²⁸, Kut-İü[g] [Kaşgarlı'da قتلغ]²⁹, İl-li[g] [sikkede ايلك]³⁰ Uğur-İü [kaynakta اغرلو]³¹ bu örneklerden birkaçıdır. Dede Korkud kitabında Tura-İü³² adında birinin adı zikredilmektedir³³.

²⁴ Kaşgarlı'da Kiş [كيشن] şeklinde geçen kelime sadak (okluk) olarak izah edilir. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 126) Harezmsah sultanı Alâeddin Muhammed zamanında Tatar hanlarından birisi. (Cüzcanî, s. 133) Muhtemelen aynı kişi bkz. Cüveynî, s. 134; Nesevî, *Celâlüttin Harezemşah*, (trc. Necip Asım), İstanbul 1934. s. 12-14.

²⁵ 1072 yılında Dimaşk'ı kuşatan Türkmenlerin beyi. İbnu'l Cevzî, s. 179-180. Sümer, II, s. 652.

²⁶ Kaşgarlı'da köz (كوز) kelimesi bugün kullanılan göz şeklinde izah edilir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 55) Közli, Harezmsah Muhammed döneminde ön plana çıkmış Türk kökenli bir emir. Bkz. Cüveynî, s. 295-298.

²⁷ Kaşgarlı'da Küç (كوج) kelimesi, güç, kuvvet şeklinde açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 120) Küçlü Han Anadolu'ya gelen Harezmsah beylerinden biri. I. Alâeddin Keykubad'ın talebiyle Türkiye Selçuklu hizmetine girmişlerdir. (İbn Bibî, "Histoire des Seldjoudides d'Asie Mineure", (neşr. M. Th. Houtsma), *Recueil de Textes Relatives l'Histoire des Seldjoudides*, vol- III-IV, Leiden, 1902, IV, s. 188; Türkçe trc. Mürsel Öztürk *El-Evâmiru'l Alâ'iyye fi'l Umûri'l-Alâ'iyye*, (Selçuknâme), Ankara 2014, s. 420) Kelimenin Moğol coğrafyasında da yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Cüveynî, s. 106-107, 162, 305-306.

²⁸ Kaşgarlı'da geçen Şük (شك) kelimesi susturma edatı olarak tanımlanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 335) Buna göre kelime sessiz olan şekilde yorumlanabilir. 1074 yılında Akka'yı kuşatan bir Türkmen emiri bu ismi taşımaktaydı. (İbnu'l Cevzî, s. 197-198) Şöklü adı, Dede Korkud masallarında da geçer. Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s. 23-29.

²⁹ Kaşgarlı'da Kut [قُت] kelimesi kutluluk, devlet anlamlarıyla açıklanır ve Kutlug adının buradan geldiği ifade edilir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 320) İslâmiyet öncesi Türk toplumlarında bu kelime, isim ya da unvan olarak oldukça yaygındır. (Bkz. Taşağıl, *Eski Türk Boyları*, s. 82, 91, 114) Bu çerçevede kelimenin "devletli" anlamını karşıladığı düşünülebilir. Alp Arslan döneminde Hicaz bölgesinde faaliyette bulunan bir Türk emiri bu adı taşımaktaydı. (İbnu'l Cevzî, s. 210) Irak Selçuklu çağında Kutlug Aba [قتلغ ابا veya قتلغ ابا] ve Kutluk İnanç [قتلغ اينانچ] gibi emirlerin adlarından söz edilir (İbnu'l Adim, s. 218; Azimî, s. 62-63; Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 180) İsim Moğollar arasında da yaygındır. Kerimüddin Mahmud Aksarayî, *Musameratü'l Ahbar*, (Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi), (tashih ve nşr. Osman Turan), Ankara 1999, s. 76, 201-203; Türkçe trc. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 57.

³⁰ İlig, İlek ya da İlik şeklinde telaffuz edilen bu kelime, ilk dönemlerden itibaren Türkler arasında bir unvan olarak yaygındır. Hangi anlamı karşıladığı konusunda farklı görüşler vardır. (Bkz. W. Eberhard, "Birkaç Eski Türk Unvanı Hakkında" *Belleten*, IX/35, (1945), s. 319-323) Kelimenin İl sözcüğüyle ilintili olduğu açıktır. Bir görüşe göre İl+li[g] Osmanlıdaki "devletli" anlamını karşılamaktadır. Bkz. Ahmet Taşağıl, "İlig", *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 10. Karahanlı sikkelerinde İlik unvanı için bkz. Ahmed Tevhid, s. 4, 6.

³¹ Kaşgarlı'da Uğur [اغز] kelimesi hem saltanat, devlet, hem de bugün bilinen manasıyla hayır, bereket şeklinde açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 53) Buna göre kelime, "devletli" anlamına gelebileceği gibi "bereketli" anlamıyla da kullanılmış olabilir. Bu çerçevede Arapçadaki mübarek kelimesinin karşılığı olarak düşünülebilir (Bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 31) Türkiye Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykavus zamanında Emir-i Ahur görevini yürüten biri bu adı taşımaktaydı. Bkz. Aksarayî, nşr. s. 42, 70, 75; Türkçe trc. s. 32; İbn, Bibi, IV, s. 397. Sümer, II, s. 732.

³² Kaşgarlı'da Tura [ترا] kelimesi "düşmandan gizlenmek için kullanılan her şey, kalkan" şeklinde izah edilir. Bkz. Kaşgarlı Mahmud, III, s. 221.

Aynı şekilde bulunmama ifade eden –siz ekinin (yerine göre -suz, -süz) de şahıs adlarında kullanıldığı görülür. At-**sız** [kaynakta اتسز]³⁴, Bun-**suz** [kaynakta بونسوز veya بنسوز]³⁵ gibi.

İsim yapmada kullanılan bir diğer ek ise sonuna eklendiği kelimeye o işi yapan anlamını veren –ci eki (yerine göre -cu, -cü)'dir. Selçuklu devlet teşkilatında bir görevde bulunanların esas adlarının yanında bu görevleriyle de anıldıklarını bilinmektedir. Dolayısıyla bu ekle yapılan isimlerle ilgili bu kelimelerin birer şahıs adı olabileceği gibi çoğu zaman şahısların icra ettikleri göreve işaretlenmiş unvanlar olduklarını göz önünde bulundurmak gerekir. Bu çerçevede Ağa-**cı** [kaynakta اغاچى]³⁶, Bek-**çi** [بکچى]³⁷, Ekin-**ci** [kaynakta الكنجى]³⁸, Bolda-**cı** [kaynakta بلدجى]³⁹, Bitik-**çi** [بنتکچى], Kiş-**ci** [kitabede کیشجى]⁴⁰ gibi adlara kaynaklarda rastlanmaktadır. Bir diğer ek, benzetme edatı olarak kullanılan –ça eki (yerine göre –çe)'dir⁴¹. Bu ek, yırtıcı bir hayvan adının sonuna gelebileceği gibi

³³ Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s. 134.

³⁴ Kaşgarlı'da binek hayvanı olarak bilinen at [ات]. (Kaşgarlı Mahmud, I, 34) Bir diğer görüşe göre buradaki kelime Türkçedeki ad (isim) anlamını karşılamakta, nazar değmemesi için çocuklara bu isim verilmektedir. (Bkz. Sümer, I, s. 18, II, s. 616) Melikşah döneminde Suriye meliki olan Atsız ile Sancar döneminde ise Harezm valisi olan Harezmşah Atsız Selçuklu çağında bu adla ön plana çıkmış olan kişilerdir. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 80; Cüzcanî, s. 106; Hamdullah Müstevfî, s. 71; Mirhand, s. 182; İbnu'l Cevzî, s. 194, 206; Azimî, s. 24. Konya'daki bir kitabede kelime اتسوز şeklinde kaydedilmiştir. İbrahim Hakkı Konyalı, *Konya Tarihi*, Ankara 1997, s. 448.

³⁵ Kaşgarlı'da bün [بؤن] kelimesinin mün (مؤن) ile aynı olduğu açıklanır ve ikisinin de farklı Türk ulusları arasında çorba anlamına geldiğini belirtir. Müellif ayrıca başka bir yerde, mün kelimesini "hastalık, kusur, ayıp" anlamında açıklamaktadır. Bu anlamı kabul edecek olursak, Bünsüz kelimesi, kusursuz anlamına gelir. (Bkz. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 31, III, s. 140-141) Türkiye Selçuklu sultanı IV. Kılıç Arslan zamanında Karaman beylerinden biri Bunsuz adını taşımaktaydı. Adı geçen sultana isyan ettiği için bozguna uğrattılıp Konya'da teşhir edilerek idam edilmiştir. Bkz. Aksarayî, nşr. s. 71-72, trc. s. 53-54; İbn Bibî, neşr. IV, s. 322; Türkçe trc. s. 629-630.

³⁶ Türkçe bir kelime olup sultanların emirlerini devlet adamlarına tebliğ eden memura verilen isimdir. Bkz. Reşidüddin, II/5, s. 29; Türkçe trc. s. 108; Ravendî, I, s. 96 ve not 7; Sümer, II, s. 28.

³⁷ Selçuklu sultan ve emirlerine ait binaları koruyan muhafızlara bu isim verilmekteydi. (Bkz. Sümer, II, s. 608) Selçuklu komutanı Afşin Bey'in babasının da bu isimde olduğu bilinir.

³⁸ Muhtemelen Çiftçi anlamına gelen bir isim. (Bkz. Sümer, II, s. 634) Berkyaruk'un bu isimde bir emiri vardı. Bkz. İbnu'l Esir, IX, s. 9.

³⁹ Muhammed Tapar dönemi emirlerinden. Bkz. İbnu'l Esir, IX, s. 162. Sümer, II, s. 624.

⁴⁰ Bkz. Konyalı, s. 405. Kaşgarlı'da Kiş [کیش] kelimesinin iki anlama geldiği belirtilir. Biri okluk (sadak), diğer ise samur adı verilen hayvandır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 126) Buradaki Kiş-ci kelimesinin her iki anlamda (Sadak-cı veya Samur-cu) olma ihtimali vardır.

⁴¹ Bkz. Kaşgarlı Mahmud, III, s. 207. Eklendiği kelimeye "gibi, benzeyen" anlamları verir. Eski Türkçede gümüş para anlamındaki Ak-ça kelimesi dahi ak sözcüğüne bu ekin getirilmesiyle türetilmiştir. Bkz. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 371.

(Sunkur-**ça** [kaynakta *سُنْكَرْجَا*⁴², bir renk sonuna eklenerek de (Kara-**ça** [kaynakta *قَرَاچَا*⁴³, Gök-**çe** [kaynakta *كِرْكِچَه*⁴⁴ gibi) isimler türetilir. Ya da doğrudan Türkçe bir kavramın sonuna eklenebilir. Kutlu-**ça** [kaynakta *قَتْلُوچَه*⁴⁵ gibi.

Türkçede küçültme eki olarak kullanılan -cük eki (yerine göre -cek, -cuk) de şahıs adı yapımında kullanılmıştır. Bu ekin Oğuzlar arasında şahıs ismi türetmede yaygın olduğu söylenebilir⁴⁶. Dede Korkud Kitabı'nda Yalta-**cuk**⁴⁷ ve Buğa-**cuk** isimleri geçmektedir⁴⁸. Selçuklu çağında da bu ekle yapılmış Arslan-**cuk** [kaynakta *أَرْسَلَانْجُق*⁴⁹, Sunkur-**cuk** [kaynakta *سُنْكَرْجُق*⁵⁰ Mengü-**cek** [kaynakta *مَنْكُوجْكَ*⁵¹ İnal-**cuk** [kaynakta *إِنَالْجُق*⁵² Kadı-**cuk** [kaynakta *قَادِي جُق*⁵³ gibi isimler mevcuttur. Türkçede geniş zamanı karşılayan ekler hem olumlu (er-, ar) hem de olumsuz haliyle (mez, -maz) kişi adlarında kullanılmıştır. Bu çerçevede Sanc-**ar**, İlbis-**ar** [kaynakta

⁴² Buna göre Sunkurça, sunkur gibi, sunkura benzeyen anlamına gelmektedir. (Houtsma, *Glossar*, s. 31; Sümer, II, s. 739) Musul emiri Kürboğa'nın bu isimde bir adamı vardı. Bkz. İbnu'l Esir, IX, s. 54. Ayrıca bkz. Nesevî, s. 79.

⁴³ Kara gibi anlamına gelir. Muhtemelen esmer tenli olanlara verilmekteydi. Dede Korkud kitabında da isim zikredilir. (Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s. 37, 40, 45) Irak Selçuklu döneminin ünlü atabeylerinden Karaca Saki bu ismi kullanmıştır. (İbnu'l Esir, X, s. 16; Azimî, s. 68) İsmi sonraki dönemlerde Anadolu'da yaşatıldığı görülüyor. Dulkadir Beyliği'nin kurucusu Karaca Bey, saz şairi Karacaoğlan, Osmanlı kuruluş dönemi dervişlerinden Karaca Ahmet vs.

⁴⁴ Bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 31.

⁴⁵ Sultan I. İzzeddin Keykavus döneminde bir devlet adamı. İbn Bibî, neşr. III, s. 115; Türkçe trc. s. 201.

⁴⁶ Kaşgarlı'da bu ek bir madde olarak geçmez, fakat diğer maddeleri örneklemek için kullanılan emsallerden ekin küçültme anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mesela "baka-çuk" kelimesi için "baka kelimesinin küçültme eki almış halidir" denir. Aynı şekilde "Yeme-çük" kelimesi için de "buğday taşınan küçük çuval" açıklaması yapılır. Kaşgarlı Mahmud, III, s. 48, 226. Farklı örnekler için bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 31.

⁴⁷ Kaşgarlı'da bu isimle ilgili olabilecek iki kelime yalçın, sert anlamında Yalt [يَلْتْ] ve bir şeyle alay etme anlamında Yaltga [يَلْتْغَا] sözcükleri geçmektedir. Bkz. Kaşgarlı Mahmud, III, s. 7, 432.

⁴⁸ Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s. 73, 76, 78, 84, 92

⁴⁹ Küçük Arslan anlamına gelir. Berkayaruk döneminde Basra emiridir. Bkz. İbnu'l Esir, IX, s. 90. Ayrıca Sümer, II, s. 614.

⁵⁰ Küçük sunkur anlamında bir isimdir. Celâleddin Harezşah zamanında adı geçen bir elçi. Sunkur-çek şeklinde de telaffuz edilebilir. Bkz. Nesevî, s. 59; Sümer, I, s. 226.

⁵¹ Kaşgarlı'da meng [مَنْكْ] ve menğgü [وَمَنْكْكَ] şeklinde iki sözcük kayıtlıdır. Birincisi "yüzdeki ben" anlamını karşılamakta, diğer kelime ise "sonsuz, sonsuzluk" anlamına gelmektedir. Buradaki isim ikisiyle de alakalı olabilir. (Bkz. Kaşgarlı Mahmud, III, s. 359, 378) Mengüçük Bey, Anadolu'da kurulan Mengüçük Beyliği'nin kurucusu olup Malazgirt Savaşı'nda Alp Arslan'ın yanında hazır bulunmuştu. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 33; Türkçe trc. s. 113; İbn Bibî, neşr. III, s. 57; Türkçe trc. s. 38) Moğollar arasında da Mengü adı kullanılmıştır. İbn Bibî, neşr. IV, s. 293; Türkçe trc. s. 582; Aksarayî, nşr. s. 41, 134-135, trc. s. 31, 105-106.

⁵² Cengiz Han zamanında Otrar şehrinin yöneticisi. (Cüveynî, s. 117) Uygurlar arasında da kullanılan bir isimdir. Bkz. Sümer, I, s. 82.

⁵³ Kadı, İslâm dünyasında adli işlerden sorumlu görevlidir. Moğol istila dönemi devlet adamlarından Şemseddin Kadıçuk bu ismi taşımakta idi. Bkz. İbn Bibî, neşr. IV, s. 288; Türkçe trc. s. 577.

ایلیصار]⁵⁴, Kay-**maz** [kaynakta قایماز]⁵⁵, Sat-**maz** [صتماز]⁵⁶ Ser-**mez** [kaynakta سرمز]⁵⁷, Barış-**maz** [برشماش]⁵⁸ gibi adların Selçuklu çağında ön plana çıktığı görülmektedir.⁵⁹

ii. *Bağımsız Kelimeler*: Ekler dışında bağımsız kelimelerin de şahıs adlarında kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimeler çoğu zaman başka Türkçe kelimelerle birleşerek anlamlı bir bütünlük oluşturur. Bu çerçevede Selçuklu çağında en yaygın olanları Alp⁶⁰, İl⁶¹, Er⁶² kelimeleridir. **Alp**-arslan [kaynakta ألب أرسلان]⁶³, **Alp**-ilik [الب ايلك]⁶⁴, **Alp**-kuş [kaynakta ألبقش]⁶⁵, **Alp**-yaruk [اللياروق]⁶⁶, **Alp**-tigin [Kaşgarlı'da ألب تيقين]⁶⁷, **Alp**-kara [kaynakta ألب قرا]⁶⁸, **İl**-ğazi [sikkede ایل غازی]⁶⁹, **İl**-

⁵⁴ Moğol istila döneminde bir yönetici. Aksarayî, nşr. s. 180; trc. s. 144.

⁵⁵ Erbil ve Musul naibi Mucahidüddin bu adı almıştı. Ayrıca bu ismi tercih eden başka emirler de vardır. (Bkz. İbnu'l Esir, IX, s. 433; Mirhand, s. 224; Hüseyî, s. 125; Bondarî, s. 240.) İsmi sonraki dönemlerde de kullanıldığı görülmektedir. İbn Bibî, neşr. IV, s. 187; Türkçe trc. s. 419, 502. Ayrıca Houtsma, *Glossar*, s. 30.

⁵⁶ İzzeddin Satmaz, Irak Selçuklu sultanı Süleyman döneminin önde gelen emirlerinden biri. Ravendî, II, s. 263; Hüseyî, s. 102; Bondarî, s. 224. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 30; Sümer, II, s. 666.

⁵⁷ Kaşgarlı'da sermek fiili kızmak, çıkmak olarak açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, II, 38-39 ve not 1) Melikşah ve Berkyaruk dönemi emirlerinden. İbnu'l Esir, VIII, s. 499. Ayrıca bkz. Sümer, II, s. 667.

⁵⁸ Kaşgarlı'da Barışdı [برشدى] kelimesi, "karşılıklı olarak birbirine gitme" şeklinde açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, II, s. 94) Cengiz Han'ın Semerkant kuşatmasına direnen Barışmaz Han adında bir Türk, şehir ele geçirilir geçirilmez öldürülmüştür. Cüveynî, s. 146-147. Ayrıca bkz. Sümer, I, 205.

⁵⁹ Farklı örnekler için bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 30.

⁶⁰ Kaşgarlı'da Alp [ألب] sözcüğünün yiğit anlamına geldiği belirtilir ve şu atasözü içinde kullanılır: *alp yağıda alçaq çoğıda* (Yiğit düşman karşısında yumuşak huylu adam savaşta belli olur) Kaşgarlı Mahmud, I, s. 41. Ayrıca Houtsma, *Glossar*, s. 29, 53.

⁶¹ Kaşgarlı'da İl [ایل] kelimesi, vilayet anlamında açıklanır ve örnek olarak Beg İli [بگ ایل] (Beyin buyruğu altındaki vilayet) verilir. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 48.

⁶² Kaşgarlı'da Er [ار] kelimesi, erkek şeklinde açıklanır ve çoğulunun kuraldışı olarak eren [ارن] şeklinde yapıldığı belirtilir. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 35. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 29.

⁶³ İbnu'l Esir, VIII, s. 394. Çağrı Bey'in oğlu ve Büyük Selçuklu Devleti'nin ikinci sultanı Alp Arslan Muhammed. Bu isim sonraki dönemlerde yaygın olarak kullanılmıştır.

⁶⁴ Kutalmış b. Arslan'ın bu isimde bir oğlu vardı.

⁶⁵ Irak Selçuklu sultanı Mesud'un emirlerinden biri. Azimî, s. 54; Hüseyî, s. 92; İbnu'l Esir, IX, s. 278; Ravendî, II, s. 252. Reşidüddin'de البغوش olarak kayıtlıdır. Krş. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 160; Türkçe trc. s. 241.

⁶⁶ Kaşgarlı'da Yaruk [یرق] kelimesi, aydınlık olarak açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 15) Kelime bazen tek başına da şahıs ismi olarak kullanılmıştır. İbnu'l Cevzi, s. 251. Ayrıca bkz. Sümer, II, s. 697.

⁶⁷ Alptegin Gazneli Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilir. (Cüzcanî, s. 24 ve not 83; Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 51; Türkçe trc. s. 133) Kaşgarlı'ya göre sözcüğün tam anlamı "yiğit köle" şeklindedir. Bkz. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 413.

⁶⁸ Alp Kara, Selçukluların ezeli düşmanlarından biri. 1030 yılında Tuğrul ve Çağrı Beyler tarafından düzenlenen ani bir saldırı ile öldürülüp bertaraf edilmiştir. Bkz. İbnu'l Esir, VIII, s. 238; Mirhand, s. 35-36 ve not 91.

arslan [kaynakta اربل أرسلان]⁷⁰, İl-bey [kaynakta ايلبك]⁷¹ İl-almış [اياللمش]⁷², Er-sığın [Kaşgarlı'da اربل سيقن]⁷³, Er-taş [kaynakta اربل تاش]⁷⁴ gibi. Bazen aslında bir unvan olarak var olan Türkçe kelimelerin Arapça, Türkçe veya Farsça isimlerle birleşerek bir bütünlük oluşturduğu görülür. Yabgu [Kaşgarlı'da يابغو]⁷⁵, Tigin [Kaşgarlı'da تيقين]⁷⁶, Yinal [Kaşgarlı'da اينال]⁷⁷, İlig [kaynakta ايلك]⁷⁸, Han [Kaşgarlı'da

⁶⁹ İsmail Galib, *Meskûkât-ı Turkmaniye*, s. 25. Mardin Artuklu Beyliği'nin kurucusu, Artuk Bey'in oğlu Necmeddin İlgazi. İbnu'l Adim, s. 139, 198; Azimî, s. 40.

⁷⁰ Harezşah Tekiş'in babası bu ismi taşıyordu. İbnu'l Esir, X, s. 39; Cüveynî, s. 261-264; Cüzcanî, s. 88; Hüseyinî, s. 103.

⁷¹ III. Alâeddin Keykubad'ın ümerasından biri. Unsî, s. 13, 27-28.

⁷² İl-almış, Türkler arasında kullanılan isimlerden olup "ili, memleketi olan [beg]" şeklinde bir anlamı karşıladığı düşünülebilir. (Bkz. Sümer, I, s. 178, 187) 13. asırda yaşamış İbn İlalmış adıyla bilinen Düneysirli bir Türk âlim vardır.

⁷³ Kaşgarlı'da Er-sigun ismi doğrudan geçmez. Aynı maddeler halinde bulunan er ve sigun kelimelerinin Kaşgarlı'daki yazımı dikkate alınmıştır. Müellif, er kelimesini "erkek", sigun kelimesini ise "yaban sığın" şeklinde açıklamıştır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 35, 409) Yusuf Yinal'ın Ersığın isminde bir oğlu olduğu bilinir. Bkz. İbnu'l Cevzî, s. 81, 136; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *Türkiyat Mecmuası*, XIII, (1958), s. 129.

⁷⁴ İbnu'l Esir, VIII, s. 376. Yusuf Yinal'ın bu isimde bir oğlu vardır. (İbnu'l Cevzî, s. 64; Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s. 128).

⁷⁵ Kaşgarlı'da "hakandan iki seviye aşağıda bulunan halktan bir kişiye verilen lakap" şeklinde izah edilir. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 32) Yabgu kelimesi Asya Hunlarından Büyük Selçuklulara kadar Türk devlet ve topluluklarında görülen idari bir unvandır. (Bkz. Hüseyin Salman-Osman Gazi Özgüdenli, "Yabgu", *DİA*, XLIII, Ankara 2013, s. 170; Taşağıl, *Eski Türk Boyları*, s. 49, 76, 106) İbn Fazlan, Oğuzların hükümdarlarına bir unvan olarak yabgu dendiğini, Oğuzların başına geçen herkesin bu unvanı aldığını belirtmektedir. (Bkz. İbn Fazlan, *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslâm Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, (Haz. Ramazan Şeşen), İstanbul 1975, s. 37) Beygu [بيغو] şeklinde bir telaffuzu da mevcuttur. Bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 65.

⁷⁶ Kaşgarlı Mahmud, bu kelimeyle ilgili değerli detaylar verir. Ona göre, bu kelime esasen köle anlamına gelmektedir. Sonradan bu kelime Hakaniler (Karahanlılar) çocukları için ad olmuştur. Yırtıcı kuşların adlarıyla bir araya getirilerek kullanılır. Çağrı tegin (Acımasız cesaretiyle doğana benzeyen tegin). Kaşgarlı şöyle devam eder: Bu adın kölelerden Afrasyab'ın oğulları için kullanılan bir sözcük haline gelmesinin gelince onlar babalarını çok sayarlar, büyük tutarlar ne vakit babalarına karşı bir söz söyleyecek olurlarsa yahut bir şey yazmak isterlerse kendilerini küçük göstermek babalarını büyüketmek için "kul şöyle yaptı, kul böyle işledi" derler. Giderek bu kelime onlara ad olarak kaldı. (Bkz. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 413-414) İslâm öncesi Türkler arasında isimlerin yanında kullanılan en yaygın unvanlar arasındadır. (Taşağıl, *Eski Türk Boyları*, s. 50, 81, 117, 146) İbn Fazlan'ın kayıtları kelimenin bir unvan olarak Bulgarlar arasında da yaygın olduğunu göstermektedir. İbn Fazlan, s. 20, 25.

⁷⁷ Yinal kelimesi, eski Türkçede Y sesinin İ sesi ile yer değiştirmesi sebebiyle İnal olarak da telaffuz edilir. Nitekim Kaşgarlı'da kelime İnal [اينال] şeklinde geçer ve şöyle açıklanır: Anası hatun (kökten), babası ise ortalık adamlarından bulunan gençlere verilen ad (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 122; Houtsma, *Glossar*, s. 29) Bir unvan olarak İbn Fazlan'da da geçer. İbn Fazlan, s. 35, 39-40.

⁷⁸ Kaşgarlı'da bu sözcük doğrudan geçmez. Çağdaş yazarlar, kelimenin Kaşgarlı'da "bir şeyin birincisi, önce olan" şeklinde açıklanan ilk [الك] sözcüğü (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 43) ile alakalı olabileceği üzerinde durmuştur. (Bu konuda ikna edici tespitler için bkz. Osman Turan, "İlig

خان⁷⁹, Melik [kaynakta ملك⁸⁰] bunlar arasında Selçuklu dünyasında en öne çıkanlardır. Yusuf **Yinal** [اريسف ينال⁸¹], İbrahim **Yinal** [كبرايم ينال⁸²], Arslan **Yabgu** [ارسلان يابغو⁸³], Musa **Yabgu** [موسى يابغو⁸⁴], Alp-**tigin**, Ali **Tigin** [کايئاکتا تکين⁸⁵], Resul **Tegin** [کايئاکتا رسول تکين⁸⁶], Kutlug **Tigin** [کايئاکتا کتلق تکين⁸⁷], Humar-**tigin** [کايئاکتا خمار تکين⁸⁸], Küç-**Tigin** [کاشقارلى دا کؤچ تکين⁸⁹], İlig-**han** [کايئاکتا ايلکخان⁹⁰], Kadir-**han** [سikkeهه خان⁹¹], Alp-**İlig** [اللب ايلک⁹²], **Melik**-arslan [کايئاکتا ملك ارسلان⁹³] gibi. Bazen anlamı kuvvetlendirmek için iki unvan

Unvanı Hakkında”, *Türkiyat Mecmuası*, VII, (1942), s. 192-199) Karahanlılar arasında çok sık olarak kullanılmıştır. Bkz. İbnu’l Esir, VIII, s. 35.

⁷⁹ Kaşgarlı’da kelime “Türklerin en büyük başbuğu, Afrasyab’ın oğullarına da bu ad verilir.” şeklinde açıklanır. Kaşgarlı Mahmud, III, s. 157. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 73

⁸⁰ İbnu’l Esir, VIII, s. 19. Arapça bir kelime olup padişah, hakan anlamında kullanılır. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük* (Erişim: 26. 02. 2017)

⁸¹ Selçuk Bey’in oğlu Yusuf ile torunu İbrahim kaynaklarda bu unvanla anılmışlardır. Bkz. Hamdullah Müstevfî, s. 23.

⁸² İbrahim Yinal, Tuğrul Bey’in anabir kardeşidir. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 20; Türkçe trc. s. 95; Cüzcanî, s. 70; Mirhand, s. 80; Ravendî, I, s. 102; Hüseyinî, s. 12-14; İbnu’l Cevzî, s. 27-29; İbnu’l Adim, s. 10; Azimî, s. 9.

⁸³ Selçuk Bey’in oğullarından biri. Selçuk Bey’in ölümünden sonra Selçuk oğullarının başına geçmiş, onun kalabalık nüfuzundan çekinen Gazneli Mahmud tarafından bir ziyafet esnasında tutuklanarak Kalincar Kalesi’ne hapsedilmiş ve orada ölmüştür. Bkz. Mirhand, s. 30.

⁸⁴ Selçuk Bey’in oğullarından biri. Tuğrul Bey döneminde Herat bölgesinin yönetimi kendisine verilmiştir. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 19-20.

⁸⁵ Karahanlı hanedanı mensubu olup ilk dönem Selçuklularla yoğun ilişki içinde bulunmuştur. Bkz. İbnu’l Esir, VIII, s. 238; Cüzcanî, s. 65 ve not 278; Mirhand, s. 25.

⁸⁶ Arslan Yabgu’nun oğullarından biri. İbnu’l Esir, VIII, s. 338; İbnu’l Cevzî, s. 128.

⁸⁷ Melikşah döneminde Faris bölgesini yöneten bir emir. (İbnu’l Esir, IX, s. 21; Hüseyinî, s. 40;) Sonraki dönemlerde de bu ismi taşıyan kişiler olmuştur. İbnu’l Esir, IX, s. 285.

⁸⁸ Xamir (Humar?) kelimesinin Türkçedeki bey anlamıyla ilişkisi bağlamında (Bkz. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 112, not 1) Selçuklu çağında yaygın isimlerden biridir. Humartegin Tuğraî, Tuğrul Bey döneminde görev yapmış emirlerden biridir. (Bondarî, s. 20; İbnu’l Esir, VIII, s. 358) Harezmsahlara bir komutanı da bu isimde idi. Cüveynî, s. 148.

⁸⁹ Harezmsah Muhammed zamanında adı geçen bir emir. (Cüveynî, s. 166, 174) Ayrıca isim, bu şekliyle Kaşgarlı’da geçer ve Güçlü Tegin anlamına geldiği belirtilir. Bkz. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 413; Ahmed Tevhid, s. 10-11.

⁹⁰ Karahanlı hükümdarlarını tanımlamak amacıyla isimden çok unvan olarak kullanılmıştır. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 6; Türkçe trc. s. 72; Cüveynî, s. 335; Mirhand, s. 19; Ravendî I, s. 86 ve not 4.

⁹¹ Karahanlı hükümdarı. Mirhand, s. 30; Hüseyinî, s. 2; Bondarî, s. 3; İbnu’l Cevzî, s. 141; Ahmed Tevhid, s. 12-13.

⁹² Kutalmış’ın çocuklarından biri bu isimdedir. Kafesoğlu, “Selçuk’un Oğulları ve Torunları”, s. 128.

⁹³ İbnu’l Esir, IX, s. 445; Mirhand, s. 97, 265.

bir araya gelerek bir isim oluşturabilir. **Yınal-tegin** [kaynakta *يناتكين*]⁹⁴, **Melik-şah** [sikkede *ملكشاه*]⁹⁵ ya da **Şah-melik** [kaynakta *شاهملك*]⁹⁶ gibi.

iii. *Yırtıcı Hayvan Adları*: Bağımsız kelimelerden isim türetme noktasında en çok kullanılan yöntem, bazı hayvan adlarıyla yapılanlardır. Arslan [Kaşgarlı'da *ارسلان*]⁹⁷, Böri [Kaşgarlı'da *بوري*]⁹⁸, Bars [Kaşgarlı'da *برسن*]⁹⁹, At [Kaşgarlı'da *ات*]¹⁰⁰, Tay [Kaşgarlı'da *تائ*]¹⁰¹, Boğa [Kaşgarlı'da *بوقا*]¹⁰², Kuş [Kaşgarlı'da *قشن*]¹⁰³, Sunkur [Kaşgarlı'da *سنگور*]¹⁰⁴, Borsuk [Kaşgarlı'da *برسق*]¹⁰⁵ bu hayvan adları arasında öne çıkanlardır. Bu isimler çoğu zaman bir renk, unvan ya da savaş aleti ile bir araya getirilerek anlam pekiştirilir. Alp-arslan, Kılıç-arslan [sikkede *قلاج ارسلان*]¹⁰⁶, Yavlak-Arslan [sikkede *بولق ارسلان*]¹⁰⁷, Gök-böri [sikkede *كوكبرى*]¹⁰⁸, Kür-boğa [kaynakta *كربوقا*]¹⁰⁹,

⁹⁴ Esasen Karahanlı hanedanında bir unvan iken sonraları şahıs ismi olarak kullanılmış bir kelime olmalıdır. İbnu'l Esir, VIII, s. 215; Bondarî, s. 211.

⁹⁵ Alp Arslan'ın oğlu ve Büyük Selçukluların üçüncü sultanı. Selçuklular döneminde yaygın olarak kullanılan isimlerden biridir. (Bkz. Ravendî, II, ekler kısmındaki neseb şeceresi) II. Kılıç Arslan'ın oğullarından biri bu ismi taşımaktaydı. Unsî, s. 6, 23; Ahmed Tevhid, s. 121.

⁹⁶ Cend emiri olup Selçuk ailesinin ezeli düşmanlarından biridir. İbnu'l Esir, VIII, s. 229; Mirhand, s. 38. İsim, Türkiye Selçukluları döneminde de kullanılmıştır. İbn Bibî, Türkçe trc. s. 581, 593.

⁹⁷ Kaşgarlı'da tanımı şöyle geçer. Arslan: Hakanlara da bu unvan verilir" (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 412. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 28) Türkiye Selçuklu çağında da bu isme rastlanır. İbn Bibî, neşr. IV, s. 299; Türkçe trc. s. 593.

⁹⁸ Eski Türkçede Kurt. Kaşgarlı Mahmud şu atasözüyle örnekendirir: Böri qoşnısın yemes. (Kurt komşusunu yemez) Kaşgarlı Mahmud, III, s. 220; Houtsma, *Glossar*, s. 28, 61.

⁹⁹ Bars ya da Pars, Kaşgarlı tarafından yırtıcı bir hayvan olarak tanımlanır. Müellif ayrıca Türklerin on iki hayvanlı takvimindeki aylardan birinin Bars Yılı olduğunu belirtir. (Kaşgarlı, Mahmud, I, s. 344-345; Houtsma, *Glossar*, s. 28, 61) İslâmiyet öncesi dönemde Türkler arasında şahıs adı olarak yaygındır. Bkz. Taşağıl, *Eski Türk Boyları*, s. 50.

¹⁰⁰ Kaşgarlı Mahmud, I, 34.

¹⁰¹ Kaşgarlı'da bugün kullanılan anlamıyla açıklanır. Kaşgarlı Mahmud, III, s. 158; Houtsma, *Glossar*, s. 28.

¹⁰² Kaşgarlı Mahmud, III, s. 226; Houtsma, *Glossar*, s. 28, 62.

¹⁰³ Kaşgarlı Mahmud, I, s. 331. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 28.

¹⁰⁴ Sunkur, doğana benzer yırtıcı bir kuş adıdır. Kaşgarlı Mahmud tarafından yırtıcı bir kuş olarak tanımlanır ve togrıl adı verilen kuştan biraz daha küçük olduğu belirtilir. (Bkz. Kaşgarlı Mahmud, III, s. 381; Houtsma, *Glossar*, s. 28, 78) Kaynaklarda kelimenin farklı yazımları mevcuttur. Krş. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 113; İbnu'l Adim, s. 153.

¹⁰⁵ Kaşgarlı'da borsuk [برسوق] şeklinde kaydedilir ve Oğuzların bu sözcüğü borsuk olarak telaffuz ettiğinden söz edilir. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 417)

¹⁰⁶ Hamdullah Müstevfi, s.115; Cüzcanî, s. 99; Mirhand, s. 268; Unsî, s. 5, 22-26; Ahmed Tevhid, s. 108-113. Kılıç kelimesi, sultan isimlendirmesi için Karahanlılar zamanında da kullanılmıştır. Bkz. Ahmed Tevhid, s. 27, 250, 278-296.

¹⁰⁷ Kaşgarlı'da Yavlak [يلاق] kelimesi şiddetli, pek katı şeklinde açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 44) II. İlgazi'nin oğullarından biridir. (İbnu'l Esir, X, s. 129; İsmail Galib, *Meskûkât-ı Turkmâniye*, s. 162) Çoban oğullarının önde gelen beylerinden biri de bu isimdedir. İbn Bibî, Türkçe trc. s. 674.

¹⁰⁸ Esasen Kökböri şeklinde olan bu isim gök renkli kurt anlamına gelir. (Houtsma, *Glossar*, s. 33) Erbil atabeyi ve Harran emiri Muzafferüddin Kökböri. İbnu'l Esir, X, s. 112; İsmail Galib, *Meskûkât-ı*

Ked-boğa [كد بوقا]¹¹⁰, Boğa-tegin [بوقاتكين]¹¹¹, At-sız, Bay-bars [kaynakta ببیارس]¹¹², Kutlug-bars [قتلغ برس]¹¹³, Mengü-bars [منكبرس]¹¹⁴, Bay-kurd [kaynakta بايقورد]¹¹⁵, Alp-kuş, Yarın-Kuş [kaynakta یرنقش]¹¹⁶, Ak-kuş [kaynakta اققش]¹¹⁷, Kara-kuş [Kaşgarlı'da قراقش]¹¹⁸, Kuş-temür¹¹⁹ [قش تمر], Kara-tay [vakfiyede قراطای]¹²⁰, Gök-tay

- Turkmaniye*, s. 138-140. Tokat Kalesi'ndeki bir kitabede de isim geçer. Hamza Gündoğdu-Ahmet Ali Bayhan-Ali Murat Aktemur-İshak Umut Kukaracı-Adem Çelik-Bahattin Güneş, *Tarihi Yaşayan İl Tokat*, Ankara 2006, s. 398.
- ¹⁰⁹ Kaşgarlı'da Kür [كُر] sözcüğü, yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı adam şeklinde tanımlanmaktadır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 324) Gür-han adı da buradan türemiştir. (Houtsma, *Glossar*, s. 33, 86) Buna göre kelime, boğa sözcüğüyle birleştiğinde güç ifade etmektedir. Melikşah dönemi, Musul valisi olan Kürboğa, Melikşah'ın ölümü sonrasında saltanat kavgalarına dâhil olmuştur. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 56; Türkçe trc. s. 138; Hamdullah Müstevfî, s. 51; Ravendî, I, s. 137; İbnu'l Adim, s. 101; Azimî, s. 37) Sonraki dönemlerde de Orta Asya ve Anadolu'da bu isme rastlanmaktadır. Aksarayî, nşr. s. 322, trc. s. 260; Cüveynî, s. 416, 419.
- ¹¹⁰ Kaşgarlı'da ked [كَد] sözcüğü, "bir şeyi anlatırken abartma ve vurgulama amacıyla kullanılan bir edat olarak açıklanır ve şu örnekler verilir: Ked At (Ne iyi at), Ked neng (Ne iyi şey). (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 321-322) Ked Buka, Hülagü dönemi Türk kökenli komutanlarından. Cüveynî, s. 503-509.
- ¹¹¹ Karahanlı Şemsülmülk b. Tamgaç'ın bu isimde bir kardeşi vardı. Bkz. İbnu'l Cevzî, s. 198.
- ¹¹² Kaşgarlı'da Bay [بای] kelimesi, zengin şeklinde açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 158). el-Melikü'z-Zahir Rüknüddin Baybars el-Bunduktarı, Mısır Memlük Devleti'nin önde gelen sultanlarından biri olup Moğollara karşı başarılı mücadelesi ile nam salmıştır. (Aksarayî, nşr. s. 114, trc. s. 88) Bununla birlikte adı geçen sultan bazı Selçuknâmelerde Bundukdar [فندقدار] ismiyle zikredilir. (İbn Bibî, neşr. IV, s. 313; Türkçe trc. s. 610) Bu önekle farklı isimler yapılmıştır. Bay-timur [بايتمور] (Aksarayî, nşr. s. 230, trc. s. 185), Bay-sunkur (Ahmed Tevhid, s. 486), Bay-kurd [بايقورد] (Unsi, s. 4, 22) gibi.
- ¹¹³ Irak Selçukluları döneminde Vasit ve çevresine hâkim olan bir emir. Hüseyinî, s. 92; Bondarî, s. 215.
- ¹¹⁴ Irak Selçuklu sultanı Mesud döneminde siyasi olaylarda Mengüberz (Mengübars) isminde bir atabeyin adı geçer. Hamdullah Müstevfî, s. 85-87; Hüseyinî, s. 76-77; Bondarî, s. 215-216. Ayrıca bkz. Sümer, II, s. 655-56.
- ¹¹⁵ Unsi, s. 4, 22.
- ¹¹⁶ Kaşgarlı'da yarın [یرن] kelimesi kürek kemiği olarak izah edilir. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 21) Sancar döneminde emirlerden biri Yarankuş el-Mervezi olup sultanın Oğuzlarla savaşmaya zorlamak için onun atının dizginine yapışmıştı. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 95; Türkçe trc. s. 178; Ravendî, I, s. 175; Mirhand, s. 192; Bondarî, s. 204) Sonraki dönemler için de yaygın bir isimdir. Hüseyinî, s. 66, 74, 82; İbnu'l Esir, IX, s. 474; Bondarî, s. 159, 204; İbnu'l Adim, s. 267-268. Farklı görüşler için bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 33; Sümer, II, s. 687-688.
- ¹¹⁷ Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 154; Türkçe trc. s. 237; Hüseyinî, s. 104; Bondarî, s. 255; Sümer, II, s. 605.
- ¹¹⁸ Kaşgarlı'da tavşancıl (kartal) olarak açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 221) Farklı dönemlerde bu ismi taşıyan emirler olmuştur. (İbnu'l Adim, s. 220) Selâhaddin Eyyübî'nin bu isimde bir naibi vardı. Bkz. İbnu'l Esir, X, s. 33.
- ¹¹⁹ Abbasi halifesi Nasır Li Dinillah (1180-1225)'in emirlerinden biri. Celâleddin Harezşah'ın Bağdat'a yönelmesi sebebiyle halife onu def etmek için bu emirini görevlendirmiş fakat Kuş-Temür mağlup olup geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bkz. Cüveynî, s. 356-357.

[kaynakta كوكتاي]¹²¹, Ak-sunkur [sikkede اق سنقر]¹²², Alp-sunkur [kaynakta سنقور الپ]¹²³, Kara-sunkur [vakfiyede اقرا سنقور]¹²⁴ gibi. Bazen anlamı pekiştirmek amacıyla iki yırtıcı hayvan adının bir arada kullanıldığı da görülür. Böri-bars [kaynakta بوري برس]¹²⁵, Arslan-Argun [kaynakta ارسلان ارغو]¹²⁶, Kulan-Arslan [kaynakta ارسلان ارسلان]¹²⁷, Yılan-Boğa [kaynakta يلان بوغو]¹²⁸ Tay-boğa [kaynakta طايبوغا]¹²⁹ gibi. Burada dikkat çeken nokta, bu hayvanların çoğunun ya yırtıcı olmaları ya da gücü temsil etmeleridir. Buna özellikle dikkat edildiği söylenebilir. Dede Korkud kitabında bir boğa ile güreşip onu öldüren çocuğa Boğaç adı verildiğine dair bir hikâye aktarılır¹³⁰. Bu ayrıntı, çocuklara isim verirken yetenek

¹²⁰ Celâleddin Karatay, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğol istilası döneminde öne çıkan devlet adamlarından biridir. Aksarayî, nşr. s. 36-38, trc. s. 28; İbn Bibî, neşr. III, s. 213; Türkçe trc. s. 256-257; Ayrıca bkz. Turan, "Celâleddin Karatay Vakfiyesi", s. 91. Karatay medresesindeki kitabede isim قره طای şeklinde kaydedilmiştir. Krş. Konyalı, s. 850.

¹²¹ Türkiye Selçuklu sultanı II. Mesud zamanında bir emir. Aksarayî, nşr. 172, 174, trc. s. 138-139.

¹²² İsmail Galib, *Meskûkât-ı Turkmaniye*, s. 87. Kasımdedevle Aksunkur, Melikşah dönemi Halep valisi olup Musul atabeyliğinin kurucu İmadeddin Zengi'nin babasıdır. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 46; Türkçe trc. s. 128 ve not 176; Hamdullah Müstevfi, s. 44; Mirhand, s. 121; Hüseyinî, s. 52; Bondarî, s. 78; İbnu'l Cevzi, s. 272, 278) Ayrıca Muhammed Tapar döneminin ünlü emiri Aksunkur el-Borsiki [اقسنقر برسفي] de bu ismi kullananlar arasındadır. 1126 yılında Musul'daki bir câmiide Cuma namazı sırasında Batnîler tarafından öldürülmüştür. İbnu'l Esir, IX. s. 236; Bondarî, s. 137. Ayrıca bkz. Sümer, II, s. 605.

¹²³ Alp Sunkur-ı Şamî, Sultan Sancar dönemi emirlerinden olup onun Oğuzlar elinde esaretten kurtulmasına katkı sağlamıştır. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 101; Türkçe trc. s. 182) Türkiye Selçuklu çağı vakfiyelerinde de geçer. Bkz. Turan, "Mübarizeddin Ertokuş Vakfiyesi", s. 427.

¹²⁴ Irak Selçuklu çağında ön plana çıkmış olan bir atabey. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 113; Türkçe trc. s. 195; Hamdullah Müstevfi, s. 82, 84 ve not 251; Mirhand, s. 206; Ravendî, I, s. 217-218; Hüseyinî, s. 74; Bondarî, s. 154) Türkiye Selçuklu çağında da bu isim kullanılmıştır. Bkz. İbn Bibî, neşr. IV, s. 311; Türkçe trc. s. 609; Turan, "Celâleddin Karatay Vakfiyesi", s. 96.

¹²⁵ Kaynaklarda Sultan Alp Arslan'ın bu isimde bir oğlu olduğu belirtilir. Hüseyinî, s. 38; İbnu'l Esir, VIII, s. 394; Bondarî, s. 48.

¹²⁶ Kaşgarlı'da Argun [ازغون] sözcüğü, sıçan cinsinden yarım arşın uzunluğunda duvar yarıklarında serçe avlayan bir hayvancık şeklinde tanımlanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 120) Büyük Selçuklu sultanı Alp Arslan'ın bu isimde bir oğlu bulunmaktaydı. (Bkz. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 60; Türkçe trc. s. 143; Mirhand, s. 159; Ravendî, I, s. 140; Bondarî, s. 48) Moğollar da Argun ismini kullanmışlardır. Mirhand, s. 273; Aksarayî, nşr. 141-143, trc. s. 111-114; Cüveynî, s. 25-27; Sümer, II, s. 607-608.

¹²⁷ Kaşgarlı'da Kulan [قُلَان] kelimesi, yaban eşiği olarak tanımlanır. Ayrıca aynı kelimenin Uygurcada yaban atı anlamına geldiği de bilinir. Bununla birlikte bu ismin başka bir maddede geçen kulun [قُلَان] yani tay olma ihtimali de vardır. (Krş. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 404, 415, IV, s. 341) Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın bu isimde bir oğlu bulunmaktaydı. Aksarayî, neşr. s. 21.

¹²⁸ Anadolu'ya gelen Harezmi beylerinden biri. Bkz. İbn Bibî, neşr. IV, s. 188; Türkçe trc. s. 420.

¹²⁹ Türkiye Selçuklularının son döneminde Sinop bölgesi ordu komutanı. İbn Bibî, neşr. IV, s. 333; Türkçe trc. s. 664.

¹³⁰ "[...]Bayındır Han'ın ak meydanında bu oğlan cenk etmiştir, bir boğa öldürmüş senin oğlun, adı Boğaç olsun, adını ben verdim yaşını Allah versin" Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s. 14.

ve güçlerinin göz önünde bulundurulduğunu göstermektedir. Adı geçen hayvan isimlerinden bazıları hiçbir sözcükle birleşmeden tek başlarına şahıs adı olarak kullanılabilmiştir. Böri¹³¹, Boğa¹³², Sunkur¹³³, Borsuk¹³⁴ gibi. Nadir olmakla birlikte bazen bir insana verilmeyecek **Kurbağa** [قوربغا]¹³⁵, **Köpek** [kitabede كوكب, kaynakta كوپك]¹³⁶ gibi hayvan isimlerinin kullanıldığı da görülmektedir.

Divan-ı Lugatî't Türk'ün müellifine göre, **Tuğrul** [Kaşgarlı'da تُغْرُل]¹³⁷ ve **Çağrı** [Kaşgarlı'da جَغْرِي]¹³⁸ beylerin isimleri de aynı şekilde yırtıcı kuş ismine tekabül etmektedir. Müellif, **Çavlı** [Kaşgarlı'da چَلِي]¹³⁹ kelimesinin de eski Türkler

¹³¹ Musa Yabgu'nun oğullarından biri. (Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s. 128) Dimaşk atabeylerinden biri de bu ismi almıştır. (İbnu'l Adim, s. 222; Azimî, s. 29) Göktürkler çağında da şahıs adı olarak görülmektedir. Taşağul, *Eski Türk Boyları*, s. 102-121.

¹³² Cüzcanî, s. 63; Aksarayî, nşr. s. 322; trc. s. 260; Cüveynî, s. 166-167; Azimî, s. 6; Unsî, s. 4, 22.

¹³³ Salgurluların kurucusu Muzaferüddin Sunkur b. Mevdud. Cüzcanî, s. 87.

¹³⁴ Tuğrul Bey döneminde Bağdad şihneliğinde görev yapmış Selçuklu komutanı. (Mirhand, s. 207; İbnu'l Cevzî, s. 112) Sonraki dönemlerde de bu ismi taşıyan kişiler olmuştur. Bkz. Ravendî, I, s. 220; Azimî, s. 47.

¹³⁵ Kelime Kaşgarlı'da bir atasözü içerisinde geçmektedir. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 122) Kurbağa, Moğol hükümdarı Mengü Kağan zamanında bir elçinin ismi olarak zikredilir. (Cüveynî, s. 230) Bununla birlikte kelime, benzer yazılış sebebiyle kelime Kürboğa ismiyle karıştırılmış olabilir.

¹³⁶ Kaşgarlı'da Köpek kelimesi geçmemektedir. Bu anlamı karşılayan kelime it kelimesidir. Muhtemelen Kıpçakça olan köpek kelimesinin ise itin daha tüylü olanlarına verilen bir isim olduğu İbn Hayyan'ın lügatinde belirtilir. (Bkz. İbn Hayyan, s. 78; Houtsma, *Glossar*, s. 43-44) Kaşgarlı'da bu cinsten köpeğe Türklerin arasında barak [بَرَق] adı verildiği kaydedilir. II. Gıyaseddin dönemi Selçuklu veziri Saadeddin, köpek ismini de taşımaktaydı. (İbn Bibî, neşr. III, s. 381, IV, 218; Türkçe trc. s. 139) Onun yaptırdığı Konya Zazadin Han'da isim açıkça kaydedilmiştir. (Konyalı, s. 1052) Ayrıca Artuklulara hizmet eden bir Türk beyinin isminin de köpek olarak geçtiği rivayet edilir. Sümer, II, s. 726-727; Muharrem Kesik, "Sadeddin Köpek", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 392.

¹³⁷ Kaşgarlı'da kelimenin tanımı şöyle yapılı: "Yırtıcı bir kuş, bin tane kaz öldürür, ama yalnızca bir tanesini yer. Bir erkek adı olarak togrıl buradan hareketle kullanılır." (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 482. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 28) İsim Karahanlı hakanları tarafından da kullanılmış olup sikkelerde طغرل şeklinde geçmektedir. Ahmed Tevhid, s. 29.

¹³⁸ Kaşgarlı Mahmud I, s. 421; Houtsma, *Glossar*, s. 28. Kaşgarlı'nın babasının isminin de Hüseyin Çağrı Tigin olduğu bilinmektedir. (Bkz. Ö. Faruk Akün, "Kaşgarlı Mahmud", *DİA*, XXV, s. 10) Bazı kaynaklarda Çağrı Bey'in ismi Çakır olarak telaffuz edilmiştir. Divan-ı Lugatî't Türk'te bu kelime gök (mavisî) olarak açıklanmıştır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 363) İsmi bu anlama gelebileceği ihtimal dâhilinde ise de Togril ve Çıgrı kelimelerinin her ikisinin de doğana benzer yırtıcı bir kuş anlamına gelmesi bu isimlerin özellikle seçildiğine işaretler.

¹³⁹ İslâm kaynaklarında جولى (İbnu'l Esir, IX, s. 28) şeklinde geçmesine rağmen Kaşgarlı'da kelime Çavlı şeklinde kaydedilir. (Krş. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 431; Azimî, s. 40) Bununla birlikte Kaşgarlı'da geçen ve "ün şöhret" anlamına gelen "çaw" kelimesinin bulunma eki olan -lı ile birleşmesinden elde edilmiş ve "ünlü, şöhretli" anlamında bir isim de olabilir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 45; Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 31, 70; Sümer, II, s. 629-630) Çavlı Sakave, [جاولى سقاول] Büyük Selçukluların Musul meliki. Türkiye Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan ile Musul hâkimiyeti için 1107 yılında Habur Suyu kenarında yaptığı savaşı kazanmış ve bu tarihten itibaren Büyük

arasında şahin anlamında kullanıldığını belirtir. Aynı şekilde **Lâçin** [Kaşgarlı'da لَاجِنٌ]¹⁴⁰, **Turumtay** [Kaşgarlı'da تُرْمَتَائِ]¹⁴¹ kelimelerinin de yırtıcı kuş anlamını karşıladığı ve erkekler ad olarak tercih edildiği belirtilmektedir. Bunun dışında **Çaylak** [kaynakta چيلاق]¹⁴², **Balaban** [kaynakta بلبلان]¹⁴³, **Toğan** [kaynakta طغان]¹⁴⁴ sözcükleri de yırtıcı kuşlara verilen isimler olup şahıs adı olarak Selçuklu çağında kullanılmışlardır. Yırtıcı hayvanlar dışında tek başına anlamlı Türkçe kelimelerin de şahıs adı olarak kullanıldığı görülmektedir. **Belek** [Kaşgarlı'da بَلَكٌ]¹⁴⁵, **Yalavaç** [Kaşgarlı'da يَلاوَجٌ]¹⁴⁶, **Çoban** [Kaşgarlı'da چوبان]¹⁴⁷ **Bayram** [Kaşgarlı'da بَيْرَمٌ]¹⁴⁸, **Kılavuz** [Kaşgarlı'da قُلاوُزٌ]¹⁴⁹ **Tüz** [kaynakta توز]¹⁵⁰ gibi.

-
- Selçukluların Musul valiliği görevini üstlenmiştir. (Hamdullah Müstevfî, s. 115; Mirhand, s. 268-269; Bondarî, s. 236; Aksarayî, nşr. s. 29, trc. s. 22) Sonraki dönemlerde de bu ismi taşıyan kişiler olmuştur. Ravendî, I, s. 223-227; İbn Bibî, Türkçe trc. s. 472.
- ¹⁴⁰ Kaşgarlı Mahmud, yiğit kişilere de bu ismin verildiğini belirtir. (Bkz. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 410; Houtsma, *Glossar*, s. 28, 101) Laçin Beg, Harezmsâh İl-Arslan zamanında adı geçen bir komutan. Ayrıca, Hindistan'da Sadusan bölgesinin yöneticisi olan Laçin Hitayî adlı biri bulunmaktaydı. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 101; Türkçe trc. s. 182; Cüveynî, s. 263, 352.
- ¹⁴¹ Kaşgarlı Mahmud III, s. 243. İbnu'l Esir ve İbn Bibî'de muhtemelen aynı anlamı karşılayan bir şahıs adı Toruntay [طرنطاي] şeklinde geçmektedir. Krş. İbnu'l Esir, IX, s. 317; İbn Bibî, neşr. IV, s. 269; Türkçe trc. s. 549. Ayrıca bkz. Sümer, II, s. 678.
- ¹⁴² Kaşgarlı'da kelime geçmez, fakat yırtıcılardan uzun kanatlı, çengel gagalı, küçük kuşları avlayan bir kuş olduğu bilinmektedir. Bkz. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük* (Erişim: 26. 02. 2017; Sümer, II, s. 711) Sahte Selçuklu sultanı Cimri'nin Akşehir sübaşılığına tayin ettiği biri. İbn Bibî, neşr. IV, 328.
- ¹⁴³ Kaşgarlı'da kelime geçmemektedir. Fakat "Bala" kelimesi kuş yavrusu, "Balalamak" kelimesi de kuş yavrulması olarak tanımlanır. (Kaşgarlı Mahmud III, s. 91-92) Balaban sözcüğü şahıs ismi olarak 1. İri, büyük. 2. Şişman, gürbüz kimse. 3. Atmaca, doğan vb. yırtıcı bir kuş anlamlarını karşılar. Bkz. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük* (Erişim: 26. 02. 2017) İbn Bibî'nin Selçuknâmesinde I. Gıyaseddin döneminde Melik Balaban isminde birinin adı zikredilir. İbn Bibî, neşr. III, s. 34; Türkçe trc. s. 76. Ayrıca bkz. Sümer, II, s. 702-703.
- ¹⁴⁴ II. Gıyaseddin döneminde Emir-i Alem (Hükümdar sancağını taşıyan kişi) Bkz. İbn Bibî, neşr. IV, s. 218; Türkçe trc. s. 464; Unsî, s. 4, 22.
- ¹⁴⁵ Kaşgarlı'da kelime, armağan, hediye olarak tanımlanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 385) Artuk Bey'in kardeşi Behram'ın bu isimdeki oğlu [بلک بن بهرام] Haçlılara karşı mücadelede nam salmıştır. (İbnu'l Adim, s. 198, 205, 239, 273, 274; Azimî, s. 54-58) Kaos dönemi Türkiye Selçuklu haciblerinden biri Fahreddin Belek isminde idi. (İbn Bibî, Türkçe trc. s. 564) Kaşgarlı'da aynı anlamda zikredilen Armağan [ارمغان] kelimesi de (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 140) Selçuklu dünyasında isim olarak kullanılmıştır. Baba İshak isyanını bastıran Selçuklu komutanının adı Mübarezeddin Armağanşah idi. Bkz. İbn Bibî, Türkçe trc. s. 480. Sümer, II, s. 698, 706.
- ¹⁴⁶ Kaşgarlı'da kelime peygamber (elçi) olarak açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 47; ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 108) Mahmud Yalavaç, Cengiz Han dönemi önde gelen devlet adamlarından biri olup Harezmsâh sultanı Alâeddin Muhammed'e elçi olarak gönderilmiştir. Yalavaç adı, muhtemelen bu görevi sebebiyle kendisine verilmiştir. Cüveynî, s. 130, 137, 142.
- ¹⁴⁷ Kaşgarlı'da köy muhtarının yamağı olarak açıklanan kelime, (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 402) zamanla bugün bildiğimiz anlama dönüşmüş olmalıdır. Türkiye Selçuklu çağı beylerbeyi Hüsameddin

iv. *Renk Adları*: Hayvan isimlerinden sonra kişi adlarında en yaygın olarak kullanılan kelimeler renkleri karşılayan sözcükler olmuştur. Renklerin hepsiyle değil, daha ziyade Türk toplum geleneğinde yaygın olarak kullanılan ak, kara, kırmızı, boz ve gök gibi renkler tercih edilmiştir¹⁵¹. Renk adları tek başlarına bir şahıs adı olarak kullanılmaktan ziyade çoğu zaman yırtıcı veya güçlü bir hayvan adıyla ya da bir unvanla birleştirilir. **Ak**-sunkur, **Ak**-arslan [اق أرسلان]¹⁵², **Kara**-arslan [Sikkede اقرا ارسلان]¹⁵³, **Kara**-tegin [kaynakta اقرا تگین]¹⁵⁴, **Kızıl**-arslan [kaynakta ارسلان اقزل]¹⁵⁵, **Boz**-kuş [kaynakta بزغش]¹⁵⁶, **Boz**-aba [kaynakta بزآبه]¹⁵⁷, **Gök**-alp [kaynakta كوك الب]¹⁵⁸ **Gök**-böri¹⁵⁹ gibi.

Adı konacak kişinin fiziki görünümü de ad koyma hususunda belirleyici olduğundan renkler bu noktada da sıkça kullanılmıştır. Örneğin esmer

-
- Çoban, bu ismi taşıyan en bilinen kişidir. (Bkz. İbn Bibî, neşr. III, s. 119, 217) Sonraki dönemlerde Anadolu’da bu ismi taşıyan kişiler olmuştur. Aksarayî, trc. s. 197-199; Sümer, II, s. 712.
- ¹⁴⁸ Kaşgarlı kelime kökünün bedrem [بَدْرَم] olduğunu Oğuzlar arasında zal harfinin ye harfine dönüştüğünü belirtir. Ona göre kelime köken olarak “gülme, sevinme” anlamına gelmektedir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 484). Şemseddin Bayram ve Mübarezeddin Bayram Türkiye Selçuklularının son çağında adı geçen iki emirdir. Bkz. İbn Bibî, neşr. IV, s. 211, 251, 321; Türkçe trc. s. 452, 518. Sümer, II, s. 697.
- ¹⁴⁹ Kaşgarlı’da bugün kullandığımız kılavuz anlamında açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 487) Türkiye Selçuklu çağında Emir-i Şikâr olarak adı geçen biridir. İbn Bibî, neşr. IV, s. 315.
- ¹⁵⁰ Kaşgarlı’da kelime farklı anlamlarda (düz, halk, soy-sop) geçse de müellifin verdiği bir şiirden bu kelimenin güzellik anlamına geldiği görülmekte, bir şahıs adı olarak bu anlamın daha uygun olduğu anlaşılmaktadır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 296) İbn Bibî’nin Selçuknâmesinde Rükneddin Süleymanşah döneminde görevli Tüz Bey isimli bir devlet adamının ismi geçmektedir. Bkz. İbn Bibî, neşr. III, s. 61; Türkçe trc. s. 105.
- ¹⁵¹ Farklı örnekler için bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 32.
- ¹⁵² Irak Selçuklu sultanı Mesud döneminde Erdebil emiri. Bkz. Hüseyinî, s. 82; Bondarî, s. 196.
- ¹⁵³ Bkz. İsmail Galib, *Meskûkât-ı Turkmaniye*, s. 3; Gündoğdu, vd. s. 46. Alp Arslan’ın kardeşi Kirman meliki Kavurd, bu isimle de bilinmektedir. (Hüseyinî, s. 28; Hamdullah Müstevfî, s. 45) Ayrıca Hısn Keyfa Artuklu sultanı Fahreddin de bu ismi taşır. İbnü’l Esir, IX, s. 360.
- ¹⁵⁴ Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 75; Türkçe trc. s. 160; Mirhand, s. 175; Ravendî, I, s. 159.
- ¹⁵⁵ Houtsma, *Glossar*, s. 32. Irak Selçukluları döneminde ön plana çıkmış olan bir atabey. (Reşidüddin Fazlullah, II, 161; Türkçe trc. s. 242; Hamdullah Müstevfî, s. 105-106; Cüzcanî, s. 99; Mirhand, s. 251-253; Ravendî, II, s. 279; Hüseyinî, s. 120-127; Bondarî, s. 268; Aksarayî, nşr. s. 26, trc. s. 20) Bazen renk adı tek başına da isim olabiliyordu. Nevakiye Türkmenleri olarak bilinen Oğuzların başındaki kişi Kızıl ismini taşıymaktaydı. Bkz. İbnü’l Esir, VIII, s. 176; Azimî, s. 4.
- ¹⁵⁶ Sultan Sancar dönemi emirlerinden birisi. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 83; Türkçe trc. s. 168; Bondarî, s. 238, not 1.
- ¹⁵⁷ Irak Selçukluları zamanında ön plana çıkmış bir emir. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 118; Türkçe trc. s. 201; Mirhand, s. 211; Ravendî, I, s. 224; Aksarayî, nşr. 24, trc. s. 19.
- ¹⁵⁸ İbn Bibî, neşr. III, s. 218.
- ¹⁵⁹ Kaşgarlı’da kök [كوك] şeklinde kayıtlı kelime, hem gökyüzü (sema), hem de gökyüzü rengi olarak açıklanır. Kaşgarlı Mahmud, III, s. 132. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 97.

görünümlü olanlara **Zengi (Zenci)**¹⁶⁰, **Arab**¹⁶¹ veya **Karaca** gibi adlar verildiği gibi parlak yüzlü olanlara **Ayaz** adı verilmiştir¹⁶². Bununla birlikte eski Türk toplumlarında renklerin esas anlamlarından sıyrılıp bazen yücelik veya rütbe, bazen kutsallık, bazen de saflık, temizlik ya da sıradanlık gibi farklı anlamları karşıladıklarını da belirtelim¹⁶³. Bu noktada şahıs adları içinde kullanılan renk adlarının yukarıdaki kavramlardan birini karşılamak amacıyla kullanılmış olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

v. *Doğadaki Unsurlar*: Doğada var olan birtakım unsurların da renk, unvan ya da değerli maden adlarıyla birleşerek şahıs adı yapımında kullanıldığı görülür. Bunlardan en fazla ön plana çıkanlar dağ, taş, deniz, gündüz ve ay gibi isimlerdir. **İl-deniz** [kaynakta ایلدنگر]¹⁶⁴, **Gün-deniz**¹⁶⁵, **Gündüz-alp** [kaynakta گندز الب]¹⁶⁶ **Ay-aba** [kaynakta آینه]¹⁶⁷, **Ay-tegin** [kaynakta آیتگین]¹⁶⁸, **Ay-beg** [ایک]¹⁶⁹, **Altun-tag** [التونتاش]¹⁷⁰, **Altun-taş** [التونتاش]¹⁷¹, **Er-taş**, **Gök-taş** [کوکتاش]¹⁷², **Yaruk-taş** [kaynakta

¹⁶⁰ Büyük Selçukluların Musul valisi ve Zengi Devleti'nin kurucusu İmadeddin Zengi b. Aksunkur.

¹⁶¹ I. Kılıç Arslan'ın oğullarından biri. Ayrıca Moğol istilası döneminde Arap Noyan adlı bir emirin adı geçer. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1996, s. 111, 616-617.

¹⁶² Sümer, I, s. 19.

¹⁶³ Bu konuda bkz. Ahmet Kütük, "İslâm/Türk Devlet ve Toplum Geleneğinde Renkler ve Anlamları", *Türkiyat Mecmuası*, XXIV/2, İstanbul 2014, s. 133-171.

¹⁶⁴ Kaşgarlı'da deniz sözcüğü, [تنگر] "tengiz" şeklinde geçmektedir. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 363; Houtsma, *Glossar*, s. 29) İldeniz, Irak Selçukluları döneminde ön plana çıkmış bir atabeydir. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 119; Türkçe trc. s. 202; Cüzcanî, s. 102; Hamdullah Müstevfî, s. 85; Mirhand, s. 210; Ravendî, I, s. 224; Hüseyinî, s. 103-104; Bondarî, s. 202; Cüveynî, s. 271. Ayrıca bkz. Turan, "Mübarizeddin Ertokuş Vakfiyesi", s. 427.

¹⁶⁵ Berkyaruk döneminde bu isimde bir emirin adı geçmektedir. Hüseyinî, s. 61.

¹⁶⁶ İbn Bibî, neşr. III, s. 218.

¹⁶⁷ Sultan Sancar'ın Oğuzlar elinde esaretten kurtulmasına yardımcı olan dönemin emiri Müeyyed Ayaba. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 100; Türkçe trc. s. 182-183; Hamdullah Müstevfî, s. 78; Ravendî, I, s. 179; Bondarî, s. 254. Sonraki dönemlerde de kullanılmıştır. Bkz. Cüveynî, s. 162, 263; Azimî, s. 62; İbn Bibî, neşr. IV, s. 210.

¹⁶⁸ Tuğrul Bey döneminde Bağdad şihnesi. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 23; Türkçe trc. s. 101-102; Mirhand, s. 95) Alp Arslan döneminde de bu görevine devam etmiş olmalı. Bkz. İbnü'l Cevzî, s. 130.

¹⁶⁹ Melik Kutbeddin Aybeg-i Türk, Delhi sultanlığının kurucusu ve ilk hükümdarı. (Cüzcanî, s. 116) Eyyübîler dönemi Ahlat valisinin adı İzzeddin Aybeg idi. Aynı isimde bir de Memluk sultanı vardır. Bkz. Cüveynî, s. 372 ve not 763.

¹⁷⁰ Kaşgarlı'da tag [تاغ] kelimesi, bugünkü dağ anlamında izah edilir ve bugün de kullandığımız şu atasözü ile örneklenir: "Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur". (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 153) Sultan Berkyaruk döneminde Horasan emiri. (Cüveynî, s. 255) Dağ kelimesinin farklı yazımları için bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 83; Sümer, II, s. 610-611.

¹⁷¹ Kaşgarlı'da taş [تاش] sözcüğü bilinen anlamıyla geçmektedir. Kaşgarlı Mahmud, III, s. 152; Houtsma, *Glossar*, s. 29, 83. Berkyaruk döneminde bu isimde emirin adı geçer. Bondarî, s. 234. Ayrıca bkz. Sümer, II, s. 611.

¹⁷² Selçuklular Horasan'a indikleri zaman onların başında bulunan beylerden biri. Cüzcanî, s. 63.

[يارقتاش]¹⁷³ Rum-taş [vakfiyede رمتاش]¹⁷⁴ gibi. Bazen tek başına bir doğa olayı da şahıs adı olarak kullanılmıştır. Yağmur [Kaşgarlı'da يَغْمُر]¹⁷⁵, Deniz [kaynakta دنكيز]¹⁷⁶ gibi.

vi. Değerli Madenler: Türkçe, Arapça ya da Farsça olsun değerli madenler, genellikle başka Türkçe kelimelerle birleştirilerek yaygın olarak isimlendirmelerde kullanılmıştır. Altun-taş [التوننتاش]¹⁷⁷, Altun-han¹⁷⁸, Altun-tegin [kaynakta التونتكين]¹⁷⁹, Altun-aba [vakfiyede التون ابى] kaynakta ¹⁸⁰, Altuncan¹⁸¹ Hatun, Gümüş-tegin [Kaşgarlı'da كُمْشُتِكِين]¹⁸², Ak-Temür¹⁸³, Beg-Temür [kitabede بكتمر]¹⁸⁴, Temür-taş [sikkede تمرتاش]¹⁸⁵, Taş-temür [kaynakta طاشتيمور veya طاشتيمر]¹⁸⁶,

¹⁷³ Berkyaruk döneminde bu isimde bir emirin adı geçmektedir. (İbnu'l Esir, IX, s. 9) Suriye Selçuklu meliki Rıdvan'ın oğlu Sultanşah'ın aynı isimde bir atabeyi vardı. İbnu'l Esir, IX, s. 171; Azimî, s. 48; Houtsma, *Glossar*, s. 33; Sümer, II, s. 689.

¹⁷⁴ Bkz. Turan, "Celâleddin Karatay Vakfiyesi", s. 92.

¹⁷⁵ Kaşgarlı'da bugün bilinen anlamıyla açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 38; Houtsma, *Glossar*, s. 28, 108) İsmın Oğuzlar arasında yaygın olduğu anlaşılıyor. İbnu'l Esir, Gazneli Sultan Mahmud dönemi olayları aktarılrken Horasan'a inerek huzursuzluk çıkaran Oğuzların liderinin Yağmur isminde olduğu yazar. (İbnu'l Esir, VIII, s. 175) Sonraki dönemlerde, el-Baraziyye Türklerinin lideri olan Yağmur Han isimli birinden bahsedilir. Bkz. İbnu'l Esir, IX, s. 440.

¹⁷⁶ Unsî, s. 3, 21.

¹⁷⁷ Kaşgarlı'da bugün altın şeklinde kullanılan kelime, aynı anlamıyla Altun [الْتُون] şeklinde geçer. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 120; Houtsma, *Glossar*, s. 29) Altuntaş, Gazneli Mahmud'un memluklerinden olup Harezm'e vali olarak gönderilmiştir. Sonraki dönemlerde de bu ismi taşıyan kişiler olmuştur. Bkz. Hüseyinî, s. 59; Bondarî, s. 106; İbnu'l Adim, s. 156.

¹⁷⁸ Cüzcanî, s. 136; Cüveynî, s. 192; Nesevî, s. 11.

¹⁷⁹ Büyük Selçukluların Musul valisi Mevdud'un babası bu ismi taşımaktaydı. Bkz. İbnu'l Esir, IX, s. 102.

¹⁸⁰ I. Alâeddin Keykubad dönemi devlet adamlarından İbn Bibî, neşr. III, s. 308-310; Türkçe trc. s. 427-428; Turan, "Altun-aba Vakfiyesi", s. 223.

¹⁸¹ Sultan Tuğrul Bey'in eşlerinden biri. Bkz. İbnu'l Cevzî, s. 46, 50.

¹⁸² Kaşgarlı Mahmud, I, s. 413. Bugün gümüş şeklinde kullanılan kelime aynı anlamıyla Divan-ı Lugati't Türk'te geçmektedir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 370. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 29, 34, 98) Selçuklu sultanı Berkyaruk'un atabeyinin adı Gümüştegin idi. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 56; Türkçe trc. s. 139; Mirhand, s. 154; Ravendî, I, s. 137; Hüseyinî, s. 52; Bondarî, s. 85) Danişmendli Beyliği'nin kurucusu Danişmend Gazi'nin oğlu da bu ismi taşımaktaydı. İbnu'l Cevzî, s. 267.

¹⁸³ Kaşgarlı'da bugün demir şeklinde kullandığımız kelime, aynı anlamıyla Temür [تَمُر] şeklinde geçmektedir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 361; Houtsma, *Glossar*, s. 29) Aktemür'un, Melikşah'ın gulamlarından biri olup Mardin'e gönderildiği haber verilir. Bkz. Hamdullah Müstevfî, s. 45.

¹⁸⁴ Ravendî, I, s. 42; Konyalı, s. 675.

¹⁸⁵ İsmail Galib, *Meskûkât-ı Turkmaniye*, s. 25. Mardin Artuklu Beyliği'nin kurucusu İlgazi'nin oğlu ve Haleb hâkimi Hüsameddin Temürtaş. (İbnu'l Esir, IX, s. 217; Bondarî, s. 224; İbnu'l Adim, s. 205; Azimî, s. 48) Moğollar tarafından da kullanılmıştır. Aksarayî, nşr. s. 312-327, trc. s. 252.

¹⁸⁶ Aksarayî, nşr. s. 180 ve not 1, trc. s. 144.

Yakuti [kaynakta *ياقوتى*]¹⁸⁷, **Lu'lu** [kaynakta *لولو*]¹⁸⁸ **Gevher-taş**, [kaynakta *كهرتاش*]¹⁸⁹ **Gevher**¹⁹⁰ Hatun, **Zümrüd** Hatun [زمررد خاتون]¹⁹¹ gibi. Her ne kadar Selçuklu çağında tespit ettiğimiz bir örnek yoksa da Kaşgarlı Mahmud tek başına Gümüş [Kaşgarlı'da *كُشْش*] kelimesinin de bir kadın ismi olarak kullanıldığını belirtmektedir¹⁹².

vii. *Fiiller*: Türkçe fiillerden türetilen isimler de Selçuklu çağında yaygın olarak kullanılmıştır. **Art-uk**, **Tut-uş**, **Eks-ük**, **Boz-an** [بوزان]¹⁹³, **Kork-ud** [kaynakta *كُفُفُ*]¹⁹⁴, **İnan-ç** [Kaşgarlı'da *اننج*]¹⁹⁵, **Sanc-ar** [سنجر]¹⁹⁶, Muhammed **Tap-ar**,

¹⁸⁷ Yakut, pembe veya kırmızı renkte değerli bir süs taşı anlamında Arapça bir kelimedir. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük* (Erişim: 26. 02. 2017) Çağrı Bey'in oğullarından birini adı Yakuti idi. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 20; Türkçe trc. s. 95; Ravendî, I, s. 103; Bondarî, s. 13; İbnu'l Cevzî, s. 36) Aynı isimde Artuk Bey'in bir torunu vardı. Berkyaruk'un dayısı da İsmail b. Emir Muhammed Yakuti adıyla anılmaktaydı. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 49; Türkçe trc. s. 131; Hamdullah Müstevfî, s. 52; Mirhand, s. 155; İbnu'l Esir, VIII, s. 489) Türkiye Selçuklu döneminde de şahıs adı olarak kullanılmaya devam etmiştir. İbn Bibî, neşr. IV, s. 299; Türkçe trc. s. 476, 593; Aksarayî, nşr. s. 307, trc. s. 248.

¹⁸⁸ İbnu'l Adim, s. 153.

¹⁸⁹ Gevher, Farsça bir kelime olup bugünkü cevher anlamında kullanılmıştır. Gühertaş şeklinde de telaffuz edilmiştir. Türkiye Selçuklu çağında bir devlet adamı. İbn Bibî, neşr. IV, s. 299; Türkçe trc. s. 593.

¹⁹⁰ Sultan Alp Arslan'ın bu isimde bir kız kardeşi, Melikşah'ın da bu isimde bir kızı olduğu kaynaklarda ifade edilir. (İbnu'l Cevzî, s. 136, 199; Hüseyinî, s. 40) Irak Selçuklu sultanı Mesud'un kız kardeşlerinden biri de (bazı kaynaklara göre kızı) bu adı taşıymaktaydı. Bkz. Hamdullah Müstevfî, s. 82. Krş. Ravendî, I, s. 218.

¹⁹¹ Zümrüd, cam parlaklığında, yeşil renkte, saydam, değerli bir süs taşı. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük* (Erişim: 26. 02. 2017) Dimaşk emiri Şemsü'l Mülk'ün annesi bu isimde idi. İbnu'l Adim, s. 223; Azimî, s. 77.

¹⁹² Kaşgarlı Mahmud, I, s. 371.

¹⁹³ Kaşgarlı'da Boz [بوز] kelimesinin iki anlamı vardır. İsim olarak beyazla kırmızı arasında bir renk, fiil olarak bozmak (yıkamak) fiili. (Kaşgarlı Mahmud, II, s. 8, III, s. 122) Bozan adı, bu anlamlardan her ikisi için de yapılmış olabilir. Houtsma bozmak fiili üzerinde durur. (Houtsma, *Glossar*, s. 30) Melikşah dönemi Urfa emiri bu ismi taşıymaktaydı. Bondarî, s. 69; İbnu'l Adim, s. 101; Azimî, s. 32. Ayrıca bkz. Sümer, II, s. 625.

¹⁹⁴ Kaşgarlı'da korkmak sözcüğü bugün bilinen anlamıyla açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 421-422) Korkud adı da korkusuz heybetli anlamına gelmektedir. Bkz. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük* (Erişim: 26. 02. 2017) Başta Göktürkler zamanında yaşadığı kabul edilen Dede Korkud [Korkud Ata] olmak üzere eski dönemlerden beri Türkler arasında yaşayan bir isimdir. Büyük Selçuklu sultanı Sancar'ı esir eden Oğuz beylerinden birinin adı Korkud idi. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 101s. 182; Cüzcanî, s. 96; Ravendî, I, s. 179) Osmanlı'nın kuruluş döneminde Kayı boyuna öncülük eden bir Oğuz beyi de bu isimle anılmaktadır.

¹⁹⁵ İnanç kelimesi, Türkler arasında Arapçadaki Emin (güvenilir kimse) isminin karşılığı olarak erkek adı olarak kullanılmıştır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 133. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 30; Sümer, II, s. 639) Selçuk Bey'in dört oğlundan biri olan Musa Yabgu'nun bir diğer isminin de İnanç olduğu bilinmektedir. (Mirhand, s. 8, 47) Alp Arslan döneminde bir emir bu ismi taşıymaktaydı. (İbnu'l Cevzî, s. 128; İbnu'l Adim, s. 32) Irak Selçukluları devrinde ön plana çıkmış bir atabeg de

[Kaşgarlı'da تَبْرٌ]¹⁹⁷ **Sev-inç** [kaynakta سَفْنَجٌ]¹⁹⁸ gibi. Fiillerin, önüne Türkçe bir kelime almak suretiyle sonda bir fiil zamanı (hikâye ve rivayet geçmiş zaman kipleriyle) birleşerek şahıs adı oluşturduğu da vâkidir. **Beg-toğdı**¹⁹⁹, **Gün-toğdı** [کندغدی]²⁰⁰, **Mengi-birti** [kitabede منکی برتی]²⁰¹, **Kutal-muş** [kaynakta قتلمش]²⁰², **Kaytarmış**, [قبترمش]²⁰³, **Çöker-miş** [kaynakta جکرمش]²⁰⁴, **İler-miş** [ایلرمش]²⁰⁵, **İl-almış**, **Arslan-**

- bu isimle anılmaktadır. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 162; Türkçe trc. s. 244; Ravendî, II, s. 249, 273; Hüseyîni, s. 90) Kırgızların elçilerini bu isimle anmaları ilginçtir. Taşağul, *Eski Türk Boyları*, s. 80-81. Türkiye Selçuklu çağı vakfiyelerinde de isim geçer. Bkz. Turan, "Mübarizeddin Ertokuş Vakfiyesi", s. 427.
- ¹⁹⁶ Sancar kelimesi, Selçuklu tarih anlatısında genellikle Sencer şeklinde telaffuz edilse de bu kullanıma uygun bir kelime kökü Kaşgarlı'da geçmemektedir. Doğrusu Sancar olmalıdır ki Kaşgarlı'da Sançdı [سَنجْدی] fiili "dikmek, saplamak, yenmek" anlamında açıklanır. Bu çerçevede Sancar (bayrak) diken veya (düşmanı) yenen anlamında anlaşılabilir. Sancar kelimesinin de bu kökten türediği düşünülür. Bu konuda bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 30; Osman Turan, *Tarihi Akışı İçerisinde Din ve Medeniyet*, 1998, s. 152.
- ¹⁹⁷ Kaşgarlı'da Tapar kelimesi, Kıpçak hanlarından İnal Öz'ün oğullarından birisi olarak açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 361) İsim buna nispetle verilmiş olabilir. Bunun dışında Kaşgarlı'da fiil olarak tapmak [تَبْدی] sözcüğü "tapmak, hizmet etmek, bulmak" gibi anlamlarla açıklanır. Bkz. (Kaşgarlı Mahmud, II, s. 3) Melikşah'ın oğlu Büyük Selçuklu Devleti'nin beşinci sultanı.
- ¹⁹⁸ Kaşgarlı'da bugün bilinen anlamıyla açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 373-374) Dönemin kaynaklarında isim سونج şeklinde kaydedilmiştir. İbnu'l Esir'in kaydına göre Sökmen ve İlgazi kardeşlerin bu isimde bir amcazadeleri vardı. (İbnu'l Esir, IX, s. 19) Sonraki dönemlerde de bu ismi kullanan beyler olmuştur. Azimî, s. 66; Bondarî, s. 262; Unsî, s. 2, 20.
- ¹⁹⁹ Gazneli Sultan Mesud'un komutanlarından birisi. (Bkz. Cüzcanî, 68; Mirhand, s. 42-43; Hüseyîni, s. 3) İbnu'l Esir'de İl-toğdu olarak geçer. Krş. İbnu'l Esir, VIII, s. 239.
- ²⁰⁰ Sultan Sancar'ın emirlerinden biridir. (İbnu'l Esir, IX, s. 57; Bondarî, s. 192) Bu isim Kutadgu Bilig'de de geçmektedir. Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Çev. R. Rahmeti Arat), c. II, Ankara 1959, s. 39-43. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 35.
- ²⁰¹ Mengübirti veya Tağribirti (Tanrıverdi) Türkler arasında yaygın isimlerden biridir. (Houtsma, *Glossar*, s. 35) *Nucüm'uz Zahire* adlı eserin Türk kökenli müellifi İbn Tağribirdi ile Harezmsahlrın son sultanı Celâleddin Mengübirti bu örneklerdendir. Bkz. Cüzcanî, s. 130; Hüseyîni, s. 138. Konya Alâeddin Câmii minberinde isim kayıtlıdır. Bkz. Konyalı, s. 311.
- ²⁰² Arslan Yabgu'nun oğlu, Türkiye Selçuklularının kurucusu Süleymanşah'ın babası olan Kutalmış, Alp Arslan'ın saltanatına isyan için giriştiği savaşta mağlup olup öldürülmüştür. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 27; Türkçe trc. s. 106; İbnu'l Esir, VIII, s. 367; Hamdullah Müstevfi, s. 30-31; Mirhand, s. 68; Ravendî, II, s. 417; Hüseyîni, s. 21-22; Bondarî, s. 27; İbnu'l Adim, s. 20; Azimî, s. 10, 14) Kaşgarlı Mahmud'da kutaldı [قُتْلْدی] fiili, "saadet buldu" şeklinde açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, II, s. 121) Buna göre Kutalmış da saadetli olan şekilde anlaşılabilir. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 31. Kelime Kut-almış (Kut'a sahip olan, devletli) anlamında da düşünülebilir. Bununla birlikte yazım sebebiyle Kutlumış, Katılmış, Katlamış şeklinde de telaffuz edilmiştir. Unsî Kutalmış'ın adını Kutluğ [قوتلوغ] şeklinde kaydetmiştir. Krş. Unsî, s. 3, 21-22.
- ²⁰³ Kaytarmak döndürmek geriye getirmek anlamında kullanılır. Buna göre Kaytarmış döndürmüş anlamını karşılar. Sultan Sancar'ın emirlerinden biri olup ona isyan etmiştir. Bkz. Sümer, II, s. 648-649.
- ²⁰⁴ Kaşgarlı'da bugün kullanılan çökdü [چُکْدی] fiili yer alır. (Kaşgarlı Mahmud, II, s. 21; Houtsma, *Glossar*, s. 31) Selçukluların Musul meliki. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 128; Mirhand, s. 121; Ravendî, I, s. 127; İbnu'l Esir, IX, s. 4-5; Azimî, s. 40) Dönemin kaynaklarını Türkçeye tercüme

doğmuş [kaynakta [آرسلاند غممش]²⁰⁶, **Ay-togmuş** [ایتغمش]²⁰⁷, **İl-tutmuş** [ایلتتمش]²⁰⁸ gibi. Selçuklu çağında kaleme alınmış olan Kutadgu Bilig’deki öne çıkan **Kün-toğdı**, **Ay-toldı**, **Odgur-mış** ve **Öğdül-mış** gibi şahıs adları –adalet, devlet, akıl ve kanaat gibi sembolik kavramlara tekabül etse de- bu ekin o dönemde ad koyma geleneğindeki yaygınlığını göstermesi bakımından dikkate değerdir²⁰⁹. -mış eki’nin, nadiren de olsa isimlerin önüne gelerek şahıs adı türetildiği olmuştur. **Oğul-mış** [اغلمش]²¹⁰ gibi.

viii. *Sıfat ve Tamlamalar*: Eski Türkçede kullanılan sıfatlar da şahıs adı yapımında kullanılan temel malzemelerden biri olmuştur. Sıfatlar bazen tek başına (**Ayaz** [kaynakta آياز]²¹¹ gibi), fakat çoğunlukla unvanlarla birleştirilerek şahıs adı yapılmaktaydı. **Bilge**-beg [kaynakta بلگابک]²¹², **Bilge**-tegin [بلکا تکین]²¹³ gibi. Bazen Arapça sıfatlar da Türkçe unvan veya isimlerle birleşip şahıs adı yapılmıştır. **Has**-beg [kaynakta خاص بک]²¹⁴ **Has**-han²¹⁵, **Has**-Tuğrul²¹⁶, **Has**-oğuz

eden çağdaş yazarlar tarafından Çökürmüş, Çekirmiş ya da Çöğermiş gibi farklı telaffuzlar tercih edilmiştir.

²⁰⁵ Irak Selçuklu sultanı Tuğrul zamanında bir emir. Bondarî, s. 151.

²⁰⁶ Türkiye Selçuklu Devleti’nin kargaşa döneminde ön plana çıkmış bir atabey. Bkz. Aksarayî, nşr. s. 40, trc. s. 31; İbn Bibî, neşr. IV, s. 240. Tokat’ta 1182 tarihli bir kümbet kitabesinde isim ارسلان غممش şeklinde. Krş. Gündoğdu, vd. s. 423.

²⁰⁷ Azerbaycan meliki Muhammed b. İldeniz’in gulamlarından biri. Cüzcanî, s. 107; Ravendî, II, s. 371. Ayrıca bkz. Houtsma, Glossar, s. 34.

²⁰⁸ Delhi sultanlığının kurucusu İltutmuş. Bkz. Cüveynî, s. 290; Cüzcanî, s. 5-6.

²⁰⁹ Bkz. Yusuf Hac Hacib, II, s. 80-119, 94-106, 234-282 vd.

²¹⁰ Sümer, II, s. 657. Bununla birlikte kelime, “oğlamış” şeklinde de okunabileceği için isimde fiil anlamıyla da kullanılmış olabilir.

²¹¹ Kaşgarlı’da Ayas [آياس] şeklinde geçen kelime açık gök şeklinde izah edilir ve kölelere yüzlerinin parlaklığı sebebiyle bu ismin verildiği kaydedilir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 123; Houtsma, Glossar, s. 28) Sultan Alp Arslan’ın bu isimde bir oğlu olduğu bilinir. (Hüseynî, s. 38; Bondarî, s. 48; İbnu’l Cevzî, s. 149) Berkyaruk döneminde de Selçuklu hizmetinde görev yapmış olan bu isimde bir atabey vardır. (Reşidüddin Fazlullah, 5/II, s. 149; Türkçe trc. s. 230; Hamdullah Müstevfi, s. 61; Mirhand, s. 166; Ravendî, I, s. 149-150; Azimî, s. 41) Kelime şahıs ismi olarak Türkiye Selçukluları döneminde de yaygındır ve Konya’daki bir kitabede zikredilir. İbn Bibî, neşr. III, s. 51, IV, 19; Türkçe trc. s. 92, 313, 502-503; Konyalı, s. 298. Ayrıca bkz. Sümer, II, s. 617.

²¹² Kaşgarlı’da bilge [بلک] kelimesi “bilgin, alim, akıllı” şeklinde açıklanır ve aynı maddede bilge beg [بلکا بک] adının da “bilgili, zeki bey” anlamına geldiğinin altı çizilmiştir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 428) Bilge sıfatı, Göktürk çağında da isimlerde (Bilge Kağan) kullanılmıştır. (Taşağıl, *Eski Türk Boyları*, s. 52-67) Selçuklu döneminde Bilge Beg Sermez isminde Melikşah’a yakın isimlerden bir emir 1100 yılında Bâtıniler tarafından öldürülmüştür. İbnu’l Esir, IX, s. 30; Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 59; Türkçe trc. s. 141; Mirhand, s. 157; Ravendî, I, s. 138-139. Sümer, II, s. 623.

²¹³ Erken dönem Selçuklu devleti büyüklerinden. Cüveynî, s. 255. Ayrıca bkz. Sümer, II, 544.

²¹⁴ Irak Selçuklu sultanı Mesud’un haciblerinden biri. İbnu’l Esir, IX, s. 343; Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 120; Türkçe trc. s. 203; Mirhand, s. 212-213; Ravendî, I, s. 215; Hüseynî, s. 79; Bondarî, s. 176.

²¹⁵ Celâleddin Harezmsah’ın komutanlarından biri. Cüveynî, s. 352.

²¹⁶ Sultan Alâeddin Keykubad’ın yakın adamlarından biri. Bkz. İbn Bibî, Türkçe trc. s. 432.

[kaynakta اغز]217 **Rum-eri** [kaynakta اري روم]218 gibi. Bazen iki Türkçe kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan bir tamlama da kişi adı olabilmıştır. **Berk-yaruk** [sikkede بركياروق]219 **Yağı-basan** [sikkede ياغي بسان]220, **Anası-oğlu** [kaynakta انا صغلي]221, **Kız-oğlu** [اغلي كز]222, **Oğul-bey** [kaynakta اعلبك]223 gibi.

ix. Savaş Literatürü: Selçuklu çağı savaşla ilgili kelimeler de isimler üzerinde bariz bir etki bırakmıştır. Gerek savaş malzemeleri, gerekse askeri unvanlar şahıs adı yapımında yaygın olarak kullanılmıştır. **Çavuş-beg** [جوشبك]224, **Sü-Tegin** [تكين سؤ]225, **Sü-taş** [kitabede سؤ تاش]226, **Sökmen** [Kaşgarlı'da سؤمن ; sikkede سؤمن ; bazı kaynaklarda سؤمن]227, **Afşin** [افشين]228, **Beçkem** [Kaşgarlıda بؤكم]229 **Er-Tokuş**

217 Şemseddin Has Oğuz II. İzzeddin Keykavus dönemi devlet adamlarındandır. İbn Bibî, neşr. IV, s. 240; Türkçe trc. s. 517-519.

218 Hatiroğlu Şerafeddin isyanı sırasında adı geçen bir devlet adamı. İbn Bibî, neşr. IV, s. 311; Türkçe trc. s. 609.

219 Kaşgarlı'da berk [برك] sözcüğü sert, sağlam şeklinde izah edilir. Yaruk [ياروق] ise aydınlık anlamına gelmektedir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 349, III, 15) Ahmed Tevhid, s. 62-63; Houtsma, *Glossar*, s. 33.

220 Kaşgarlı'da yağı [ياغي] kelimesi düşman şeklinde açıklanır. Müellif basmak [بئسؤ] kelimesini de bilinen anlamıyla zikreder. (Kaşgarlı Mahmud, II, 10, III, s. 24. Ayrıca bkz. Houtsma, *Glossar*, s. 29, 35) Buna göre isim, düşmana baskın yapan şekilde anlaşılır. (Aksarayî, nşr. s. 29 ve not 3, trc. s. 23; Bondarî, s. 190 ve not 1; İbnu'l Adim, s. 58) Melikşah dönemi Antakya valisi bu ismi taşımaktaydı. (Azimî, s. 32) Ayrıca, Selahaddin Yağıbasanî, Zengi döneminde adı geçen emirlerden biridir. (Bondarî, s. 190) Danişmend Beyliği bölündükten sonra Sivas kolunu eline geçiren melikin adı da Nizameddin Yağıbasan idi. (Ahmed Tevhid, s. 88-89) Konya ve Tokat'taki kitabelerde de kelime zikredilir. (Konyalı, s. 448; Gündoğdu, vd. s. 202) Kelime bazı kaynaklarda Yağısiyan [ياغي سيان] şeklinde de yazılmıştır.

221 Gazneli Sultan Mesud'un 1029 yılındaki saldırıları sebebiyle Rey bölgesine göçmek zorundan kalan Irak Oğuzlarının başındaki liderlerden biridir. (İbnu'l Esir, VIII, s. 176; Ravendî, II, s. 334) Muhtemelen aynı kişi, 1043 yılında Mezopotamya'yı istila eden Oğuzların başında bölgeye gelmiştir. Azimî, s. 3. Ayrıca Sümer, II, s. 612.

222 Sultan Sancar'ın haciblerinden biri. Ayrıca Mirâtü'z Zaman adlı eserin müellifi İbnu'l Cevzî'nin Türk asıllı babası da Hüsameddin Kızıoğlu ismini taşımaktaydı. İbnu'l Cevzî, s. 11; Sümer, II, s. 637.

223 Türkiye Selçuklu döneminde Emir-i Ahur. İbn Bibî, neşr. III, 193-194, trc. s. 232. İsim Konya'da bir vakfiyede de zikredilir. Konyalı, s. 222.

224 Kaşgarlı'da Çafuş [چافوش] kelimesi, "savaşta safları düzelteren, savaş olmadığı zaman da askeri zulüm etmeye bırakmayan kimse" şeklinde açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 368. Geniş bilgi için bkz. O. Fuad Köprülü, "Çavuş", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 236-238) Çavuş Beg, Irak Selçuklu sultanı Mesud'un atabeyi idi. (Hüseynî, s. 68; Bondarî, s. 126; Azimî, s. 62) Bazı kaynaklarda Cüyüş Beg [جويوشبك] olarak da geçmektedir. Krş. İbnu'l Adim, s. 188. Ayrıca bkz. Sümer, II, s. 627.

225 Kaşgarlı'da Sü [سؤ] sözcüğü asker şeklinde açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 208) Emir Sütegin Alp Arslan ve Melikşah dönemi emirlerinden biridir. Hüseynî, s. 21, 38-39.

226 Sü yani ordu ve taş kelimelerinin birleşmesinden elde edilmiş bir ad. Konya'daki Kürtler Köyü mescidinin kitabesinde Bedreddin Sütaş adı geçmektedir. Bkz. Konyalı, s. 190.

227 Kaşgarlı'da, sökmek kelimesi, "Yiğitlere verilen bir sandır. Savaşta sırayı söken (yani düşmanın saflarını yarıp geçen) kişi, demektir" şeklinde açıklanır. Ayrıca sökmek fiili de bugün kullanılan anlamıyla verilir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 444) Artuk Bey'in oğlu Sökmen Hısn Keyfa Artuklu

[vakfiyede ارتقىش]²³⁰, **Kılıç**²³¹ Arslan, Beg-**çeri** [بجری]²³² **Yağı**-basan, **Keş**-lü gibi. Bunun dışında, sultanların hâkimiyet sembollerinin de şahıs adı yapımında kullanıldıkları görülür. Eski Türklerde sultanların başına taktıkları sorguç anlamını karşılayan tuğ²³³ kelimesi şahıs adı yapımında kullanılmıştır. **Tuğ**-tegin [kaynakta طغتكين]²³⁴, **Ol-tuğ** [kaynakta اولتوغ]²³⁵ gibi.

x. *Diğerleri*: Yukarıda sayılanlar dışında Kaşgarlı Mahmud tarafından erkek adı olarak kaydedilen kelimeler vardır. Abı [ابی], Atış [اتش], Badruk [بدرق], Beglen [بگلن], Bektur [بکتور], Boluç [بولچ], Bulgak [بلغاق], Burslan [بزرسلان], Erwüz [ارفور], Kalalduruk [قلالدورق], Kapan [قپان], Kafşut [قفشوت], Katmış [قتمیش], Kuluç [قلچ], Kutan [قطان], Otamış [اتمیش], Süngüş [سنگش], Tokış [توقش], Tutuk [توق], Utuş [اتش] bunlar arasındadır²³⁶. Tarihi metinlerde bu adları temsil eden örneklere rastlamadıysak da Kaşgarlı Mahmud tarafından doğrudan erkek adları olarak kaydedilmesi o dönemde halk arasında yaşayan şahıs adları olduklarını göstermektedir.

Selçuklu çağında aynı anlama gelen farklı dildeki sözcükler de isim olarak kullanılabilirdi. Mesela Türkçe İl [إبل] kelimesi ile Arapça Devlet [sikkede

Devleti'nin kurucusudur. (Hamdullah Müstevfi, s. 45; Hüseyî, s. 77; İbnu'l Adim, s. 104; Azimî, s. 38) Ayrıca Şah-ı Ermen Sökmen b. İbrahim de Irak Selçuklu sultanı Arslanşah döneminin nüfuzlu bir emiridir. Hüseyî, s. 111; İbnu'l Adim, s. 298. İsmail Galib, *Meskûkât-ı Turkmaniye*, s. 4. Ayrıca bkz. Sümer, II, s. 668.

²²⁸ Kaşgarlı'da bu kelime geçmez, fakat silah ve zırh anlamına geldiği söylenir. Bkz. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük* (Erişim: 26. 02. 2017) Kelimenin Uşrusana hâkimlerine verilen bir unvan olduğu da bilinmektedir. (Sümer, II, s. 603) Afşin Bey, Sultan Alp Arslan'ın önde gelen komutanlarından biridir. (Azimî, s. 22, 26; İbnu'l Cevzî, s. 166)

²²⁹ Kaşgarlı'da kelime, savaş günlerinde yiğitlerin takındığı ipekten ya da yaban sığırında yapılmış alamet olarak tanımlanır ve Oğuzların bu kelimeyi perçem [پرچم] şeklinde telaffuz ettiklerini belirtilir. Kaşgarlı Mahmud, I, 483) Abbasiler döneminde ön plana çıkmış bir Türk memlukü. (İbnu'l Esir, VII, s. 111) Oğuzlar arasında da bu isim kullanılmıştır. Sümer, II, 661.

²³⁰ Kaşgarlı'da Tokış [توقش] kelimesi savaş, cenk olarak açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 367) Mübarizeddin Ertokuş, Türkiye Selçuklu Devleti'nin önde gelen komutanlarından biridir. (İbn Bibî, neşr. III, s. 239; Türkçe trc. s. 267; Aksarayî, nşr. s. 32, trc. s. 24; Turan, "Mübarizeddin Ertokuş Vakfiyesi", s. 427-428) Aynı dönemde bu ismi taşıyan bir başka kişi Seyfuddevle Ertokuş, Malatya sübaşısı idi. İbn Bibî, neşr. IV, s. 210-211; Türkçe trc. s. 452.

²³¹ Kaşgarlı'da Kılıç [قچ] kelimesi bilinen anlamıyla açıklanır. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 359; Houtsma, *Glossar*, s. 29.

²³² Kaşgarlı'da Çerig [چرگ] kelimesi savaş saftı, savaşta sıra dizi şeklinde açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 388) Muhammed Tapar dönemi Selçuklu emirlerinden biridir. Sümer, II, s. 622.

²³³ Kaşgarlı'da tuğ [توغ], kelimesi hem hakanın yanında çalınan davul, hem de sancak olarak izah edilir. Aynı kelime su bendi ve tıkaç gibi anlamları da karşılamaktadır. Kaşgarlı Mahmud, III, s. 127. Ayrıca bkz. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük* (Erişim: 26. 02. 2017)

²³⁴ Sultan Alp Arslan'ın emirlerinden biri. (Hüseyî, s. 24) Selâhaddin Eyyübî'nin de bu isimde bir kardeşi vardı. İbnu'l Esir, X, s. 66.

²³⁵ Unsî, s. 3, 21

²³⁶ Kaşgarlı Mahmud, I, s. 60, 86, 96, 358, 368, 380, 415, 444, 451, 455, 460, 466, 467, 530 ; III, s. 365, 418.

دولت²³⁷ kelimesi aynı anlama geldiği halde ikisi de isim olarak kullanılmıştır. Ayrıca Selçuklu şahıs adları geleneğinde devlet hizmetinde görev yapan kişilerin yaptıkları görevlerle anılması da yaygın bir gelenektir. Ali **Çetri**²³⁸, Süleyman **Pervâne**²³⁹ Esireddin **Müneccim**²⁴⁰, Sabık **Ulakçı**²⁴¹, Devletşah **Müstevfi**²⁴², Kemaleddin Ferruh **Lala**²⁴³ gibi. Bazen kişinin icra ettiği memuriyetin sonuna Türkçe beg kelimesi eklenerek bir terkip oluşturuluyordu. **Ahur-Beg**²⁴⁴ gibi. Bazen de her iki isim de görevle alakalı olabiliyordu. **Alemdâr Bitikçi**²⁴⁵ gibi.

xi. *Kadın Adları*: Selçuklu tarihi ile ilgili günümüze ulaşan kaynaklarda, siyasi veya kültürel alanlarda ön plana çıkmış kadınlar aracılığıyla bu çağın kadın isimleri hakkında da sınırlı bilgiye sahip olabiliyoruz. Kadınlar için eski Türkçede genellikle Hatun [kaynakta خاتون Kaşgarlı'da قاتون]²⁴⁶ kelimesinin tanıtıcı bir unvan olarak kullanıldığı görülmektedir. Selçuki **Hatun** [kaynakta سلجوقی خاتون]²⁴⁷, Terken

²³⁷ Kutalmış'ın oğullarından biri bu adı taşımaktaydı. Azimî'nin tarihinde kelime دولات şeklinde kaydedilmiş, eserin mürtecimi bu kelimeyi Dolat olarak okumuştur. (Bkz. Azimî, Arapça metin kısmı s. 37, Türkçe tercüme kısmı s. 54) Kırım hanları arasında da bu ismi taşıyan bir hükümdar vardır. Muhammed Mubarek, s. 215) Bazen isim, Farsça unvanlarla (Devletşah [دولت شاه] gibi) birleştirilebilmekteydi. Aksarayî, nşr. s. 322, trc. s. 260.

²³⁸ Sultan Sancar'ın haciblerinden. (Bondarî, s. 204) Aynı zamanda Sultan Sancar'ın Herat valisi olup sultan Katvan Savaşı'nda mağlup olunca otorite boşluğundan istifade ile isyan etmiştir. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 90; Türkçe trc. s. 174.

²³⁹ Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğol istila döneminde önde gelen vezirlerinden. İbn Bibî, Türkçe trc. s. 599; Aksarayî, nşr. s. 41-49, trc. s. 33-50.

²⁴⁰ III. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi İnşa divanı görevlilerinden biri. Aksarayî, nşr. s. 91, trc. s. 69.

²⁴¹ Ulak posta görevlilerine verilen addır. Sabık Ulakçı, Türkiye Selçuklu veziri Sahib Şemseddin zamanında adı geçer. bkz. İbn Bibî, neşr. IV, s. 252; Türkçe trc. s. 525.

²⁴² Moğol istila dönemi devlet adamlarından. Aksarayî, nşr. s. 322, trc. s. 260.

²⁴³ İbn Bibî, neşr. III, s. 11; Türkçe trc. s. 50

²⁴⁴ Emir-i Ahur, Sultanın bineklerinin bakımından sorumlu görevlidir. Konya'da bir mesciddeki 1220 tarihli kitabede bu isim [اخر بك] geçmektedir. Konyalı, s. 329.

²⁴⁵ Kaşgarlı'da Bitik [بیتک] kelimesi, hem kitap hem de yazma, yazı (eylemi) olarak tanımlanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 384) İslâmiyet öncesi Türklerde üst düzey bir görevli. Alemdar ise bayrak taşıyan, sancaktar olarak bilinir. Alemdar Bitikçi, istila döneminde Moğol hizmetinde bulunmuş bir görevli. (Cüveynî, s. 466, 503) Aynı dönemde farklı kişilerin Bitikçi unvanıyla anıldıkları görülmektedir. Cüveynî, s. 100, 421, 482, 591. Ayrıca bkz. Houtsma, Glossar, s. 60.

²⁴⁶ Kaşgarlı'da hatun kelimesi, "Afrasyab'ın kızlarından olanların adıdır" şeklinde açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 410) Hatun kelimesi Dede Korkud kitabında da geçmektedir. Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s. 11, 12, 30, 87 vd. Ayrıca bkz. Houtsma, Glossar, s. 86.

²⁴⁷ Türkiye Selçuklu sultanı IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın kızı olup Moğol hanı Argun Han ile evlendirilmiştir. (İbn Bibî, neşr. IV, s. 310-313; Türkçe trc. s. 607-611). Selçuk isminin, Selçuklu ailesine mensup olduğu için mi yoksa doğrudan isim olarak mı verildiği konusu net değildir. Yalnız Selçuk kelimesinin sonundaki nisbet i'si ailesine mensuben bu ismi aldığı kanaati uyandırmaktadır.

Hatun [Kaşgarlı'da **تَرْكُنُ قَتْنُ**]²⁴⁸, Kutlug **Hatun** [kaynakta **قتلغ خاتون**]²⁴⁹, Arslan **Hatun** [أرسلان خاتون]²⁵⁰, Atsız **Hatun** [kitabede **اتسوز خاتون**]²⁵¹, İnanç **Hatun** [انتج خاتون]²⁵², Çiçek **Hatun** [kaynakta **ججك خاتون**]²⁵³ Melike **Hatun** [مليكه خاتون]²⁵⁴, Zübeyde **Hatun** [زبيده خاتون]²⁵⁵, Mahmelek²⁵⁶ **Hatun** [kaynakta **ماهملك خاتون**], Mah-peri **Hatun** [ماهيرى خاتون]²⁵⁷, Gevher Nesibe **Hatun**²⁵⁸ [گهر نسيبه خاتون], Berduliye **Hatun**²⁵⁹, Altuncan **Hatun** [التونجان خاتون] gibi. Erkekler için yaygın şekilde kullanılan Kutluğ [Kaşgarlı'da **قُتْلُغُ**]²⁶⁰, Arslan, Atsız ve İnanç gibi Türkçe kelimelerin kadınlar için de ad olarak kullanılması dikkat çekicidir. Erkek isimlendirmelerinde Melik olarak

²⁴⁸ Bazı kaynaklarda Türkan [تركان] (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s.49-50; Türkçe trc. s. 130-131) şeklinde geçen kelimeyle ilgili Kaşgarlı'da şu tanım yapılır: "Vilayet üzerine vali olan kimseye karşı Hakanların aytasıdır. "Kendisine itaat edilen" demektir. Hanlık makamında oturmayanlara bu söz söylenmez" (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 376, 441) Bu tanımlamadan, yaygın olarak bilinenin tersine, terken kelimesinin erkekler için de kullanılan bir unvan olduğu, kadınlar için kullanıldığında hatun kelimesinin bu ayrımı sağlamaya yardımcı olduğu anlaşılır. Melikşah'ın eşi olup Karahanlı sülalesinden olan Terken Hatun, bu unvanla Selçuklu tarihinde en çok bahsi geçen kadın olmuştur. (Mirhand, s. 126-128; Ravendî, I, s. 136-141; Hüseyinî, s. 51-52; İbnu'l Cevzî, s. 244; İbnu'l Adim, s. 87) İbnu'l Esir'de Celâliye Hatun olarak da adı geçer. (İbnu'l Esir, VIII, s. 482) Terken adı, Harezmsahlarda da kullanılmıştır. Cüveynî, s. 117.

²⁴⁹ Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'ın bu isimde bir eşi vardı. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 75-76; Türkçe trc. s. 161) Ravendî'de bu hatun Kutlug Han olarak kaydedilir. Krş. Ravendî, I, s. 159.

²⁵⁰ Kaynaklar, Çağrı Bey'in bu isimde bir kızı olduğunu ve 1056 yılında Abbasî halifesi ile evlendirildiğini belirtir. İbnu'l Esir, VIII, s. 327; Bondarî, s. 8; İbnu'l Cevzî, s. 14-15.

²⁵¹ Kayseri'de 1210 tarihli bir câmii kitabesinde bu isim geçer. Bkz. Konyalı, s. 448.

²⁵² Irak Selçuklularını döneminde politik ihtiraslarıyla ön plana çıkan bir kadın. Bkz. Ravendî, II, s. 311-312; Hüseyinî, s. 122-123. Sümer, II, s. 640.

²⁵³ Kaşgarlı'da Çeçek [چجك] kelimesi, bugün kullanılan çiçek şeklinde izah edilir. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 388; Houtsma, *Glossar*, s. 29, 71) Çiçek Hatun, Melikşah'ın Antakya valisi Yağsıyan'ın kızı olup 1096 yılında Tutuş'un oğlu Halep meliki Melik Rıdvan ile evlenmiştir. (Azimî, s. 36) Kelime kadın ismi olarak Dede Korkud kitabında da geçmektedir. Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s. 75.

²⁵⁴ Sultan Sancar'ın kızlarından biri olup Muhammed Tapar'ın oğlu Mahmud ile evlendirilmiştir. (Mirhand, s. 200) Bazı kaynaklara nazaran bu hatunun ismi Mahmelek idi. Bkz. *Aynı yer*, dipnot 476.

²⁵⁵ Berkyaruk'un annesi. Bkz. Ravendî, I, s. 131; Hüseyinî, s. 52; İbnu'l Esir, VIII, s. 484-485; Bondarî, s. 84.

²⁵⁶ Mahmelek, melek yüzlü anlamında Farsça Arapça karışımı bir kadın adıdır. Melikşah'ın bu isimde bir kızı ya da kız kardeşi olduğu kaynaklarda belirtilir. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 55; Türkçe trc. s. 138; Hamdullah Müstevfi, s. 51; Ravendî, I, s. 137; İbnu'l Cevzî, s. 279) Sultan Sancar'ın da bu isimde bir kızı olduğu ve Irak Selçuklularının ilk sultanı Mahmud ile evlendirildiği kaynaklarca belirtilir. Ravendî, I, s. 198.

²⁵⁷ Mahperi, Farsça Ay yüzlü anlamında bir isim. I. Alâeddin Keykubad'ın karısı olup Amasya-Tokat güzergâhında onun adına yaptırılmış bir kervansaray mevcuttur. Bkz. Gündoğdu, vld. s. 512.

²⁵⁸ Türkiye Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan'ın kızı.

²⁵⁹ II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Hıristiyan karısı. Bkz. İbn Bibi, Türkçe trc. 456.

²⁶⁰ Kaşgarlı'da kutluğ kelimesinin bir erkek adı olarak kullanıldığı açıkça belirtilir. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 464.

geçen Arapça kelime ise Selçuklu kadınları için Arapçaya uygun olarak Melike şeklinde kullanılmıştır. Erkek adlarında kullanılan doğa unsurlarının kadın adlandırılmalarında da (Çiçek) kullanıldığı görülmektedir. Kadın isimlerinin bazıları (Terken, Kutlug, Arslan, İnanç, Çiçek) sade Türkçe, bazıları (Melike) sade Arapça, bazıları ise (Gevher Nesibe, Mah-melek) Farsça-Arapça, bazıları ise (Altuncan) Türkçe-Farsça karışımı oluşturulmuş isimlerdir. Nadir görülmele birlikte bazı Selçuklu hatunlarının yaşadıkları coğrafya ile anıldıkları olmuştur. **Ebhaziye**²⁶¹ Hatun gibi. Bazen kadınlarla özdeşleşmiş iki unvan bir araya gelip bir isim olabiliyordu. **Melike Terken**²⁶² gibi. Bazen de Türkçe erkek isimleri Arapça dişi yapma ekiyle birleşerek kadınlara isim olmuştur. **Sökmeniye** Hatun [السكمانية الخاتون]²⁶³ gibi.

Son olarak, ad koyma geleneğinde kendini gösteren özelliklerden biri de - bugün olduğu gibi- baba ve anne isminin çocuklara verilerek onların hatıralarını yaşatma geleneğidir. Sultan Berkyaruk, babası Melikşah'ın adını oğluna verirken, annesi Zübeyde Hatun'un ismini de kızına vermiştir²⁶⁴. Bu gelenek, özellikle Türkiye Selçuklularının son döneminde yaygınlaşmıştır. Bazen dede ya da ata isimleri de çocuklara verilmek suretiyle onların adları yaşatılmıştır. Mesela Tacüddeve Tutuş, Selçukluların bilinen ilk atası Dukak'ın ismini oğluna vermiştir.

2. İslâmî Gelenek

Din, toplumlarda ad koyma geleneğinde belirleyici rol oynayan ana unsurlardan biridir. Selçuk Bey'in oğullarına İsrail (Arslan), Mikail, Musa ve Yusuf isimlerini vermesinden yola çıkan bazı araştırmacılar onun Müslüman olmadan önce Yahudiliğe intisap ettiğini öne sürmüştür. Zayıf bir ihtimal olmakla birlikte bu isimlerin hepsinin Yahudi literatürünün önde gelen isimleri olması düşündürücüdür. Selçuk Bey, Yahudi değilse de onun Yahudi olan Hazarlara komşu ve onlarla yakın ilişki içinde olması isim tercihlerinde belirleyici olmuş olabilir²⁶⁵. Ayrıca bu isimlerin hepsinin İslâmî literatürde de yer aldığını ve

²⁶¹ Bondarî, s. 212. Kelime, Abhazlı anlamına gelmektedir. Gürcü melikinın kızı olup Irak Selçuklu sultanı Süleyman ile evlenmiş, muhtemelen doğduğu yere nispetle bu ismi almıştır. Türkiye Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin de Gürcü melikesi Rossudan ile böyle bir evlilik yapmış ve bu eşi kaynaklarda Gürcü Hatun [كرجى خاتون] diye anılmıştır. Aksarayî, nşr. s. 36 ve not 8; Türkçe trc. s. 28.

²⁶² Harezmsah sultanı Sultanşah'ın bu isimde bir annesi vardı. Cüveynî, s. 264.

²⁶³ Sökmen kelimesi için bkz. Kaşgarlı Mahmud, I, s. 444. İmadeddin Zengi b. Aksunkur'un zevcesi Sökmeniye Hatun. Bondarî, s. 186.

²⁶⁴ Krş. Bondarî, s. 84, 162. Berkyaruk'un oğlu Melikşah da oğlunun ismini Bekyaruk koymuştur. Değişik örnekler için Bkz. Ravendî, II, ekler kısmındaki neseb şeceresi.

²⁶⁵ A. C. S. Peacock, *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu, (Yeni Bir Yorum)*, (Çev. Z. Rona), İstanbul 2016, s. 40-41.

dönemin hiçbir kaynağının Selçukluların Yahudiliği konusunda imada bulunmadığını göz önünde bulundurmak gerekir.

Selçuk Bey'in İslâmiyet'i kabul etmesiyle birlikte devlet ve toplum geleneğinde ad koyma alışkanlıklarının bariz bir biçimde değişime uğradığı görülmektedir. Her şeyden evvel, kuruluş dönemi sultan ya da hanedan üyeleri Türkçe isme sahip olsalar bile bu isimlerinin önüne İslâmî isimler almayı gelenek haline getirmişlerdir. Böylece hem İslâm dünyasının hamisi sıfatıyla meşruiyetini tescil etmekte, hem de dini boyutta anlam ifade eden yeni bir isim almaktaydılar. **Rüknü-d-din** [Dinin temel direği], **Necmü-d-din** [Dinin yıldızı], **Seyfü-d-din** [Dinin kılıcı] gibi. Bu çerçevede Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucu sultanı Tuğrul Bey, Rükneddin Ebu Talib Muhammed [sikkede ركن الدين ابو طالب]²⁶⁶, kardeşi Çağrı Bey Davud [kaynakta داود بك داود]²⁶⁷, Alp-arслан ise yine Muhammed²⁶⁸ ismini almıştır. Selçuklularda sonraki hanedan üyelerinin de Muhammed, Ahmed, İbrahim, Süleyman, Musa, Davud, Yusuf, Mahmud gibi Kur'an'da geçen isimlerle birlikte Osman²⁶⁹, Hasan²⁷⁰ gibi İslâm'ın önde gelen kişilerinin adlarını da tercih ettikleri görülmektedir. Selçuklu çağında İslâmî isimler arasında en çok tercih edilen Muhammed adı olmuştur. Selçuklular, özellikle Anadolu'da, Müslüman olduktan sonra Arapça kelimeleri Türkçe veya Farsça unvanlarla birleştirerek şahıs isimleri türetmişlerdir. Bu kelimelerden en yaygın olanları melik, sultan ve gazi sözcükleridir. Emir-**ğazi**²⁷¹, Alp-**ğazi**²⁷², Melik-**ğazi**²⁷³, İl-**ğazi**, **Melik-şah**, **Sultan-şah** gibi.

İslâmî gelenek, isimler dışında önemli bir egemenlik sembolü olan elkâbın kullanımında da belirleyici bir tesir göstermiştir. Özellikle sultanlar, hâkimiyetlerini perçinlemek adına İslâm dünyasının manevi lideri konumunda bulunan Abbasî halifelerinden lakablar almayı ihmal etmemişlerdir. Tuğrul Bey, Rüknü'd-dünya ve'd-din [kaynakta ركن الدنيا والدين]²⁷⁴, Alp Arslan, Adudü'd-devle

²⁶⁶ Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 28; Türkçe trc. s. 107; Mirhand, s. 20; Ravendî, I, s. 83; Hüseyinî, s. 3; İbnu'l Esir, VIII, s. 238; Ahmed Tevhid, s. 58-61.

²⁶⁷ İbnu'l Esir, VIII, s. 238; Hamdullah Müstevfi, s. 21; Cüzcanî, s. 71; Mirhand, s. 20; Ravendî, I, s. 92; İbnu'l Cevzî, s. 59; İbnu'l Adim, s. 16

²⁶⁸ Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 42; Türkçe trc. s. 123; Ravendî, I, s. 114; İbnu'l Adim, s. 70; Aksarayî, nşr. s. 15, trc. s. 11-13.

²⁶⁹ Çağrı Bey'in bu isimde bir oğlu olduğu tahmin edilir. Bkz. Ravendî, II, ekler kısmındaki neseb şeceresi.

²⁷⁰ Musa Yabgu'nun bu isimde bir oğlu vardı. Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s. 124.

²⁷¹ Danişmendli devletinin üçüncü hükümdarı olup Haçlı istilasına karşı Anadolu'nun savunmasında ön plana çıkmış bir beydir. Turan, *Selçuklular*, s. 126, 146, 159.

²⁷² Harezşah Alâeddin Muhammed zamanında Herat valisi. Cüveynî, s. 286.

²⁷³ İbn Bibî, neşr. III, s. 309.

²⁷⁴ Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 15; Türkçe trc. s. 87.

Ebu Şüca [kaynakta *عزدد الدولة ابو شجا*]²⁷⁵, Melikşah, Celâlî'd-devle ve'd-dîn Ebü'l-Feth [kaynakta *جلال الدولة و الدين ابو الفتح*]²⁷⁶ elkâbını almıştır. Saltanat makamına oturamayan hanedan üyelerinin, hatta hanedan üyesi olmayan Selçuklu komutanlarının dahi güç ve egemenlik sembolü olan bu elkâbı ihmal etmedikleri görülmektedir. Mesela Melikşah'ın kardeşi Tutuş Tacü'd-devle [kaynakta *تاج الدولة*]²⁷⁷, yine Melikşah döneminin Haleb komutanlarından Aksunkur Kasımü'd-devle [kaynakta *قسيم الدولة*]²⁷⁸, Musul hâkimi Kürboğa ise Kıvamü'd-devle [kaynakta *قوام الدولة*]²⁷⁹ lakabını kullanmışlardır.

2. İranî Gelenek

Selçuklularda şahıs adlarını etkileyen bir diğer unsur, İran kültür ve geleneği olmuştur. Büyük Selçukluların, Sasanî kültür ve medeniyetinin yoğun olduğu İran merkezli kurulmuş bir devlet olması, İran şehirlerinin çoğuna hâkim olması ve nihayet İran kökenli idare adamlarının devlet üst düzey kadrolarında etkin bir rol yüklenmesi, Türkiye Selçuklularının ise özellikle Moğol istilası sonrasında İran üzerinden yoğun bir göçe uğraması bu tesirin başlıca sebepleri arasında sayılabilir. Şahıs adlarını biçimlendiren Farsça sözcüklerin başında unvanlar gelmektedir. Özellikle hükümdar anlamını karşılayan şah kelimesi farklı dillere ait kelimelerle birleşerek yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Selçuk-**şah** [سلجوق شاه]²⁸⁰, Tuğrul-**şah** [kaynakta *طغرلشاه*]²⁸¹, Toğan-**şah**²⁸², Turan-**şah** [توران شاه]²⁸³, Arslan-**şah** [sikkede *ارسلان شاه*]²⁸⁴, Sencer-**şah** [sikkede *سنجر شاه*]²⁸⁵, Erdem-şah [kitabede

²⁷⁵ Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 30; Türkçe trc. s. 108, 123; Mirhand, s. 88.

²⁷⁶ Bkz. Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 42; Türkçe trc. s. 123.

²⁷⁷ İbnu'l Esir, VIII, s. 494; Hamdullah Müstevfi, s. 114; İbnu'l Cevzî, s. 206; İbnu'l Adim, s. 27; Aksarayî, nşr. s. 20-21, trc. s. 15.

²⁷⁸ Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 46; Türkçe trc. s. 128; Hamdullah Müstevfi, s. 44; Mirhand, s. 280; Ravendî, I, s. 127; İbnu'l Esir, IX, s. 236; Bondarî, s. 83; Azimî, s. 46.

²⁷⁹ İbnu'l Esir, IX, s. 4.

²⁸⁰ Muhammed Tapar'ın bu isimde bir oğlu vardı. Hamdullah Müstevfi, s. 85; Mirhand, s. 209; Ravendî, I, s. 221; Hüseyinî, s. 57

²⁸¹ Kirman Selçuklu sultanlarından biri olup 12 yıl saltanat sürmüştür. Mirhand, s. 264. II. Kılıç Arslan'ın da bu isimde bir oğlu vardı. İbn Bibî, neşr. III, s. 27; Türkçe trc. s. 50.

²⁸² Ravzatu's Safa'ya göre sultan Alp Arslan'ın bu isimde bir oğlu vardı ve onu Herat bölgesinin yönetimine atadı. Mirhand, s. 105.

²⁸³ Kirman Selçuklularının üçüncü sultanı. Hamdullah Müstevfi, s. 112; Mirhand, s. 263; İbnu'l Adim, s. 312.

²⁸⁴ Kirman Selçuklularının beşinci sultanı olup 42 yıl Kirman Selçuklu saltanatında kalmıştır. (Mirhand, s. 264) Türkiye Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan'ın oğullarından biri de bu ismi taşımaaktaydı (İbn Bibî, neşr. III, s. 11, trc. s. 50) Musul Atabegi İzzeddin Meş'ud oğlu Nureddin de Arslanşah ismini almıştı. İbnu'l Adim, s. 301; İsmail Galib, *Meskûkât-ı Turkmaniye*, s. 95.

²⁸⁵ İsmail Galib, *Meskûkât-ı Turkmaniye*, s. 130. Türkiye Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan 11 oğlundan birine Sencerşah adını vermişti. (Aksarayî, nşr. s. 29-30, trc. s. 22; İbn Bibî, neşr. III, s. 11; Türkçe trc. s. 50; Hamdullah Müstevfi, s. 116) Cezire Atabeylerinde biri de bu isimde idi.

اردمشاه]²⁸⁶, Argun-şah [kaynakta ارغونشاه]²⁸⁷ gibi. Şah kelimesi bazen bir Arapça isim ya da unvanla bir araya getirilmekte (Melik-şah, Sultan-şah [kaynakta سلطان شاه]²⁸⁸, Süleyman-şah [sikkede سلیمانشاه]²⁸⁹ gibi), bazen de Farsça bir isim veya kelimeyle (Behram-şah [sikkede بهرام شاه]²⁹⁰, Cihan-şah [sikkede جهان شاه]²⁹¹ gibi) birleşerek kişi adı olarak kullanılmıştır. Bazen de bir bölge adıyla birleşerek oraya hâkim olan hükümdar için bir unvan haline gelebiliyordu. Harezmi-şah [kaynakta خوارزمشاه] Atsız²⁹², Ermen-şah (veya Şah-ı Ermen) [kaynakta شاه ارمن] Sökmen b. İbrahim²⁹³, Kirman-şah [kaynakta کرمان شاه]²⁹⁴ Kavurd [kaynakta قاورد]²⁹⁵ b. Çağrı Beg gibi. Türkiye Selçuklularında Bizans'a komşu olma sebebiyle Roma kökenli unvanların da bu kelimeyle birleştirilerek şahıs ismi yapıldığı vakidir. Kayser-şah [sikkede قیصر شاه]²⁹⁶ gibi. Bazen bu kelime anlamı pekiştirmek için aynı isimde iki kez kullanılmıştır. Şehin-şah [kaynakta شاهنشاه]²⁹⁷ gibi.

²⁸⁶ Kaşgarlı'da erdem [اردم] kelimesi edeb, terbiye olarak açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 107) Erdemşah adı Konya'da aynı isimle kurulmuş bir kitabede geçer. Bkz. Konyalı, s. 354.

²⁸⁷ II. Kılıç Arslan'ın oğullarından biri bu isimle anılmıştır. İbn Bibî, neşr. III, s. 11; Türkçe trc. s. 50

²⁸⁸ Kirman meliki Kavurd'dan sonra onun yerine geçen oğullarından biridir. (Hamdullah Müstevfi, s. 112; Mirhand, s. 263) Ayrıca Harezmişahların sultan İldeniz'in ve Türkiye Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan'ın oğullarından biri de bu isimde idi. Bkz. Cüzcanî, 122; İbn Bibî, neşr. III, s. 11; Türkçe trc. s. 50)

²⁸⁹ Kutalmış'ın oğlu ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleymanşah ile II. Kılıç Arslan'ın oğullarından Rükneddin Süleymanşah bu isimle anılmıştır. (İsmail Galib, *Meskûkât-ı Selçukiyye*, s. 17; Ahmed Tevhid, s. 119, 127) Ayrıca M. Tapar'ın da bu isimde bir oğlu olduğu bilinir. Hüseyinî, s. 79.

²⁹⁰ Ahmed Tevhid, s. 77-80. Gazneli Mahmud'un oğullarından biri bu ismi taşıyordu. (Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 80; Türkçe trc. s. 164; Mirhand, s. 179-180; Ravendî, I, s. 164) Sultan Sancar devrinde de Gazneli Devleti'nin başında bu isimde bir sultan vardı. (Cüveynî, s. 256) Mengücek Beyliği'nin beyi de Fahrreddin Behramşah adını taşımakta olup dönemin Türkiye Selçuklu sultanı Rükneddin Süleymanşah ile Gürcistan seferine iştirak etmiş, bu seferde Gürcülere esir düşmüştür. İbn Bibî, neşr. IV, s. 230, trc. s. 101-104.

²⁹¹ Mengücek beyi Rükneddin Cihanşah bu ismi taşımaktaydı. (İbn Bibî, neşr. III, 385; Türkçe trc. s. 360, 364) Ayrıca Karakoyunlu hükümdarlarından biri de bu adı taşıyordu. Ahmed Tevhid, s. 460-464.

²⁹² Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 87; Türkçe trc. s. 172.

²⁹³ Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 174; Türkçe trc. s. 253; İbn Bibî, neşr. IV, s. 304-305.

²⁹⁴ Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 113; Hamdullah Müstevfi, s. 112.

²⁹⁵ Reşidüddin Fazlullah, II/5, s. 20, 44-45; Türkçe trc. s. 94. Kaşgarlı'da bu kelimeyle alakalı bugünkü Türkçedeki kullanılan kavurmak anlamı verilir. (Kaşgarlı Mahmud, II, s. 235) Houtsma ise kelimenin kurt anlamına geldiğini belirtir. (Krş. Houtsma, *Glossar*, s. 28) Melik Kara Arslan Kavurd, Çağrı Bey'in en büyük oğlu olup Kirman Selçuklularının kurucusudur. (Mirhand, s. 101 ve not 237; Ravendî, I, s. 123; İbnu'l Cevzî, s. 188-189; İbnu'l Adim, s. 20) Kavurd adı sonraki dönemler için yaygın değildir.

²⁹⁶ İsmail Galib, *Meskûkât-ı Selçukiyye*, s. 11. Grekçe [καίσαρ] kelimesi Roma ve Bizans imparatorlarına verilen bir unvandır. II. Kılıç Arslan'ın 11 oğlundan biri olup Malatya ve civarına egemen

Bazı Farsça sıfatların da isim yapımında kullanıldıkları görülmektedir. **Danişmend** [kaynakta دانشمند]²⁹⁸, **Pehlivan** [kaynakta پهلوان]²⁹⁹, **Zeyrek** [kaynakta زبرک]³⁰⁰, **Siyavuş** [Kaşgarlı'da سیاوش]³⁰¹, **Ferruh** [kitabede فرخ]³⁰² gibi.

Türkiye Selçuklularında Moğol baskısı sebebiyle Anadolu'ya yapılan yoğun göçlerle İrani tesirin daha da pekiştiği söylenebilir. İlk dönem Türkiye Selçuklu sultan isimlerinde kullanılan Farsça kelimelerin azlığına rağmen (Sadece Süleyman-şah, Şehin-şah, Melik-şah gibi sınırlı örnekler) Moğol baskısının hissedilmeye başlandığı 13. yüzyıl itibariyle bu etkinin daha baskın olduğu, Rüstem, Hüsrev, Hurşid, Feridun gibi bazı İrani destan kahraman adlarının yaygın şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu tarihten sonraki hükümdar adları arasında Keyhüsrev [sikkede کیکسرو]³⁰³, Keykavus [sikkede کیکلوس]³⁰⁴ ve Keykubad [sikkede کیکباد]³⁰⁵ Keyferidun [kaynakta کيفريدون]³⁰⁶, Feramurz [kitabede فرامرز]³⁰⁷ gibi

olmuştur. İbn Bibî, neşr. III, s. 11; Türkçe trc. s. 50. Kayser adı Konya Kalesinde bir kitabede de geçmektedir. Bkz. Konyalı, s. 154.

²⁹⁷ Farsça bir kelime olup şahların şahı anlamına gelmektedir. Muhtemelen başlangıçta bir unvan iken sonradan şahıs adı haline gelmiştir. İbn Bibî Selçuknâmesi'nde bu isimde birinin adı geçmektedir. (İbn Bibî, neşr. IV, s. 296; Türkçe trc. 588) Aynı mantıkla Arapça ve Türkçe kelimelerden de unvanlar türetilmiştir. Sultan-ı Selatin (Sultanların Sultanı) ve Han-ı Hanan (Hanların Hanı) gibi. Bkz. Ravendî, I, s. 170.

²⁹⁸ Farsça bilgili, ilim sahibi anlamında bir sıfattır. Alp Arslan dönemi emirlerden olup Danişmendli beyliğinin kurucusu Danişmend Bey. Aksarayî, nşr. s. 17, 27, trc. s. 20-22.

²⁹⁹ Farsça boylu, poslu, güçlü kimse anlamında bir sıfat. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük*, (Erişim: 26. 02. 2017) Irak Selçukluları çağında bir atabey. Aksarayî, nşr. s. 24, trc. s. 18.

³⁰⁰ Kelime Farsçada anlayışlı, akıllı zeki anlamını karşılamaktadır. Bkz. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük*, (Erişim: 26. 02. 2017) İbn Bibî Selçuknâmesi'nde Taceddin Zeyrek isminde bir emirin ismi geçmektedir. İbn Bibî, neşr. IV, s. 318; Türkçe trc. 624.

³⁰¹ Kaşgarlı'da kelime, Afrasyab'ın kızı Kaz'ın kocası olarak açıklanır. (Kaşgarlı Mahmud, III, s. 150) Kelimenin Farsçada yağız atlı anlamına geldiği belirtilmektedir. Bkz. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük*, (Erişim: 26. 02. 2017) Cimri olarak da bilinen sahte Selçuklu sultanı bu isimdeydi. Aynı dönemde farklı şahısların bu ismi taşıdıklarını biliyoruz. İbn Bibî, neşr. III, s. 394, IV, 314; Türkçe trc. 366. Kendi adına bastırıldığı para için bkz. Konyalı, s. 216-217.

³⁰² Ferruh adı uğurlu, kutlu anlamında Farsça bir sözcüktür. Bkz. www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük*, (Erişim: 26. 02. 2017) Konya'da bir cami kitabesinde zikredilir. Konyalı, s. 363.

³⁰³ Türkiye Selçuklu Devleti'nde bu ismi taşıyan (I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211), II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) ve III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1282) üç sultan vardır. Aksarayî, nşr. s. 29, 33, 87, trc. s. 22, 96; İsmail Galib, *Meskûkât-ı Selçukiyye*, s. 9, 19, 81-88; Ahmed Tevhid, s. 114-115, 184-233, 298-317.

³⁰⁴ Türkiye Selçuklu Devleti'nde bu ismi taşıyan (I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) ve II. İzzeddin Keykavus (1249-1260) iki sultan olmuştur. İsmail Galib, *Meskûkât-ı Selçukiyye*, s. 22, 58-60; Ahmed Tevhid, s. 139-143, 235-247, 270-277.

³⁰⁵ Türkiye Selçuklu Devleti'nde bu ismi taşıyan (I. Alâeddin Keykubad (1220-1237), II. Alâeddin Keykubad (1249-1254) ve III. Alâeddin Keykubad (1298-1302) üç sultan vardır. Aksarayî, nşr. s. 13, 36, 235, s. 194, 208; Cüveynî, s. 220; İsmail Galib, *Meskûkât-ı Selçukiyye*, s. 26-37; Ahmed Tevhid, s. 146-179, 343-348.

adlandırmaların artması bu durumu açıkça göstermektedir. Bu asırdan itibaren Selçuklu hanedan üyeleri arasında Türkçe adların neredeyse tamamen kaybolduğu, bu Farsça kelimelerin Arapça ön isimlerle birlikte yaygın şekilde kullanıldığını görmekteyiz³⁰⁸. Gıyaseddin Keyhüsrev, İzzeddin Keykavus ve Alâeddin Keykubad, Celâleddin Keyferidun, Alâeddin Feramurz gibi.

SONUÇ

Selçuklu devlet ve toplumunda ad koyma geleneği kendine özgü bir yapıdadır. Bu geleneğin, Selçukluların egemen olduğu yaklaşık üç asırlık süreç içerisinde farklı unsurlardan etkilendiği ve eski Türk geleneğinin bu konuda belirleyici bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Türkçe adlar seçilirken doğada gücü sembolize eden varlıklar, yırtıcı hayvan adları, savaş aleti isimleri, renkler ve adlaşmış unvanların başat unsurlar olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunun dışında İslâm dini, bu geleneği daha ciddi boyutta etkilemiştir. Ayrıca hâkim olunan coğrafyadaki baskın kültür, özellikle İran kültürünün tesiri, ad koyma kıstasları üzerinde bariz bir etkiye sahip olmuştur. Arapça ve Farsça isimlerin aynı zamanda birer meşruiyet aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Erken Selçuklu çağında şahıs adları ağırlıklı olarak Türkçe iken sonraki dönemlerde Arapça ve Farsçanın tesiri kendini göstermiştir. Selçuklu çağında şahıs adlarının genel olarak bu üç dilin terkihi ile yapıldığı söylenebilir. Bu çerçevede Selçuklular, Türkçe şahıs adlarını Arapça ve Farsça isim, unvan ya da elkâb ile takviye etmeyi gelenek haline getirmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Tevhid, *Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğu*, Mahmud Beg Matbaası, İstanbul 1321.
- Aksarayî, Kerimüddin Mahmud, *Musameratü'l Ahbar, (Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi)*, (tashih ve nşr. Osman Turan), TTK Yayınları, Ankara 1999; Türkçe trc. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- Akün, Ö. Faruk "Kaşgarlı Mahmud", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 9-15.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara 2013.

³⁰⁶ İbn Bibî, neşr. III, s. 97; Türkçe trc. s. 141.

³⁰⁷ Bkz. Gündoğdu, vd. s. 49.

³⁰⁸ Aslında çoğu Selçuklu sultan ve devlet adamının Türkçe bir adının bulunduğu, fakat bunların Arapça ya da Farsça isimlerinin daha yaygın kullanılması karşısında dönemin kaynakları içerisinde kullanımdan düştüğü söylenebilir. Mesela genellikle İranî kaynaklarda Afrasyab olarak bilinen Alper Tunga sadece Kaşgarlı'da bu Türkçe isimle anılmaktadır. (Kaşgarlı Mahmud, I, s. 41.) Aynı şekilde Celâleddin Harezşah'ın Mengübirtî ismi Nesevî hariç nerdeyse hiçbir kaynaktan görülmez. Kutalmış oğlu Süleymanşah da 14. yüzyıla ait bir Selçuknâmede Saltuk Alp [صالتق آلب] olarak geçmektedir. Bkz. Unsî, s. 3, 22.

- Eberhard, W., "Birkaç Eski Türk Unvanı Hakkında" *Belleten*, IX/35, (1945), s. 319-340.
- el-Azimî, *Azimî Tarihi*, (Selçuklu Dönemiyle İlgili Bölümler), (Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2006.
- el-Bondarî, Feth b. Ali b. Muhammed, *Zübdetü'n Nusre ve Nuhbetü'l Usre*, (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi), (Çev. Kıvameddin Burslan), TTK Yayınları, Ankara 1999.
- el-Cüzcanî, Minhac-ı Sirac, *Tabakat-Nasiri* (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezşahlar), (Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu), TTK Yayınları, Ankara 2015.
- el-Hüseynî, Sadruddin Ebu'l Hasan Ali İbn Nasır İbn Ali, *Ahbarü'd Devleti's-Selçukiyye*, (Çev. Necati Lugal), TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkud Kitabı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- Gündoğdu, Hamza- Ahmet Ali Bayhan-Ali Murat Aktemur-İshak Umut Kukaracı-Adem Çelik- Bahattin Güneş, *Tarihi Yaşayan İl Tokat*, Ankara 2006.
- Hamdullah Müstevfi-i Kazvini, *Tarih-i Güzide* (*Zikr-i Padişahan-ı Selçukiyan*) (ed. Erkan Göksu), Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2015.
- İbn Bibî, "Histoire des Seldjoudes d'Asie Mineure", (neşr. M. Th. Houtsma), *Recueil de Textes Relatives l'Histoire des Seldjoudes*, vol- III-IV, E. J. Brill, Leiden, 1902; Türkçe trc. Mürsel Öztürk *El-Evâmiru'l Alâ'iyye fi'l Umûri'l-Alâ'iyye*, (Selçuknâme), TTK Yayınları, Ankara 2014.
- İbn Fazlan, *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslâm Seyyahu İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, (Haz. Ramazan Şeşen), Bedir Yayınevi, İstanbul 1975.
- İbnu'l Adim, Kamal al-din, *Bugyat at-Talab Fi Tarih Halab* (Selçuklularla İlgili Haltercümeleri), (Yayınlayan: Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2011.
- İbnu'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l Ayan* (Selçuklular Kısım), (Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2011.
- İbnu'l Esir, *el-Kamil Fi't Tarih*, VIII, IX, X (Neşr. Dr. Yusuf Dekak), Daru'l Kutub al İlmiyah, Beyrut, 2003.
- İsmail Galib, *Meskûkât-ı Turkmaniye Kataoğu*, Mehran Matbaası, İstanbul 1311.
- İsmail Galib, *Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiyye Kataoğu*, Mehran Matbaası, İstanbul 1309.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *Türkiyat Mecmuası*, XIII, (1958), s. 117-130.
- Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-it Türk Tercümesi*, (çev. Besim Atalay), I-IV, TDK Yayınları, Ankara 1998-1999.
- Kesik, Muharrem, "Sadeddin Köpek", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 392-393.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Konya Tarihi*, Enes Kitap Yayınları, Ankara 1997.
- Köprülü, M. Fuad, "Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten*, VII/ 27, 1943, s. 379-522.
- Köprülü, O. Fuad, "Çavuş", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 236-238.
- Kütük, Ahmet, "İslâm/Türk Devlet ve Toplum Geleneğinde Renkler ve Anlamları", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 24, Sayı: 2, İstanbul 2014, s. 133-170.
- Mirhand, Muhammed b. Havendşah bin Mahmud, *Ravzatu's Safa fi Sireti'l Enbiya ve'l Mülük ve'l Hulefa*, (Tabakat-ı Selçukiyye), (Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu), TTK Yayınları, Ankara 2015.
- Muhammed Mubarek, *Meskûkât-ı İslâmiye Kataloğu*, Mahmud Beg Matbaası, İstanbul 1318.

- Nesevî, *Celâlüttin Harezemşah*, (trc. Necip Asım), Devlet Matbaası, İstanbul 1934.
- Peacock, A. C. S., *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu, (Yeni Bir Yorum)*, (Çev. Z. Rona), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016.
- Pritsak, Omeljan, "Mahmud Kaşgari Kimdir?", (Çev. Hasan Eren), *Türkiyat Mecmuası*, X, (1953), s. 243-246.
- Ravendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Rahatus' Sudûr ve Ayet-üs-Sürûr, (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti)*, (Çev. Ahmet Ateş), I-II, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Reşidüddin Fazlullah, *Câmi' al-Tavârih*, (Yayınlayan: Ahmed Ateş), II, 5. Cüz, TTK Yayınları, Ankara 1999; Türkçe trc. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, *Câmiüt Tevârih, (Selçuklu Devleti)*, (Notlar: Erkan Göksu), Selenge Yayınları, İstanbul 2011.
- Salman, Hüseyin-Özgüdenli, Osman Gazi, "Yabgu", *DİA*, XLIII, Ankara 2013, s. 170-171.
- Sümer, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, I-II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.
- Taşagül, Ahmet, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları (MÖ. III-MS. X. Asır)*, TTK Yayınları, Ankara 2013.
- , "İlig", *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 108.
- Turan, Osman, "İlig Unvanı Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, VII, (1942), s. 192-199.
- , *Tarihi Akışı İçerisinde Din ve Medeniyet*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996.
- , "Selçuklu Devri Vakfiyeleri I, Şemseddin Altun-aba, Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, XI/42, (1947), s. 197-235.
- , "Selçuklu Devri Vakfiyeleri II, Mübarizeddin Er-tokuş Vakfiyesi", *Belleten*, XI/43, (1947), s. 415-429.
- , "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III, Celâleddin Karatay ve Vakfiyesi", *Belleten*, XII/48, (1948), s. 17-144.
- Unsî, *Selçuk Şehnâmesi*, (Trc. Mesud Koman), Ülkü Basımevi, Konya 1942.
- www.tdk.gov.tr *Büyük Türkçe Sözlük*, (Erişim: 26. 02. 2017)
- Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Çev. R. Rahmeti Arat), c. II, TTK Yayınevi, Ankara 1959.

**KONYA-ALANYA GÜZERGÂHINDAKİ
SELÇUKLU KERVANSARAYLARININ EŞREFOĞLU BEYLİĞİ'NE
SUNDUĞU KATKILAR***
**CONTRIBUTIONS OF SELJUK CARAVANSERAIES ON KONYA-
ALANYA ROUTE TO EŞREFOĞLU BEYLİĞİ**

*Osman KUNDURACI***

Öz

Beşşehir ve çevresi tarihin her döneminde stratejik bir öneme sahip olmuştur. Hem antik çağda hem de Anadolu Selçuklu döneminde Akdeniz'deki limanlara ulaşmak için ticaret yolları bu bölgeden geçmiştir. Özellikle Kubadabad Sarayının Beşşehir Gölünün güney kıyısında bulunması da ticaret yollarının bu bölgeden geçmesinde diğer bir etken olmuştur.

Bu çalışmanın amacı Eşrefoğlu Beyliğinin kuruluşunda önemli katkı sağladığını düşündüğümüz Konya-Alanya güzergâhındaki hanların tanıtımı ve önemini ortaya koymaktır.

Selçuklu Kervan Yolunun önemli bir bölümü olarak Konya'dan çıkan ve Alanya-Antalya'ya istikametine giden bu yol ana güzergâhlardan birisidir. Eşrefoğlu Beyliği'nin 14.yüzyılda kendine has bir mimari ortaya koymasında Anadolu Selçuklu döneminde ve özellikle Alâeddin Keykubat döneminde inşa edilen bu yapıların iyi bir altlık oluşturduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

Beşşehir, Derebucak, Alanya, Kervansaray, Tol

Abstract

The history of Beşşehir and the environment has been a strategic importance in every period. Both in the Anatolian Seljuk period and ancient time, trade routes pass through this region to arrive in the Mediterranean because of its importance. Especially, the presence of Kubadabad palace on the

* Bu çalışma Beşşehir'de 11-13 Eylül 2014 tarihinde yapılan Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu - 1 Eşrefoğulları Sempozyumunda sunulan bildirinin yeni bilgiler eklenerek güncellenmiş halidir.

** S.Ü. Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kampüs-KONYA, okunduraci@selcuk.edu.tr

southern shore of the lake of Beyşehir has been an important factor in the trade routes pass through this region.

The aim of this study is introducing and revealing the importance of hans on Konya, Alanya, Antalya routes, which contribute to establish the Eşrefoğlu Beyliği in Seljuk Period.

It also illustrated that Anatolian Seljuk architecture established a good base in a unique architecture manifestation of Eşrefoğlu Beyliği in 14th century.

Keywords

Beyşehir, Derebucak, Alanya, Caravanserai, Tol

Anadolu Türk mimarisinin önemli yapılarından biri olan Selçuklu kervansarayları, 12-13. yüzyıldaki Türkiye'nin ticari faaliyetleri ile Anadolu Selçuklu Devleti'nin takip ettiği siyasi gücün önemli bir göstergesidir. İnşa tarihleri daha çok 13.yüzyılın ilk yarısında yoğunlaşan bu yapıların bulunduğu kervan yolları güzergâhı üzerine yapılmış çok sayıda araştırma bulunmaktadır¹. Bu çalışmalardan birisi Remzi Oğuz Arık tarafından yapılan "Ankara-Konya, Eskişehir-Yazılıkaya Gezileri" adlı çalışmasında yaptığı tespitlerde Kızılören Han'ının bir kavşak noktasında olduğunu belirtmektedir.

Kaynağını sınır karakolları olarak yapılan Ribatlardan alan bu yapılar daha çok ticaret yapan kervanların konaklama yerleri olsalar da dıştan bakıldığında bir kale görünümündedir. Anadolu Selçuklu mimarisinin anıtsal ölçekteki bu ticaret yapıları Selçuklu devletinin 13.yüzyıldaki ulaştığı gelişmeyi göstermesi bakımından çok önemlidir².

Genellikle kesme taş malzeme ile inşa edilen bu yapılar, anıtsal giriş kapıları, payandalarla desteklenen yüksek beden duvarları ve taş tonoz örtüleriyle tek yapı ölçeğinde kale görümlü yapılardır.

Anadolu coğrafyasını doğudan batıya, kuzeyden güneye bir ağ şeklinde ören Selçuklu dönemi ticaret yollarında bulunan kervansarayların, avlu

¹ Remzi Oğuz Arık, *Ankara-Konya, Eskişehir-Yazılıkaya Gezileri*, (Haz. T. Özgüç), Ankara, 1956, 13; Osman Turan, "Selçuklu Kervansarayları", *Belleten*, Cilt:X, Sayı:37, Ankara, 1946, s.471-496; Kurt Erdmann, *Das Anatolische Karawansaraydes 13. Jahrhunderts*, Teil:I, Berlin, 1961, Teil:II-III, Berlin, 1976; M. Kemal Özerin, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", *Tarih Dergisi*, Sayı: 15-20, İstanbul, 1965, s.141-170; Aynur Durukan, "Selçuklular Döneminde Ticaret Hayatı ve Antalya", *Antalya 3. Selçuklu Semineri Bildirileri*, İstanbul, 1989, s.50-59; Suut Kemal Yetkin, "Selçuklu Kervansaraylarının Özellikleri", *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi-Tebliğler*, Ankara, 1962, s.408-410; Halil Ethem (Eldem), "Anadolu'da Selçuki Hanları", *Türk Yurdu*, Cilt:14, Sayı:107 (6), 1334, s.183-188; Halûk Karamağaralı, "Anadolu Selçuklu Kervansarayları", *Önasya*, Sayı:61-62, Ankara, 1970, s.4-5; Bozkurt Ersoy, "Osmanlı Öncesi Anadolu Kervanyolları ve Üzerindeki Kervansaraylar", *Kültür ve Sanat*, Sayı:25, Ankara, 1995, s.22-26; Franz Taeschner, "Die Entwicklungdes Wegenetzesunddes Verkehr im Türkischen Anatolien", *Anadolu Araştırmaları*, Sayı:1/2, İstanbul, 1959, s.169-193; Abdüsselam Uluçam, "Konya-Eğridir Kervanyolunun Bilinmeyen Bölümü", *V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya, 1996, s.85-94; A. Osman Uysal, "Konya-Eğridir Güzergahında Bazı Kervansaraylar", *III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya, 1994, s.71-84; Ali Baş, "Konya-Hatunsaray-Seydişehir Kervanyolu Üzerine Düşünceler", *V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya, 1996, s.141-168; Cengiz Bektaş, *Selçuklu Kervansarayları*, İstanbul, 1999. Anonim, *Anadolu Selçuklu Kervansarayları (Editör: Hakkı Acun)*, Ankara, 2007; Gökçe Günel, "Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek Yolu - Kervansaraylar - Köprüler", *Kebikeç Dergisi*, Sayı:29, Ankara, 2010, s.133-146.

² Osman Turan, *a.g.m.*, s.471.

durumlarına göre plan tipi gruplamaları da yapılmıştır³. Avlulu, avlusuz, açık ve kapalı avlusu yan yana olan veya her iki avlunun iç içe bulunduğu konsantrik planlı yapılar şeklinde dört grupta toplanmaktadır. Bunlardan tek kapalı avludan oluşan ve tek sahnalı plan tipinin çok az uygulandığı görülmektedir⁴. Ancak yaptığımız çalışmalar ile bu guruba dâhil edilecek yeni yapıların varlığı ortaya konmuştur⁵.

Yukarıda belirtildiği üzere Anadolu Selçuklu dönemi kervansarayları ülkenin ticari hayatı ve geçtiği yol güzergâhlarına büyük katkılar sağladığı muhakkaktır. Bu bağlamda Konya ile Alanya arasındaki Selçuklu kervan yolunun ağırlıklı olarak Beyşehir üzerinden geçtiği dikkate alınırsa Selçuklu sonrası kurulan beyliklerden birisi olan Eşrefoğlu beyliğinin kuruluşunda önemli bir etken olduğu düşünülmelidir(Şekil:1).

Konya'dan güneye inen ve Beyşehir üzeri devam eden kervanların konakladığı farklı plan tipindeki bu yapılar Anadolu Selçuklu devletinin en güçlü olduğu 13. yy.'ın ilk yarısında inşa edilmiş yapılardır. Çalışmamızın esasını oluşturan Eşrefoğlu Beyliği'nin kurulmasında Anadolu Selçuklu devri kervansaraylarından olan bu yapılar ile Karallis şehri kalıntılarının ve Kubadabad Sarayının bu bölgede yer alması etki eden faktörlerdir.

Bu çalışmada Konya'dan yola çıkarak güzergâh üzerindeki yapılar tek tek tanıtılacaktır. Ancak ilk yapı olan Hoca Cihan Hanı çalışmamıza dâhil edilmemiştir. Çünkü bu yapı bazı araştırmacılar tarafından 14.-15 yy. aralığında Beylikler devri yapısı olarak verilmektedir. Muhtemelen Selçuklu Döneminde de burada bir kervansaray yapısı mevcut olmalıdır⁶.

³ Kurt Erdmann, a.g.e., Teil:II-III, s.28-33; Cengiz Bektaş, a.g.e., s.30-31; A. Tükel Yavuz, "Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansaraylarının Tipolojisi", **IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, Konya, 1995, s.183-198.

⁴ Kurt Erdmann, a.g.e., Teil:II-III, s.33; Aynur Durukan, a.g.m., s.54; A. Tükel Yavuz, "Anadolu'da Eşodaklı Selçuklu Hanları", **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, Ankara, 1976, s.187-206.

⁵ Osman Kunduracı, Kubadabad-Alanya Selçuklu Kervan Yolu Güzergâhu Üzerine Yeni Araştırmalar-I", **I. Uluslar Arası Selçuklu Semineri Bildirileri**, Konya, 2001, s.53-59, 22 Resim; Osman Kunduracı, "Kubadabad-Alanya Selçuklu Kervan Yolu Güzergâhu Üzerine Yeni Araştırmalar-II", **6.Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri, 2002, s.537-550.

⁶ Haşım Karpuz, **Konya Türk kültür Varlıları Envanteri**, Cilt: I, Ankara, 2009, s.676-678., Yaşar Erdemir, "Meramdaki Şehir İçi ve Menzil Hanları", **Meram**, Cilt: II, Konya, 2014, s.28-31.

Altunapa Hanı:

Konya-Beyşehir yol güzergâhında, şehir merkezine 17 km. uzaklıkta bulunan han Anadolu Selçuklu dönemindeki Konya-Antalya ve Alanya arasındaki kervan yolu güzergâhındaki ilk han olması bakımından önemlidir (Foto.1).

Yapı, avlulu ve kapalı kısmı bulunan hanların erken örnekleri arasında yer almaktadır. Altunapa Han'ı doğu-batı doğrultusunda, açık avlulu ve kapalı kısmı hemen hemen eşit ölçülerde inşa edilmiştir(Şekil:2).

Kapalı kısmı oldukça sağlam ve ayakta olmasına rağmen avlu kısmının sadece kuzey duvarı ayakta kalabilmiştir. Kapalı kısmı iki sıralı dörder ayak ile üç sahna ayrılmışken avlu kısmının kuzey ve güneyinde önleri kapalı barınak (ahır) bölümleri yer almaktadır. Önceki yayınlarda avlu girişinin güney doğusunda yer aldığı belirtilen fevkani mescitten hiçbir iz kalmamıştır⁷.

Vakfiyesine göre Selçuklu devlet adamı Şemsettin Altunapa tarafından M. 1201-1202 yılında yaptırıldığı bilinmektedir⁸.

Kuruçeşme Hanı:

Konya- Beyşehir karayolunun yaklaşık 30. km.'sinde yer alan eser, M.1207 tarihli olup, plan düzeni ve mimarisi bakımından oldukça sağlam durumdadır⁹. Yapıda kesme taş malzemeye birlikte yoğun bir devşirme malzeme kullanımı dikkat çekmektedir. Doğu-batı yönünde uzanan planda avlu kısmı doğuda yer almaktadır (Şekil: 3, Foto. 2).

Kapalı ve açık avlusu yan yana olan plan tipindeki Kuruçeşme hanı yakın tarihte kapsamlı bir onarım görmüştür. Kazı ve onarım öncesinde açık avlusunun barınak mekânları yıkık durumda iken bugün yapının bu bölümü ayağa kaldırılmıştır. Yapılan son çalışmalarda avludaki bazı duvar yüzeylerinde sıva üzerine kırmızı aşı boyası ile desenler çizildiği görülmüştür¹⁰.

Avlu girişinin solundaki tonozlu mekânın mescit olması muhtemeldir. Açık avludaki barınak kısımları eyvan tarzında düzenlenmiş üzeri tonozlarla örtülmüştür. Kapalı kısmın taç kapısından içeri girildiğinde kapalı mekânın üç sahna bölündüğü ve yine üzerlerinin tonozlarla örtüldüğü görülür.

⁷ Remzi Duran, "Altunapa Hanı", **Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları**, (Ed. H. Acun), Ankara, 2007, s.81.

⁸ Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri I. Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı", **Belleten**, C. XI, S. 42, Ankara, 1947, s. 200; Remzi Duran, **a.g.e.**, s. 77.

⁹ Kurt Erdmann, **a.g.e.**, Katalog no:3, s.33-36.

¹⁰ Şükrü Dursun, "Anadolu Selçuklu Kervansaraylarında Süsleme Sanatı Örnekleri", **İpek Yolunda Türk Kültür Mirası**, Ankara, 2014, s. 551.

Kızılören Hanı:

Konya- Beyşehir karayolunun 44 km.'sinde yer alan yapı, açık avlulu ve kapalı bölümü olan hanlar grubuna girmektedir. Han, doğu- batı doğrultusunda dikdörtgen bir alan üzerine kurulmuş olup girişi batı cepheden sağlanmaktadır (Şekil: 4 Foto. 3).

Giriş cephesi iki katlı olarak tasarlanmış ve cephenin ortasında giriş eyvanı, kuzeyinde çeşme, batısında ise bir görevli odası bulunmaktadır. Giriş eyvanı ve kuzeydeki mekânın üzeri beşik tonoz ile örtülmüştür. Giriş eyvanının hemen solundaki bir merdiven ile üst kattaki mescide ulaşılmaktadır. Aynı giriş eyvanının sağında diğer bir merdiven ile çıkılan görevli odaları gibi mekânlar yer almaktadır.

Avluda üzeri beşik tonoz ile örtülü karşılıklı olarak dörder eyvan bulunur. Eyvanların kapalı bölüm ile birleştiği yerde dikdörtgen planlı iki oda daha bulunmaktadır.

Kapalı bölüme, dışa doğru hafif taşırılmış bir taç kapı ile girilmektedir. Taç kapının üzeri yıkık durumda olduğundan günümüze sağlam olarak gelememiştir.

Kapalı bölüm, iki sıra halinde beşerli ayak dizisi ile üç sahna ayrılmaktadır. Orta sahnın yan sahnalara göre daha yüksek ve geniş tutulmuştur. Her üç bölümün üzeri de sivri beşik tonoz ile örtülüdür.

Kervansarayda yakın çevredeki ocaklardan temin edilmiş, kırmızı renkli, tuf taşı ile düz yonu taş ve az da olsa devşirme malzeme kullanılmıştır. Duvarların bazı kısımlarında ahşap hatıllar ve bağlayıcı olarak kireç harcına yer verilmiştir.

Yapı süsleme bakımından oldukça sade olup sadece avluya bakan mescit kapısının lentosu ve mihrap nişi çevresinde geometrik süslemeler görülmektedir.

I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde M.1206 yılında Emir Kutluk tarafından yaptırıldığı bilinen han "Kızıl" ismini yakınlardaki Kızılören veya Kızılviran olarak adlandırılan yerleşmeden almaktadır¹¹.

Yunuslar Hanı:

Günümüzde temel izler dahi tespit edilemeyen yapının planı ve mimarisi hakkında ilk bahseden M. Kemal Özergin olmuştur¹². Bu çalışma ile yapıya ait bazı kemer taşları Yunuslar köyündeki birkaç eski evin duvarlarında ve bir adet çeşme yapısında tespit edilmiştir(Foto.4). Ancak bunlar da bize yapının yeri ve planı hakkında yeterli bilgi vermemektedir.

¹¹ Haşim Karpuz, "Konya Kızılören Hanı", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* (Editör: **Hakkı Acun**), Ankara, 2007,s.89.

¹² Kemal Özergin, *a.g.m.*, s.164.

Küçük Avşar Köyü Hanı:

Küçük Avşar Hanından ilk bahseden A. Osman Uysal olmuştur¹³. Yapının yeri ve mimarisi hakkında her hangi bir bilgi vermeyen yazar yapının Küçük Avşar köyü yakınlarında olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Yaptığımız yüzey araştırmaları sırasında Küçük Avşar köyündeki cami ve çeşme ile Eylikler köyündeki bir çeşmenin üzerinde bu yapıya ait olduğunu düşündüğümüz bazı mimari parçalar tespit edilmiştir(Foto.5).

Özellikle Eylikler köyündeki çeşmede bulunan iki parçanın ön yüzlerindeki geometrik süsleme ve sekiz kollu yıldız motifinden oluşan bordür süslemesi gibi görünen kompozisyon taş kapılarda gördüğümüz süslemeleri hatırlatmaktadır. Bu mimari parçaların çok yakın benzerini Kubadabad sarayı yakınlarında Tol denilen yerdeki hamam kalıntısında(?) yapılan kazılarında bulunmuş olması dikkat çekicidir¹⁴. Parçaların Küçük Avşar köyünden getirildiği köylüler tarafından da teyit edildiğine göre Küçük Avşar Köyündeki hanın Selçuklu devrine ait önemli bir yapı olduğu muhakkaktır.

Yenice Çiftlik Hanı:

Seydişehir Üzümlü Karayolunun, Yenice Mahallesi çiftlik mevkiinde açık ve kapalı kısmı bir arada ve doğu-batı doğrultusunda inşa edilmiştir. Yapının girişi batı duvarının tam ortasındaki açıklıktan sağlanmaktadır (Şekil: 5, Foto. 6).

Doğu yönündeki kapalı kısmının güney duvarına bitişik 7.30 metre uzunluğunda, 6.50 metre derinliğinde bir mekân eklendiği tespit edilmiştir. Bu mekâna geçiş ise kapalı kısmın batı duvarına 3.40 metre mesafede bulunan 1.70 metre genişliğindeki bir kapı ile sağlanmaktadır.

Hanın açık ve kapalı bölümlerinin iç mekân düzenlemesi hakkında bilgi verecek taşıyıcı unsurlar veya üst örtü elemanlarına ait yeterli bilgi tespit edilememiştir.

Daha çok kapalı kısmın ayakta kalan duvarlarından yapının dıştan kesme taş ve devşirme bloklar, içten moloz taş ve kireç harcı ile örüldüğü görülmektedir.

Çiftlik hanı, açık ve kapalı avlusu yan yana olan plan şeması ve kullanılan malzeme ve duvar yapım tekniği bakımından Selçuklu dönemi kervansaraylarından bir yapı olmalıdır¹⁵.

¹³ A. Osman Uysal, *a.g.m.*, s.75-76.

¹⁴ Rüçhan Arık, *Kubad Abad Selçuklu Saray ve Çinileri*, İstanbul, 2000, s.46, Resim:23.

¹⁵ Ali Baş, Ali Baş, "Konya-Beyşehir -Derebucak Kervanyolu", *İpek Yolu Konya Kitabı X*, Konya,2007, s.129-142; Osman Kunduracı, "Yenice Köyündeki Türk Dönemi Mimarisi ve El Sanatları", *Amlada'nın(Yeniceköy)Deşifresi*, Konya,2016, s.150-167.

Derebucak Tol Hanı:

Derebucak-Beyşehir Karayolunun 3.km.'sinde bulunan han oldukça harap durumdadır. Kubadabad-Alanya bağlantısını sağlayan güzergâhın ilk menzilini oluşturan Tol Han şahsımızca tespit edilerek bilim dünyasına tanıtılmıştır.

Han kuzey- güney doğrultusunda uzanan tek sahınlı ve kapalı bölümden meydana gelmiştir(Şekil:6). Girişi doğu cephesinden sağlanan yapının kuzey beden duvarı Ortapayam ve Şarapsa Handa olduğu gibi dikdörtgen kesitli payandalarla desteklenmişken güneyi dağa yaslanmıştır(Foto.7). Köşe payandaları ise daire formludur. Han tek bir tonozla örtülerek kuzeyden güneye sıralanan on iki adet sivri kemer tarafından taşınmıştır. Mescit bölümü ise doğu-batı yönünde kemersiz tek bir tonozla örtülmüş ve doğu duvarındaki izlerden mihrap nişinin yeri anlaşılabilir.

Hana ait olduğu belirtilen kitabelerde "*Vakfedilmiş silsile halindeki han...*" ve "*altıyüz...iki elhamdülillah*" ibarelerinden 13.yüzyıl ilk yarısında inşa edilmiş bir han olduğu anlaşılmaktadır¹⁶.

Derebucak Ortapayam Hanı:

Derebucak- İbradı Karayolunda bulunan han, Derebucak Tol ve Eynif Tol Hanı arasındaki bağlantıyı sağlamaktadır¹⁷.

Han, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır¹⁸(Şekil:7). Tek kapalı mekândan oluşan hanın girişi güneydendir. Hanın güney cephesi dikdörtgen formlu payandalarla desteklenmiştir(Foto.8). Yapının duvar örgüsü dıştan kesme taş kaplamalı, moloz dolgulu harçlı duvar şeklindedir. Hanın üst örtüsü taştan kemerlerle taşındığı ve tek tonoz olduğu güneydeki ikinci kemerin insitu şeklindeki üzengi taşından anlaşılmaktadır.

Derebucak Ortapayam Hanı bu plan düzeni ile 13.yüzyılın ilk yarısında inşa edilen Şarapsa Han ve Derebucak Tol Hanı ile benzerlik göstermesi ile Kubadabad-Alanya arasındaki Selçuklu dönemi kervansaraylarının kısmen ayakta kalabilmiş bir örneğidir¹⁹.

¹⁶ Osman Kunduracı, Kubadabad-Alanya Selçuklu Kervan Yolu Güzergâhı Üzerine Yeni Araştırmalar- I", **I. Uluslar Arası Selçuklu Semineri Bildirileri**, Konya, 2001,s.53-59.Kitabelerden bir tanesi düzgün hatlara sahip sülüs ile "er-Ribat'ül-musilleti'l mevkufe", diğer kitabe parçasında ise "İsteyni ve sittemiye el-Hamdülillah" yazılıdır. Bu tarih muhtemelen Selçuklu kervansaraylarının yoğun olarak inşa edildikleri 13.yy.ilk yarısı olan M.1234(H.632) veya M.1244 (H.642) tarihlerinden birisi olmalıdır.

¹⁷ K. Özergin, **a.g.m.**, s.158.

¹⁸ Kurt Erdmann, **a.g.e.**, Katalog no:54, s.173-175.

¹⁹ Julius Jütner, Fritz Knoll,Karl Patsch, Heinrich Swoboda, Vorläufiger Bericht, Über Eine Im Auftrage Der Gesellschaft Unternomene Arheologische Expedition Nach Kleinasien (Sommer 1902), Prag, 1903.s.22-25;Osman Kunduracı, **a.g.e.**, s.53-59.

Eynif Tol Hanı:

Eynif Tol Hanı²⁰, Antalya-İbradı İlçesine bağlı Başlar Köyü yakınlarındadır²¹. Doğu-batı yönünde uzanan beş sahnalı yapının girişi doğudan ve basık kemerli anıtsal bir kapıdan sağlanmıştır (Şekil:8)(Foto.9). Portalin yarıya yakın kısmı toprağa gömülü vaziyettedir. Kesme taştan yapılan söveleri ve basık kemeri hala ayaktadır. Yapının dış beden duvarları halen mevcut olup kuzey, güney ve batı duvarları dıştan üçgen payandalarla desteklenmiştir²².

Hanın, önceki yayınlarda girişe paralel olarak gösterilen sahn düzeninin yaptığımız incelemelerde girişe göre beş sahnalı bir düzenlemeye sahip olduğu ve ortadaki sahnın da üzerinin açık olduğu tespit edilmiştir. Sahnların da sivri kemerler taşıyan tonoz örtüye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Yapı, açık ve kapalı avlusu tek mekânda toplanmış konsantrik hanlar grubuna girmektedir.

Kitabesi olmayan hanın yapım tarihi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. İlhami Bilgin tarafından yayınlanan ve Eynif Tol Hana ait olduğu ileri sürülen H.629/M.1231 tarihli bir kitabenin buraya ait olduğu ileri sürülmektedir²³. Fakat bizim tespitlerimiz sonucunda, burada zikredilen Tol Han Manavgat ilçesine bağlı Sırtköy'deki Tol handır.

Her ne kadar kitabesi bulunmasa da planı ve bulunduğu güzergâh itibariyle 13.yüzyıl ilk yarısında yapılmış Selçuklu dönemi kervansaraylarından birisidir.

Manavgat-Sırt Köyü Tol(Murtbeli) Hanı²⁴:

Beyşehir-Alanya yol güzergâhında inşa edilmiş olan bu kervansaray Derebucak'ta bulunan kitabelerden de anlaşıldığı üzere Kubadabad- Alanya arasında sıralanmış Selçuklu dönemi hanlarından biridir.

Doğu-batı yönünde uzanan hanın girişi doğudaki basık kemerli kapıdan sağlanmıştır. Portal, yapının bünyesinden öne doğru taşırılmış ve bugün hala ayaktadır. Dış beden duvarlarından kuzey, güney ve batı duvarları dıştan üçgen payandalarla desteklenmiştir(Foto.10).

²⁰ Aziz Albek, **a.g.e.**, s.55.

²¹ Kurt Erdmann, **a.g.e.**, Katalog no:78, s.197-198; İlhami Bilgin, "Selçuklular ve Beylikler Dönemine Ait Yayınlanmamış Üç Kitabe", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: XIX, Ankara, 1985, s.267-270'deki yazısında Tol Han'a ait olduğunu belirttiği kitabenin Sırtköy yakınlarında bulunan başka bir hana ait olduğunu düşünüyoruz. Çünkü Sırtköy Eynif ovasını sınırlayan dağların Akdeniz'e bakan güneyinde yer alırken Başlar köyü Eynif ovasının kuzey ucunda yer almaktadır.

²² Osman Kunduracı, **a.g.e.**, s.53-59.

²³ İlhami Bilgin, **a.g.m.**, s.268.

²⁴ K. Özergin, **a.g.m.**, s.158.

Hanın kapalı mekânı girişe dik olarak düzenlenmiş beş sahna ayrılmıştır(Şekil:9). Ayrıca sahnaların sivri kemerlerle taşınan taş tonoz örtülü olduğu tespit edilmiştir.

Kubadabad-Alanya güzergâhı olarak belirlenen bu güzergâhta daha önceki çalışmalarda Ebu'l Hasan²⁵ ve Burma Han²⁶ yapılarının belirtilen güzergâhta olmadığı ve daha batıdan geçen başka bir yol üzerinde bulunduğu tespit edilmiştir.

Kargıhan:

Kesik Beli Vadisi üzerinden geçen, Antalya ve Konya arasındaki Beyşehir-Konya yolu üzerinde yer almaktadır. Bu yolun Roma ve Bizanslıların yanı sıra Selçuklular tarafından da kullanıldığı bilinmektedir.

Yapı, avlunun hâkim olduğu hanlar grubu içinde değerlendirilmektedir. Hanın girişi güney cepheden sağlanmaktadır(Foto.11). Kare planlı avlunun kuzeyinde iki sahnalı kışlık bölümü yer almaktadır(Şekil:10). Mekânların üzeri beşik tonoz ile örtülüdür. Hanın güneyinde bir de mescidi vardır. Mescit dışında hanın güneydoğusunda bir hamam kalıntısı olduğu bilinmektedir.

Yapıda kesme taş ve moloz taş kullanılmıştır. Daha iyi işlenmiş kesme taşlar, ana giriş kapılarında, sütunlarda, kemerlerde ve kemer kavislerinde kısmen de basamaklarda görülmektedir.

Kargıhan'ın kitabesi kaybolmuştur. Kargıhan'da dikkati çekecek süslemeler mevcut değildir. Yapının tarihlendirilmesi için kitabe yoktur, ancak Kırkgöz Han ile Şarapsa Han'a çok yakın bir zamanda yapıldığı düşünülerek yapıyı 1236-1243 tarihleri arasına yerleştirmek mümkün olacaktır²⁷.

Alara Han:

Antalya İlinin Alanya İlçesi sınırları içinde Antalya'ya 30km. uzaklıkta denize dökülen Alara Çayı'nın kıyısında bulunmaktadır.

Dikdörtgen formlu han, iç içe iki plandan oluşan (Eşodaklı) hanlar grubunda yer almaktadır²⁸.

Kuzeydeki ön giriş doğu-batı yönünde uzanan koridor ile servis odalarına ve galerilere açılır(Şekil:11). Yapının doğusunda bulunan çeşme avluya açılan bir eyvan durumundadır. Doğu-batı yönünde uzanan odaların üst örtüsü sivri beşik tonoz ile örtülmüştür(Foto.12).

²⁵ K. Erdmann, *a.g.e.*, Katalog no:79, s.198; K. Özergin, *a.g.m.*, s.148.

²⁶ S. Fikri Erten, *Antalya Vilayeti Tarihi*, İstanbul, 1940, s.29; K. Özergin, *a.g.m.*, s.146.

²⁷ K. Erdmann, *a.g.e.*, Katalog no:57,s181-183 Uysal, M- Güçlü, M., "Alanya Yakınlarındaki Kargı Han", *SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:18, Aralık 2008,s.255.

²⁸ Tükel Yavuz, A., "Alara Han'ın Tanıtılması ve Değerlendirilmesi", *Bellekten*, Cilt: XXXIII, Sayı:132, s.429.

Yapının merkezinde, kuzey-güney doğrultusunda uzun koridorun her iki yanında bir oda bir eyvan düzeninde dizilmiş dört oda ve üç eyvan bulunmaktadır.

Yapıda kesme taş ve moloz taş kullanılmıştır. Hanın üç cephesi kesme taş ile örülü iken, doğu cephesi moloz taş ile örülmüştür²⁹. Yapıda çok sayıda aslan başlı kandillikler ile girişteki aslan başlı konsollar süsleme açısından dikkat çeken elemanlardandır³⁰.

Han'ın kuzey cephesindeki portalde yer alan inşa kitabesine göre 1231-32 yılında Alâeddin Keykubad'ın emriyle yaptırılmış olduğu bilinmektedir³¹.

Şarapsa Han:

Konya-Alanya Kervan Yolunun son menzili olan yapı, Alanya İlçesi Konaklı Köyü sınırları içinde küçük bir tepe üzerinde yer almaktadır.

Bazı yayınlarda Şarapsa Han olarak bilinen yapı, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı tek bir mekân halinde inşa edilmiştir³²(Şekil:12). Yapının kuzey ve güney cepheleri birbirine eşit aralıklarla dizilen ve çatı seviyesine kadar yükselen dikdörtgen prizmal payandalarla desteklenmektedir. Hanı çevreleyen dendanlar yapıya dıştan adeta kale görünümünü vermektedir(Foto.13).

Barınak bölümünün üzeri sivri beşik tonoz ile örtülüdür. Yapının doğu bölümünde mescit yer almaktadır. Mescide kuzey cephesindeki, iki payanda arasına yerleştirilmiş basık kemerli bir kapı ile girilmektedir. Hanın güney duvarının ortasında kesme taş örgülü bir de mihrabı bulunmaktadır.

Derebucak Tol Han ile Şarapsa Han'ı arasında plan benzerliğini de aşan bir strüktürel ilişkinin benzerliği her iki hanın da aynı bani tarafından aynı mimara yaptırılmış olduğunu düşündürmektedir³³.

²⁹ M. Ali Hacıgökmen "Şarapsa Hanının Banisi ve Şarapsa adı" *Kafalı Armağanı*, Ankara 2002, s. 253-259. M. Ali Hacıgökmen "Şarapsa Hanı ve Şarapsa Adı Üzerine Bir Araştırma" *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri III*, s. 441-445. Gürdal, M., "Alanya Selçuklu Hanları", *Antalya 1. Selçuklu Eserleri Semineri (22-23 Mayıs 1986)*, Antalya, 1986, s.51.

³⁰ Şükrü Dursun, *Anadolu Selçuklu Kervansaraylarında Süsleme*, (S. Ü. Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 2016, s.83-85.

³¹ Aysıl Tükel, "Alara Han'ın Tanıtılması ve Değerlendirilmesi", *Belleten*, C. XXXIII, S. 132, Ankara, 1969, s. 444; Durukan, A., "Alaeddin Keykubad Döneminde Antalya", *Antalya 2. Selçuklu Eserleri Semineri (26-27 Aralık 1987)*, Antalya, 1988, s.33.

³² K. Erdmann, a.g.e., Katalog no:53, s.171-173.

³³ Kenan Bilici, "Şarapsa(Serapsu) Han", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları (Editör: Hakkı Acun)*, Ankara, 2007, s. 393-401.

Kitabesine göre Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine ait olduğu anlaşılan Şarapsa Han'ında Sultan'ın tahta çıktığı 1237 yılı ile "Şarapsalar" Esededdin Ayaz'ın öldüğü 1238 yılı arasında tamamlanmış olması muhtemeldir.

Konya'dan çıkan kervanların Alanya ve Antalya'ya en kısa yoldan ulaşması için belirleyeceği güzergâhlar tıpkı antik çağda olduğu gibi Toros dağlarının en uygun vadilerinden geçtiğini biliyoruz³⁴.

Bu nedenle Konya'dan Akdeniz kıyılarındaki limanlara ulaştırılan ticaret ürünlerinin sevkiyatında Romalıların ve Bizanslıların kullandığı antik dönem yol güzergâhları Anadolu Selçuklu devri ticareti için de kullanılmıştır³⁵. Özellikle ulaşımı kolay olan ve kış aylarında fazla kapalı kalmayan bu tarihi yolların izlerini hala görmek mümkündür³⁶.

Anadolu Selçuklu devletinin Beyşehir gölünün güney kıyılarında inşa ettiği Kubadabad sarayı ile bağlantılı olarak güneye ulaşması gereken bu ticaret yolunun doğal olarak Beyşehir yakınlarından geçmesi gerekiyordu.

Konya'dan çıkan kervanlar Kuruçeşme ve Kızılören hanları gibi hala ayakta olan yapıları müteakiben Yunuslar ile Küçük Avşar köyünden Seydişehir Yeniceköy'deki Çiftlik Han'a ve oradan da Derebucak Tol Han'a varmaktadır.

Kubadabad Saray'ından çıkan kervanlar iki yol takip ederler. Birincisi güneyden Torosları aşarak Ebu'l Hasan ve Burma Han üzerinden Kargı Han ile Antalya'ya; diğeri ise doğu yönünde Derebucak Tol Han'ında Beyşehir üzeri gelen Çiftlik Hanı yolu ile birleşerek Ortapoyam, Eynif Tol ve Murt Beli Han'ına ulaşmaktadır. Murt Beli Hanında yol güzergâhı tekrar ikiye ayrılarak Kargı Han'dan Antalya, diğeryandan da Alara ve Şarapsa hanlarıyla Alanya şehirlerine ulaşılmaktadır.

Anadolu Selçuklu dönemi menzil hanları tipolojisine uygun olarak çeşitlenen Derebucak Tol, Ortapoyam ve Şarapsa Han, Kargıhan, Eynif Tol ve Alara hanları ile Altınapa, Kuruçeşme, Kızılören, Yenice-Çiftlik ve Murt Beli Han'ı gibi yapıların bu güzergâhta yapılmış olması Selçuklu devletinin bölgeye verdiği önemi ortaya koymaktadır.

³⁴ Giray Ercenk, Pamphylia Bölgesi ve Çevresi Eski Yol Sistemi, *Bellekten*, C.LVI, Sayı:216, Ankara, 1992, s. 361-370.

³⁵ Aynur Durukan, "Selçuklular Döneminde Ticaret Hayatı ve Antalya", *Antalya 3. Selçuklu Semineri Bildirileri*, İstanbul, 1989, s.50-59; Bozkurt Ersoy, "Osmanlı Öncesi Anadolu Kervan Yolları ve Üzerindeki Kervansaraylar", *Kültür ve Sanat*, Sayı:25, Ankara, 1995, s.22-26.

³⁶ Hasan Bahar, "Beyşehir-Suğla Havzası Erken Tarihi", *I. Uluslararası Beyşehir ve Yöresi Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*, 11-13 Mayıs 2006, s. 252-267.

Bunun yanında Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubat'ın Beyşehir Gölü kıyılarında Kubadabad Sarayı'nı inşa ettirmesi de kervan yolu güzergâhının buradan geçmesine katkı sağlamıştır.

Konya'dan çıkıp Akdeniz'e ulaşan bu kervan yolu güzergâhı üzerindeki yerleşim birimleri de Selçuklu kültürüyle daha çok tanışmış; Beyşehir'deki Unesco Kültür Mirasına aday gösterilen Eşrefoğlu Süleyman Bey Camii gibi muhteşem bir eser Konya'daki Sahip Ata Camiinden ilham alınarak vücuda getirilmiştir. Şüphesiz ki bu eserde Konya'daki Selçuklu ustalarının ve üslubunun etkisi olmuştur.

Bu ve bunun gibi sebeplere bağlı olarak Eşrefoğlu beyliğinin kurulmasında payitaht Konya'dan çıkarak Akdeniz'e ulaşan bu kervan yollarının katkısı büyüktür.

Anadolu Selçuklu Devletinin bölgeye verdiği önem sebebiyle Beyşehir'de kurulmuş olan Eşrefoğlu Beyliğinin ortaya çıkmasında ilk temel etkinin tarihi ve kültürel altlığında Anadolu Selçuklu Devletinin önemli bir sarayını burada yaptırmış olması ile kervansaray güzergâhlarının Beyşehir yakınlarından geçmesi olmalıdır.

Özellikle kentlerin kurulmasında tercih edilen temel sebep olan zengin su kaynakları ile ticaret için önemli olan limanlar ve bunlara giden yol güzergâhlarının önemi büyüktür. Beyşehir ve Eşrefoğlu Beyliği için de bu etkenler bölge de fazlasıyla mevcuttur. Bunların tabii sonucudur ki Eşrefoğlu Beyliğinin kurulmasında Anadolu Selçuklu devri ticaret yollarından Konya-Alanya arasındaki bölümünün önemli katkı sunduğunu söylemek mümkündür.

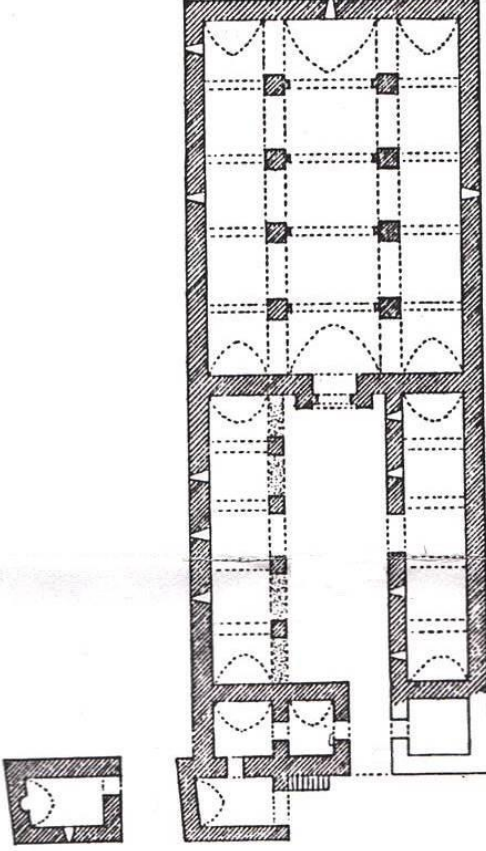
KAYNAKÇA

- Arık, R. Oğuz, **Ankara-Konya, Eskişehir-Yazılıkaya Gezileri**, (Yayına Haz.: T. Özgüç), TTK Yayınları, V. Dizi, No: 13, Ankara, 1956, 33 Sayfa. 1 Harita, 15 Kroki, 55 Resim.
- Baş, Ali, "Konya-Hatunsaray-Seydişehir Kervanyolu Üzerine Düşünceler", **V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, Konya, 1996, s.141-168;
- Baş, Ali, "Konya-Beyşehir –Derebucak Kervanyolu", **İpek Yolu Konya Kitabı X**, Konya,2007, s.129-142;
- Bektaş, Cengiz, **Selçuklu Kervansarayları**, İstanbul, 1999.
- Bilgin, İlhami, "Selçuklular ve Beylikler Dönemine Ait Yayınlanmamış Üç Kitabe", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: XIX, Ankara, 1985, s.267-270.
- Bilici, Kenan, "Şarapsa(Serapsu) Hanı", **Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları** (Ed.: Hakkı Acun), Ankara, 2007, s. 393–401.
- Duran, Remzi, "Altunapa Hanı", **Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları**, (Ed.: H. Acun), Ankara, 2007, s.77-88.
- Dursun, Şükrü, "Anadolu Selçuklu Kervansaraylarında Süsleme Sanatı Örnekleri", **İpek Yolunda Türk Kültür Mirası**, Ankara, 2014, s. 526-554.
- Dursun, Şükrü, **Anadolu Selçuklu Kervansaraylarında Süsleme**, (S. Ü. Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 2016, s.83-85.
- Durukan, Aynur, "Alaeddin Keykubad Döneminde Antalya", **Antalya 2. Selçuklu Eserleri Semineri (26-27 Aralık 1987)**, Antalya, 1988, s.28-35.
- Ercenk, Giray, "Pamphylia Bölgesi ve Çevresi Eski Yol Sistemi", **Bellekten**, C.LVI, Sayı:216, Ankara, 1992, s. 361–370.
- Erdemir, Yaşar, "Meramdaki Şehir İçi ve Menzil Hanları", **Meram**, Cilt:II, Konya, 2014, s.20-27
- Erdemir, Yaşar, "Meramdaki Şehir İçi ve Menzil Hanları", **Meram**, Cilt: II, Konya, 2014, s.28-31.
- Ethem (Eldem), Halil, "Anadolu'da Selçuki Hanları", **Türk Yurdu**, Cilt:14, Sayı:107 (6), 1334, s.183-188.
- Erdmann, Kurt, **Das Anatolische Karawansarayed 13. Jahrhunderts**, Teil:I, Berlin, 1961, Teil:II-III, Berlin, 1976.
- Ersoy, Bozkurt, "Osmanlı Öncesi Anadolu Kervan Yolları ve Üzerindeki Kervansaraylar", **Kültür ve Sanat**, Sayı:25, Ankara, 1995, s.22–26.
- Gürdal, M., "Alanya Selçuklu Hanları", **Antalya 1. Selçuklu Eserleri Semineri (22-23 Mayıs 1986)**, Antalya, 1986, s.49-54.
- Hacıgökmen, M. Ali, "Şarapsa Hanının Banisi ve Şarapsa Adı" **Kafalı Armağanı**, Ankara 2002, s. 253-259.
- Julius Jütner, Fritz Knoll, Karl Patsch, Heinrich Swoboda, Vorläufiger Bericht, Über Eine Im Auftrage Der Gesellschaft Unternommene Arheologische Expedition Nach Kleinasien (Sommer 1902), Prag, 1903.s.22-25.
- Karamağaralı, Halûk, "Anadolu Selçuklu Kervansarayları", **Önasya**, Sayı:61-62, Ankara, 1970, s.4-5;
- Karpuz, Haşim, "Konya Kızılören Hanı", **Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları** (Editör: Hakkı Acun), Ankara, 2007, s.89-104.

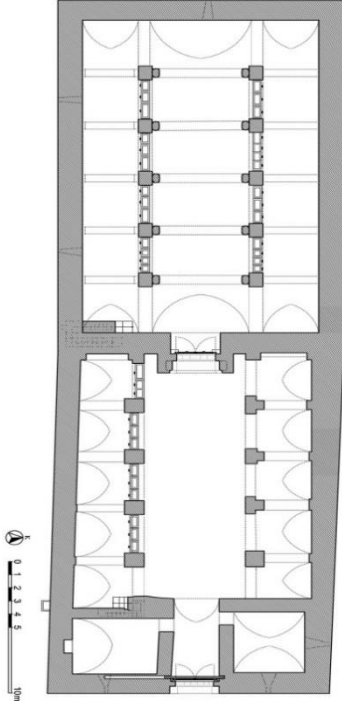
- Kunduracı, Osman, "Kubadabad-Alanya Selçuklu Kervan Yolu Güzergâhı Üzerine Yeni Araştırmalar-I", **I. Uluslar Arası Selçuklu Semineri Bildirileri**, Konya, 2001, s.53-59, 22 Resim.
- Kunduracı, Osman, "Kubadabad-Alanya Selçuklu Kervan Yolu Güzergâhı Üzerine Yeni Araştırmalar-II", **6.Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri, 2002, s.537-550.
- Kunduracı, Osman, "Yenice Köyündeki Türk Dönemi Mimarisi ve El Sanatları", **Amlada'nın(Yeniceköy)Deşifresi**, Konya,2016, s.150-167.
- Özergin, M. Kemal, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", **Tarih Dergisi**, Sayı: 15-20, İstanbul, 1965, s.141-170;
- Taeschner, Franz, "Die Entwicklungdes Wegenetzesunddes Verkehr im Türkischen Anatolien", **Anadolu Araştırmaları**, Sayı:1/2, İstanbul, 1959, s.169-193;
- Turan, Osman, "Selçuklu Kervansarayları", **Belleten**, Cilt:X, Sayı:37, Ankara, 1946, s.471-496;
- Uluçam, Abdüsselam, "Konya-Eğridir Kervanyolunun Bilinmeyen Bölümü", **V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, Konya, 1996, s.85-94;
- Uysal, A. Osman, "Konya-Eğridir Güzergahında Bazı Kervansaraylar", **III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, Konya, 1994, s.71-84;
- Uysal, Mehmet- Güçlü, Muhammet, "Alanya Yakınlarındaki Kargı Han", **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:18, Aralık 2008,s.247-256.
- Yavuz, A. Tükel, "Anadolu'da Eşodaklı Selçuklu Hanları", **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, Ankara, 1976, s.187-206.
- Yavuz, A. Tükel, "Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansaraylarının Tipolojisi", **IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, Konya, 1995, s.183-198.
- Yavuz, A. Tükel, "Alara Han'ın Tanıtılması ve Değerlendirilmesi", **Belleten**, Cilt: XXXIII, Sayı:132, Ankara,1969,s.439-449.
- Yetkin, Suut Kemal, "Selçuklu Kervansaraylarının Özellikleri", **Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi-Tebliğler**, Ankara, 1962, s.408-410;

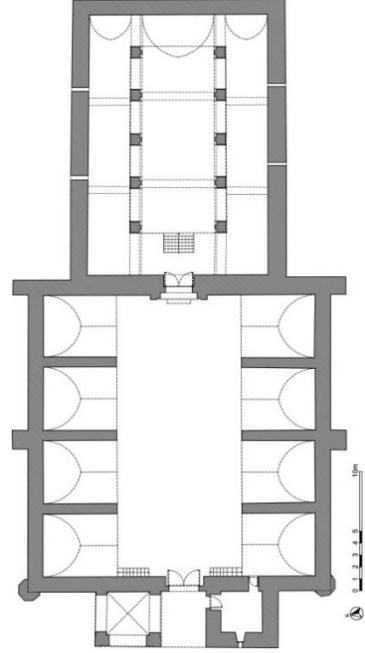
Şekil-1. Konya-Alanya Arasındaki Selçuklu Devri Kervan Yolu Güzergâhını Gösteren Harita

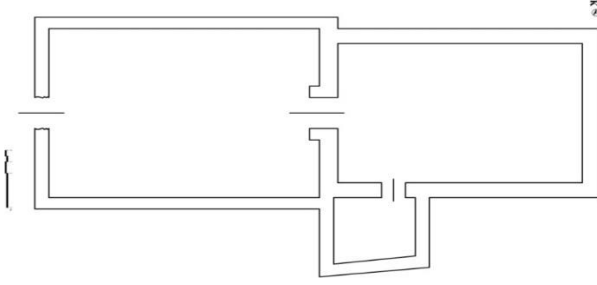
Şekil-2. Altunapa Hanı(K.Erdmann'dan)

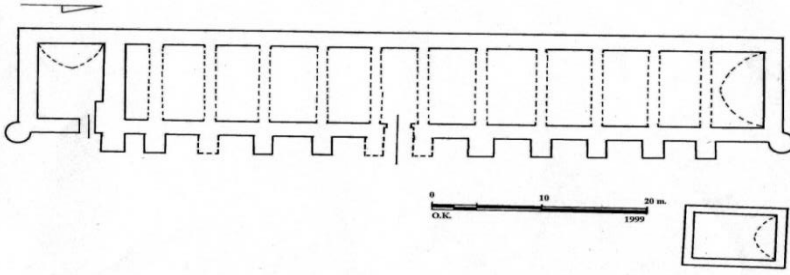
Şekil-3. Kuruçeşme Hanı(M.F.Aktan'dan)

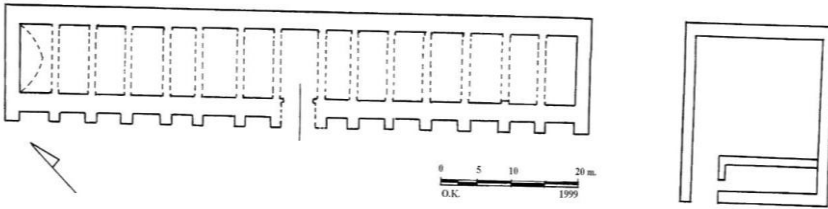
Şekil-4 Kızılören Hanı
(M.A.Kocadağistan'dan))

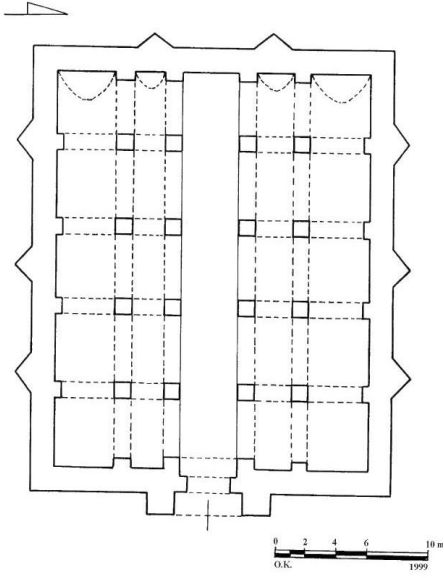
Şekil-5. Yenice Çiftlik Hanı(O.Kunduracı)

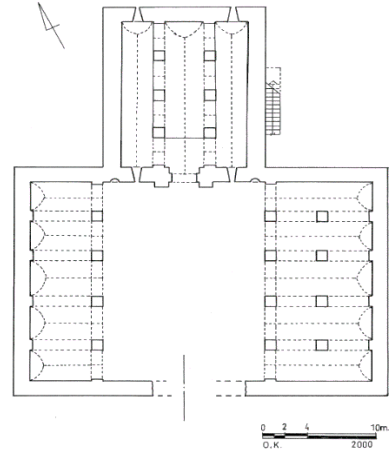
Şekil-6. Derebucak Tol Hanı(O.Kunduracı)

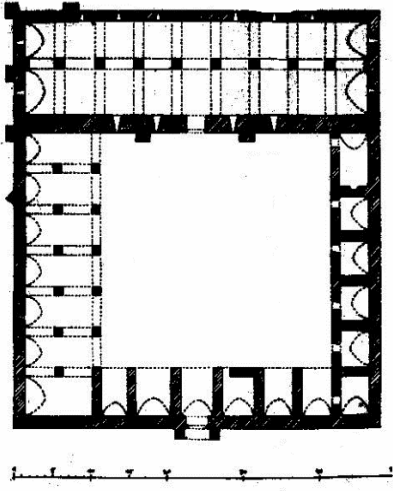
Şekil-7. Ortopoyam Hanı(O.Kunduracı)

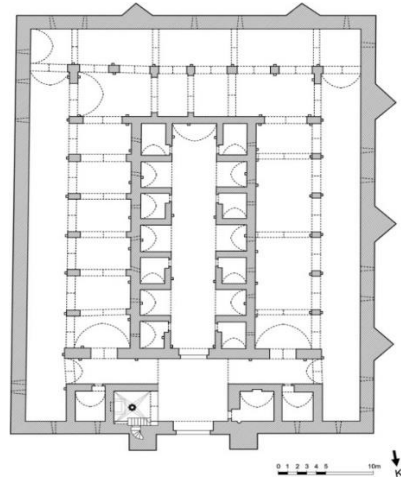
Şekil-8. Eynif Tol Hanı (O. Kunduracı)

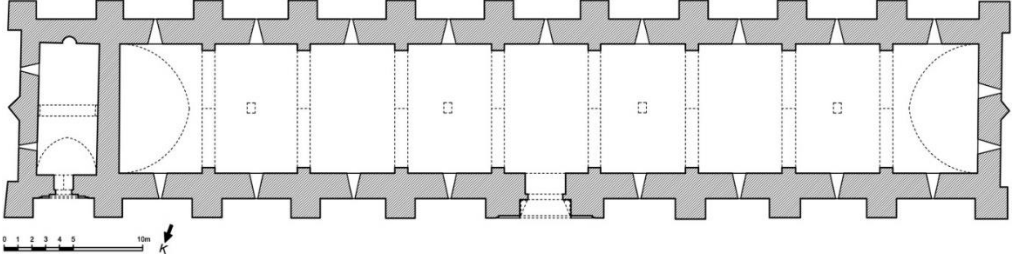
Şekil-9. Sırtköy Murt Beli Hanı (O. Kunduracı)

Şekil-10. Kargı Hanı (K. Erdmann'dan)

Şekil-11. Alara hanı (A. Tükel'den)

Şekil-12. Şarapsa Han(V.G.M Arşivi'nden)

Fotoğraf-1: Altunapa Hanı Genel Görünüşü(O.Kunduracı).

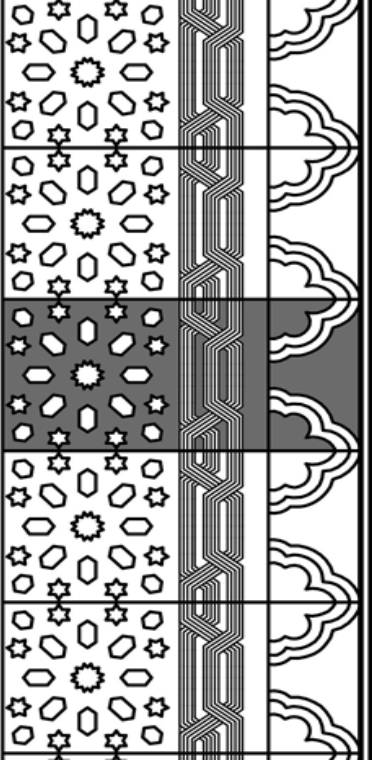
Fotoğraf-2: Kuruçeşme Hanı Genel Görünüşü(O.Kunduracı).

Fotoğraf-3: Kızılören Hanı Genel Görünüşü(O.Kunduracı).

Fotoğraf-4: Yunuslar Hanına Ait Mimari Parçalar(O. Kunduracı).

Fotoğraf-5: Küçük Avşar Hanına Ait Olduğu Düşünülen Süslemeli Parçalar (O.Kunduracı).

Fotoğraf-6: Yenice Çiftlik Hanı Kapalı Kısımın Genel Görünüşü(O.Kunduracı).

Fotoğraf-7: Derebucak Tol Hanı Kalıntısı Genel Görünüşü(O.Kunduracı).

Fotoğraf-8: Derebucak Ortapoyam Hanı Kalıntısı Genel Görünüğu(O.Kunduracı).

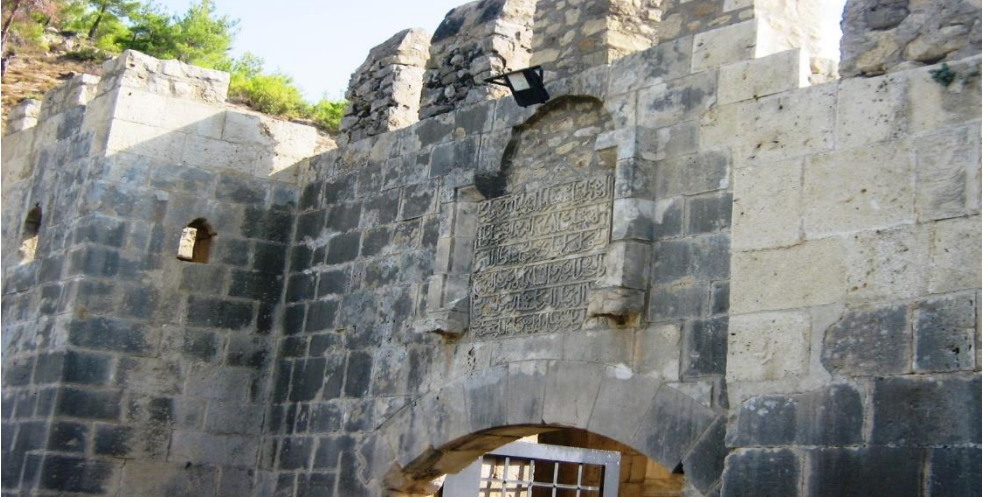
Fotoğraf-9: Eynif Tol Hanı Genel Görünüğu(O. Kunduracı).

Fotoğraf-10: Sirtk y Tol Hamı Genel Görünüşü(O.Kunduracı).

Fotoğraf-11: Kargıhan'ın Genel Görünüşü(O.Kunduracı).

Fotoğraf-12: Alara Han'ın Giriş Cephesi Görünüşü(O.Kunduracı).

Fotoğraf-13: Şarapsa Han'ın Giriş Cephesi Görünüşü(O.Kunduracı).

ENVERÎ'NİN HORASAN HALKININ DİLİNDEN YAZDIĞI
"NÂME-Yİ EHL-İ HORASAN" ADLI KASİDESİ ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME

AN ASSESSMENT ON THE ELEGY "NÂMEH-YE AHL-E
KHORASAN/ LETTER OF KHORASAN PEOPLE" WRITTEN BY
ANVARÎ ON BEHALF OF PEOPLE OF KHORASAN

Abdollah DODANGEH¹

Öz

Sultan Sencer'in döneminin sonlarına doğru yaşanan Oğuz istilası sırasında Horasan bölgesi büyük bir kargaşaya sürüklenmişti. Öyle ki, pek çok şehir ve insan bu kargaşadan doğrudan etkilendi. Sencer'in esir düşmesinden sonra düzeni tekrar tesis etme çabaları başarılı olamamış, onun esâretten kurtulmasından kısa süre sonra ölümü ile birlikte yaşanan düzensizlik devam etmişti. Sultan'ın saray şairi Enverî, Horasan halkının mağduriyetlerini Semerkand hâkimi Rüknuddîn Mahmûd Tamgaç Han'a kaside tarzında yazdığı "Nâme-yi Ehl-i Horasan/ Horasan Halkının Mektubu adlı mektubunda dile getirmişti. Şair mektubunda, Horasan halkının bu kötü durumdan kurtarılmasını talep etmektedir. Çalışmamızda Oğuz İsyanı'nın sebep ve sonuçları üzerinde durulacak, Enverî'nin yazdığı kasidenin tercümesi verilecektir.

¹ Dr. Abdollah Dodangeh, E-mail: abdollahdodangeh@gmail.com

Anahtar Kelimeler

*Büyük Selçuklu Devleti, Sultan Sencer, Oğuz İsyanı, Horasan, Nâme-yi Ehl-i Horasan/
Horasan Halkının*

Abstract

Toward the end of Sultan Sanjar's reign, during the invasion of Oghuz, Khorasan region was dragged to a huge commotion. In fact, many cities and people directly affected by this turmoil. After falling prisoner Sanjar's efforts to re-establish order could not be successful, the irregularities continued in conjunction with his death shortly after his captivity.

Envârî who is the Sultan's poet laureate, had expressed the grievances of people of Khorasan by the elegy (qasîdah) called Nâme-ye Ahl-e Khorasan/letter of Khorasan's people to Samarkand's governor Rukn al-Din Tamgach Mahmud Khan. The Poet is begging the rescue of people of Khorasan from this bad situation. Our study will focus on the causes and consequences of Oghuz rebellion and translation of Envârî's elegy.

Keywords

*Great Seljuk State, Sultan Sanjar, Oghuz Rebellion, Khorasan, Translation of Envârî's Elegy
(Nâme-ye Ahl-e Khorasan/letter of Khorasan's People)*

GİRİŞ

Muhammed b. Muhammed b. Alî-yi Ebîverdî²(Evhadüddîn Enverî, 1126-1189?), künyesinden de anlaşılacağı üzere Horasan'ın Ebîverd ilçesinin Bedene köyünde doğmuştur. Mûsiki, riyâziyât, doğu bilimi, astronomi ve astroloji gibi alanlarda bilgi sahibi olan Enverî, daha çok şair olarak tanınır. Ayrıca tıp ve felsefe alanlarında İbn Sînâ'nın *Uyûnu'l-hikme* ve *Eş-Şifa* adlı eserleri üzerinde dikkatli çalışmalar yapmıştır. Bununla birlikte İbn Sînâ'nın *İşârât* adlı eserini de Farsçaya tercüme etmiştir. Enverî, Sultan Sencer³'in nedîmi olduktan sonra sultanın sarayında bulunmuş ve padişah için yazdığı şiirlerde de ona övgüler sunmuştur. Çalışmamızın konusu, şairin "Nâme-yi Ehl-i Horasan" (Horasan Halkı'nın mektubu)⁴ adlı kasidesi olması hasebiyle Enverî hakkında bu muhtasar bilgiyle iktifa edilmiştir. Selçuklu İmparatorluğu'nun son günlerinde cereyan eden ve bu kasidenin yazılmasına vesile olan siyasî olayları kısaca incelemek yerinde olacaktır.

Sultan Sencer'in Hârizm'e hâkim olduğu dönem, Kutbeddîn Muhammed'i oraya valisi olarak tayin etmiş (1098), o da hayatının sonuna kadar Sultan'a bağlılığını korumuştur. Ancak onun 521-522/1128 senesinde ölümü üzerine Sencer'in emri ile oğlu Atsız babasının yerine geçmiştir. Atsız ilk başlarda Selçuklulara tabi olmuş, ancak Cend ve Mangışlak gibi bölgelere hâkim olduktan

² Enverî'nin hayatı ve düşünceleri hakkında ayrıca bkz. Asgher Dâdebh, "Enverî", *Dâyiretü'l-Mu'arif-i Bozorg-i İslâmî*, c. X, Tahran, 1380/2001, s. 403-405; Abdülkadir Karahan, "Enverî Evhadüddîn" *DİA*, c. II, Ankara, 1995, s. 267-268; Dehhuda, *Lugatnâme*, "Enverî", c. III, Müessesesi-i İntişârât ve Çâp-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1377/1998, s. 3608-3609. Enverî ve Oğuz isyanı ile ilgili bilgi için bkz. Sadık Rızazâde Şafak, *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, hş. 1341/1962, s. 176.

³ Büyük Selçuklu Devletinin son hükümdarı olan Sultan Sencer hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülkerim Özyayın, "Sencer", *DİA*, c. XXXVI, Ankara, 2009, s. 507-511.

⁴Enverî, Semerkand hâkimi Rüküddîn Mahmûd Tamgaç Han için kaside biçiminde ele aldığı mektubunu, Horasan halkının isteği üzerine ve bizzat halk ile birlikte yaşadıkları felaketin boyutunu göstermeye çalışmıştır. Söz konusu kaside, Captain William Kirkpatrick tarafından "The Tears of Khorasan (Horasan'ın Gözyaşları) adı ile İngilizceye tercüme edilmiştir. Konu hakkında bilgi için bkz. E. G. Browne, *A Literary History of Persia (Tarih-i Edebiyat-ı İran)*, trc. Gulamhüseyn Sedrî Efşar, c. II, İntişârât-i Morvârid, Tahran, hş. 1387/2008, s. 81-82. Enverî'nin "Nâme-yi Ehl-i Horasan, (Horasan'ın Gözyaşları)" adlı eserinin edebî açıdan değerlendirilmesi hususunda ayrıca bkz. Mehmet Vanlıoğlu, "Horasan'ın Gözyaşları", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl, II, S. 4, İstanbul, 2002, s. 91-108.

sonra siyasî anlamda güçlenmiş ve devlete karşı isyan etmeye başlamıştır⁵. Bunun üzerine Sultan Sencer, 1138, 1143-1144 ve 1147 yıllarında Hârizm'e üç sefer düzenlemiş ve her seferinde de Atsız'ı mağlup ettikten sonra kendisini affetmiştir.

Şüphesiz Selçuklu tarihinin ve Sencer döneminin önemli olaylarından birisi de Sultan Sencer'in Karahıtaylar'a karşı 5 Safer 536/9 Eylül 1141 tarihinde yaptığı Katvan Savaşı sonucunda mağlup olmasıdır. Bu tarihe kadar gelen olaylardan birisi de Hârizmşah Atsız b. Muhammed'in oğlunun Sultan Sencer tarafından öldürülmüş olmasıdır. O sırada Maverâünnehir bölgesinde bulunan Atsız, Selçuklulardan öcünü alma düşüncesiyle, Mâverâünnehir'de bulunan Türklerden bir kısmını savaşı kazandıkları takdirde elde edilen ganimetten kendilerine pay vereceğini vadederek savaşta kendisine yardımcı olmalarını sağlamıştır. Sonuç olarak sayıları 300 bin civarında olan bir ordu ile Mâverâünnehir bölgesinde Selçuklu ordusuyla karşı karşıya gelmişlerdir. Çok sert geçen bu savaş sonunda Sultan'ın ordusu büyük bir yenilgiye uğramıştır.

Sonuç itibariyle Karahıtaylar Mâverâünnehir'in tamamına hâkim olmuşlardır. Diğer yandan da Atsız bu fırsattan istifade ederek Serahs ve Merv gibi şehirleri hâkimiyeti altına almayı başarmıştır. Bu olayların diğer bir boyutu da Gurlular'ın 542/1147 senesinde Belh bölgesine kadar ilerlemesine olanak sağlamış olmasıdır. O sırada Belh valisi Kamaç Gurlulara karşı koymak üzere yaptığı savaşta mağlup olmuştur. Bu olay da, Gurlu Hükümdarı Alaeddin Hüseyin'in Selçuklulara artık vergi ödemek istememesine, ayrıca bölgede bağımsızlığını ilan etmesine de imkân sağlamıştır⁶.

Katvân Savaşı'nın olumsuz sonuçları Selçukluların İran'ın Doğu bölgesindeki hâkimiyetini sarsmıştır. Ardından da ileride yaşanacak benzer siyasî olaylar sonucunda Sultan Sencer'in ölümü ile Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun sonunu getirecek kadar önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Katvân Savaşı'nın ardından Hârizmşah Atsız, Horasan'a saldırarak birçok şehri yağmalamıştır. Buna karşılık olarak da Sencer, Hârizm'e saldırmak zorunda

⁵Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II, İkinci İmparatorluk Devri*, TTKY, Ankara 1991, s. 313 vd.

⁶Geniş bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, s. 68-71.

⁷Büyük Selçuklu Devleti hakkında geniş bilgi için bkz. Faruk Sümer, "Selçuklular", *DİA*, c. XXXVI, Ankara, 2009, s. 365-371.

kalmıştır. İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-târîh*'inde, Muhammed Avfî'nin *Lubâbü'l-elbâb*'ında Katvân Savaşı ve 548 /1153-1154 yılında meydana gelen Oğuz isyanı hadiseleri hakkında yeterli bilgi mevcuttur⁸. Horasan'a bağlı, Nişabur, Tus, Serahs, Merv gibi şehirler ve ayrıca Kirman gibi bölgeler Oğuzların yağmasına maruz kalan yerlerdir. Oğuzların yaklaşık üç sene süren yağması sırasında Sencer'in yeğeni Süleymanşah, Selçuklu emîrleri, Karahanlı Hükümdarı II. Mahmud b. Muhammed ile birleşerek Oğuzlara karşı koymaya çalışsalar da netice alamamışlardır. İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-târîh* adlı eserinde verdiği bilgiye göre, Muharrem 548/1153-1154 tarihinde Sultan Sencer'in ordusunun Oğuz Türkleri karşısında yenilmesi sonucunda Oğuzlar Hitay⁹ şehrini ele geçirmiş, ardından da büyük kitleler halinde Horasan'a yönelerek Belh bölgesine yayılmışlardır. Kendisine iktâ olarak verilen Belh hâkimi Emîr Kamaç, bu Müslüman Oğuzları Belh'ten uzaklaştırmak istemişti, ancak Oğuzlar ona hediye ve rüşvet sunarak bu kararından vazgeçirmişlerdir. Kamaç başka bir zaman tekrar Oğuzları bölgeden uzaklaştırmak istediğinde, Oğuzlar diğer kabilelerin desteğini alarak ona karşı koymuşlardır. Kamaç da 100 bin kişilik bir ordu ile onlar ile savaşmaya hazırlanmıştır. O sırada Oğuzların emîri, Kamaç'ın huzuruna gelerek Oğuzları sahip oldukları otlaklarında serbest bırakmasını ve buna karşılık olarak da kendisine her hânedan 200 dirhem gümüş ödeyeceklerini teklif etmiştir. Oğuzları kendi bölgesinden çıkarmakta kararlı olan Kamaç Oğuzlar ile savaşa girmiş ancak mağlup olmuştur. Netice itibariyle Oğuzlar, Kamaç'ın ordusuna ait bütün eşyayı kendi askerleri arasında ganimet olarak paylaştıkları gibi, kadınları ve çocukları esir etmiş, onlara karşı çirkin davranmışlardır. Okulları yıkip yaktıkları gibi âlimleri de öldürmüşlerdir. Emîr Kamaç ise Merv'de bulunan Sultan Sencer'e giderek durumu kendisine bildirmiştir. Sultan Sencer de Oğuzlara tehdit dolu bir mektup yazarak bölgeyi terk etmelerini emretmiştir. Oğuzlar ise yaptıkları hatadan dolayı özür dilemiş, ayrıca tazminat ödemeyi de teklif ederek buldukları bölgede yaşamalarına izin verilmesini iltimas etmişlerdir. Sultan, onların dileklerine kulak asmadan etrafta bulunan komutanlarını da toplayarak, 100 bin kişiyi aşkın süvariden oluşan bir ordu ile Oğuzlar ile savaşa girmişlerdir. Savaş neticesinde Sultan'ın ordusu mağlup olup

⁸ İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-târîh*, c. XXIV, Farsça trc. Ali Haşimî, *Merkez-i Tahkikât-ı Râyânei-yi Kâimiye-i İsfahan*, tyk, s. 4319-4321.

⁹ Hitay, Çin Settine yakın bir bölgenin adıdır. Konu ile ilgili bilgi için bkz. Ahmet Taşağıl, "Hitâyname", *DİA*, c. XVII, Ankara, 1998, s. 405.

dağılmıştır. Oğuzlar onların peşine düşüp yakaladıklarını öldürmüş, ya da esir etmişlerdir. Alâeddîn Kamaç savaş sırasında öldürülmüş, sultan ise bazı emîrleri ile birlikte esir düşmüştür. Oğuzlar emîrlerin tamamını öldürdükten sonra padişahın önünde diz çökerek hala sultana tabi olduklarını ifade etmişlerdir¹⁰.

Çalışmamıza konu teşkil eden “Nâme-yi Horasan” adlı kaside de Sultan Sencer’in sarayında bulunan Enverî’nin ilerleyen tarihlerde Oğuzların yağmaları karşısında çaresiz kalan Horasan halkının dilinden Semerkand yöneticisi Kılıç Tamgaç Han’a yazdığı mektupta yukarıda zikrolunan olaylar ile bağlantılıdır. Şair, perişan vaziyette olan Horasan halkının iltimasını içeren yardım talebi niteliğinde bir mektup yazmaya karar vermiştir. 73 beyitten oluşan bu kasidenin¹¹tercümesine başlamadan önce, bu mektubun yazılmasına sebebiyet veren olaylar hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Kaynaklara istinaden Sultan Sencer’in (ö. 552/1157) döneminde cereyan eden önemli olaylardan birisi de şüphesiz Oğuz isyanıdır. 548/1153-1154 senesinden sonra Oğuzların Selçuklu devletine karşı ayaklanmaları ve netice itibariyle yaptıkları yağmaların sebep ve sonuçlarını şöyle özetlemek mümkündür: Çok sayıda Oğuz ve Türkmenlerden oluşan Belh eyaleti, Sultan Sencer’e tabi olup onun mutfağına haraç olarak senelik yirmi dört bin koyun veriyorlar idi. Devlet mutfak nâzırı’nın (hân-sâlâr) mutfak için alınması gereken koyunları tahsil etmek üzere gönderdiği tahsildârın gittiği yerde haddini aşarak alınması gereken koyunları aşırı eleştirmesi, Oğuzlara karşı kaba davranması, hatta onlardan rüşvet talep etmesi gibi davranışları sonucunda Oğuzlar görevliyi gizlice öldürmüşlerdir¹². Tahsildârın görevinden dönmemesi üzerine yapılan araştırmalar sonucunda durum ortaya çıkmış, ancak Sultan’dan çekinerek kendisine konuyla ilgili bilgi verilmemiştir. Hatta durumun ortaya çıkmaması için mutfak şefi hân-sâlâr bir süre mutfağına gereken malzemeyi kendi malından tahsis ederek idare etmiştir. O sırada Belh valisi Kamaç, devletin merkezi olan

¹⁰ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-tarih*, trc. Ali Hâşimî, c. XXIV, Çap-i İlmî, Merkez-i Tahkikât-ı Râyânei-yi Kâimiye-yi İsfahan, tyk, s. 4319-4321.

¹¹ Enverî’nin Divânı’nda yetmişinci kaside olarak yer alan kasidenin Farsça metni için bkz. Muhammed Enverî, *Divân-ı Eş’âr-ı Evhadüddîn Enverî*, Merkez-i Tahkikât-ı Râyânei-yi Kâimiye-yi İsfahan, tyk, s. 233-236.

¹² Râvendî, yöneticinin adaletsizliğinin, dünyaya nasıl yansıdığını şu beyitte özetlemiştir:

چو بینانگر پادشاهی کند جهان پر ز کرم و تباہی کند

Zalim bir kimse padişah olursa, cihamı kötülük ve fesat ile doldurur

Konu ile ilgili bkz. Muhammed b. Ali b. Süleymân er-Râvendî, *Râhatü’s-sudûr ve âyetü’s-surûr*, haz. Muhammed İkbâl, İntişârât-ı Esâtîr, Tahrah, hş. 1386/2007, s. 177.

Merv'e geldiğinde hân-sâlar ve padişahın etrafındakiler onu durumdan haberdar etmişlerdir. O da Sultan'a Oğuzların musallat olduklarını, onun hâkim olduğu vilayete yaklaştıklarını hatırlatarak Belh şehri'nin şahneliğini¹³ talep etmiştir. Böylece Oğuzlara gözdağı vereceği gibi Sultan'ın mutfağı için yıllık olarak alınan 24 bin koyun yerine 30 bin koyun tahsil edeceğini de vaat etmiştir. Sultan da onun isteklerini kabul etmiştir. Kamaç da bölgeye vergi memurunun öldürülmesi ile ilgili bir şahne göndererek onlardan diyet talep etmiştir. Ancak halk "*biz sadece sultan'a tabiiz, başkalarından emir almayız*" diyerek görevliyi tahkir etmiş geri göndermişlerdir. Kamaç daha önce Sultan'dan aldığı yetkiye dayanarak bağımsız bir biçimde oğuzları bu amellerinden ötürü cezalandırmak üzere onlarla savaşmıştır. Ancak oğlu Alâuddîn Ebû Bekr'in de iştirak ettiği muharebe sonucunda her ikisi de oğuzlar tarafından öldürülmüştür. Bu haber sultana ulaşınca, sultan öfkelenmiştir. Devletin önde gelenleri de galeyana gelerek: "*Artık Oğuzlar fazla ileri gitmişler; onlara haddini göstermemiz gerekir*" diye Sultan'ı Oğuzlara karşı savaşmaya kışkırtmışlardır. Oğuzlar, Sultan'ın onlara saldıracağını anlayınca tedirgin olup durumu yatıştırmak istemişlerdir. Kamaç ve oğlu'nun diyeti olarak 100 bin dinar ve 1000 Türk kölesi vermeği teklif etmişlerdir. Ayrıca "*Sultan kimi Kamaçın yerine tayin ederse de ona tabii oluruz*" diye yalvarmışlardır. Sultan, kendi soyundan olan bu Türklerin yalvarışı ve teklifini kabul etmek istese de komutanları onu kararından vazgeçirmeyi başarmışlardır¹⁴. Konuya ilişkin İmâdüddîn el-Kâtib el-İsfahanî'nin (ö.1200-1201) el-Bundârî'den (ö. 643/1245) naklettiği bilgiye göre, Sultan Sencer'in ömrü uzadıkça etrafındaki emîr ve devlet erkânından bazıları sultana haset güderek hainlik ve saygısızlık yapmaya başlamışlardır. Şöyle ki daha alt makamda olanlar büyüklere saygısızlık etmiş, üst makamda olanlar tahkir edilmiştir; büyükler (iş bilenler) görevden

¹³ Devletin temsilcisi olarak bir bölgeye tayin olunan şahnenin görevleri, devleti, devlete tabi olan kabilelerin reisleri nezdinde temsil etmek, devlet ile ilişkilerini sağlamak, Çiftçiler için otlak ve sulama yerleri belirlemek ve devlete olan vergilerini tahsil etmek ve bütün bunları yaparken uygunsuz durumların önünü de kesmekten ibarettir.

A. ¹⁴Enverî'nin akramı olan şair Kûşekî-yi Kâyinî, 548/ 1153-1154 senesinde meydana gelen Oğuz fitnesi (isyani) sırasında Sultan Sencer'in Oğuzları yaptıkları hatalardan dolayı affetmek istemesine karşı çıkarak Oğuzlarla savaşı körükleyen komutanları vefasızlıklarından dolayı hiciv biçiminde yazdığı şiirler ile eleştirmiştir. Konu ile ilgili bilgi için bkz. Muhammed Avfi, *Lübâbü'l-elbâb*, haz, Edward Granville Browne, c. I, Brill Publication, Leiden, 1903, s. 344-345; Muhammed Avfi, *a.g.e*, c. II, s. 174; Zebihullah Safa, *Tarih-i Edebiyât der İran*, c. II, İntişârât-ı Firdevs, Tahran, hş. 1388/ 2009,s.114-115.

alınıp yerlerine küçükler (liyakatsiz) iş başına geçmiştir. Bu durum emîrler arasında çekişmelere yol açmış, birbirine karşı kin ve nefret yayılmıştır. Bu emîrlerden örnek olarak, Sunkur'ül-Azizî Yarankuş, Hirîve, Kızıl ve daha kıdemlileri olan Kamaç ile Ali Çetrî gibi kişileri gösterebiliriz. Bu emîrlerin düşünceleri biri diğerini tutmaz, her biri kendi fikrini uygulamaya çalışırdı. İşte Sultan Sencer'in başına gelen felâketlerin esas sebebini de bu olayların getirdiği sonuçlarda aramak gerekir¹⁵.

Böylece Sultanın ordusu Oğuzlara karşı harekete geçmiştir. Oğuzlar bu sefer diyet miktarını arttırarak tekrar yalvarmışlardır. Ancak Sultan'ın reyinin aksine etrafındaki emîrlerin ve devletin önde gelenlerinin teşvik ve tahriki sonucunda Sultan, yine onları affetmekten vazgeçerek savaşmaya karar vermiştir. Bu sefer Oğuzların ailesi Sultan'a yalvarmaya başlamışlardır. Her hânedan yedi men¹⁶ gümüş ödemeye hazır olduklarını söyleyerek Sultan'ın savaştan vazgeçmesini iltimas etmişlerdir. Bu durum karşısında Sultan onlara acıyarak kararından dönmek istemiş, ancak emîr Mü'eyyed-i bozorg (ordunun büyük bir kısmı onun komutasında idi), Yarankuş ve Ömer-i Acemî, özellikle de Belh şehrinin yeni valisi olan Kamaç'ın torunu Mü'eyyed Ay-aba'nun ısrarı Sultan'ı affetme kararından vazgeçirmiştir. Böylece Selçuklu ordusu Oğuzlar ile savaşmaya sürüklemiştir¹⁷. Sonuç olarak böyle bir hayati meselede kendi iradesi ile karar veremeyen, başkalarının teşviki ve vesvese üzerine karar alan Sultan, Oğuzlar ile savaşmak zorunda kalmıştır¹⁸. Durum böyle olunca, Oğuzlar da kendi mallarını

¹⁵Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve Nusbetü'l-usra*, nşr, M. Th. Houtsma, Leiden 1889/ tercüme, Kıvâmeddîn Burslan, *Irak ve Horasan Selçuklular Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1943, s. 248. Oğuz isyanının sebep ve sonuçları için ayrıca bkz. el-Bundârî , *a.g.e.*, s. 253-254. Bosworth, Sultan Sencer'in son zamanlarında devletin zayıf düşmesi sonucunda ortaya çıkan karışıklıklar, Sultan'ın vefatından sonra Horasan'ın büyük bir kâbusa yüz tuttuğunu zikretmektedir. Konu hakkında bilgi için bkz. Clifford Edmund Bosworth, *The History of the Seljuq State (A translation with commentary of the Akhbâr al-dawla al-saljûqiyya)*, Routledge Taylor & Francis Group, London and New York, 2011, s. 47.

¹⁶Bir men, 130 dirhem ve her dirhem de 2 ritl'e tekabül etmektedir. Bu konuda bilgi için bkz. Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, trc. Acar Sevim, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990, s.19.

¹⁷Râvendî'nin eserinde son defa olarak Sencer'i Oğuzları affetmek kararından vazgeçiren komutanları, Emîr Mu'eyyed-i Bozorg, Yerenkış (Yarankuş-ı Herviye) ve Ömer-i Acemî olarak kaydetmektedir. Bu konuda bilgi için bkz. Râvendî, *a.g.e.*, s. 179. Ayrıca bkz. Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2012, s. 83.

¹⁸Böyle hayati bir meselede kendi iradesi ile karar veremeyen padişah, başkalarının teşviki ve vesvese üzerine Oğuzlar ile savaşmak zorunda kalmıştır. Râvendî, bir yöneticinin kendi iradesinden daha çok etrafındakilerin ektisi ile yanlış kararlar almasının sonucunda hezimetin olduğunu şöyle ifade etmiştir:

ve canlarını korumak üzere harekete geçmiş ve savaşa hazırlanmışlardır. Muharrem 548/Mart-Nisan 1153 tarihinde Belh'te vuku bulan savaşta Oğuzların sayısı 40 bin çadırılık iken, Sultan'ın ordusunun sayısı da bilinmemekle beraber 100 bin civarında tahmin edilir. Yapılan savaş sonucunda Sencer'in ordusu Oğuzlar karşısında mağlup olmuş, Sultan da esir düşmüştür¹⁹. Başkent Merv'e götürülen Sultan Sencer, ilk önce Oğuzlar tarafından saygıyla karşılanmış ve tahta oturtulmuştur. Ancak bunun bir siyasî taktik olduğunu ve devletinin fiilen gücünün kaybettiğini kısa zamanda anlamıştır. Şöyle ki Oğuz reislerinden Bahtiyar, Merv'i kendisine iktâ olarak verilmesini talep etmiş, Sultan bu talebin cevabında istenilen bölgenin devletin hâs arazisi olması hasebiyle başkasına veremeyeceğini bildirmiştir. Oğuzlar ise Sultan'ın verdiği cevaba gülmüş ve onunla alay etmişlerdir. Bu durumdan Sultan çok üzülmüş, tahttan inerek Merv'de bir hankaha sığınmış ve inzivaya çekilmiştir²⁰.

“أئى ملك ملكته خاشيتُهُ وَ اصحابه اضطربت عليه أمورُهُ وَ أسبابُهُ ”

“Etrafındaki, yandaşları ve devlet ricalının etkisi altında olan bir padişah'ın ülkesi, harab olur.”. Konu ile ilgili bkz. Râvendî, *a.g.e.*, s.179.

¹⁹ Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kurucusu olan Oğuzların Selçuklu Devletine karşı isyan etmeleri, tarihin garip hadiselerindendir. Oğuz Türklerin İsyanı, Sultan Sencer'in mücadelesi ve vefatı hakkında ayrıca bkz. Zâhîruddîn-i Nişaburî, *Selçuknâme*, tsh, Mirza İsmail Efşâr-Muhammed Ramazanî, İntişârât-ı Esâtîr, hş. 1390/2011, s. 33-36. Ayrıca bkz. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, c. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1954, s. 399-475. Katvân Savaşı'nın sebep ve sonuçları hakkında ayrıca bkz. Köymen, *a.g.e.*, s. 323-342; Râvendî, *a.g.e.*, s.177-179. Ramazan Şeşen, Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer'in Oğuzlar tarafından esir edildiği hikâyesini, Ebû Dülel'ten şöyle nakletmektedir: “ Oğuzlardan haraç almak üzere Sultan Sencer'in elçisi, gereğinden daha fazla tahsil etmesi üzerine Oğuzların hükümdarı olan Tûfî Bek ona vurarak öldürmüştür. Ancak bu olayı yatıştırmak için Sultan'dan özür dilemiştir. Sultan onu affetmek istemiş ancak Sultan'ın etrafındakiler, hem Oğuzlara gözdağı vermek hem de daha fazla ganimet elde etmek amacıyla Sultan'ı onlara karşı savaşmaya kıskırtmışlardır. Böylece Sultan da kararından vazgeçerek onlarla savaşmaya karar vermiştir. 548/1153-1154 senesinde meydana gelen bu savaşta Oğuzlar zafer kazandıkları gibi Sultan'ı da esir etmişlerdir. Sultan aradan bir sene geçtikten sonra ancak hapisten kaçmayı başarmıştır.”, konu ile ilgili bkz. Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001, s. 152). Sultan Sencer'in Oğuzlara esir düşmesi, 1153-1157 yılları arasında cereyan eden karışıklıklara sebebiyet vermiştir. Bunun bir örneğini de Gurlular ile mücadele eden Gaznelilerin bu süreçte Sultan Sencer'den askerî yardım alamadıkları sonucunda ortaya çıkmıştır. Netice itibarıyla Gurlular fırsattan yararlanarak kendi hâkimiyet sahalarını genişletmeyi başarmışlardır. Konu ile ilgili bilgi için bkz. Merçil, *a.g.e.*, s. 39-40.

²⁰ el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bundârî, *Zubdetü'n-nusrâ ve Nuhbetü'l-'usrâ*, nşr, M. Th. Houtsma, Leiden 1889/ tercüme, Kıvâmeddîn Burslan, *Irak ve Horasan Selçuklular Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1943, s. 249. Sultan Sencer'in Oğuzlara yenilmesi ve sonuçları hakkında ayrıca bkz. Faruk

Bu tarihten sonra Oğuzlar artık rahatlıkla etraftaki bölgeleri yağmalamaya başlamışlardır. İlk önce Çağrı Bey zamanından itibaren pây-ı taht konumunda olan Merv şehrini üç gün zarfında alt üst etmişlerdir. Ardından da Nîşâbur şehrini yağmalamışlardır. Oğuzlara karşı halkın direnişi de işe yaramamış, Nîşâbur şehri de Merv gibi talan edilmiştir. Oğuzlara karşı koyamayacağını anlayan halk çareyi şehrin ulu camisi Mescid-i Câmî-i Munî'î'ye sığınmakta görmüştür. Ancak gözü dönmüş Oğuzlar camiye girerek halkı orada vahşice katletmişlerdir. Râvendî, Oğuzların zalimce yaptıkları katliamın boyutunu göstermek için şöyle ifade etmiştir: “*Can ve namusunu kurtarmak için son çare olarak kutsal mekân olan camilere sığınan çaresiz halkı, camilerin içinde Oğuzlar öyle bir şekilde katletmişler ki kanlar içinde kalan insanları teşhis etmek mümkün olmamıştır*”²¹. Camide insanları katlettikleri gibi camiye de yakmışlardır. Yağmalamalar sırasında halkın göz bebekleri olan büyük âlimleri de affetmemişlerdir. Örneğin meşhur âlimlerden olan Şeyh Muhammed Ekkâf (Abdurrahman b. Abdussemmed el-Ekkâf), Irak ve Horasan’ın büyük âlimlerinden, aynı zamanda İmam Gazalî’nin öğrencilerinden olan Muhammed b. Yahya gibi büyük şahsiyetleri işkence ederek öldürmüşlerdir²². Nîşâbur’un bu vahim durumunu yansıtmak için bizzat bu acı olaylara şahit olan şair Emîr Mu’izzî (ö. 518-521/1124-1127 yılları arası) kısaca şöyle ifade eder:

شد کوف و کرگس را مکان، شد کرگ و روبه را

آنجا که بود آن دلستان با دوستان در بوستان

وطن

Sümer, “Oğuzlar”, *DİA*, c. XXXIII, Ankara, 2007, s. 328-329. Oğuz isyanı, ardından meydana gelen Oğuz istilası sonucunda Sultan Sencer’in vefatı ve Selçuklu İmparatorluğu’nun sona ermesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi, 1040-1157)*, c. I, İSAM Yayınları, İstanbul, 2013, s. 280-286. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Piyadeoğlu, *a.g.e.*, s. 85.

²¹ Konu hakkında bkz. Râvendî, *a.g.e.*, s.180.

²² Sultan Sencer’in Muharrem ayı, 548/1153-1154 Mart-Nisan 1153-1154 tarihinde Oğuzlara ile yaptığı savaş sonucunda mağlup düşmesine müteakip Oğuzların Horasan’ı yağmalamışlardır. O sırada medrese ve kütüphane gibi ilim muhiti olan mekânları da yakıp yıkmışlardır. Ayrıca çok sayıda da âlimi de katletmişlerdir. Buna örnek olarak Alevîlerin reisi Ali el-Musevî, Tûs şeyhlerinin reisi Muhammed b. Muhammed, Ebû Berekât el-Furâvî, Kâtib Ahmed b. el-Hüseyn gibi şahsiyetlerden bahsedebiliriz. Konu ile ilgili bkz. Fesîh-i Hâfî, *Mücmelî Fesîhî*, c. II, haz, Muhsin Nâcî Nesâbâdî, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran, hş.1386/2007, s. 719. Ayrıca bkz. Piyadeoğlu, *a.g.e.*, s. 85. Şafîî âlimlerden Muhammed b. Muhammed Yahya’nın Oğuzlar tarafından vahşice öldürülmesi üzerine şairler Arapça ve Farsça olarak çeşitli mersiye ve kasideler yazmışlardır. Konu ile ilgili bkz. Abdullah b. Ömer Beyzâvî, *Nizamu’t-tevarih*, haz, Mîr Haşim Muhaddis, Bonyâd-i Mevkufât-ı Dr. Mahmûd Efşâr, Tahran, hş. 1382/2003, s. 93-94. Hâkânî’nin hâk (toprak) redifinde yazdığı kasidesi buna örnektir. Enverî’nin söz konusu kasidesi de bu anlamda mühim bir eserdir.

Gönül dostu olanların buluştuğu o güzel bostan artık

Baykuşların, akbabaların mekânı, kurtların ve tilkilerin yurduna dönüşmüştür²³

Oğuzlarla yapılan savaş sonucunda esir düşen Sultan Sencer, esâretinden iki sene²⁴geçtikten sonra adamlarının yardımı ile kaçarak kurtulmuştur. Bunca olumsuz mücadeleler ve savaşların verdiği yorgunluk, ayrıca esâreti döneminde yaşadığı hüznün dolu zor günlerin getirdiği sıkıntıların neticesinde ruhen ve cismen yorgun ve bitkin düşen Sultan, 71 yaşında iken yaşadığı Merv'de 14 veya 24 Rebûilevvel 552 (26 Nisan veya 6 Mayıs 1157) tarihinde vefat etmiştir²⁵. Vefatından önce de şu beyitleri okumuştur:

جهان مسخر من شد چو تن مسخر رای به زخم تیغ جهانگیر و گرز قلعه گشای
هزار صف بشکستم به یک فشردن پای هزار قلعه گرفتم به یک نمودن دست
چو مرگ تاختن آورد هیچ سود نداشت بقا بقای خدا بود و ملک ملک خدای

Cihan'a sahip olacak ve kaleleri fethedecek kılıç ve topuzumun sayesinde

Nasıl vücut (aklın aldığı karara) boyun eğiyorsa, cihana hâkim olabildim

Binlerce kaleyi bir işaret ile fethedebildim

Ayağımı bastığım gibi düşmanın binlerce safını dağıtabildim

²³ Geniş bilgi için bkz. Râvendî, *a.g.e.*, s. 183-184.

²⁴ Sultan'ın esâreti süresi ile ilgili muhtelif bilgiler mevcuttur. Ancak Reşîdüddîn, iki sene olduğunu zikretmiştir. Konu ile ilgili bilgi için bkz. Reşîdüddîn Fazlullah, *Camiu't-tevarih (Tevarih-i Âl-i Selçuk)*, tsh, Muhammed Ruşen, Mirâs-ı Mektûb, hş. 1386/2007, s. 69.

²⁵ Sultan Sencer'in Oğuz isyanına karşı tutumu ve bu süreçte cereyan eden siyasî olaylar hakkında bkz. Hamdullah Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, haz, Abdülhüseyn Nevâî, İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran, hş. 1387/2008, s. 448-453.

Ancak ölüm (bana karşı) saldırmaya geçince hiçbir şey fayda etmedi

Bâkî olan Allah idi ve Mülk de Allah'ın mülkü idi²⁶

Enverî'nin Sultan Sencer'in yeğeni ve aynı zamanda evlatlığı olan Rüknuddîn Kılıç Tamgaç Han'a yazdığı kasidenin²⁷ metni ve Türkçe tercümesi şöyledir:

به سمرقند اگر بگذری ای باد سحر نامه اهل خراسان به بر خاقان بر

Ey sabahın rüzgârı, Semerkant'tan eğer geçersen

Horasan halkının mektubunu (dileklerini) hakan'a al götür

نامه‌ای مطلع آن رنج تن و آفت جان نامه‌ای مقطع آن درد دل و سوز جگر

Başlangıcı cana düşen afetten ötürü yorgunluk ve bezginlik

Sonu ise dertleşme, gönül, ciğer yangını olan bir mektup²⁸

نامه‌ای بر رقمش آه عزیزان پیدا نامه‌ای در شکنش خون شهیدان مضمیر

²⁶ Hayatı boyunca cesareti ve dirayeti sayesinde büyük başarılar elde etmiş olan Selçulu Sultanı Sencer, ecelin geldiği ve ölüm yaklaştığı an, artık ona karşı koyacak hiçbir gücün olmadığını, diyer bir tabirle "takdir-i İlâhî'ye boyun eğmek" gerektiğini vurgular, Bu dünyada kalıcı olarak Allah'tan başka kimsenin olmayacağı dolayısıyla bütün mülklerin de Allah'a ait olduğunu ifade etmiştir. Konu ile ilgili bkz. Fesîh-i Hâfî, *a.g.e.*, s. 722. Oğuz isyanı, Sultan Sencer'in hayatı ve vasıfları hakkında ayrıca bkz. Reşidüddîn Fazlullah, *a.g.e.*, s. 63-71.

²⁷ Kasidenin Farsça metni için ayrıca bkz. Zebihullah Safa, *a.g.e.*, c. II, İntişârât-ı Firdevs, hş. 1388/ 2009, Tahran s. 116-117.

²⁸ Enverî, Horasan'ın Oğuz Türkleri tarafından yağmalandığını, mustarip halkın durumunu aksettiren mektubunu (kaside) Horasan halkın ısrarı ve onların dilinden yazmıştır. Sultan Sencer'in evlatlığı, Semerkant hükümdarı Rüknuddîn Tamgaç Han'a yazdığı kasidesinde "mektup" manasına gelen "nâme" den maksat, Oğuzların zulümlerine maruz kalan Horasan halkının hikâyesini anlatmaktadır. Halkın duygularını, feryâd ve yalvarışlarını içeren ve yansıtan bu olay (hikâye), edebî anlamda "nâme" olarak değerlendirilmiştir.

Dostların âhının yazısında belirgin olduğu bir mektup

Özünde ise şehitlerin kanını taşıyan olan bir mektup

نقش تحریرش از سینهٔ مظلومان خشک سطر عنوانش از دیدهٔ محرومان تر

Yazı biçimi, mazlumların sinelerinden dolayı bir nakış

Başlık satırları ise mazlum ve umutsuz gözlerinden dolayı ıslaktır

ریش گردد ممر صوت ازو گاه سماع خون شود مردمک دیده ازو وقت نظر

Onu (Horasan'ın durumu) duyanın gönlü param parça olur

Duruma şahit olanın ise göz bebeklerinde kan toplanır

تاکنون حال خراسان و رعایات بودست بر خداوند جهان پوشیده مگر

Şimdiye dek Horasan ve ahalsinin durumundan

Cihan'ın padişahı hiç habersiz oldu mu ki

نی نبودست که پوشیده نباشد بر وی ذره‌ای نیک و بد نه فلک و هفت اختر

Tabii ki olmadı ve hiçbir şey de ondan gizli olmayacak

Dokuz feleğin ve yedi gezegeninde en ufak kötülük ya da iyilik

کارها بسته بود بی‌شک در وقت و کنون وقت آنست که راند سوی ایران لشکر

Şüphesiz ki bu sıkıntılı, kargaşalı ve perişan durumda artık

Ordusunu İran'a doğru yönlendirme zamanı gelmiştir

خسرو عادل خاقان معظم کز جد پادشاهست و جهاندار به هفتاد پدر

Öyle bir âdil hükümdar, yüce hakan ki, ecdadı (soyu)

Yetmiş ceddinden itibaren Padişah ve sultandır

دایمیش فخر به آنست که در پیش ملوک پسرش خواندی سلطان سلاطین سنجر

Daima devlet adamları arasında sultanların sultanı Sencer'in

Onu kendi oğlu olarak gördüğünden dolayı gurur duymuştur

باز خواهد ز غزان کینه که واجد باشد خواستن کین پدر بر پسر خوب سیر

Şüphesiz ki Oğuzlardan öcünü (intikamını) alacaktır, zira

Babanın intikamını almak, iyi sîretli olan oğlana düşer

چون شد از عدلش سرتاسر توران آباد کی روا دارد ایران را ویران یکسر

Adaleti sayesinde bütün Turân toprakları âbâd (huzurlu, refah içinde) olan
padişah

İran'ın tamamını harabe olarak görmeyi kendisine asla yakıştıramaz

ای کیومرث بقا پادشه کسری عدل وی منوچهر لقا خسرو افریدون فر

O yaşayan ve ölümsüz Keyûmers²⁹ gibi adaletli bir hükümdardır

Menûçeher³⁰sımalı, Ferîdun³¹ (Cemşîd'in oğlu) gibi şanlı bir padişahdır

قصه اهل خراسان بشنو از سر لطف چون شنیدی ز سر رحم به ایشان بنگر

Horasan ahalsinin durumunu kendi lütfunla dinle

Dinleyince de (durumu öğrenince) onlara acıma gözü ile bak³²

این دل افکار جگر سوختگان می‌گویند کای دل و دولت و دین را به تو شادی و ظفر

Bu gönül, bezmiş ve içi yanık halkın düşüncelerini anlatır

Gönül, devlet ve din senin başarıların sayesinde mutludur

خبرت هست که از هرچه درو چیزی بود در همه ایران امروز نماندست اثر

²⁹ Keyûmers, İran rivayetlerinde dünyanın ilk insanı ve ilk padişahıdır. K bu konuda bkz. Enverî, yaptığı teşbihte (benzetme), Keyûmers'in dağlarda yaşadığı süreçte vahşi hayvanları yakalayıp ehlileştirdikten sonra halkın hizmetine sunmuş olması vasfına dikkat çekerek, Semerkand hükümdarından da vahşice davranan isyankar Oğuzların dersini vermesini, onları daha sakin ve uyumlu bir hale getirmesini temenni etmiştir. Keyûmers hakkında bilgi için bkz. Firdevsî, *Şehnâme*, trc, Necati Lugal, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 1058.

³⁰Şair sultanın güzelliğini vurgularken, "cennet yüzlü" manasına gelen "Menûçeher" ile benzetme yapmıştır. Menûçeher ayrıca, İrec'in torunu, Pîşdâdiyân Hânedanı padişahlarındandır. Yaptığı efsunlar ile düşmanların cadılarını etkisiz hale getirmiş ve adalet, iyilik, cömertlik ve akılla hareket etmeyi dünyaya örgütlemiş bir hükümdardır. Konu ile ilgili bilgi için bkz. Firdevsî, *a.g.e.*, s. 1059.

³¹Ferîdûn sekizinci feleğ'in ismidir. Yılın başlı Dahhâk'ı yendikten sonra Pîşdâdiyân Hânedanı'nın hükümdarı olan ve 500 sene hüküm süren Pers kralıdır. Geniş bilgi için bkz. Firdevsî, *a.g.e.*, s. 1048.

³²Enverî, bu beyitte, Horasan halkının başına gelen musibeti (Kisse-yi Ahâli-yi Horasan= Horasan halkının başına gelenler) hükümdara bildiriyor. Hükümdar'dan da onları haline acımasını ve onları bu sıkıntıdan kurtarmasını rica ve temenni ediyor.

Her şeyden bir azını içinde bulunduran o mekândan (Horasan³³)

İran'ın hiçbir yerinde ondan hiçbir izin kalmadığından haberin var mı?

خبرت هست کزین زیر و زیر شوم غزا نیست یک پی ز خراسان که نشد زیر و زیر

Uğursuz Oğuzların yağmalamaları sonucunda

Horasan'da harâb olmamış hiçbir binanın kalmadığından haberin var mı?

بر بزرگان زمانه شده خردان سالار بر کریمان جهان گشته لئیمان مهتر

Âlemin büyük şahsiyetlerine artık küçükler hâkim olmuştur

Cihanın yüce ve cömert şahsiyetlerine artık alçaklar reis olmuştur

بر در دونان احرار حزین و حیران در کف رندان ابرار اسیر و مضطر

Alçakların kapısında hüznü şaşkın âzâd edilmiş (İranlı) köleler

İyi (hayırseverler) ise kurnazların elinde esir ve çaresiz kalmıştır

شاد الا بدر مرگ نبینی مردم بگر جز در شکم مام نیایی دختر

İnsanları artık öldükleri an (kurtuldukları an) mutlu görebiliyorsun

Bâkire kız görmek istersen şayet, annelerin karnında ancak bulursun

مسجد جامع هر شهر ستورانشان را پایگاهی شده نه سقش پیدا و نه در

³³ Şair, bu beyitte Horasan'ın kültürel ve manevi zenginliğini vurgulamış, bunca kutsal ve manevî değerleriyle zengin olan bir yerin, Oğuzlar tarafından talan edilmesini hüznü dile getirmiştir.

Şehirlerin büyük camileri, onların (oğuzlar) atlarına ahır olmuştur

Kapısı, tavanı belli olmayan bir yere(harabe) dönüşmüştür³⁴

خطبه نکند به هر خطبه به نام غز از آنک در خراسان نه خطیب است کنون نه منبر

Hiçbir yerde (cami) Oğuzların adına hutbe okutulmuyor, zira

Horasan'ın hiçbir yerinde ne hatîb (vâiz, imam) ne de minber kalmamıştır

کشته فرزند گرامی را گر ناگهان بیند از بیم خروشید نیارد مادر

Kendi aziz çocuğunu aniden ölü gören anneler ise artık

Korkudan ve şoktan haykırmaz, sarsılmaz hale gelmiştir

آنکه را صدره غز زر ستد و باز فروخت دارد آن جنس که گوئیش خریدست به زر

Bir zamanlar onları (köle olarak) alıp sattığımız kimseler (Oğuzlar)

Artık bizim köleler değil, efendilerimizmiş gibi davranmaya başladır

بر مسلمانان زان نوع کنند استخفاف که مسلمان نکند صد یک از آن با کافر

Müslümanlara karşı öyle aşağılayıcı davranılıyor ki

Müslüman olan birisi, yüzde birini kâfir'e (gayri Müslim) bile yapamaz

³⁴ Şair bu beyitte, Kur'an ayetleri ve çeşitli güzel motifler ile süslenmiş camilerin kapıları, kapıların etrafı ve iç kısımlarında, özellikle tavanlarda nakşedilmiş güzel ibarelerin tahribe uğradığını ifade etmiştir.

هست در روم و خطا امن مسلمانان را نیست یک ذره سلامت به مسلمانی در

Rum ve Hitay'da (gayri Müslim Karahıtayların bölgesi) bile Müslümanlar daha
güvendedir

Oysa Horasan (Müslüman bölgesi) gibi bir yerde, Müslümanların emniyeti
kalmamıştır

خلق را زین غم فریاد رس ای شاه نژاد ملک را زین ستم آزاد کن ای پاک سیر

Ey padişah soylu, dertli (sıkıntılı) olan halkın feryadına yetiş

Ey sîreti pâk olan (melik), memleketi bunca zulümden kurtar

به خدایی که بیاراست به نامت دینار به خدایی که بیفراخت به فرت افسر

Dinar'ı (sikke) senin adınla süsleyen Allah hatırı için,

Sana şan ve şöhret ve taç kazandıran Allah hatırı için,

که کنی فارغ و آسوده دل خلق خدا زین فرومایه غز شوم پی غارتگر

Gel de, bu aşâğılık, uğursuz ve yağmacı Oğuzların zulmünden

Allah'ın kullarının gönlünü serinletip sevindir (ferahlık ve huzura kavuştur)

وقت آنست که یابند ز رحمت پاداش گاه آنست که گیرند ز تیغت کیفر

Mızrağından paylarını almaları zamanı gelmiştir

Kılıcından cezalarını alma zamanı gelmiştir

زن و فرزند و زر جمله به یک جمله چو پار بردی امسال روانشان به دگر جمله ببر

Geçen sene eş ve çocuklarını ve paralarını bir hamle ile aldığın gibi

Bu sene de onların ruhlarını bedenlerinden bir hamlede al götür

آخر ایران که ازو بودی فردوس به رشک وقف خواهد شد تا حشر برین شوم حشر

Âher, Cennet'in bile kıskançlık duyduğu İran ülkesi

(Eğer gelmezsen) kıyamete dek bu uğursuzlara (Oğuzlar) kalacak³⁵

سوی آن حضرت کز عدل تو گشتست چو خلد خویشتن زینجا کز ظلم غزان شد چو سفر

Senin adaletinden dolayı cennete dönmüş o hazret³⁶

Oğuzların zulmünden dolayı cehenneme bürünmüştür

هرکه پایی و خری داشت به حیلت افکند چکند آنکه نه پایست مر او را و نه خر

³⁵ Şair beytin ikinci mısraının sonunda tekrarladığı "haşr" kelimesi "paralı asker, dağınık ordu" gibi anlamlar ifade eder. Muhtemelen Horasan'ı yağmalayan Oğuz ordusunun dağınık ve muntazam olmayan, para karşılığında savaşan bir ordudan oluştuğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla böyle bir ordu karşısında Sultan'ın düzgün ordusunun daha kuvvetli olduğuna dikkat çekmektedir.

³⁶ Bu beyitteki "hazret" kavramı, Hz. Muhammed'in (s.a.v) torunlarından İmam Rıza'nun (a) Horasan şehrinde yaşamış ve aynı mekânda şehit edilmiş ve türbesinin de bulunduğu bugünkü Horasan ilinin merkezi olan "Meşhed" şehrinin manevî özelliğine dikkat çekmektedir. Şiîlerin sekizinci imamı olan İmam Rıza (a), Abbâsî halifesi Me'mun tarafından 201/817 yılında veliaht tayin edildiği gibi Horasan'ın valisi olarak da görevlendirilmiştir. Ancak 202/818 yılında halife tarafından zehirlenerek şehit edilmiştir. Enverî, ustaca yaptığı benzetmede zavallı ve çaresiz bir durumu düşen Horasan halkını, mazlum ve garip bir şekilde şehit edilmiş olan İmam Rıza'nun (a) durumu ile özdeşleştirmiştir. Abbâsî halifesi Me'mun ve İmam Rıza (a) arasındaki münasebetler hakkında bkz. Seyyid Ahmed Rıza Hızrî, *Tarih-i Hilafet-i Abbâsî (ez Âğâz tâ Payân-ı Âl-ı Büye)*, Sâzımân-ı Mütalaa ve Tedvîn-i Kutub-i Ulûm-i İnsânî-yi Dânişgâhhâ (Semt), Tahran, hş. 1391/2012, s. 69-73.

Sağlığı yerinde olan ve eşeği olan her kes sana karşı hilekâr oldu

Sağlığı yerinde olmayan ve eşeksiz olan kimseler ne yapabilir³⁷

رحم کن رحم بر آن قوم که نبود شب و روز در مصیبتشان جز نوحه گری کار دگر

Acı onlara, o kavme acı ki, gündüz ve geceleri

Yaşadıkları Musibetleri için ağıt yakmaktan başka bir şey kalmamıştır

رحم کن رحم بر آن قوم که جویند جوین از پس آنکه نخوردندی از ناز شکر

Daha önce tatlı ekmeğe naz eden kavime acı

Acı onlara ki artık arpa ekmeği bile zor buluyorlar

رحم کن رحم بر آنها که نیابند نمد از پس آنکه ز اطلسشان بودی بستر

Yatakları pamuktan yapılan o kimselere acı

Acı onlara ki artık keçeyi bile zor buluyorlardır

رحم کن رحم بر آن قوم که رسوا گشتند از پس آنکه به مستوری بودند سمر

Acı o kavime ki haysiyetli ve ağır başlı olarak yaşarlardı

Acı onlara ki artık rezil ve sefil duruma düşmüşlerdir

گرد آفاق چو اسکندر بر گرد از آنک تویی امروز جهان را بدل اسکندر

³⁷ Şair, "pâ=ayak" kavramını kaçabilecek ayağı olanlar manasında ve "har=eşek" kavramını da mal ve güç manasında kullanmıştır. Bu kavramları kinâye olarak Horasan ahalisinden Oğuzlarla işbirliği yapan, yahut onlara karşı koymak yerinde yurdunu terk ederek hainler için kullanmıştır.

Gökyüzünde ay misali parlayan İskender'in yerine

Dünyada meşhur olarak artık sen bilinirsin

از تو رزم ای شه و از بخت موافق نصرت از تو عزم ای ملک و از ملک العرش ظفر

Ey padişahım savaşmak senden, başarı ise senin bahtından hâsıl olacaktır

Ey sultanım, azim ve mücadele senden, zafer ise Allah'tandır

همه پوشند کفن گر تو بیوشی خفتان همه خواهند امان چون تو بخواهی مغفر

Sen eğer kaftan giyersen, halk kefen giymiş olur

Sen miğfer (savaş külâhı) kuşanırsan, herkes emniyet kazanacaktır³⁸

ای سرافراز جهانبانی کز غایت فضل حق سپردست به عدل تو جهان را یکسر

Ey yüce sultanım, senin faziletlerin o kadar çoktur ki

Allah cihanı senin adaletine havale etmiştir

بهره‌ای باید از عدل تو نیز ایران را گرچه ویران شد بیرون ز جهانش مشمر

İran da senin bu denli adaletinden payını almalıdır

³⁸ Şair bu beyitte, padişahın refah içinde rahatlıkla kaftanını giyip dolaştığı sürece, Oğuzların Horasan halkına olan eziyet ve zulümlerinin devam edeceğini, oysa halkı kurtarmak üzere kaftan yerine miğfer ve diğer savaş teçhizatını kuşanıp düşmanları bertaraf etmesi durumunda halkın refah, huzur ve güvene kavuşacağını vurgulamıştır.

Her ne kadar güzelliğini kaybetmiş bir virâneye (harabe) dönüşmüş olsa dahi

تو خور روشنی و هست خراسان اطلال نه بر اطلال بتابد چو بر آبادان خور

Sen aydın bir güneş, Horasan ise harabeye dönmüş bir yer

Güneş âbâd olan bölgeye yansıdığı kadar bir harabeye yansımayaabilir³⁹

هست ایران به مثل شوره تو ابری و نه ابر هم بر افشاند بر شوره چو بر باغ مظر

İran ülkesi, çöle dönüşmüş, sen ise bulut gibisin

Çöl, yağmursuz kalınca çöl olmuştur, Ancak sen yağarsan bu çöl bağa dönüşür

بر ضعیف و قوی امروز تویی داور حق هست واجب غم حق ضعفا بر داور

Bugün hem zayıfa hem güçlü olana Hak'kın hükümdarı sensin

Zayıfların gam ve kederli halinden haberdar olmak, âdil hükümdarın vazifesidir

کشور ایران چون کشور توران چو تراست از چه محرومست از رافت تو این کشور

Nasıl Turan ülkesi senin ise, İran ülkesi de senindir

O halde (İran) neden senin lütuf ve kereminden mahrum kalmıştır?

گر نیاراید پای تو بدین عزم رکاب غز مدبر نکشد باز عنان تا خاور

Eğer sen bu yola(Oğuzların önünü kesmek) adım atmaz isen

³⁹Enverî, Horasan bölgesi doğuda bulunduğu gibi güneşin doğduğu bir yerdir. Bölgenin maddî ve manevî açılarından zengin bir yer olduğunu hatırlatarak, Padişahı parlayan bir güneşe teşbih etmiştir. Horasan'a hâkim olmasını, bu bölgeye daha önem vermesi gerektiğini de vurgulamıştır.

Uğursuz Oğuzlar bütün doğuyu talan etmekten geri kalmayacaktır

کی بود کی که ز اقصای خراسان آرند از فتوح تو بشارت بر خورشید بشر

Horasan civarından senin zaferinin Müjdesini

Bütün dünya halkına, ne zaman verileceklerdir

پادشاه علما صدر جهان خواجه شرع مایه فخر و شرف قاعده فضل و هنر

Ey cihan âlimlerinin padişahı, ey şeriatın reisi

Ey iftiharın mayası (özü), ey fazilet ve sanatın şerefi

شمس اسلام فلک مرتبه برهان‌الدین آنکه مولیش بود و شمس و فلک فرمان بر

İslâm'ın güneşi, yüce mevkili Burhaneddîn⁴⁰,

İnsanların kendine tabi olduğu gibi güneş ve felek bile ona tabidir

آنکه از مهر تو تازه است چو از دانش روح وانکه بر چهر تو فتنه است بر شمس قمر

Ruhun bilgisinden doygun olan misali senin sevginle tazelenir ferahlık kazanır

Senin sima'nın (güzelliğin) yüzünden güneş ve ay kıskançlık yaşıyor

یاورش بادا حق عزوجل در همه کار تا در این کار بود با تو به همت یاور

⁴⁰ Burhaneddîn kavramı, dinin hücceti ve hakikati anlamına gelir. Ancak şair burada, Semerkand hâkimi Mahmûd Tamgaç Han'ı överek onun "dinin pâyesi, temeli" anlamına gelen "Rüknüddîn" lakabına benzer bir ifade kullanmıştır.

Allah İzze ve Celle, bütün işlerinde onunla (hükümdar) beraber olsun

Bu işte (Oğuzlar meselesi) de senin himmetini yüceltsin; senin yanında bulunsun

چون قلم گردد این کارگر آن صدر بزرگ نیزه کردار ببندد ز پی کینه کمر

Eğer bu yazdığım mektup zamanında ulaşıp makbul düşerse,

O yüce silahşor, savaşçı hükümdar, düşmanların peşine düşecektir

به تو ای سایه حق خلق جگر سوخته را او شفیع است چنان کامت را پیغمبر

Ey Hakk'ın gölgesi, ciğeri küle dönmüş bu halkı (ıstıraptan kurtar)

Senin zaferine Peygamber (s.a.v) şefaath edecek (tasdik edecektir)

خلق را زین حشر شوم اگر برهانی کردگارت برهاند ز خطر در محشر

Halkı bu uğursuz düşmanlardan kurtardığın takdirde

Allah da seni kıyamet gününde seni bütün tehlikelerden koruyacaktır

بیش سلطان جهان سنجر کو پروردت ای چنو پادشه دادگر حق پرور

Seni Sultan Sencer öyle yetiştirmiştir ki

Kendisi gibi adaleti seven bir padişahsındır

دیده‌ای خواجه آفاق کمال‌الدین را که نباشد به جهان خواجه ازو کاملتر

Göklerin efendisi Kemâleddîn'i hatırlarmısın

Cihanda ondan üstün hiçbir efendi olamamıştır

نیک دانی که چه و تا به کجا داشت برو اعتماد آن شه دین پرور نیکو محضر

Ona ne kadar güvendiğini iyi bilirsin

Güler yüzlü ve dindâr olan padişah ona ne kadar da i'timad ederdi

هست ظاهر که برو هرگز پوشیده نبود هیچ اسرار ممالک چه ز خیر و چه ز شر

Bu belirgindir ki hiçbir şey ondan asla gizli tutulmamıştır

Memleketlerin hayır ya da şer, hiçbir sırrı ondan gizli tutulmamıştır

روشن است آنکه بر آن جمله که خور گردون را بود ایران را رایش همه عمر اندر خور

Şu açıktır ki feleğin iradesinde olan her şey gibi

Hayatı boyunca İran ile ilgili her şeyde onun görüşü etkili olmuştur

واندر آن مملکت و سلطنت و آن دولت چه اثر بود ازو هم به سفر هم به حضر

Devletin yönetimi ve devleti ile ilgili her yerde

İster seyahatte, ister kendi yurdunda, onun tesirini görmek mümkündür

با کمال الدین ابنای خراسان گفتند قصه ما به خداوند جهان خاقان بر

Horasan'ın binalarının bahsinin geçtiği her yerde Kemâleddîn'in ismi zikrolunur

Bizim hikâyemizi de cihanın hüdâvendine (hâkimi) hakanına iletiniz

چون کند پیش خداوند جهان از سر سوز عرضه این قصه رنج و غم و اندوه و فکر

Cihanın hüdâvendi (hâkimi) huzurunda çiğrimizin acısını

Bu hüznü bıkın gönüllerin yorgunluğunu, üzüntü ve endişesini (iletiniz)

از کمال کرم و لطف تو زبید شاهها کز کمال‌الدین داری سخن ما باور

Ey padişahım, senin bunca kerem ve lütfüne şayandır ki

Kemâleddîn'e olan itimadından dolayı bizim sözlerimize de inanıyorsundur

زو شنو حال خراسان و غزان ای شه شرق که مر او را همه حالست چو الحمد ازبر

Ey Doğu'nun hükümdarı, Ona (Kemâleddîn) Oğuzların ve Horasan'ın halini sor

Zira o bütün durumlara vakıftır ve şükür ki her şey ezberindedir

تا کشد رای چو تیر تو در آن قوم کمان خویشتن پیش چنین حادثه‌ای کرد سپر

Oğuzlara karşı senin "ok" misali harekete geçmen, düşmanları "keman" gibi
germektedir

Oysa böyle tehlikeli bir hengâmede o kendini "siper" etmiş durumdadır⁴¹

⁴¹ Şair bu beyitte çok ustaca bir benzetme yapmıştır. Şöyle ki hükümdarın Horasan halkını korumak üzere seferberlik kararının (rey) almasını bir "ok" olarak, Oğuzları (düşmanı) da okun çekildiği halde gerilmiş vaziyette tavsif etmiştir. Bu gergin durumda padişahın düşmana karşı yardım talebinde bulunan Kemâleddîn'i ise halkı korumaya çalışan ve kendini feda eden bir "siper" olarak nitelendirmiştir.

آنچه او گوید محض شفقت باشد از آنک
بسطت ملک تو می‌خواهد نه جاه و خطر

Onun bütün sözleri acıma duygusuyla sevgi, şefkat ve sadakatindedir çünkü

O kendisi için değil, tehlikeden uzak, geniş ve ferah bir devlet arzusundadır

خسروا در همه انواع هنر دستت هست
خاصه در شیوه نظم خوش و اشعار غرر

Ey padişahım, sen bütün hünelerden (sanat) anlayansın

Özellikle de hoş nazım ve mümtaz şiir üsluplarından

گر مکرر بود ایطاء در این قافیتم
چون ضرور یست شها پرده این نظم مدر

Ey padişahım, kafiyelerimde aynı konular tekrarlanmışsa

Lütfen yadırgamayın, zaruri olmasaydı bunca konuları tekrar etmezdim⁴²

هم بر آن‌گونه که استاد سخن عمیق گفت
خاک خون‌آلود ای باد باصفاهان بر

Nutuk ve hitabet üstadı, 'Em'ak'ın⁴³ söylediği gibi

Ey rüzgâr, kana bulaşmış bu toprağı İsfahan'a götür⁴⁴

⁴² Şair, bu beyitteki ilk kafiyesinde kafiyelerin tekrarlanmasından dolayı bir uyumsuzluğun, hatanın oluştuğunu vurgulamak üzere "ایطاء" kelimesini kullanmıştır. İkinci kafiye de ise Ey padişahım, eğer mesele bu kadar kritik ve hayati olmasa idi, konular bu kadar tekrarlanmazdı diyerek sultandan bu konuda anlayışlı olmasını dilemiştir. Bu nazımın perdesini yırtma anlamına gelen "پرده این نظم مدر" ifadeyi de bu fakiri hor görme, sözlerime dinle ve düşmanlardan bizi kurtar gibi arzulara bulunduğu anlaşılmaktadır.

⁴³ Şihabeddîn ve emîrü'ş-şü'erâ gibi lakapları ile tanınan Am'ak-ı Buhârî, XII. Asrın meşhur şairlerinden olup Sultan Sencer ile de münasebetleri olmuştur.

بی‌گمان خلق جگر سوخته را دریابد چون ز درد دلشان یابد از این گونه خبر

Şüphesiz ki O (padişah) ciğeri yanık halkını anlayacaktır

Eğer bu (manzum mektubu) okursa onların halinden haberdar olacaktır

تا جهان را بفروزد خور گیتی پیمای از جهان داری ای خسرو عادل بر خور

O güneşin (sultan) nurundan cihana nur saçtığı gibi

O adaletli padişah (Tamgaç Han) Horasan'a da nurunu esirgemeyecektir

⁴⁴ Enverî, Am'ak-ı Buhârî'nin sözlerine atıfta bulunarak Oğuzların yaptığı katliamları tasvir etmeye çalışmıştır. Ayrıca konuya ilişkin duygu ve dileklerini içeren şiirlerini, rüzgâr'a "باد, bād" teşbih etmiştir. Em'ak-ı Buhârî kendi çalışmalarında haksızlığa uğrayan toplum ve mekânları Kerbela ve Meşhed gibi mekânlara teşbih etmiştir.

SONUÇ

Büyük Selçuklu Devleti'nin Sultan Sencer zamanında yaşanan Katvân Savaşı sonucunda yaşadığı yenilgi neticesinde özellikle Mâvrâünnehir bölgesinde hâkim olduğu bölgelerin büyük bir kısmı rakipleri olan Gurîler, Hârezmşahlar gibi devletlerin hâkimiyeti altına geçmiştir. Bir taraftan devletin dış meselelerindeki karışıklıklar, diğer yandan ise umerâ (emîrler) arasındaki çekişmeler, devletin mekanizmasını sarsmıştı. Bu vaziyette Horasan ve Belh gibi bölgelerde kalabalık topluluklar halinde yaşayan ve Selçuklu Devleti'ne bağlı olan Oğuz Türkleri ile devletin mahallî görevlileri arasında yaşanan sorunlar zayıf düşen Selçuklu Devleti'nin son bulmasına zemin hazırlamıştır. Devletin merkezi olan Merv'den uzak bölgede devletin vergi tahsildarının Oğuzlara karşı uyguladığı haksızlıklar sonucunda Oğuzların isyanını da beraberinde getirmiştir. Zikrolunan savaşta fizikî ve siyasî anlamda gücünü kaybetmiş olan Selçuklu Devleti'nin sultanı olan Sencer, her ne kadar tezahür eden sorunları siyaset ve tedbir ile çözmeye çalışmış olsa da etrafındaki devletin önde gelenleri ve emîrlерinin kışkırtıcı tavsiyelerinden kurtulamamıştır. Bu durumda istemeyerek Oğuzlar ile savaşmak zorunda kalan Sultan, savaşı kaybettiği gibi Oğuzların elinde üç sene sürecek bir müddet esir düşmüştür. Esâretten kurtulmayı başaran Sencer, fizikî ve ruhî bakımdan yıpranmış durumda olduğuna rağmen yıkılmak üzere olan devleti yeniden inşa etmeye çalışmış ancak muvaffak olamamıştır. Onun ölümü ile Selçuklu Devleti fiilen tarih sahnesinden çekilmiştir. Selçuklu Devleti ile Oğuzlar arasında yaşanan savaşlarda Oğuzlar galip gelmişti. Netice olarak da Oğuzlar, Selçukluların yönetiminde olan bölgeleri yağmalayarak halkı yaşlı çocuk demeden acımasızca katletmiş maddî ve manevî değerlerine hürmetsizlik etmişlerdir. Kaynaklardan anlaşıldığı üzere Oğuzlar, bütün halkı özellikle de âlimleri bile katlettikleri gibi halkın sosyal merkezlerinden olan mescid, hankah ve kütüphane gibi yerleri yakıp yıkmışlardır. Böylece bağlı oldukları devlete maddî ve manevî anlamda büyük zararlar vermişlerdir. Çalışmamızın konusu olan "Nâme-yi Ehl-i Horasan" kasidesi de Enverî'nin Oğuzların yağmaları karşısında perişan ve çaresiz duruma düşen Horasan halkının dilinden Semerkand hâkimi Rûknüddîn Mahmûd Tamgaç Han'a yazdığı mektuptur. Şair, hükümdardan Horasan halkını bu kötü durumdan kurtarmayı talep ve iltimas etmiştir.

Söz konusu mektup (kaside), dönemin yaşanan olaylarının siyasî, ekonomik ve kültürel boyutlarını ortaya koymak açısından önemli bir kaynaktır. Şair, Horasan halkının dilinden yazdığı acı dolu mektubunda devlete karşı bütün

samimiyeti ile Selçuklu Devleti ve devlet adamlarını, Sultan Sencer'i ve son olarak da Sencer'in evlatlığı olan Semerkant hâkimi Rüknuddîn Mahmûd Tamgaç Han'ı övmüştür. Kasidenin özünde şair, kendisinin de bulunduğu durumun vahametini anlattığı gibi bir zamanlar Selçuklu Devletine bağlı olan Oğuzların nankörlük yaparak isyan etmesi, masum halka karşı işledikleri çirkin amellerini ortaya koymuştur. Mektubun amacına bakıldığında şair, Rüknuddîn Mahmûd Tamgaç Han'dan Horasana gelerek düşmanların kökünü kazmasını, mağdur olan İran halkını (Horasan) bu musibetten kurtarmasını arzu ve temenni ettiğini görüyoruz. Yaptığımız bu çalışma, edebî açıdan önemli olduğu kadar, Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihinin son deminde cereyan eden Oğuz isyanı neticesinde, Oğuzlar tarafından yağmalanan Horasan'ın durumunu anlamak bakımından da öneme haizdir.

KAYNAKÇA

- ABDULLAH. ÖMER BEYZÂVÎ, *Nizamu't-tevarih*, haz, Mîr Haşim Muhaddis, Bonyâd-i Mevkufât-ı Dr. Mahmûd Efşâr, Tahran, hş. 1382/2003.
- BOSWORTH, Clifford Edmund, *The History of the Seljuq State (A translation with commentary of the Akhbâr al-dawla al-saljuquiyya)*, Routledge Taylor & Francis Group, London and New York, 2011.
- BROWNE, E. G, *A Literary History of Persia (Tarih-i Edebiyat-ı İran)*, trc. Gulamhüseyn Sedrî Efşâr, c. II, İntişârât-i Morvârid, Tahran, hş. 1387/2008.
- DÂDBEH, ASGHER, "Enverî", *Dâyiretü'l-Mu'arif-i Bozorg-i İslâmî*, c. X, Tahran, 1380/2001, s. 403-405.
- DEHHUDA, Ali Ekber, *Lugatnâme*, "Enverî", c. III, Müessese-i İntişârât ve Çâp-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1377/1998, s. 3608-3609.
- ENVERÎ, Muhammed, *Divân-ı Eş'âr-ı Evhadüddîn Enverî*, Merkez-i Tahkikât-ı Râyânei-yi Kâimiye-yi İsfahan, tyk.
- EL-FETH B. ALİ B. MUHAMMED EL-BUNDÂRÎ, *Zübdetü'n-nusra ve Nusbetü'l-usra*, nşr, Houtsma, M. Th. Leiden 1889/ tercüme, Kıvâmeddîn Burslan, *Irak ve Horasan Selçuklular Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1943.
- FESÎH-İ HÂFÎ, MÜCMELÎ FESÎHÎ, c. II, haz, Muhsin Nâcî Nesâbâdî, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran, hş.1386/2007.
- FİRDEVSÎ, *Şehnâme*, trc, Necati Lugal, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2005.
- HAMDULLAH MÜSTEVFÎ, *Tarih-i Güzide*, haz, Abdülhüseyn Nevâî, İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran, hş. 1387/2008.
- HİNZ, Walther, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, trc. Acar Sevim, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990.
- HIZRÎ, Seyyid Ahmed Rıza, *Tarih-i Hilafet-i Abbâsî (ez Âğâz tâ Payân-ı Âl-ı Bûye)*, Sâzimân-ı Mütalaa ve Tedvîn-i Kutub-i Ulûm-i İnsânî-yi Dânişgâhâ (Semt), Tahran, hş. 1391/2012.

İBNÜ'L-ESÎR, *el-Kâmil fi't-târîh*, trc. Ali Hâşimî, c. XXIV, Çap-i İlmî, Merkez-i Tahkikât-ı Râyânei-yi Kâimiye-yi İsfahan, tyk.

KARAHAN, Abdülkadir, "Enverî Evhadüddîn" *DİA*, c. II, Ankarak, Ankara, 1995, s. 267-268.

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, c. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1954.

_____, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II, İkinci İmparatorluk Devri*, TTKY, Ankara, 1991.

MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011.

A. MUHAMMED AVFÎ, *Lubâbü'l-elbâb*, haz. Edward Granville Browne, c. I, Brill Publication, Leiden, 1903.

MUHAMMED B. ALÎ B. SÜLEYMÂN ER-RÂVENDÎ, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-surûr*, haz. Muhammed İkbâl, İntişârât-ı Esâtîr, Tahrah, hş. 1386/2007.

ÖZAYDIN, Abdülkerim "Sencer", *DİA*, c. XXXVI, Ankara, 2009, s. 507-511.

ÖZGÜDENLİ, Osman G. *Selçuklular (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi, 1040-1157)*, c. I, İSAM Yayınları, İstanbul, 2013.

PİYADEOĞLU, Cihan, *Güneş Ülkesi Horasan*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2012.

REŞİDÜDDİN FAZLULLAH, *Camiu't-tevarih (Tevarih-i Âl-i Selçuk)*, tsh, Muhammed Ruşen, Mirâs-ı Mektûb, hş. 1386/2007.

RIZAZÂDE Şafak, Sadık, *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, İntişârât-ı Emîrkebîr, hş. 1341/1962, s. 176.

B. SAFA, Zebihullah, *Tarih-i Edebiyât der İran*, c. II, İntişârât-ı Firdevs, Tahran, hş. 1388/2009.

SÜMER, Faruk, "Oğuzlar", *DİA*, c. XXXIII, Ankara, 2007, s. 328-329.

_____, "Selçuklular", *DİA*, c. XXXVI, Ankara, 2009, s. 365-371.

ŞEŞEN, Ramazan, *İslâm Coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001.

TAŞAĞIL, Ahmet "Hitâyname", *DİA*, c. XVII, Ankara, 1998, s. 405.

VANLIOĞLU, Mehmet, "Horasan'ın Gözyaşları", *Nüsha Şarkıyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl, II, S. 4, İstanbul, 2002, s. 91-108.

ZÂHÎRUDDİN-İ NİŞABURÎ, *Selçuknâme*, tsh, Mirza İsmail Efşâr- Muhammed Ramazanî, İntişârât-ı Esâtîr, hş. 1390/2011.

C. İnternet Kaynakları

<http://ganjoor.net/anvari/divan-anvari/ghaside-anvari/sh70>

MUT'TAKİ TARİHİ KÖPRÜLER HISTORICAL BRIDGES IN MUT

Halil SÖZLÜ*

Öz

Akdeniz Bölgesinde Mersin'in batı tarafında yer alan Mut, Mersin'e 165 km uzaklıktadır. Mut barındırdığı tarihi eserler sebebiyle sürekli ön plana çıkmıştır. Şehir, Hitit dönemlerine kadar uzanan bir tarihe sahiptir. Orta Anadolu ile Akdeniz bölgesi arasındaki bağlantının Sertavul Geçidi yoluyla Mut üzerinden sağlanması nedeniyle, tarih öncesi çağlardan itibaren birçok medeniyet bu alanda yerleşmiştir. Birden çok uygarlığa ev sahipliği yapan bu bölge önemli bir konumdadır. İncelenen yedi köprü, günümüzdeki halleriyle Karamanoğulları dönemi izlerini taşımaktadır. Bugün bu köprülerin çoğu araç trafiğine kapalıdır.

Yol ve köprü için "medeniyet" dediğimiz bu çağda, birer vesika niteliğindeki tarihi köprülerimizi onarmak, korumak ve yaşatmak milli kültür ve benliğimiz bakımından çok önemlidir. İnsanları, hayvanları hatta eşyaları birbirine kavuşturan köprüler, gönüllerde kurulan köprüler kadar önemli ve değer görmeyi hak ediyor olmalıdır.

Anahtar Kelimeler

Mut, Köprü, Karamanoğulları, Selçuklu, Osmanlı

Abstract

Located in the Mediterranean Region on the western side of Mersin, Mut is 165 km away from Mersin. Mut has always been on the foreground due to the historical artifacts. The city, has a history extending to the Hittite times. Since the connection between Central Anatolia and the Mediterranean region is provided via Mut via the Sertavul Pass, Many civilizations have settled in this area since prehistoric times. This region, which hosts multiple civilizations, is an important location. The seven bridges under study carry traces of the Karamanoğulları period. Today most of these bridges are closed to vehicle traffic.

In this age of civilization for the road and bridge, it is very important for our national culture and ourselves to repair, protect and live our historical bridges as a document. The bridges that connect people, animals and even goods must be as important and valuable as forming a bridge heart.

Keywords

Mut, Bridge, Karamanoğulları, Seljuk, Ottoman.

* Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü,
heaslin@hotmail.com

GİRİŞ

Türkler, M.S. 833 yılından itibaren şimdiki içel ve Çukurova'nın boş topraklarına gelip, yurt tutmaya ve yerleşmeye başladılar. 1071'den sonra da Türklere Anadolu'nun kapısı açılmış oldu. 1189 yılında Avrupa'dan gelen III. Haçlı ordusu Konya-Karaman-Mut yolunu takip ederek Kilikya'ya ulaşmak istemiş ancak Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçaslan'ın saldırısından kaçarken, Alman İmparatoru Frederik Barbarossa Silifke civarında Göksu'dan geçmeye çalışırken boğulmuştur¹.

Sultan Alâaddin Keykubad, Karaman-mut –Silifke yolunu, Sertavul hanlarını, Yapıntı ve şimdi yıkılmış olan Mut köprülerini yaptırmış², ayrıca Mut yakınında Kavga kalesini inşa ettirmiştir³.

1236 yılında Sultan Alâaddin Keykubat'ın ölmesiyle Mut'u Ermeniler istila etmiş, aynı sene Karamanlılar, Nurettin Sofi komutasında Mut'u geri almışlardır⁴.

Karaman Bey'in ölümü üzerine Selçuklu komutanı Bedrüddin Hoteni, Ermenek – Mut dolaylarını almak istemiş ancak Karamanoğlu Mehmet Beyle girdiği mücadeleden yenik ayrılmıştır. 1277'de Moğollarla Mut'ta çarpışan Mehmet Bey, yapılan savaşta şehit olmuştur. Mut, Osmanlı topraklarına katılana kadar Karamanoğulları beyliğinin idaresinde kalmıştır. 1475'te Karamanoğulları'nın bütün şehir ve kaleleri Osmanlıların eline geçmiştir⁵.

Tarihi bu denli zengin olan bir şehrin kültürel varlıklarının da zengin olması olağandır. Bünyesinde kale, cami, türbe, han, kilise, çeşme, köprü gibi tarihi eserleri barındıran Mut'un bu zenginliklerinin de tanıtılması ve anlatılması gerekmektedir. Bu gayeyle Mut'ta bulunan köprüleri tanıtmaya ve son durumlarının kaynaklara aktarılmasına bir katkıda bulunmak istedik.

Arı Köprüsü

Köprü üzerinde tarihi bilgiye ulaşabilecek herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Köprüde kullanılan malzeme ve teknikten hareketle yapıyı bölgede uzun süre hüküm süren Karamanoğlu dönemine tarihlendirmek mümkündür.

Köprü, Mut ilçesine bağlı Çömelek Köyünde bulunmaktadır. Mut ile Çömelek Köyüne geçiş sağlayan köprülerdendir. Köprü doğu- batı uzantılıdır (Çizim-1). Köprünün döşeme uzunluğu 22 m, genişliği 5 m', yüksekliği 9 m, kemerin genişliği ise 5 m'dir. Tek gözlü sivri kemerli formda yapılmış olup yolu düz köprülerdendir. Köprünün ayakları her iki tarafta ayakları yamaçtaki kayalar üzerine inşa edilmiştir (Fotoğraf-1).

Köprüde malzeme olarak taş kullanılmıştır. Kemer ve kemerin kısmı düzgün kesme taş kullanılırken, diğer bölümlerinde küçük boyutlu moloz ve kabayonu taşlar kullanılmıştır. Yapının korkuluk bölümü günümüzde bulunmamaktadır.

¹Neşri Atlay, Mut Tarihi, Karaman, 1976, s. 15.

² Atlay, a.g.e., s.19.

³ Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1993, s.346.

⁴ Atlay, a.g.e.,19.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara, 1988, s.3,35.

Günümüzde köprü döşemesi asfaltlanmış, ayakları bettonarme ile desteklenmiştir (Fotoğraf-2).

Köprüde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Köprünün bulunduğu konum itibariyle aslına uygun olmasa da onarılarak köyün ana yolunda aktif bir şekilde kullanılmaktadır.

Eşekçi Köprüsü

Köprü üzerinde tarihi bilgiye ulaşabileceğimiz herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Kullanılan malzeme ve teknikten hareketle yapıyı Karamanoğlu dönemine tarihlendirmek mümkündür. Eşekçi köprüsü yapı özellikleri bakımından Mut'ta bulunan Arı köprüsü, Keben Köprüsü ve Taş köprüyle aynı özellikleri taşımaktadır. Bu yapıların aynı dönemde yapıldığı tahmin edilmektedir.

Köprü, Mut ilçesi Pamukçu Köyünde bulunmaktadır. Şihmelik mevki yakınında Göğden deresinden geçişi sağlamaktadır. Köprü doğu-batı yönünde uzanmaktadır (Çizim-2). Tek gözlü sivri kemer formunda yapılmış köprülerdendir (Fotoğraf-3). Köprünün döşeme uzunluğu 10.m, genişliği 3.m, yüksekliği 4.50 m'dir. Köprünün kemer genişliği 7.m'dir. Korkuluk bölümü bulunmamaktadır. Tabliye günümüzde asfaltlandığı için düz olarak görünmektedir(Fotoğraf-4).

Köprüde malzeme olarak genellikle düzgün kesme taş kullanılmıştır.

Köprüde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Köprünün tabliyesi asfaltlanmıştır. Kemer ayakları betonareme ile desteklenmiştir. Günümüzde hem yayan hem de araba geçişi için aktif bir şekilde kullanılmaktadır.

Göksu (Kadı) Köprüsü

Köprü üzerinde herhangi bir tarihi bilgiye ulaşabilecek bir kitabe bulunmamaktadır. Kullanılan malzeme ve teknikten hareketle uzun süre bu bölgede hüküm süren Karamanoğlu dönemine ait olduğu tahmin edilmektedir.

Köprü, Mut ile Ermenek ilçelerini birbirine bağlamaktadır. Pirinç suyu üzerinde yer alan yapı kuzeydoğu- güneybatı doğrultusunda inşa edilmiştir (Çizim-3). Yapı iki yana eğimli ve üç gözlü köprüler grubuna girmektedir(Fotoğraf-5). Yapının uzunluğu 72.8 m'dir. Tabliyesi 5 m'dir. Yapının zeminden en yüksek yeri ise 6.10 m'dir. Yapıda üç adet köprü gözü bulunmaktadır.⁶

Köprünün üç gözünde yarım yuvarlak kemerlidir. İki büyük gözde sel yaran bulunmaktadır. Güneydoğu tarafından akan suyun köprüye baskısını azaltmak için sel yaranları üçgen biçim oluşturacak şekilde inşa edilmiştir(Fotoğraf-6). Kemer üzengileri sel yaranlara dayandırılarak oluşturulmuştur. Mansap yönündeki topukların daha kısa ve kare şeklinde inşa edildiği görülmektedir.

⁶ Köprü zamanla tahrip olmasından dolayı günümüzde orta bölümünde en az bir köprü gözü yıkılmıştır.

Yapıdaki kemer açıklıkları birbirinden farklılıklar arz etmektedir.⁷ Birinci boşaltma gözü 7.80 m genişliğinde, 4 m uzunluğundadır. İkinci boşaltma gözü 10 m genişliğinde, 5.50 m uzunluğundadır. Üçüncü boşaltma gözü 6.20 m genişliğinde, 3.20 m uzunluğundadır.

İnşa malzemesinde tabi olarak suya daha dayanıklı olan taş malzemeden yana tercih kullanılmıştır. Kesme, kabayonu ve moloz taş kullanımı görülmektedir. Köprünün tempan ve mansap yüzeylerinin tamamında düzgün kesme taş kullanılırken, sadece orta gözün sel yaranının üst tarafında muhtemelen yıkıldığından dolayı kabayonu taş kullanılmıştır.⁸

Kemerlerde ve kemer karınlarında kullanılan kesme taşlar birbirine yakın ve daha büyük boyutta iken tempanlarda daha küçük ve yer yer farklı boyutta taşlar kullanılmıştır. Köprünün tempanında ve taşlar birbirini bağlayacak şekilde dizilmişlerdir. Yapı demir korkuluklarla çevrilidir.⁹

Köprüde süsleme bulunmamaktadır. Yapıdaki tek hareketlilik güney batı köşesindeki menba yönünde köprü gözünün kemer formunda rustik taş işçiliği kullanılmış olmasıdır.

Keben (Sosun) Köprüsü

Köprü üzerinde tarihi bilgiye ulaşabilecek herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Köprüde kullanılan malzeme ve teknikten hareketle yapıyı Karamanoğlu dönemine tarihlendirmek mümkündür.

Köprü Mut Karacaoğlan köyünde bulunmaktadır. Köprü Karacaoğlan Köyü ile Çömelek Köyünü birbirine bağlamaktadır. Bulunduğu konum itibariyle önemli bir işlev görmekte, büyük bir vadiyle ayrılan köylerin geçişini sağlamaktadır. Doğu-batı uzantılı, sivri kemerli ve tek olup yolu iki yana eğimli köprüler grubundadır (Çizim-4). Korkuluk bölümü bulunmamaktadır. Köprünün döşeme uzunluğu 15.m, genişliği 2.50 m, yüksekliği 4.80 m'dir. Köprünün kemer genişliği 12 m, yüksekliği 4.50 m'dir (Fotoğraf-7).

Köprünün kemerinde düzgün kesme taş kullanılmış, diğer yüzeylerinde kabayonu ve moloz taşlar kullanılmıştır. Köprünün ayakları her iki tarafta kayalara oturtularak sağlamlaştırılmıştır (Fotoğraf-8).

Köprünün üzerinde herhangi bir süsleme özeliği yoktur. Köprü günümüzde yaya ve hayvan geçidi olarak aktif bir şekilde kullanılmaktadır.

Kravga Köprüsü

Kaynaklarda inşa tarihi verilmeyen yapının, Karamanoğlu döneminde yapıldığı söylenmektedir¹⁰. Arazi çalışmasında güney tarafındaki büyük boşaltma gözünde H. 1217 şevval 4, M.1803 tarihinin yazılı olduğu tespit edilmiştir.

⁷ Köprüyü tanımlarken takip kolaylığı sağlamak için menba yönünden güneybatı köşeden anlatım yapılacaktır.

⁸ Yapının mansap yüzeyinde kuzeydoğu tarafındaki büyük kemer gözünün sel yaranının üst bölümünde taşların dizilişinden ve izlerinden hareketle daha önce var olan bir tahliye gözünün sonradan kapatıldığı tahmin edilmektedir.

⁹ Yapının korkuluğu muhtemelen yapının tahrip olmasıyla yıkılmıştır. Günümüzde demir korkuluklarla çevrilmiştir.

¹⁰ Fügen İlter, Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri, Ankara 1978, s.231; Gülgün Tunç, Taş Köprülerimiz, Ankara 1978, s.86

Kazıma tekniği ile yapılan bu tarih yapının Osmanlı döneminde onarım geçirmiş olabileceğini göstermektedir.

Köprü, Mut-Köybaşı Köyü – Karaman yolu üzerinde yer almaktadır. Göksu nehri üzerinde bulunan yapı kuzey-güney doğrultusunda inşa edilmiştir (Çizim-5). İki yana eğimli köprüler grubuna giren yapının uzunluğu 82.38 m'dir. Tabliyesi 3.70 m'dir. Yapının zeminden en yüksek yeri ise 11 m'dir. Köprüde 6 boşaltma gözü, 3 tane de köprü gözü mevcuttur (Fotoğraf-9).

Yapının kuzey ucundaki boşaltma gözleri sivri kemerlidir. Köprünün diğer üç büyük gözleri yarım yuvarlak kemer formunda inşa edilmişlerdir.

Ayrıca büyük köprü gözünün yanlarında ve sel yaranın üstünde tam yuvarlak biçimli biri büyük biri küçük boşaltma gözleri mevcuttur (Fotoğraf-10).

Köprü ayaklarının doğu cephesinde sel yaran bulunmaktadır. Doğru yönünden akan suyun köprüye baskısını azaltmak için sel yaranları üçgen biçim oluşturacak şekilde inşa edilmiştir (Fotoğraf-11). Ayrıca kemer üzengileri sel yaranlara dayandırılarak oluşturulmuştur. Köprünün mansap yönündeki topukların ise daha kısa tutulduğu anlaşılmaktadır.

Yapıdaki kemer açıklıkları birbirinden farklılıklar arz etmektedir.¹¹ Birinci boşaltma gözü 3.60 m genişliğinde 2.45 m uzunluğundadır. İkinci boşaltma göz 2.45 m genişliğinde, 3.80 m uzunluğundadır. Birinci köprü gözü 16 m genişliği, 9 m uzunluğundadır. Ortadaki ve ikinci sıradaki köprü gözü 19.33 m genişliğinde, 11 m uzunluğundadır.

Bu köprü gözünün iki yanındaki geniş tam yuvarlak boşaltma gözleri 4.25 m çapındadır. Üsteki küçük boşaltma gözleri ise 1 m çapındadır. Üçüncü köprü gözünde ise genişlik 8.40 m, uzunluğu 7.70 m'dir. Sel yaran genişlikleri 3.30 m ve 3.12 m'dir.

İnşa malzemesinde tabi olarak suya daha dayanıklı olan taş malzemeden yana tercih kullanılmıştır. Kesme, kabayonu ve moloz taş kullanımı görülmektedir.

Köprünün tempan¹² kısmında kesme taş ve moloz aynı anda kullanılmıştır.¹³ Mema yönünde kuzey kısımda moloz taş örgüsü mevcut iken orta ve güney kısımda kesme taş kullanımı vardır.

Kemerlerde kemer karınlarındaki kesme taşlar birbirine yakın boyutlarda iken tempanlarda farklı boyutta taşlar kullanılmıştır. Ayrıca kemerlerde taşlar uzun-kısa olarak nöbetleşe dizilmişlerdir.

Günümüzde köprünün mansap tarafındaki tempan bölgesinde başlayan kabayonu taş kullanımı daha fazladır. Ayrıca yapıda kemerler arasındaki genişliğin bozulmasını engellemek için ahşap gergilerin kullanıldığı görülmektedir. Korkuluklar 1 m yüksekliğinde moloz taşlarla örülmüştür ve

¹¹ Köprüyü tanımlarken takip kolaylığını sağlamak için menba yönünden ve kuzey köşeden anlatım yapılacaktır.

¹² Tempan: Köprü gövdesini, memba ve mansap taraftan sınırlayan yüzey anlamına gelmektedir.

¹³ Bu farklı taş kullanımı köprünün onarım geçirdiğini göstermektedir.

orijinalliğini kaybetmiştir. Tempan bölümüyle korkuluk bölümü arasında farklılıklar görülmektedir. Süslemesi bulunmayan yapıdaki tek hareketlilik ortadaki geniş köprü gözünün güney kısımdaki boşaltma gözü etrafındaki taşların hafif dışa taşıntılı vaziyette inşa edilmesidir

Taş Köprü

Köprü üzerinde herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Köprüde kullanılan malzeme ve teknikten yola çıkılarak köprünün Karamanoğlu döneminde yapıldığı tahmin edilmektedir.¹⁴ Mut ilçe merkeziyle meydan mahallesini birbirine bağlayan köprü, Mut deresi üzerinde bulunmaktadır. Doğu -batı uzantılı, yarım yuvarlak kemerli tek gözlü köprülerdendir(Çizim-6). Köprü derin bir derenin üzerine kurulmuş, her iki tarafta da kayalıklar üzerine oturtularak inşa edilmiştir (Fotoğraf-12).

Köprünün tabliye uzunluğu 10 m, genişliği 4 m, yüksekliği 5 m' dir. Kemerin genişliği 6 m, yüksekliği 4 m'dir. Korkuluk yüksekliği 0.50 m, genişliği 0.20 m' dir. Köprünün tabliyesi düzdür.

Köprüde malzeme olarak kesme ve kabayonu taş kullanılmıştır. Kemer bölümünde daha büyük boyutlu taşlar kullanılırken, diğer yüzeylerinde farklı boyutta taşlar kullanılmıştır. Köprünün batı tarafındaki, kemerin üst köşesi zamanla tahrip olmuş aslına uygun olmayan, moloz taşlarla onarılmıştır (Fotoğraf-13).

Taş örgülerin arasında beton hatıllar da kullanılmıştır. Köprünün kemer ayaklarında destek amaçlı betonarme kullanılmıştır. Korkuluklar zamanla orijinalliğini kaybetmiştir.

Köprüde herhangi bir süsleme özeliği yoktur. Yaptığımız incelemeler sonucunda Taş Köprü 'nün özgün dokusunu kaybettiği anlaşılmıştır. Günümüzde aslına uygun olmayan betonarme takviyelerle ayakta durmaktadır.

Taş köprünün hemen yanında betonarme büyük boyutta bir köprü yapılmıştır. Köprü günümüzde yaya ve hayvan geçidi olarak kullanılmaktadır.

Yapıntı Köprüsü

Köprü üzerinde kesin tarihi bilgiye ulaşabileceğimiz herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Kullanılan malzeme ve teknikten yola çıkılarak uzun süre bu bölgede varlığını devam ettiren Karamanoğlu dönemine ait olduğu tahmin edilmektedir.

Köprü Mut ilçesinin Karaman yolunun 6 km uzaklığında Pirinç suyu üzerinde kurulmuştur. Köprü doğu-batı yönünde uzantılı, yarım yuvarlak kemerli üç gözle sahib ve yolu iki yna eğimli köprüler grubuna girmektedir (Çizim-7). Suyun akış yönü kuzeyden-güneye doğrudur. Köprünün uzunluğu 51.50 m' dir. Tabliyesi ise 4.m' dir. Yapının zeminden en yüksek yeri 8.15 m' dir (Fotoğraf-14).

Köprünün doğu taraftaki kemer gözü diğerlerinden daha büyük ölçekli yapılmıştır.

¹⁴ Dülgerler, a.g.e., s.229; Mut(mersin) Kentsel Kültür Varlıkları Envanteri 2004.S.139

Köprünün kemer açıklıkları birbirinden farklılıklar arz etmektedir.¹⁵ Birinci göz genişliği 7.50 m, uzunluğu 14.80 m, ikinci göz genişliği 4.50 m, uzunluğu 4.90 m, üçüncü göz genişliği 3.25 m, uzunluğu 4.80 m'dir. Köprünün korkuluğu 0.50 m'dir.

İnşa malzemesinde tabi olarak suya daha dayanıklı olan taş malzemeden yana tercih kullanılmıştır. Kesme, kabayonu ve moloz taş kullanımı görülmektedir. Köprüde kemer ve kemerin iç kısmında düzgün kesme taş kullanılmıştır. Köprünün her iki yüzeyinin tempan¹⁶ bölümlerinde kesme ve moloz taş birlikte kullanılmıştır. Köprünün yüzeyinde sıva izleri görülmektedir.

Köprünün korkuluklarında moloz taşlar kullanılmıştır. Korkuluğun çok az bölümü günümüze kadar gelebilmiştir. Kalan diğer kısımların çoğu tahrip olmuştur.

Üçgen şekilde inşa edilmiş bir sel yaran bulunmaktadır (Fotoğraf-15). Sel yaran 3.50 m boyutundadır, düzgün kesme taşlarla inşa edilmiştir. Yapı günümüzde yaya ve hayvan geçidi olarak kullanılmaktadır.

Değerlendirme

Mut ilçesi Karamanoğlu'nun egemenlik sınırları içerisinde olup, ulaşım yolları üzerinde kurulan köprüler arazinin topoğrafik özelliklerine uyumlu olarak, çoğunlukla akarsu vadisinin en dar yerlerinde, kayalık zeminlere oturtularak yapılmışlardır. Günümüzde dahi birçok köprü işlevini sürdürmekte ancak onarım geçirdiklerinden dolayı özgün durumlarını kaybetmişlerdir. Kullanılmaya elverişli ve şehirlere yakın olanlar, günümüzün şartlarına uygun şekilde onarılarak kullanılmaya devam edilmektedir. Köylerde bulunan ya da merkezlere sapa düşen köprülerde işlevlerinin yitilmesiyle, onarılmayıp yıkılmaya terk edilmiştir.¹⁷

Karamanoğullarının yaptıkları en önemli yenilik, Mut'ta bulunan Kravga köprüsünün boşaltma gözlerinin yuvarlak daire şeklinde yapmış olmalarıdır. Selçuklularda boşaltma gözleri altta düz, üstte kemerli olarak yapılmıştır.¹⁸ Ana gözlerde dairesel kemer kullanılması, Beylikler devrinden başlar, en çok örneğinin olduğu Beylik Karamanoğulları olmuştur¹⁹. Kravga Köprüsü ile Taş Köprü bunlara örnektir.

Askeri ve sosyal amaçlı inşa edilen köprüler, sivri kemerli, yuvarlak kemerli, tek gözlü ve çok gözlü olarak yapılmışlardır. Başta köprüler basit ve ahşap olarak yapılmış, daha sonra sağlam kesme taşlardan köprüler inşa edilmiştir.²⁰

¹⁵ Köprüyü tanımlarken takip kolaylığını sağlamak için menba yönünden ve doğu köşeden anlatım yapılacaktır.

¹⁶ Tempan: Köprü gövdesini, memba ve mansap taraftan sınırlayan yüzey anlamına gelmektedir.

¹⁷ Dülgerler, a.g.e, s.272

¹⁸ Dülgerler, a.g.e, s.273

¹⁹ İter, a.g.e., s.277.

²⁰ İter, a.g.e., s.19; İrfan Yıldız, Mardin'deki Su Mimarisi(Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi) Van 2008, s.146.

Kravga Köprüsü, Karamanoğlu döneminin en önemli yapılarından biridir. Güney tarafındaki büyük boşaltma gözünde H.1217 (M.1803) tarihi yazmaktadır. Büyük ihtimalle bu onarım tarihidir. 82.38 m boyutuyla aynı dönemde yapılmış olan köprülerin en uzunudur. Üç kemer gözü ve boşaltma gözü mevcuttur. En önemli özelliklerinden biri olan boşaltma gözlerinin yuvarlak daire şeklinde yapılmasıdır. Köprü iki yana eğimli köprüler grubuna girmektedir. Köprü gözlerinden iki büyük gözün kemeri yarım yuvarlaktır, onlara nispeten küçük olan diğer gözde sivri kemerlidir. Üç gözlü ve sivri kemerli olması bakımından Konya Beyşehir ilçesi Emen Köyü Köprüsü²¹ ve Konya Selçuklu ilçesi Değirmendere Köyü Köprüsü²² ile benzerlik göstermektedir.

Yapıntı Köprüsü, Göksu (Kadı) Köprüsü, Karamanoğlu döneminin yapılarındanıdır. Her iki köprüde çok gözlü, iki yana eğimli köprüler grubundadır. İki yana eğimli ve çok gözlü olması açısından, Aksaray da bulunan, Yaprak Hisar Köyü Köprüsü (1300), Debağlar Köprüsü (1311), Nakkaş Köprüsü (1300), ve Baş Köprü'ye (1300) benzemektedirler.²³

Mut'ta bulunan Arı Köprüsü, Eşekçi Köprüsü, Taş Köprü ve Keben (Sosun) Köprüsü, Karamanoğlu Döneminin yapılarındanıdır. Tek gözlü köprülerdir. Taş Köprü'nün gözü yarım yuvarlak, diğer üç köprü'nün gözleri sivri kemerlidir. Keben(sosun) Köprüsü iki yana eğimli iken diğer üç köprü düz tabliyelidirler. Keben Köprüsü Sivri kemerli tek gözlü olması açısından Konya Bozkır ilçesi Dereiçi Kasabası Şaban Köprüsü²⁴ ile benzerlik göstermektedir.

Kravga Köprüsü boşaltma gözlerinin yuvarlak olmasından, Karaman Buca Kışla, Bıçakçı Köprüsü, Karaman Ayrancı-Üç Harman Köyü, Divle Köprüsü, Ayrancı Kale yolu üzerinde Ziya Efendi Köprüsü, Bozkır-Akseki yolu üzerinde yıkılmış Alaca Köprüsüyle de benzerlik göstermektedir.²⁵

Arı Köprüsü, Eşekçi Köprüsü, Keben Köprüsü'nün kemer ve kemer karnlarında düzgün kesme taş, tempanlarda moloz taş bulunmaktadır.

Kadı Köprüsü'nün üzerindeki malzemelerin durumundan dolayı onarım geçirdiği anlaşılmaktadır. Doku farklarından dolayı daha eski olan taşlarda kabayonu taş malzeme kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kravga Köprüsünde düzgün kesme taş kullanılmıştır. Fakat tempan köşelerinde kabayonu taş ve moloz taş tercihi görülmektedir.

Merkez Taş köprü tamamen kabayonu ve moloz taşlarla inşa edilmiştir.

Yapıntı Köprüsü'nün kemerinde ve kemer karnında az olmakla birlikte kesme taş bulunurken tempanlarda moloz taşlar tercih edilmiştir.

Mut'ta bulunan köprülerin Karamanoğlu döneminde inşa edildiği düşünülmektedir. İncelene köprüler, teknik ve kullanılan malzeme açısından

²¹ Remzi Duran, Ali Baş, Ruhi Özcan, Tarihi Konya Köprüleri, Konya, 2016, s.52.

²² Remzi Duran, Ali Baş, Ruhi Özcan, "Konya – Selçuklu İlçesi Tarihi Köprüleri", XIV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 20-22 Ekim 2010, Konya, 2011, s.207.

²³ Zekai ERDAL, Aksaray'daki Türk Devri Mimarisi, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van 2014, s. 372, 374, 376, 380.

²⁴ Duran vd., a.g.e., s. 68.

²⁵ Dülgerler, a.g.e, s.273; İlter, a.g.e., s.211.

birbirlerine benzemektedirler. Köprüler tek gözlü ve çok gözlü olarak inşa edilmişler. Köprülerde sadece Kravga köprüsünün güney tarafındaki büyük yuvarlak boşaltma gözündeki H.1217 tarihi yazılmaktadır. Kuvvetle muhtemel onarımına işaret eden bu tarihe incelenen kaynaklarda rastlanmamıştır.

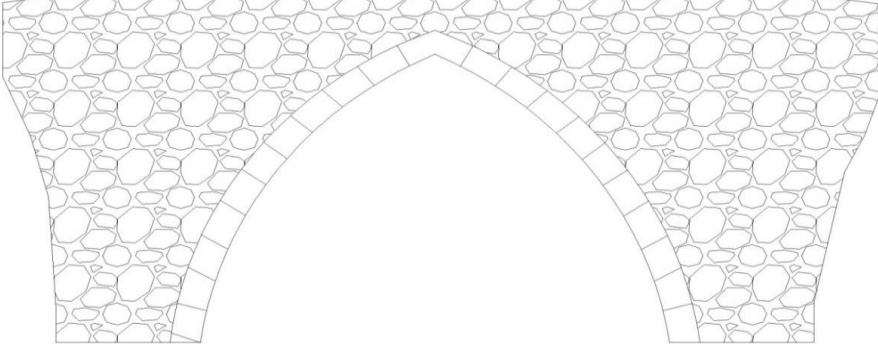
KAYNAKÇA

- Anonim İçel İl Yıllığı, Ankara, 1973.
- AREL, M., Mut'taki Karamanoğlu Dönemi Eserleri "Vakıflar Dergisi V. Ankara, 1962, s.247-248.
- ASLANAPA, O., Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişimi, Ankara, 1991.
- ATLAY, N., Mut Tarihi, Mut Belediyesi Kültür yayınları, Karaman, 1976.
- ATTUFEN, H., Mut'un Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya ,2011.
- BORAN, Ali Ilgın Kültür Envanteri, Konya, 2013.
- _____, Siirt'teki Kültür Varlıkları, İstanbul, 2013.
- DURAN, R.- BAŞ, A., ÖZCAN, R., Tarihi Konya Köprüleri, Konya, 2016.
- _____, "Konya – Selçuklu İlçesi Tarihi Köprüleri", XIV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 20-22 Ekim 2010, Konya, 2011, s.201-2014.
- DÜLGERLER, O. N., Karamanoğulları Dönemi Mimarisi, Ankara.2006.
- ERDAL, Z., Aksaray'daki Türk Devri Mimarisi, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van 2014.
- GEÇER, A., Konya Vilayeti İçel Sancağı, Mut Kazası-Karyeleri(Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Niğde, 2001.
- İLTER, F., Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri, Ankara 1978.
- KONYALI, İ. H., Karaman Tarihi, İstanbul,1967.
- Mut(mersin) Kentel Kültür Varlıkları Envanteri 2004.
- MÜLAYİM, S., Selçuk Mülayim, "Plastik Sanatlarında Anlatım Biçimleri ve Üslup" , Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi III, İzmir 1984, s.97-114.
- ÖGEL, S., Anadolu Selçukluların Taş Tezyinatı, Ankara 1987.
- ŞAHAN, H., Karamanoğulları Dönemi Cami ve Mescitlerinde Yer Alan Mihraplar, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2009.
- TUNÇ, G., Taş Köprülerimiz, Ankara 1978.
- TURAN, O., Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1993.
- TÜFEKÇİOĞLU, A., Erken Dönem Mimarisinde Yazı, Ankara 2001.
- UYSAL, A.O., Erken Osmanlı Minareleri, (A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1985.
- UZUNÇARŞILI,İ.H., Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara, 1988.

YILDIZ, İ., Mardin'deki Su Mimarisi(Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yayımlanmamış Doktora Tezi) Van 2008.

Zillioğlu, M., (Sa.M. ÇEVİK), Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C.IX-X, İstanbul, 1984.

ÇİZİMLER

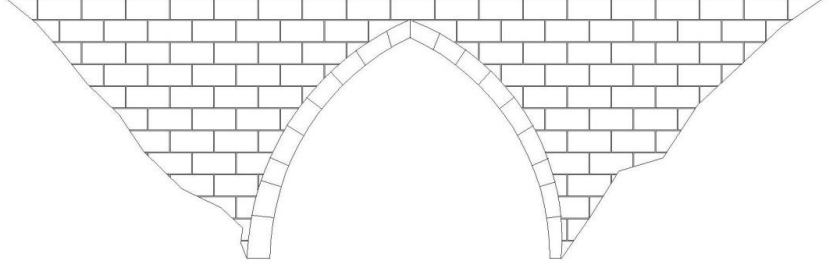

MUT - ARI KÖPRÜ

M. DAYAR - İ.GÜMÜŞ
17.06.2015

Çizim: 1- Arı Köprüsü Planı

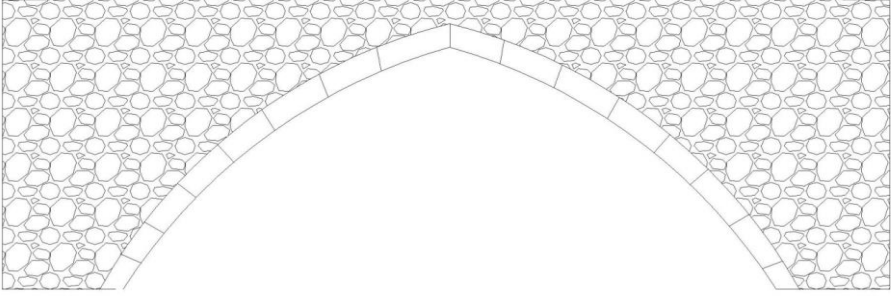

MUT - EŞEKÇİ KÖPRÜ

M. DAYAR - İGÜMÜŞ
17.06.2015

Çizim: 2- Eşekçi Köprüsü Planı

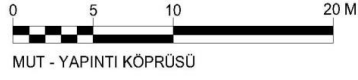
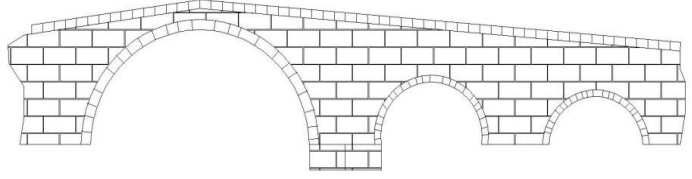

MUT - KEBEN KÖPRÜ

M. DAYAR - İ.GÜMÜŞ
17.06.2015

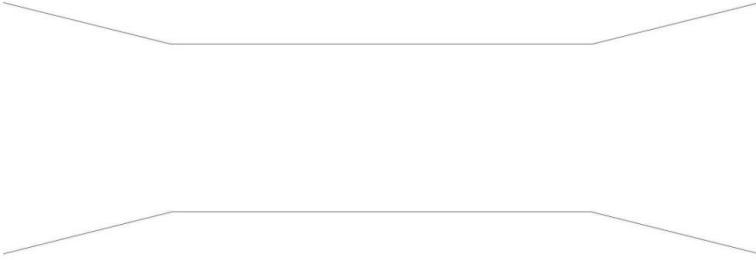
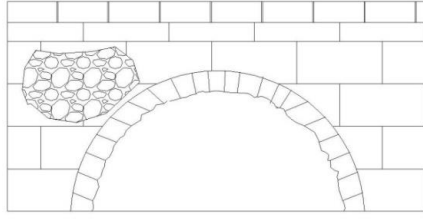
Çizim: 3- Keben Köprüsü planı

M. DAYAR - I. GÜMÜŞ
16.06.2015

Çizim: 4- Yapıntı Köprüsü Planı

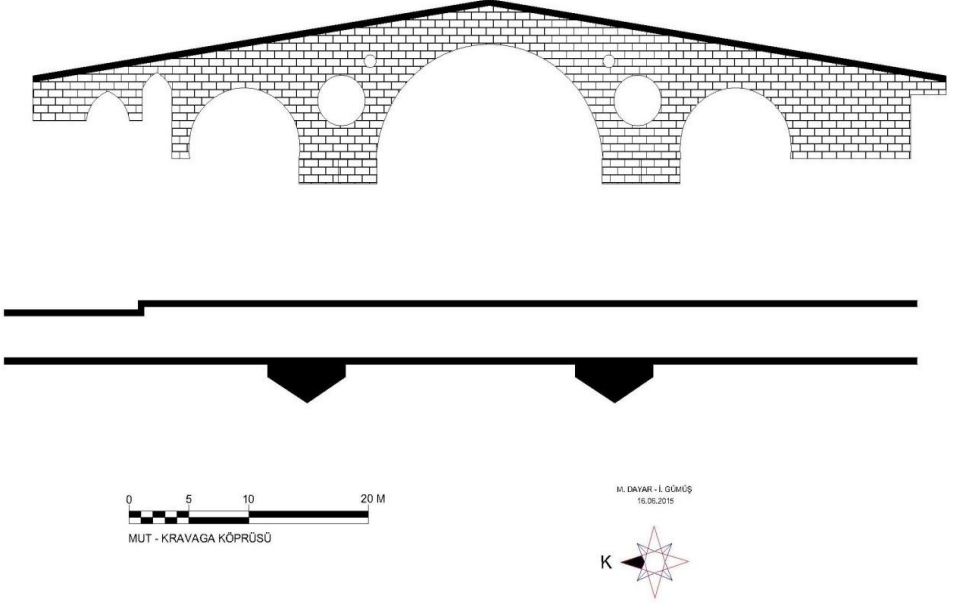

M. DAYAR - İ.GÜMÜŞ
17.06.2015

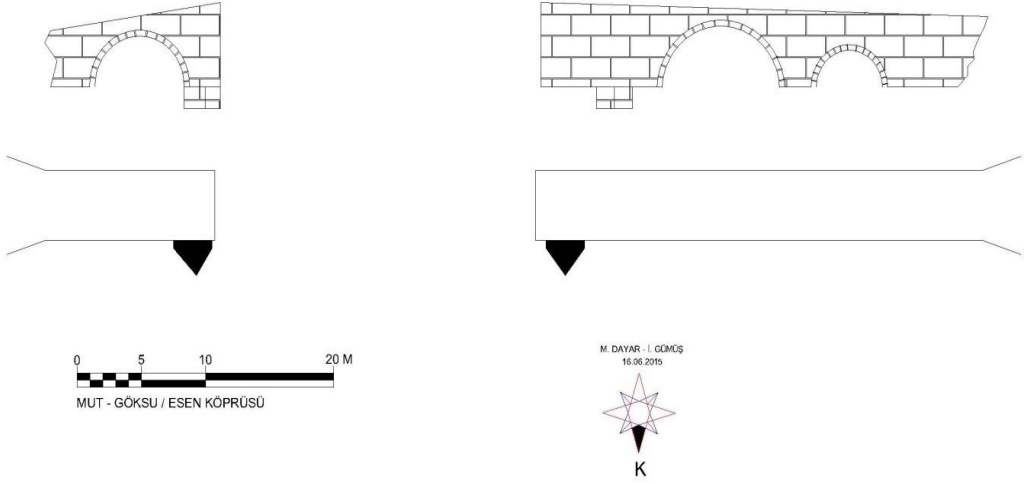
MUT - TAŞ KÖPRÜ

Çizim: 5- Taş Köprü planı

Çizim: 6- Kravga Köprüsü Planı

Çizim: 7- Göksu Köprü Planı

Fotoğraf-1. Arı Köprüsü genel görünüm.

Fotoğraf-2. Arı Köprüsü kuzey cephe.

Fotoğraf-3. Eşekçi Köprüsü genel görünüm.

Fotoğraf-2. Eşekçi Köprüsü ayrıntı.

Fotoğraf-5. Göksu (Kadı) Köprüsü genel görünüm.

Fotoğraf-6. Göksu (Kadı) Köprüsü menbağ yönü.

Fotoğraf-7. Keven Köprüsü genel görünüm.

Fotoğraf-8. Keven Köprüsü sivri kemer ayrıntı.

Fotoğraf-9. Kravga Köprüsü genel görünüm.

Fotoğraf-10. Kravga Köprüsü boşaltma gözleri.

Fotoğraf-11. Kravga Köprüsü sel yaran.

Fotoğraf-12. Taş Köprü genel görünüm.

Fotoğraf-13. Taş Köprü kemer detayı.

Fotoğraf-14. Yapıntı Köprüsü genel görünüm.

Fotoğraf-15. Yapıntı Köprüsü sel yaran.

FATİMİYYUN: İRAN'IN AFGAN MİLİSLERİ¹ FATEMIYOUN: IRAN'S AFGHAN MILITIAS

Rahimullah FARZAM**

İsmail SARI^{***}

Öz

Bu çalışmada Şii Afgan vatandaşlarının İran tarafından Suriye'deki savaşa dahil olma süreci incelenmektedir. Bu bağlamda İran'ın hangi vaat ve motivasyonlarla Şii Afganları Suriye iç savaşında rejim güçlerinin yanında savaşmaya ikna ettiği, hangi süreçlerle eğittiği ve bu grupların savaş sonrası oluşturabilecekleri potansiyel tehlike analiz edilmeye çalışılacaktır.

İran, kendi dış politika çıkarları açısından Afganistan, Pakistan, Hindistan ve Lübnan'dan gönüllü ya da paralı Şii'leri silahlandırarak Suriye'deki savaşa mobilize etmektedir. İran'ın Suriye'de Hizbullah ve Fatimiyyun Tugayları başta olmak üzere 15'e yakın silahlı grubu çeşitli adlar altında örgütleyerek etkili bir şekilde kullandığı bilinmektedir. İran'ın kendi savaşında diğer ülkelerdeki Şii nüfusunu harekete geçirmesi 1980-88 İran-İrak savaşına kadar dayanmaktadır. Dolayısıyla İran'ın Suriye örneğinde de olduğu gibi Şii nüfusunu kullanması yeni bir olgu değildir.

Anahtar Kelimeler

Fatimiyyun, İran, Afgan, Şii, Suriye Savaşı

Abstract

This study examines the process by which Iranian Shiite Afghan citizens have been involved in the war in Syria. In this context, it is tried to analyze that what kind of promises and motivations that the Shiite Afghans convinced by Iran to fight alongside the regime forces in the Syrian civil war, how they were trained and the potential danger that these groups could create after the war.

¹ Bu çalışmada İsmail Sarı'nın Uludağ Üniversitesi'nde 2016 yılında gerçekleştirilen Küresel ve Bölgesel Sistemde Devlet ve Devletdışı Aktörler Sempozyumu'nda sunmuş olduğu "İran'ın Ortadoğu'da Devlet-dışı Aktörleri: Şii Milisler Örneği" başlıklı tebliğden kısmen yararlanılmıştır

** Doktora Öğr., Osman Gazi Üniversitesi, Tarih Bölümü, rfrzm7@gmail.com

*** Yrd. Doç. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi, ismailahmetsari@gmail.com

Iran mobilizes volunteer or mercenary Shiites from Afghanistan, Pakistan, India and Lebanon in the interests of their foreign policy to the war in Syria. It is known that Iran uses effectively approximately 15 armed groups in Syria, mainly Hezbollah and Fatemiyoun Brigades, organised under various names. The mobilization of the Shiite population in other countries in Iran's own war dated back to the Iran-Iraq war between 1980-88. Therefore, the use of the Shiite population is not a new phenomenon, as is the case in Iran's Syrian case.

Keywords

Fatemiyoun, Iran, Afghan, Shiite, Syrian Civil War

GİRİŞ

2003'te Irak'ın ABD tarafından işgali ve 2010'da başlayan Arap Baharı, Ortadoğu'nun mevcut güvenlik, ekonomik ve stratejik yapılarını altüst etmiştir. Bu süreçte büyük güçlerin ve bölgesel aktörlerin nüfuz kazanmak üzere Ortadoğu üzerindeki rekabeti, bölgeyi vekalet savaşlarının yaşandığı bir eylem alanına dönmüştür. Ortadoğu'daki vekâlet savaşlarında İran da devlet dışı aktörleri etkin bir şekilde kullanmaktadır. İran'ın Irak, Lübnan, Bahreyn ve Yemen'de artan etkinliği, Hizbullah ve Şiî milisler gibi devlet dışı silahlı oluşumlarla işbirliği sayesinde gerçekleşmiştir.

Bu durum "Şiî Hilali" tezinin kuvvetlenmesi sonucunu doğurmuştur. İslam Devrimi'nden günümüze Şiîliği devrim ideolojisi ile araçsallaştıran ve dönemsel olarak değişen "devrim ihracı" ya da "direniş" eksenini" gibi söylemlerle öne çıkan İran, bölgede kendi Şiî yayılcılığı ile güç temerküz ettirme adımını ilk olarak Devrim sonrası Humeyni döneminde atmıştır. İkinci olarak ise İran, ABD'nin Irak işgali ile bu bölgede etkinliğini zirveye ulaştırmış ve Arap Baharı süreci ile birlikte ortaya çıkan bölgesel sistemde yayılcı politikalarına yeni bir alan bulmuştur. Bu süreçte Ortadoğu'da İran'ın ne derece etkin olabileceği tartışılırken mezhepçi yaklaşımlarla birlikte "Şiî Hilali" ya da "Şiî Eksenini" tartışmaları yeniden gündeme gelmiştir.

İran gibi bölgesel güç olarak tanımlanabilecek devletler, dış ya da büyük güçlerin müdahalesini dengeleyebilecek bir bölgesel özerkliğin koşullarını oluşturmak isterler. Bu noktada Schmitt'in "geniş mekân"³(grossraum) yaklaşımı açıklayıcıdır. Schmitt'in geniş mekân siyaseti esasen üç unsurunu sentezler: Bir Reich, bir politik ide ve bir geniş mekân. Somutlaştırarak söylersek, bir "merkez ülke", bir "siyasî fikir" ve nihayet bu siyasî fikrin yayılacağı ve gevşek de olsa bütünleyip motive edeceği coğrafi kuşaklar.⁴ Bölgeye uyarlıysak, merkez ülke (Ümmü'l Kura)⁵ İran, siyasî fikir devrimci İslâm, coğrafi kuşak ise Şiî

³ Schmitt'in düşüncelerini uluslararası ilişkiler açısından inceleyen kapsamlı bir çalışma için bkz. William Hooker, *Carl Schmitt's International Thought: Order and Orientation*, New York, Cambridge University Press, 2009.

⁴ Ahmet Okumuş, " Kavramların Stratejisi, Stratejinin Kavramları: Stratejik Derinlik'in Felsefi-Kavramsal Arka Planı", *Stratejik Zihniyet: Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik*, ed. Talha Köse&Ahmet Okumuş, İstanbul, Küre Yayınları, 2014, s.42.

⁵ 1979 Devrimi döneminde çokça kabul gören bu yaklaşıma göre, İslâm tarihinde her zaman belli bir ülke Ümmül Kura/merkez ülke oluşturur. Dolayısıyla İslâm'ın yaşam ve bekası onun yaşam ve bekasına bağlı olmuştur. Bu yaklaşıma göre, günümüzde ise İran bu konuma sahiptir. Ümmül Kura'nın çıkarları ile İslâm'ın çıkarlarının çeliştiği durumda Ümmül Kura'nın çıkarları üstün tutulmalı ve tüm ümmetin imkânları bu çıkarlar için seferber edilmelidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cevat Erdeşir Laricani, *Mülâhaza-yı Strateji-yi Milli*, Tahran, 1369.

hinterlandıdır. Scmitth'in geniş mekân siyaseti yumuşak güç unsurlarıyla kurulabileceği gibi sert gücü yedeğe almaya da açıktır.

İran devrimin ilk on yılının sonunda çevresinde stratejik hedeflerine hizmet edecek bir "yaşam alanı" kurma politikasının sonuna gelmiştir. En kolay hedefler arasında gösterilen Irak'a bile devrim ihraç edilememiştir. Ancak, sekiz yıl süren savaş sadece İran'da yeni rejimin yerleşmesine hizmet etmiştir.⁶ Irak ile yaptığı uzun savaş döneminden çıkan İran, savaşın ardından Irak'a nazaran daha avantajlı bir konum elde etmesine rağmen, savaşta güç kaybeden birçok devlet gibi statüko politikası izlemeye başlamış ve dış politikasını uzlaşma zemininde yürütmeye özen göstermiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemde meydana gelen değişim-dönüşüm, ayrıca Saddam Hüseyin liderliğindeki Irak'ın bölgede pasifleştirilmesi gibi alt-sistemsel faktörlerle birlikte İran yumuşak güç odaklı uzlaşmacı bir dış politika izlemeye başlamıştır.⁷ Ancak, İran, 2011 Arap Baharı sonrası yaşanan gelişmeler ve 2015'te P5+1 ülkeleri ile yapılan nükleer anlaşma sonrası daha aktif bir şekilde bölgesel yayılcı ve mezhepçi politikalara yönelmiştir.

2010'da başlayan Arap Baharı ile yaşanan bölgesel kaos kısa süre sonra Suriye'ye de sıçramıştır. Suriye iç savaşına bölgesel ve küresel güçlerin de dahil olmasıyla ülkedeki kriz daha da derinleşmiştir. Suriye'deki iç savaşa müdahil bölgesel güçlerden biri de şüphesiz İran'dır. Bilindiği gibi aslında, savaşın başlangıç döneminde rejim muhalifleri karşısında hızla geri çekilen Esed güçleri, birçok bölgenin kontrolünü kaybetmişti.⁸ Ancak, çok geçmeden İran tarafından koordine edilen Şii milislerin Suriye Savaşına katılmalarıyla savaşın gidişatı değişmeye başlamıştır. Şii nüfusunun yoğun olduğu ülkelerden gelen paralı ve gönüllü savaşçılardan oluşan bu milis güçleri, İran Devrim Muhafızları'na bağlı Kudüs Gücü tarafından örgütlenmektedir. Bilindiği gibi İran'ın, Devrim Muhafızları aracılığıyla kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak üzere yabancı savaşçıları örgütlemesi hiç de yeni bir vakıa değildir.

ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgal etmesiyle başlayan süreçte Irak'ta Mehdi Ordusu, Bedir Örgütü gibi Şii silahlı gruplarla etkinliğini artıran İran, hâlihazırda Yemen'de Husiler üzerindeki nüfuzunu Suudi Arabistan'a karşı kullanmaktadır.

⁶ İhsan Dağı, Ortadoğu'da İslam ve Siyaset, İstanbul, Boyut Kitapları, 2002, s. 127.

⁷ <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-173-2014120952iran.pdf> (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2016).

⁸ Barbara Starr, "Al-Assad Losing Control but Showing No Sign of Leaving", CNN, <http://security.blogs.cnn.com/2012/12/13/u-s-officials-al-assad-staying-put-despite-slide-in-power/>. (Erişim Tarihi: 23 Haziran 2016), "Is al-Assad Losing Control?," **Aljazeera**, <http://www.aljazeera.com/programmes/insidesyria/2012/07/20127229263475515.html>. (Erişim Tarihi: 22 Haziran 2016).

Suriye'de başta Hizbullah, Fatimiyyun ve Zeynebiyyun Tugayları olmak üzere 15'e yakın silahlı grubu⁹ çeşitli adlar altında örgütleyerek etkili bir şekilde kullanması, İran'ın öteden beri sürdürdüğü çok boyutlu stratejinin devamı olarak okunabilir. Görünürde birbirinden kopuk ve Şiiler açısından kutsal kabul edilen bölgeleri korumak adına Suriye'de bulduklarını savunan bu milis gruplar, aslında İran'ın Suriye, Irak ve tüm Ortadoğu'daki çıkarları doğrultusunda hareket etmektedirler.

İran'ın, Suriye'de Şii milisleri kullanması müttefiki Esed'i ayakta tutmakla kalmamış, aynı zamanda Tahran yönetiminin bölgede mezhepsel ideolojisi vasıtasıyla nüfuzunu arttırmasını ve bölgesel meselelerde söz sahibi olmasını sağlamıştır.¹⁰ Zira 30 Haziran 2012 ile 22 Ocak 2014 tarihlerinde İsviçre'nin Cenevre kentinde Suriye'nin geleceği hakkında yapılan görüşmelere çağırılmayan Tahran yönetimi, kendi güdümündeki milislerin sahada kaydettikleri ilerlemenin de etkisiyle Kasım 2015'de gerçekleşen Viyana toplantısına davet edilmiştir. Tahran Yönetimi ayrıca, 18 Aralık 2015'te BM Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen Suriye'de geçiş için oluşturulan yol haritası ve ateşkes üzerinde de etkili olmuştur.¹¹ Bu açıdan, çalışmada öncelikle İran'ın yabancı savaşçıları nasıl örgütlediği ve yönlendirdiği üzerinde durulduktan sonra, Fatimiyyun Tugayı örneğinde İran'ın yabancı savaşçı stratejisi analiz edilecektir.

İran'ın Şii Milis Oluşturma Stratejisi

İran, Ortadoğu'da kendi çıkarları doğrultusunda hareket edecek milis gücü oluşturma konusunda tecrübe sahibi bir ülkedir. Günümüzde Suriye'de yabancı Şii savaşçıların çoğunluğunu Irak ve Lübnanlılar oluşturmakla birlikte DAES'in yabancı savaşçı toplama örneğinde olduğu gibi, dünyanın birçok bölge ve ülkesinden Suriye'de rejim saflarında savaşmak üzere giden gönüllü Şiiler mevcuttur. Arap olmayanlar arasından en büyük katılımı Şii Afganlar oluşturmaktadır. Bunun dışında Suudi Arabistan Şiilerinin kurduğu Hicaz Hizbullahı'na bağlı savaşçılar, Yemen'den Şii Husilerle bağlantılı Zeydiler,

⁹ Kudüs Gücü, Hizbullah, Ebul Fazl el-Abbas Tugayı, Zülfikar Tugayı, Irak Hizbullahı, Seyyidü's Şüheda Tugayları, Bedir Örgütü, Asaib Ehlul Hak, Kataib Hizbullah, El-Vaat Es-Sadık Birliği, Esedullah Galip Tugayı, İmam Hüseyin Tugayı, Mehdi Ordusu, Fatimiyyun ve Zeynebiyyun Tugayı. Bkz.: "Suriye'deki ithal Şii savaşçılar", **Aljazeera Türk**, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyedeki-ithal-sii-savascilar>. (Erişim Tarihi: 03 Temmuz 2016).

¹⁰ Phillip Smyth, "The Shiite Jihad in Syria and Its Regional Effects", **The Washington Institute For Near East Policy**, <http://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/PolicyFocus138-v3.pdf>. (Erişim Tarihi: 29 Haziran 2016).

¹¹ Bekir Ünal, "İran'ın Vekâlet Savaşı Stratejisi ve Suriye'deki Şii Milisler", **Bilgesam Analiz**, No.1304, 2015, s. 6.

Pakistanlı Şiiler, Hindistan'daki Şiiler, Somali ve Fildişi Sahili gibi Afrika ülkelerinde yaşayan Şii nüfus içinden gönüllüler de Suriye'de savaşmaktadır. Suriye'deki Şii milisler arasında ABD ve Kanada vatandaşı olan Arap kökenli Şiiler de vardır.¹²

Tahran yönetimi, kendisi için savaşacak milis gücü oluştururken; ailevi ilişkiler, yerel din adamları ve sosyal medya gibi birçok farklı unsuru devreye sokmaktadır. Ancak, 2012'den beri İran yönetimince en çok başvurulan savaşçı kazanma aracı sosyal medya olmuştur.¹³ Özellikle profillerini çeşitli amblem, sembol, logo, türbe, savaşçı ve şehit resimleriyle süsleyen sosyal medya sayfaları gönüllü savaşçı adayları için çok etkin propaganda araçları olarak kullanılmaktadır.¹⁴

Sosyal medyadaki propaganda ve savaşçı toplama sayfalarında, her milis grubuna göre değişiklik göstermekle beraber, genellikle gönüllü savaşçı adaylarının iletişime geçebileceği bir veya birkaç telefon numarası ve ilgilenen kişinin iletişim bilgilerini bırakabileceği bir yorum/not bırakma bölümü yer almaktadır. Ortalama 2-8 dakika süren telefon görüşmelerinde sorumlu kişi, ücret, eğitim ve eğitim yeri gibi konularda ayrıntılı bilgiler vermekten kaçınmakta, muhtemel soruları genel açıklamalarla geçiştirmektedir. Ancak, savaşçı adayından doğum yeri, etnik kimliği, mezhebi, iletişim bilgilerini nereden ve nasıl bulduğu, savaşa katılmaktaki amacı gibi konularda ayrıntılı bilgi vermesi istenmektedir.¹⁵

Tahran yönetiminin Suriye'de rejim safında savaşmak üzere gönüllü savaşçı toplamak için başvurduğu araçlardan biri de Şii kutsal günleri ile Suriye savaşında hayatını kaybetmiş olanların cenaze törenleridir. Suriye'de hayatını kaybetmiş olan savaşçıların İran'ın büyük şehirlerinde yüksek rütbeli Devrim Muhafızlarının katılımıyla halka açık bir şekilde gerçekleştirilen cenaze törenleri adeta bir miting havasına sokularak gönüllü savaşçı adaylarını cezbetmek için önemli bir propaganda aracı olarak kullanılmaktadır.¹⁶ Ayrıca Suriye'de savaşmaya meyilli yabancıları yönlendirmek amacıyla Şiiler açısından kutsal olan günlerde sığınmacıların toplandığı çeşitli türbe ve ziyaretlerin duvarlarına Suriye'de savaşmayı teşvik edici posterler yapıştırılmaktadır.

Afganlı savaşçılar özelinde ifade edilecek olursa, İran'ın Suriye savaşında Afganları kullanması artık bir sır olmaktan çıkmıştır. İran Devrim Muhafızlarına

¹² <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyedeki-ithal-sii-savascilar> (Erişim Tarihi: 29 Haziran 2016).

¹³ Smyth, *op. cit.*, p. 26.

¹⁴ <http://www.yalesaratalhossein.ir/Post1663>. (Erişim Tarihi: 11 Temmuz 2016).

¹⁵ Smyth, *op. cit.*, "The Shiite Jihad in Syria and Its Regional Effects", p. 33.

¹⁶ "خطر بازگشت فاطمیون از سوریه", *صبح*, <http://8am.af/1394/09/30/risk-fatimid-syria/>. (Erişim Tarihi: 16 Ağustos 2016).

Afganistan'ın Kabil ve Herat gibi büyük şehirlerinde açılan isimsiz bürolarda Afganlar para karşılığında Suriye'de savaşmak üzere istihdam edilmektedir.¹⁷ İstihdam edilen milis adayları İran'ın çeşitli şehirlerinde bulunan eğitim merkezlerinde 25-35 günlük bir eğitim süresinden sonra Suriye'ye gönderilmektedir.¹⁸ Suriye'de para karşılığında üç ay rejim safında savaştıktan sonra sağ olarak geri dönen bir Afgan göçmeni olan Abbas'a göre İran'a iltica ederken tutuklanan Afgan göçmenler Suriye'de savaşmaya zorlanmaktadır.¹⁹ En az üç ay Suriye'de savaşmadan geri dönme imkânı bulunmayan Afganlar, savaşın ön saflarına gönderilmektedir.

İran Devrim Muhafızları

İran'ın bölgede yürüttüğü vekâlet savaşı stratejisini anlamak ve başta Suriye olmak üzere bölgedeki dinamikleri doğru yorumlayabilmek için Devrim Muhafızları ve bünyesinde barındırdığı en etkili birim olan Kudüs Gücü ve faaliyetlerinden kısaca bahsetmek yararlı olacaktır. Yasal dayanağını İran Anayasası'nın 150.maddesinden²⁰ alan Devrim Muhafızları doğrudan İran İslam Cumhuriyetinin dini lideri Ali Hamaney'ye bağlı olup, Milli Savunma Yüksek Şurası bünyesinde bağımsız bir ordu şeklinde örgütlenmiştir.²¹ Asıl görevi İran Devrim hareketinin koruyuculuğunu yapmak olan Devrim Muhafızları, ülkede imar faaliyetlerinden (Baraj inşası, yol ve kanalizasyon yapımı, taşımacılık, maden işletmeciliği, zirai faaliyetler, danışmanlık hizmeti vs.) kültürel faaliyetlere, eğitimden doğal afetlerle mücadeleye kadar birçok alanda etkinlik göstermektedir.²² Çok iyi eğitilmiş ve oldukça organize bir örgüt olan Devrim Muhafızları; 15 bini hava kuvvetlerinde, 20 bini deniz kuvvetlerinde ve 230 bini ise kara kuvvetlerinde olmak üzere toplam 265 bin personele sahiptir.²³

¹⁷ <http://www.aljazeera.com/news/2016/01/iran-foreign-legion-leans-afghan-shia-syria-war-160122130355206.html>. (Erişim Tarihi: 11 Temmuz 2016).

¹⁸ "Iran Steps up Recruitment of Afghan Mercenaries for Syrian War in Herat", <https://www.mojahedin.org/newsen/47621/Iran-steps-up-recruitment-of-Afghan-mercenaries-for-Syrian-war-in-Herat>. (Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2016); «کجهان, لشکر «فاطمیون» چگونه شکل گرفت؟», <http://kayhan.ir/fa/news/>. (Erişim Tarihi: 17 Ağustos 2016).

¹⁹ «خطر بازگشت فاطمیون از سوریه», <http://8am.af/1394/09/30/risk-fatimid-syria/>. (Erişim Tarihi: 16 Ağustos 2016).

²⁰ Madde 150: Devrim zaferinin ilk günlerinde oluşturulan İslam Devrimini koruma ordusu, Devrimi ve Devrim hareketlerinin devamlılığını sağlamak amacıyla kurulmuştur. Bu ordunun faaliyet ve sorumluluk alanı, diğer silahlı kuvvetlerin sorumluluk alanıyla bağlantılı olarak aralarında koordineli ve kardeşçe bir işbirliğine dayanması, yasa ile belirtilecektir.

²¹ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 1979, Md. 110, 150. İran Anayasası 110.

²² «فعالیت های اقتصادی سپاه», <http://siasl.porsemani.ir/node/2542>. (Erişim Tarihi: 03 Temmuz 2016).

²³ "The Military Balance", IISS, <http://www.iiss.org/en/publications/military%20balance/issues/the-militarybalance-2015-5ea6>. (Erişim Tarihi: 12 Şubat 2016).

Yaklaşık 15-20 bin askeri personeli bulunduğu tahmin edilen Kudüs Gücü²⁴ ise Devrim Muhafızlarının bir alt birimi olup, yurt dışındaki askeri faaliyetleri yürütmekten sorumludur.²⁵ Bu özel birimde görev yapanlar doğrudan çatışmaya girmek, suikastlar düzenlemek ve istihbarat toplamak üzere Tahran ve Şiraz'da eğitilmektedir. Askeri eğitim tamamlandıktan sonra üyelerin büyük bir kısmı dini merkez olan Kum şehrinde ayrıca dini bir eğitimden geçirilmektedir.²⁶ Devrim Muhafızlarının kara, hava, deniz ve Besic²⁷ ile birlikte 5 biriminden biri olan Kudüs Gücü, ilk kez İran-İrak Savaşı sırasında Irak'taki Saddam muhaliflerini örgütleme görevini üstlenirken, daha sonra Afganistan ve Lübnan savaşlarında gerçekleştirdiği faaliyetlerle adından söz ettirmiştir.

Afganistan'da Şii Milisler

1978 darbesinden önce Afganistan'daki en büyük etnik gruplardan biri olan Şii Hazaralar ülke yönetimini elinde bulunduran Peştunlar tarafından bir kenara itilmişlerdi. Bu yüzden darbeye yönetimi ele geçiren Nur Muhammed Taraki liderliğindeki Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin (ADHP) komünist iktidarını Hazaralar desteklediler. Ancak ADHP iktidarında da umduğunu bulamayan Hazaralar bir sonraki iktidarı karşılamak üzere hazırlıklara başladılar. Bu dönemde Humeyni liderliğinde gerçekleşen İran İslam Devrimine sempati duyan Afgan Şiiler İran'ın desteğini elde etmeyi başarmışlardır.²⁸

1980'li yıllar boyunca Afganistan'daki Sovyet güdümlü komünist rejimle mücadele etmek üzere Hazaralar tarafından kurulan toplam dokuz direniş grubuna İran Devrim Muhafızlarınca doğrudan para ve silah yardımı yapılmıştır.

²⁴ Her geçen gün gücünü pekiştiren Kudüs Gücü'nün dokuz farklı ülke ve bölgeden sorumlu olan dokuz birimi bulunmaktadır: 1. birim Irak, 2. birim Pakistan, 3. birim Türkiye, 4. birim Afganistan, 5. birim Türki cumhuriyetler, 6. birim Körfez ülkeleri, 7. birim Suriye ve Lübnan, 8. birim Kuzey Afrika ülkeleri, 9. birim Avrupa ve Amerika kıtası ülkelerinden sorumludur. Bkz.: <https://www.mojahedin.org/news/137840/>. (Erişim Tarihi: 30 Haz.2016); Bkz.: <https://basij.um.ac.ir/index.php?module=htmlpages&func=display&pid=31>. (Erişim Tarihi: 30 Haziran 2016).

²⁵ Ünal, **op. cit.**, s. 2.

²⁶ Serdar Atas, "Kudüs Gücü'nün başındaki Kasım Süleymani kimdir?", www.haberkita.com, <http://www.haberkita.com/haber/kudus-gucunun-basindaki-kasim-suleymani-kimdir/210691>, (Erişim Tarihi: 02 Temmuz 2016).

²⁷ Farsçada seferberlik anlamına gelen Besic mensuplarına Besiciler denmektedir. 26 Kasım 1979 yılında Devrim Muhafızları Gücü bünyesinde kurulan Besic'in personel sayısını bir devlet politikası olarak ileride 20 milyona kadar ulaştırılması hedeflenmektedir. Toplumun her kesiminden (öğretmen, öğrenci, doktor, imam, esnaf...vs) oldukça geniş bir kitleyi kapsayabilen Besic üç kategoriye ayrılmaktadır. 1-Normal Besiciler, 2-Aktif Besiciler, 3-Özel Besiciler. Ancak genel anlamda Besic kelimesi, kendini İslam Devrimine adayan ve kendisini bir İslam Devrimi taraftarı olarak gören herkese hitap etmektedir. Bu yönüyle Nazi yapılanmasına benzediği söylenebilir. Bkz.: <https://basij.um.ac.ir/index.php?module=htmlpages&func=display&pid=31>.

²⁸ Koepke, **op. cit.** p. 5.

Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle ABD, Suudi Arabistan ve Pakistan destekli yedi Sünni mücahit hizbin bir araya gelerek oluşturduğu Peşaver İttifakının dışında bırakılan İran, yardım ettiği direniş gruplarının kapsamını genişleterek Şii olmayan unsurları da destekleme kararı almıştır.²⁹ 1996 yılı itibariyle Taliban'ın Afganistan'daki egemenlik alanını hızla genişletmeye başlaması İran'ın doğu sınır güvenliğini tehlikeye atmıştır. Çünkü Tahran yönetimi doğu sınırlarında Taliban'ın güçlenmesini bölgedeki rakipleri Pakistan ve Suudi Arabistan'ın ellerinin Tahran'a doğru uzanması olarak değerlendirmiyordu. İran açısından böyle kritik bir dönemde Irak savaşının en önemli cephe komutanlarından Kasım Süleymani ülkenin en kritik gücünün (Kudüs Gücü) başına bizzat dini lider Hamaney tarafından getirilmiştir. O tarihten itibaren Afganistan siyasetinde varlığını daha fazla hissettirmeye başlayan İran, başta Afganistan Şiileri olmak üzere Taliban'a karşı mücadele veren gruplara silah ve para yardımıyla bulunmuştur.³⁰ Şii karşıtı bir politika izleyen Taliban'ı bölgedeki rakipleri tarafından İran'ı sıkıştırmak üzere oluşturulan bir güç olarak değerlendiren Tahran yönetimi için Taliban'ın varlığı daha ciddi bir sorun haline gelmiştir.³¹ 8 Ağustos 1998 tarihinde Mezar-ı Şerif'in Taliban'ın eline geçmesiyle İran Konsoloslukunda görev yapan sekizi diplomat biri gazeteci olmak üzere toplam dokuz İran vatandaşı Taliban tarafından kafaları kesilerek öldürülmüştür. Bu olay sonrası iyice öfkelenen Tahran yönetimi Afganistan sınırına 200 bin kişilik bir ordu sevk etmiştir.³² Ancak Kudüs Gücü komutanı Tümgeneral Kasım Süleymani Taliban'la doğrudan savaşmak yerine Afganistan iç dinamiklerini daha etkin biçimde kullanmayı tercih etmiştir.

ABD'nin 11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırılardan El Kaide'yi sorumlu tutup Afganistan'ı işgali, İran açısından yeni bir meydan okumayı beraberinde getirmiştir. Taliban'ı, bölgedeki en büyük rakiplerinden biri olan Suudi Arabistan'ın uzantısı olarak gören Tahran yönetimi, Taliban yönetiminin çökmesi için ABD ile işbirliğine gitmiştir.³³ İki ülke arasındaki bu işbirliğinin gerekçelerinden kısaca bahsedilecek olursa; ABD, 2001 sonrası Afganistan'da kurulan devlet yapısının devamını kendi itibarı açısından

²⁹ *Ibid.*, p. 1.

³⁰ "شکلگیری و رشدسیاه پاسداران نیروی قدس", www.mojahedin.org, <https://www.mojahedin.org/news/137840/نیروی-قدس-سیاه-پاسداران> (Erişim Tarihi: 03 Temmuz 2016).

³¹ "شکلگیری و رشدسیاه پاسداران نیروی قدس", www.mojahedin.org, <https://www.mojahedin.org/news/137840/> (Erişim Tarihi: 30 Haz. 2016).

³² Maysam Abdiyan, "یادداشت های روزانه", <http://enbm.blogfa.com/post-200.aspx>. (Erişim Tarihi: 30 Haz. 2016).

³³ Selçuk Çolakoğlu, "Afganistan için ABD İran İşbirliği", *Analist*, <http://www.analistergisi.com/sayi/2013/12/afganistan-icin-abd-iran-isbirligi>. (Erişim Tarihi: 03 Temmuz 2016).

gerekli görürken, bu durum İran için sınır güvenliğinin korunması ve hemen yanı başında beliren Taliban tehlikesinin ortadan kalkması anlamını taşıyordu. Bu açıdan iki ülke arasında bir çıkar örtüşmesi söz konusuydu.

Bölgede hızla yükselen uyuşturucu trafiği İran açısından bir endişe kaynağı haline gelmişti. Afganistan, dünyanın en büyük uyuşturucu üreticilerinden biriymiş, İran ise uyuşturucu nakil hattının Batı'ya açılan kapısı konumundaydı. Tahran yönetimi uyuşturucu kaçakçılığının sınır güvenliğini tehlikeye atmasından ve ülkenin hızla bir uyuşturucu pazarı haline gelmesinden rahatsızlık duyuyordu. Dolayısıyla Afganistan'da istikrarlı bir devlet mekanizmasının ayakta tutulması gerek sınır güvenliğinin sağlanması gerekse uyuşturucu ticaretinin kontrol altına alınması açısından önem arz ediyordu.³⁴ Yine Afganistan kaynaklı göçlerin önüne geçilmesi de iki ülke arasındaki işbirliğini teşvik eden faktörlerden biriydi. Ayrıca, İran'ın yıllardır çok sayıda Afgan sığınmacıya ev sahipliği yapması ülkeye ekonomik bir yük oluşturduğu gibi iç güvenlik riskini de artırıyordu. ABD ise Afganistan'daki istikrarsız ortamdan kaçan bu insan topluluklarının terör örgütleri ve uluslararası suç şebekeleri için insan kaynağı oluşturduklarını düşünüyordu. Bu gerekçelere binaen istikrarlı bir Afganistan en azından kısa vadede her iki ülkenin de yararındaydı.³⁵ ABD ile İran arasındaki işbirliği 29 Ocak 2002 yılında ABD Başkanı George Bush'un İran'ı "şer eksenindeki" ülkelerden biri olarak tanımladığı konuşmasına kadar devam etti.³⁶ Bu tarihten sonra İran, ABD'nin Afganistan'dan sonraki hedefinin Irak olacağını tahmin ettiğinden Irak'ta Amerikan işgalini karşılamak için hazırlanmaya başlamış, Afganistan'a yönelik politikasını da değiştirmiştir. Bu tarihten itibaren gerek ulusal gerekse uluslararası medyada İran'ın Taliban'ı desteklediği yönünde haberler çıkmaya başlamıştır.³⁷

Medyaya yansıyan son haberlere göre Tahran yönetimi Taliban'ı lojistik olarak desteklemeyi sürdürmektedir.³⁸ Nitekim Molla Ömer'in ölümünden sonra Taliban'ın yeni lideri seçilen Molla Mansur'un İran'dan Pakistan'a dönüşü sırasında Pakistan'ın Belucistan eyaletinde Amerikan insansız hava uçaklarınınca

³⁴ Çolakoğlu, **op.cit.**, <http://www.analistdergisi.com/sayi/2013/12/afganistan-icin-abd-iran-isbirligi>. (Erişim Tarihi: 03 Temmuz 2016).

³⁵ Çolakoğlu, **op. cit.**; Koepke, **op. cit.**, p. 13.

³⁶ Ataş, **op. cit.**, <http://www.haberkita.com/haber/kudus-gucunun-basindaki-kasim-suleymani-kimdir/210691>. (Erişim Tarihi: 03 Temmuz 2016).

³⁷ "ایساف-ایران از-- <http://tkg.af/dari/afghanistan-news/kabul/1952>, "ایساف: ایران از طالبان در افغانستان حمایت میکند" www.khaama.com. (Erişim Tarihi: 04 Temmuz 2016).

³⁸ "کشف ذخیره گاه سلاح های ایرانی مربوط به گروه طالبان در بامیان", www.khaama.com, <http://www.khaama.com/persian/archives/35199>. (Erişim Tarihi: 29 Haz. 2016).

vurularak öldürüldüğü haberleri medyaya yansımıştır.³⁹ Molla Mansur'un üzerinden Veli Mohammed adına düzenlenmiş İran vizesi taşıyan Pakistan pasaportu çıkarken, Mansur'un İran'dan Pakistan'a dönerken vurulduğu iddia edilmiştir. Bu iddialar Pakistan emniyet yetkililerince 20 Mayıs 2016 tarihinde teyit edilmiştir.⁴⁰ İddialar Taliban'ın lideri Mansur'un İran'ın Tahran, Meşhed, Zahidan ve Kirman şehirlerinde bulunduğu iddia edilen eğitim merkezlerini teftişten dönerken Amerikan uçaklarınca vurulduğu yönündedir.

Suriye'de Şii Milisler

İç savaşın başlamasından itibaren Suriye'deki tüm gelişmelerle yakından ilgilenen Tahran yönetimi, stratejik ortak olarak nitelendirdiği Esed rejimini her koşulda savunma kararı almıştır.⁴¹ Bu açıdan, ABD, Türkiye ve Körfez ülkeleri tarafından desteklenen muhaliflerin hızla ilerleme kaydetmesi üzerine kaygılanan Tahran yönetimi, Esed rejimine yönelik desteğini artırmıştır. Ayaklanmanın başladığı ilk günlerde Halk Komiteleri rejime yerel düzeyde destek sağlarken, 2012 yılının sonuna doğru Esed rejimi İran'ın yönlendirmesiyle Halk Komitelerini 'Ulusal Savunma Gücü' adı altında yerel milis güçler şeklinde örgütlemiştir.⁴² Ağırıklı olarak Nusayriiler'den oluşan 50 bini aşkın savaşçıya sahip olduğu düşünülen Ulusal Savunma Gücü'ne lojistik ve eğitim desteği İranlı askerler tarafından verilmiştir.⁴³ Ancak muhaliflerin rejim karşısındaki ilerlemesinin devam etmesi üzerine Tahran yönetimi, Şii kutsal mekânları koruma bahanesiyle doğrudan Suriye'ye asker göndermiştir. Ancak savaşın şiddetlenmesiyle askeri kaybı artan İran, Devrim Muhafızları aracılığıyla Suriye'de savaşmak üzere yabancılardan oluşan milis gücü oluşturma kararı almıştır. Bu bağlamda 2012'de Lübnan ve Irak'tan, 2013'te Afganistan ve Yemen'den ve 2014'te ise Pakistan'dan topladığı Şii milis grupları rejim safında savaşmak üzere Suriye'ye göndermiştir.⁴⁴

³⁹ "با کشته شدن ملا منصور زمینه مذاکرات صلح مساعدتر شده است؟", www.da.azadiradio.com, <http://da.azadiradio.com/a/27754866.html>, (Erişim Tarihi: 02 Temmuz 2016).

⁴⁰ "ایران سفر ملا منصور به این کشور را رد کرده است", www.da.azadiradio.com, <http://da.azadiradio.com/a/27753813.html>, (Erişim Tarihi: 02 Temmuz 2016).

⁴¹ Jubin Goodarzi, "Iran and Syria", *The Iran Primer*, <http://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-syria>. (Erişim Tarihi: 03 Temmuz 2016).

⁴² Ünal, *op. cit.*, s. 5.

⁴³ "Iran and Shia militias", *The Economist*, <http://www.economist.com/news/middle-east-and-africa/21647367-shia-militias-are-proliferating-middle-east-shia-crescendo>. (Erişim Tarihi: 03 Temmuz 2016).

⁴⁴ Nick Paton Walsh, "Afghan' in Syria: Iranians pay us to fight for Assad", *CNN International*, <http://edition.cnn.com/2014/10/31/world/meast/syria-afghan-fighter/index.html>. (Erişim Tarihi: 03 Temmuz 2016).

Suriye’de iç savaşın başladığı ilk iki sene muhaliflerin açık üstünlüğü söz konusuydu. Ancak başta Hizbullah olmak üzere İran destekli Şii milislerin yoğun bir şekilde çatışmalara katılması muhaliflerin ilerlemesini durdururken, rejime özgüven aşılamıştır. Özellikle Lübnan sınırındaki stratejik Kusayr kasabasının Lübnan Hizbullah’ının da yardımıyla kuşatma altına alınması rejim açısından bir dönüm noktası olmuştur.⁴⁵ Devrim Muhafızları’na bağlı Kudüs Gücü tarafından Şii nüfusun yaşadığı ülkelerden getirilen ve gerekli eğitimden geçirildikten sonra Suriye’de rejim safında savaşmaya gönderilen milisler, muhalifler karşısında önemli kazanımlar elde ederek rejimin yeniden alan kazanmasında belirleyici olmuştur.

Esed rejimine alan kazandıran milis grupların başında Hizbullah gelmektedir. Ekonomik, siyasi ve askeri yönden doğrudan İran tarafından desteklenen Hizbullah, Suriye’de rejimin ayakta kalmasında hayati rol oynayan silahlı grupların başında gelmektedir. Lübnan’da Şii nüfusa hizmet vermek üzere Hizbullah tarafından açılan okul, hastane ve diğer sosyal yardımlaşma kurumları, İran tarafından finanse edilmektedir. İran’ın, Hizbullah grubuna yıllık 500 milyon doların üzerinde mali destek sağladığı iddia edilmektedir. Hizbullah örneğinde olduğu gibi İran’ın desteklediği pek çok Şii milis grubu Suriye’de rejimin yanında savaşmaya devam etmektedir.⁴⁶ Bu açıdan, Afgan Hazaralar’dan oluşan Fatimiyyun Tugayı, Esed rejiminin yanında savaşan en büyük ikinci milis grup olarak öne çıkmaktadır.⁴⁷

Fatimiyyun Tugayı

Fatimiyyun Tugayı, İran’ın kendi vekâlet savaşı stratejisi doğrultusunda Suriye rejimi saflarında savaşması için örgütlediği milis gruplardan biri olup, özellikle Afgan Şii Hazaralar’dan oluşmaktadır. 1980’li yıllar boyunca devam eden İran-İrak savaşında olduğu gibi İran’ın Afganlar’ı kullanması bir ilk değildir.⁴⁸ Suriye’de ayaklanmaların ilk çıktığı Mart 2011’den beri Esed rejimine

⁴⁵ Suriye’de Kudüs Gücü’nden sonra en etkili ikinci silahlı Şii grup olan Hizbullah, resmi olarak rejime desteğini Nisan 2013’te Kusayr Savaşı sırasında açıklamıştır. Bkz.: Ünal, op. cit., s. 4.

⁴⁶ Ünal, op. cit., s. 3.

⁴⁷ Bita Bahtiyarı ve Bahnam Kalipoor, “به نیابت از ایران» در سوریه و عراق می‌جنگند”, [www.radiofarda.com](http://www.radiofarda.com/a/f8-shia-militia-in-iraq-and-syria/27071518.html), <http://www.radiofarda.com/a/f8-shia-militia-in-iraq-and-syria/27071518.html>. (Erişim Tarihi: 04 Temmuz 2016).

⁴⁸ Cristoph Reuter, “Death in Aleppo: A Group of Afghan Fighters in Syria, Afghanistan Analysts Network, <https://www.afghanistan-analysts.org/death-in-aleppo-a-group-of-afghan-fighters-located-in-syria/>.

(Erişim Tarihi: 06 Temmuz 2016); “تیب فاطمیون، لشکر شد / 200 شهید افغان در سوریه”, <http://alef.ir/vdcefz8wzjh8foi.b9bj.html?271971>. (Erişim Tarihi: 08 Temmuz 2016).

aktif olarak askeri destek veren İran önemli askeri kayıplar vermiştir.⁴⁹ Askeri kayıpların artması üzerine strateji değişikliğine giden Tahran yönetimi, İran'daki Afgan sığınmacıları çeşitli vaatlerle Suriye'de rejim yanında savaşmaları için örgütlemeye başlamıştır.⁵⁰

Şii topluluklarını kendi stratejik ve ideolojik amaçları doğrultusunda kullanma sicili bir hayli kabarık olan Tahran yönetimi için, İran'daki Şii Hazara sığınmacılar en kolay hedef olarak görülmüştür. Yaklaşık 1 milyonu mülteci statüsüne sahip toplam 3 milyona yakın Afgan sığınmacıya ev sahipliği yapan İran, Suriye savaşını farklı Şii unsurlar üzerindeki etkisini güçlendirmek ve yaymak için bir fırsat olarak değerlendirmiştir.⁵¹ Ayrıca Tahran yönetimi, birçok farklı etnik gruba mensup Şii milislerin Suriye'de rejim safında savaşmalarını, Suriye'ye yönelik politikasının tüm Şiiler tarafından desteklendiği gerekçesiyle bir meşruiyet aracı olarak kullanmaktadır.

Afgan savaşçılar Suriye'ye ilk geldiklerinde Irak menşeli Abul Fazl el-Abbas ile Lübnan Hizbullah'ının bir kolu olan Afganistan Hizbullah'ı adlı grupların bünyesinde savaşmışlardır.⁵² Ancak Suriye'de savaşan Afgan savaşçıların sayısının giderek artmasıyla birlikte 2013 yılında doğrudan Kudüs Gücü'ne bağlı ve genellikle işsiz, fakir, sosyal haklardan yoksun, mezhepsel olarak radikal kesimlerden oluşan Fatimiyyun Tugayı kurulmuştur.⁵³

Fatimiyyun Tugayına bağlı olarak Suriye rejiminin safında savaşan Afgan milisleri üç kategoriye ayırmak mümkündür:⁵⁴ Birinci kategori daha Suriye iç savaşı başlamadan önce çeşitli sebeplerle Suriye'ye yerleşmiş olan Afgan

⁴⁹ Şubat 2013'te muhalifler tarafından öldürülen Tümgeneral Hasan Şatiri İran'ın verdiği ilk büyük askeri kayıp olarak tarihe geçerken, Kasım 2015'te Tümgeneral Hüseyin Hamedani ve Mart 2016'de de Tuğgeneral Hasan Ali Şemsabadi Suriye savaşında hayatını kaybeden diğer büyük askeri yetkililer olmuşlardır. Ocak 2012'den Mart 2016'ye kadar 350 civarında İranlı askerin Suriye savaşında öldürüldüğü tahmin edilmektedir. Bkz.: Bekir Ünal, *op. cit.*, s. 4., Saeed Kamali Dehghan, "Senior Iranian commander killed in Syria", *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2015/oct/09/senior-iranian-commander-killed-in-syria-hossein-hamedani>. (Erişim Tarihi: 06 Temmuz 2016).

⁵⁰ "خطر بازگشت فاطمیون از سوریه", *صبح*, <http://8am.af/1394/09/30/risk-fatimid-syria/>. (Erişim Tarihi: 16 Ağustos 2016).

⁵¹ "تشکیل "تیپ فاطمیون" برای دفاع از حرم حضرت زینب(س)", <http://www.valiasraj.com/fa/page.php?bank=khobar&id=3934>. (Erişim Tarihi: 30 Ağustos 2016).

⁵² Sibghatullah Saber, "Afghans in Syria: Ayatollah's soldiers serving Assad", *NOW*, <https://now.mmedia.me/lb/en/reports/features/564354-afghans-in-syria-ayatollahs-soldiers-serving-assad>. (Erişim Tarihi: 06 Temmuz 2016).

⁵³ Zahra Nadir ve Angel Rasmussen, "ایران و جذب افغان‌ها برای جنگ در سوریه از داخل افغانستان", <http://afdiplomacy.com/?p=2048>. (Erişim Tarihi: 06 Temmuz 2016).

⁵⁴ Phillip Smyth, "Iran's Afghan Shiite Fighters in Syria", *The Washington Institute*, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/irans-afghan-shiite-fighters-in-syria>. (Erişim Tarihi: 06 Temmuz 2016).

mültecilerden oluşmaktadır. Bunların sayıları yaklaşık 3 bin kadar olup, Şam'ın güneyinde bulunan Seyyide Zeynep Türbesinin civarına yerleşmiş bulunuyorlardı. Ana dilleri Farsça gibi Arapçayı da iyi derecede konuşabilen bu mültecilerin bir kısmı iç savaş çıkmadan önce esnaftı ya da restorancılıkla uğraşıyorlardı. Bunlar aynı zamanda rejim safında savaşa ilk katılanlar olup, Fatimiyun Tugayı kurulmadan önce Abul Fazl el-Abbas'a bağlı olarak savaşmışlardı.⁵⁵ Abul Fazl el-Abbas grubu Seyyide Zeynep Türbesini savunmak üzere bir araya gelen Iraklı milislerden oluşmaktadır. En kalabalık ikinci kategori ise İran'dan Suriye savaşına katılan Afgan Şii sığınmacılardan meydana gelmektedir. Yaşamlarının en az üçte ikisini İran'da geçirmiş olan bu kesimin, başkent Tahran başta olmak üzere Meşhed, İsfahan ve Kum gibi önemli şehirlerden geldikleri bilinmektedir.⁵⁶

İstihdam edilme şekli itibarıyla ciddi tartışma yaratan üçüncü kategori ise, İran Devrim Muhafızlarınca bizzat Afganistan'dan getirilen Şii'lerden oluşmaktadır.⁵⁷ Bunlar genellikle ülkedeki nüfuzlu Şii din adamları, savaşçı istihdam etmek üzere açılan isimsiz bürolar ve Afganistan'da hizmet veren İranlı seyahat acenteleri aracılığıyla para karşılığında Suriye'de savaşmaları için ikna edilmektedir.⁵⁸ Bir Afgan polis memuru olan Cevad'ın anlattıklarına göre kendisi bir süre paralı savaşçı istihdamı konusunda Devrim Muhafızlarına yardımcı olmuştur. Cevad, kendisinin de bir süre Suriye'de savaştığını itiraf ederken, Afganistan'a geri döndükten sonra emniyet yetkililerince sorgulanmak üzere gözaltına alındığını ve bir daha böyle bir şeye girişmeme koşuluyla serbest bırakıldığını ifade etmiştir.⁵⁹ Cevad'a göre Suriye'de savaşan Afganlar İran Devrim Muhafızlarınca Halep, Hama ve Dera gibi savaşın en yoğun ve şiddetli olduğu bölgelerde savaşmaya zorlanmaktadırlar.

Kesin sayıları bilinmemekle beraber sadece Halep ve Dera'da 700'den fazla Hazara'nın öldürüldüğü ifade edilmektedir.⁶⁰ Kabil yönetimi, İran Devletine bir nota vererek kendi vatandaşlarının içeride veya dışarıda Suriye'de savaşmak

⁵⁵ Smyth, *op. cit.*, p. 27.

⁵⁶ İran'dan katılanlardan hayatını kaybeden olduğu zaman çoğunlukla Tahran, Meşhed, İsfahan ve Kum şehirlerinde ölenlerin aileleri ve resmi yetkililerin de katılımıyla halka açık cenaze törenlerinin düzenleniyor olması, bunların söz konusu şehirlerde yaşadıklarına işaret etmektedir.

⁵⁷ "مهاجر افغان مقیم ایران، شهید دفاع از حرم حضرت زینب(س) در سوریه"، *Tasnim News*, <http://www.tasnimnews.com/fa/news/1392/09/06/204026/10--مهاجر-افغان-مقیم-ایران-شهید-دفاع-از-حرم-حضرت-زینب-س-در-سوریه>. (Erişim Tarihi: 11 Temmuz 2016).

⁵⁸ Zahra Nadir ve Angel Rasmussen, "ایران و جذب افغان ها برای جنگ در سوریه از داخل افغانستان", [http://afdiplomacy.com](http://afdiplomacy.com/?p=2048), <http://afdiplomacy.com/?p=2048>. (Erişim Tarihi: 06 Temmuz 2016).

⁵⁹ *Ibid.*,

⁶⁰ Saber, *op. cit.*, <https://now.mmedia.me/lb/en/reportsfeatures/564354-afghans-in-syria-ayatollahs-soldiers-serving-assad>. (Erişim Tarihi: 06 Temmuz 2016).

üzere İran Devrim Muhafızlarınca istihdam edilmesini kınamıştır.⁶¹ Buna karşın hem Tahran yönetimi hem Fatimiyyun Tugayı bu konuya ilişkin iddiaları reddetmişlerdir.⁶² Aksine Tahran yönetimi Kabil Büyükelçiliğinin aracılığıyla yayınladığı bir bildiriye Suriye'ye yabancı müdahalesini kınarken, DAES'e katılmak için İran'dan Irak'a geçerken bir grup Afgan'ın yakalandığını ifade etmiştir.⁶³ Suriye'de rejim safında savaşan Afgan savaşçıların sayısı konusunda farklı tahminler olmakla beraber, Afganistan Ulusal Meclis üyesi Nazir Ahmadzay'a göre Suriye'de savaşmak üzere sadece Kabil'den istihdam edilenlerin sayısı yaklaşık 2 bin kişidir.⁶⁴

Afganistan ulusal televizyonlarından biri olan TV1, Özgür Suriye Ordusu yetkililerinden Haisam el-Maleh tarafından Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani'ye hitaben kaleme alınan bir mektuba ulaşmıştır. Söz konusu mektupta sayıları en az 8 bini bulan Afganistan vatandaşının Suriye'de Esed yanında savaşarak sivil halka karşı işledikleri cinayetler (gasp, işkence, öldürme vs) sıralanırken, Afganların Suriye'de savaşmalarına engel olma konusunda Afganistan Devleti'nden yardım istenmektedir.⁶⁵ Suriye'de savaşmakta olan Şii Hazaralar'ın sayılarının yaklaşık 20 bini bulunduğu tahmin edilmektedir.⁶⁶ Fatimiyyun Tugayı dışında Afganistan Hizbullah'ı anlamına gelen *Hizbullah-ı Afghani* adında Afgan Şii milislerden oluşan nispeten küçük bir örgüt daha Suriye'de bulunmaktadır. İçinde Afganistan haritasının bulunduğu bir logo geliştiren örgütün henüz resmi bir yayın organı veya internet sayfası bulunmazken, daha çok Devrim Muhafızlarıyla ilişkili sosyal ağlarda kendini göstermektedir.⁶⁷

⁶¹ Saber, *Ibid.*; "اصبح", خطر بازگشت فاطميين از سوریه, <http://8am.af/1394/09/30/risk-fatimid-syria/>. (Erişim Tarihi: 16 Ağustos 2016).

⁶² Phillip Smyth, "Iran's Afghan Shiite Fighters in Syria", *The Washington Institute*, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/irans-afghan-shiite-fighters-in-syria>. (Erişim Tarihi: 07 Temmuz 2016).

⁶³ Saber, *op. cit.*, <https://www.alaraby.co.uk/fullimage/607ac4ab-1f1e-41e5-95e1-487ce7b405af/e640f1ba-c553-46bc-a4ea-bb05bb211ce4>. (Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2016).

⁶⁴ Nadir ve Rasmussen, *op. cit.*, [www.afdiplomacy.com](http://afdiplomacy.com), <http://afdiplomacy.com/?p=2048>. (Erişim Tarihi: 07 Temmuz 2016).

⁶⁵ Beşir Ahmad Kasani, "TV1, بیش از هشت هزار افغان به جنگ سوریه فرستاده شده‌اند", <http://1tvnews.af/fa/news/afghanistan/23129-2016-06-25-07-29-48>. (Erişim Tarihi: 07 Temmuz 2016).

⁶⁶ Hashmatullah Molish, "Iran 'foreign legion' leans on Afghan Shia in Syria war", *Aljazeera*, <http://www.aljazeera.com/news/2016/01/iran-foreign-legion-leans-afghan-shia-syria-war-160122130355206.html>. (Erişim Tarihi: 07 Temmuz 2016).

⁶⁷ Phillip Smyth, *Op. cit.*, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/irans-afghan-shiite-fighters-in-syria>. (Erişim Tarihi: 11 Temmuz 2016).

Afganlar'ı Suriye'de Savaşmaya İten Nedenler

Afgan Şii Hazaralar'dan oluşan milisleri Suriye'de rejim saflarında savaşmaya iten başlıca sebepler; geçim sıkıntısı, İran'da vatandaşlık elde etme isteği ve ideolojik/mezhepsel faktörlerdir. Maddi kaygılar nedeniyle Suriye'de savaşmak üzere bulunan Şii milisler, rejim safında savaşmaları karşılığında elde ettikleri parayla ailelerinin geçimini sağlamaktadır.⁶⁸ İdeolojik ve mezhepsel nedenlerle Suriye'de savaşan Afgan milisler ise, İran tarafından yürütülen yoğun mezhepçi politikanın etkisiyle hareket etmektedir.

İran, yaklaşık 3 milyon Afgan sığınmacıya ev sahipliği yapmaktadır. Bunlardan yaklaşık 1 milyonu resmi mülteci statüsüne sahipken, diğerleri resmi olmayan yollarla İran'a sığınmışlardır. Hal böyleyken, işsizlik, geçim sıkıntısı gibi konular bunları Suriye'de savaşmaya iten temel faktörler olarak göze çarpmaktadır. Devrim Muhafızları Afgan sığınmacıların içinde bulunduğu şartlardan faydalanarak onları Suriye'de savaşmaya ikna etmektedir. Silah, teçhizat, eğitim, organizasyon ve diğer ihtiyaçları doğrudan Devrim Muhafızlarına bağlı Kudüs Gücü tarafından karşılanan Afgan Şii milisler, Suriye'de savaşmaları karşılığında aylık 500-600 dolar gelir elde etmektedir.⁶⁹ İran'ın içinde bulunduğu ekonomik darboğaz nedeniyle artan işsizlik ve geçim sıkıntısı göz önüne alındığında zor durumda bulunan milyonlarca Afgan sığınmacı tarafından Suriye'de savaşmak iyi bir alternatif olarak değerlendirilmektedir.

Afgan Şii savaşçılar için bir diğer faktör ise, yıllardır İran'da yaşamalarına rağmen mülteci statüsü alamamaları ve bu nedenle Suriye'de savaşarak aileleri için ikamet, vatandaşlık ve sosyal haklar elde etme arzudur. Suriye'de savaşmakta olan henüz mülteci statüsü kazanmamış pek çok Afgan'ın resmi ikamet izni, sağlık ve diğer sosyal haklardan yararlanmalarının sağlanacağı sözüyle İran devleti tarafından Suriye'ye gönderildikleri bilinmektedir. Bununla birlikte İran parlamentosu daha fazla Afgan'ı Suriye'de cepheye sürmek için teşvik edici "vatandaşlık hakkı verme" yasasını 2016 yılının Nisan ayında onaylamıştır. Söz konusu yasa İran-Irak savaşı sırasında (1980-1988) İran için savaşıp hayatını kaybetmiş olan yabancıların ailelerine vatandaşlık verilmesini ön görmektedir. Yasa, Suriye ve Irak'ta savaşan Afganistan ve Pakistan'dan gelenleri

⁶⁸ Ershad Alijani ve and Andrew Hillia, "Afghan Migrants Offered \$500 by Iran to Fight for Syrian Regime", *France24*, <http://observers.france24.com/en/20140604-afghan-migrants-offered-500-iran-fight-pro-assad-mercenaries?>. (Erişim Tarihi: 08 Temmuz 2016).

⁶⁹ Austin Michael Bodetti, "Iran Needs Afghans and Pakistanis in Syria", <http://www.offiziere.ch/?p=26297>. (Erişim Tarihi: 08 Temmuz 2016).

de kapsayacaktır.⁷⁰ Ayrıca başta uyuşturucu kaçakçılığı olmak üzere çeşitli sebeplerden dolayı İran'da tutuklu bulunan Afgan sığınmacıların Suriye'de savaşmaları karşılığında serbest bırakılacakları vaadiyle Suriye'ye gönderildikleri yönünde iddialar da bulunmaktadır.⁷¹

Kendini dünya Şiilerinin hamisi olarak gören İran, tüm Şii unsurları kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmak için örgütlemeye çalışmaktadır.⁷² Şiilerin kutsal mekânlarını korumak adına dünyanın her yerinden Şii milisleri örgütlemeye çaba harcayan Tahran yönetiminin asıl amacı Devrim ideolojisini yaymak ve kendi ülkesinin milli menfaatlerini korumaktır.⁷³ İran, bu politikasına meşruiyet oluşturmak için çeşitli dini/mezhepsel söylemler geliştirmiştir. Bu noktada Şiileri etkileyen en önemli unsur Seyyide Zeynep'in Şam yakınlarında bulunan türbesi örneğinde olduğu gibi Şiiler açısından kutsal olan mekânların tekfirci⁷⁴ olarak yaftaladıkları gruplara karşı korunmasıdır.⁷⁵

İran ve takipçileri Suriye savaşına ilişkin aktif desteklerini ilk açıkladıklarında "*hizmetindeyiz ey Zeynep*" anlamına gelen "*Lebbeyk ey Zeynep*" sloganını kullanmışlardır.⁷⁶ Ancak savaşın giderek Suriye'nin tüm bölgelerine yayılmasıyla daha kapsayıcı bir meşruiyet kaynağına ihtiyaç duyan Tahran yönetimi ve takipçileri "*tüm Şii kutsal mekânlarımızı savunma*" söylemini geliştirmişlerdir. Şiilerin hiç de yabancı olmadığı bu söylem 1980-1988 İran-İrak savaşında İran tarafından kullanılan '*el-Difa el-Mukaddas*' (*Kutsal Savunma*) söylemini akla getirmektedir. Ayrıca Şiiler açısından kutsal olan Samarra'daki el-Askari Türbesinin 2006'da DAEŞ tarafından tahrip edilmesi hala Şiilerin hafızalarındaki canlılığını korumaktadır.⁷⁷ Bu söylemler aracılığıyla verilmek istenen mesaj ise tamamen *yok edilmesi gereken şeytani güç olarak gördükleri ve tekfirci teröristler* olarak yaftaladıkları Sünni muhalif ve radikal savaşçılara karşı

⁷⁰ "ایران افغان ها را جبراً به جنگ سوریه میفرستد" <http://da.azadiradio.com/a/27019503.html>. (Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2016).

⁷¹ Hashmatallah Moslih, "Iran 'foreign legion' leans on Afghan Shia in Syria war", *Aljazeera*, <http://www.aljazeera.com/news/2016/01/iran-foreign-legion-leans-afghan-shia-syria-war-160122130355206.html>. (Erişim Tarihi: 08 Temmuz 2016).

⁷² *Ibid.*, <http://www.aljazeera.com/news/2016/01/iran-foreign-legion-leans-afghan-shia-syria-war-160122130355206.html>. (Erişim Tarihi: 08 Temmuz 2016).

⁷³ *Ibid.*, <http://www.aljazeera.com/news/2016/01/iran-foreign-legion-leans-afghan-shia-syria-war-160122130355206.html>. (Erişim Tarihi: 08 Temmuz 2016).

⁷⁴ Sünni muhaliflerle Daeş gibi radikal İslamcılar belirtmek için daha çok Esed rejimi ve yanında savaşan yabancı milisler tarafından kullanılmaktadır.

⁷⁵ Smyth, *op. cit.*, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/irans-afghan-shiite-fighters-in-syria>. (Erişim Tarihi: 08 Temmuz 2016).

⁷⁶ Phillip Smyth, "The Shiite Jihad in Syria and Its Regional Effects", *The Washington Institute Near East Policy*, 2015, s. 4.

⁷⁷ *Ibid.*, s. 6.

Şii değer ve kutsallarının koruması gerektiğidir. İran ve milisleri tarafından kullanılan mezhepsel söylemler bir noktada Suriye savaşına İran tarafından meşruiyet kazandırılmasına yardımcı olurken, öbür taraftan bu strateji bölgedeki mezhepsel ayrışmayı körüklemiştir.⁷⁸

Afganlar'ın Suriye'ye savaşmak için gitmesinde diğer bir faktör ise maruz kaldıkları tehdit ve cebirdir. Gayrı resmi yollarla İran'a gelen henüz mülteci statüsü kazanmamış Afgan sığınmacıların İran Devrim Muhafızları üyelerince sınır dışı edilmekle tehdit edilerek Suriye'ye gönderildikleri şeklinde haberler uluslararası medyaya sıkça yansımaktadır.⁷⁹ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün 29 Ocak 2016 Cuma günü yayınladığı rapora göre, İran binlerce Afgan'ı Suriye savaşına zorla göndermekle kalmayıp, onları savaşın en yoğun ve zorlu şartlarda yaşandığı bölgelere sevk ederek etten bir kalkan olarak kullanmaktadır.⁸⁰ İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün 30 kişiyle yaptığı röportaja iştirak edenlerin bir bölümü Suriye savaşına kendi istekleri dışında, zorla getirildiklerini ifade etmişlerdir. Üstelik söz konusu röportaja katılanların bir kısmı 18 yaşın altında olduklarını söylerken, Devrim Muhafızları tarafından Suriye'ye gönderilenler arasında daha küçük yaşta olanların da bulunduğunu savunmuşlardır.⁸¹

İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün yayınladığı rapora göre, ismini vermek istemeyen 17 yaşındaki bir savaşçı yeğeniyle birlikte gayrı resmi yollarla İran'a girerken Devrim Muhafızları üyelerince yakalandıktan sonra yeğenin silah taşıyamayacak kadar küçük ve zayıf olduğu için Afganistan'a geri gönderildiğini, kendisinin ise doğrudan Suriye'ye gönderildiğini söylemiştir.⁸² İnsan Hakları İzleme Örgütü Acil Durumlar Direktörü Peter Bouckaert, İran'da baskı altında kalan sığınmacıların Afganistan'a geri dönmek ile Suriye savaşına katılmak arasında bir tercihe zorlandıklarını ifade etmektedir. Bouckaert, seçeneklerden

⁷⁸ *Ibid.*, s. 7.

⁷⁹ Scott Lucas, "Iran Feature: Tehran's Afghan Fighters in Syria", *EA Worldview*, <http://eaworldview.com/2016/04/iran-feature-tehrans-afghan-fighters-in-syria/>. (Erişim Tarihi: 08 Temmuz 2016).

⁸⁰ Peter Bouckaert, "Iran Sending Thousands of Afghans to Fight in Syria", Human Rights Watch, <https://www.hrw.org/news/2016/01/29/iran-sending-thousands-afghans-fight-syria>. (Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2016).

⁸¹ Michael J. Totten, "Iran Recruits Child Soldiers Again", *World Affairs*, <http://www.worldaffairsjournal.org/blog/michael-j-totten/iran-recruits-child-soldiers---again>. (Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2016).

⁸² Bouckaert, *op. cit.*, <https://www.hrw.org/news/2016/01/29/iran-sending-thousands-afghans-fight-syria>. (Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2016).

her hangi birine razı olmayanların ise mecburen Avrupa'ya yöneldiklerini savunmuştur.⁸³

Hollanda mülteci kampında bulunan Musa İsmaili ve ailesi BBC ile yaptığı röportajda, İran'da maruz kaldıkları aşağılayıcı tutum ve baskılar nedeniyle Avrupa'ya yöneldiklerini söylemiştir. İsmaili aynı röportajda kendisinin 33 senedir İran'da yaşamasına rağmen her hangi bir sosyal haktan yararlanmadığını, kendi adına banka hesabı açtıramadığını, hatta üzerine bir telefon hattı bile alamadığını ifade etmiştir.⁸⁴ İsmaili'nin 15 yaşındaki oğlu Ali İsmaili'nin söylediği şu cümleler Afganların İran'da karşı karşıya kaldıkları ayrımcılığı anlatması açısından önemlidir: *"Okula gitmeden önce Afgan olduğumu bilmiyordum. İran'da doğmuştum, İranlı gibi konuşuyorduk, İranlı gibi ibadet ediyorduk. Kısacası her şeyimiz İranlı gibi idi. Ancak okula gitmek istediğimde Afgan olduğumuz gerekçesiyle okula alınmadım. Böylece ben de Afgan bir ailenin çocuğu olduğumu öğrenmiş oldum."* İsmaili, İran'ı terk etmelerinin sebebini ise şu şekilde açıklamaktadır: *"İran'da ikamet izni olmadan yaşadığım için çocuklarımı okula almadılar. İkamet izni için başvurduğumda ise bana iki şart koştular. Birincisi uzun süredir izinsiz yaşadığım gerekçesiyle bana asla ödeyemeyeceğim bir para miktarını ceza olarak ödemem gerektiğini yoksa acilen ülkeyi terk etmem gerektiğini söylediler. İkinci şartları ise Suriye'de belli bir süre savaşmam karşılığında bana oturma izni temin edebilecekleri söylediler. Bunun üzerine ailece oturup konuştuk ve İran'ı terk etme kararı aldık."*⁸⁵

SONUÇ

2011 Arap Baharı sonrası Ortadoğu'daki etkinlik mücadelesinde sert gücünü kullanmaktan çekinmeyen Tahran yönetimi, doğrudan çatışmanın tarafı olmak yerine bölgede kendi menfaatleri doğrultusunda harekete geçirebileceği milis güçleri kullanmaktadır. Söz konusu milis güçler üzerinden Suriye savaşına dâhil olan İran, doğrudan kayıpları en aza indirmekte, maliyeti düşürerek savaşın İran ekonomisi üzerindeki yıkıcı etkisinden korunmakta, Suriye savaşına doğrudan müdahil olmadığını iddia ederek uluslararası kamuoyu ve uluslararası hukukun

⁸³ "İran ba tehdید هزاران افغان را به جنگ سوریه فرستاده اس" www.radiozamaneh.com,

<https://www.radiozamaneh.com/258734>. (Erişim Tarihi: 10 Tem. 2016).;

<https://www.hrw.org/news/2016/01/29/iran-sending-thousands-afghans-fight-syria>. (Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2016).

⁸⁴ Fariba Sahrayi, "جنگ سوریه؛ افغان های که از ایران به جنگ سوریه فرستاده می شوند", BBC,

http://www.bbc.com/persian/afghanistan/2016/04/160417_mar_immigration_afghan_syria_fariba. (Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2016).

⁸⁵ **Ibid.**, "جنگ سوریه؛ افغان های که از ایران به جنگ سوریه فرستاده می شوند", BBC,

http://www.bbc.com/persian/afghanistan/2016/04/160417_mar_immigration_afghan_syria_fariba. (Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2016).

baskı ve yaptırımlarından kurtulmaktadır. Kendini dünya Şiiilerinin tek hamisi olarak gören İran, Afganistan, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Lübnan, Irak ve Suriye Şiiilerini kapsayan paramiliter bir koalisyona liderlik etmektedir. İran bu paramiliter aktörler aracılığıyla kendi ideolojik ve kültürel nüfuz alanını genişleterek bölgede etkinliğini artırma fırsatı elde etmiştir.⁸⁶

İran'ın kendi topraklarında yaşayan Afgan sığınmacılar ve Şii nüfusuna sahip diğer ülkelerden topladığı Şii milisleri Kudüs Gücü komutasında örgütleyerek rejim safında savaşmak üzere Suriye'ye göndermesi, iç savaşın gidişatını Esed rejimi lehine etkilemiştir. İran tarafından geliştirilen bu vekâlet savaşı stratejisi rejimin ömrünü uzatırken, Suriye'yi sistemli bir şekilde İran'a bağımlı hale getirmiştir. Nitekim Devrim Muhafızları komutanı Caferi yaptığı son açıklamada tekfirci olarak yaftaladıkları gruplarla mücadele kapsamında başta Yemen, Irak, Suriye, Afganistan ve Pakistan olmak üzere bölgede 200 binin üzerinde bir milis gücüne komuta ettiklerini ifade etmiştir.

Rejim safında savaşan milislerin muhalifler karşısında elde ettiği başarılar uluslararası görüşmelerde İran'ın elini güçlendirmiştir. 30 Haziran 2012 ile 22 Ocak 2014 tarihlerinde İsviçre'nin Cenevre kentinde Suriye'nin geleceği hakkında yapılan görüşmelere davet edilmeyen İran, Şii milislerin sahadaki başarılarının da etkisiyle Kasım 2015'deki Viyana toplantısına davet edilmiştir.

Öte yandan Suriye Savaşının sona ermesi durumunda bu milislerin bazılarının ülkelerine geri dönecek olması, İran'ın bu ülkelerde kendi çıkarı doğrultusunda kullanabileceği yeni silahlı gruplara sahip olması anlamına gelmektedir. Suriye'deki iç savaşta tecrübe kazanan ve İran'daki rejim ile bağları güçlenen Şii milislerin gelecekte tekrar İran'ın yönlendirmesiyle hareket edeceği düşünülmektedir. Bu bağlamda Fatimiyyun Tugayı adı altında Suriye'de savaşan binlerce Afgan uyruklu silahlı grubun gelecekte Afganistan'ın güvenliği açısından tehlike arz edeceği de düşünülebilir. Bu açıdan özellikle Avrupa'da DAES'e katılan Batılı yabancı askerlerin ülkelerine geri dönmesi durumunda yaşanabilecek olası güvenlik sorunları tartışılırken İran'ın örgütlediği Suriye'de savaşan yabancı Şii milislerin, Suriye Savaşı sonrası ülkelerine dönmeleri durumunda yaşanabilecek olası güvenlik sorunlarıyla ilgili de projeksiyonların yapılması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Alijani Ershad and Hillia Andrew , Afghan Migrants Offered \$500 By Iran to Fight for Syrian Regime, France24, 06/04/2014 Erişim: (Erişim Tarihi: 08 Temmuz 2016)

<http://observers.france24.com/en/20140604-afghan-migrants-offered-500-iran-fight-pro-assad-mercenaries>

Aljazeera Türk, "Suriye'deki İthal Şii Savaşçılar", 22.07.2015 (Erişim Tarihi: 03 Temmuz 2016)

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyedeki-ithal-sii-savascilar>.

Ataş Serdar, "Kudüs Gücü'nün başındaki Kasım Süleymani kimdir?",Haberkita <http://www.haberkita.com/haber/kudus-gucunun-basindaki-kasim-suleymani-kimdir/2>

Boukaert Peter, "Iran Sending Thousands of Afghans to Fight in Syria", Human Rights Watch, 29.01.2016 (Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2016) (Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2016)

<https://www.hrw.org/news/2016/01/29/iran-sending-thousands-afghans-fight-syria>. (Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2016).

Bahnam Kalipoor ve Bitā Bahtiyār, RadioFarda ۱۵ گروهی به «ایران از نیابت به» که می‌جنگند

<http://www.radiofarda.com/a/f8-shia-militia-in-iraq-and-syria/27071518.html>

Çolakoğlu, Selçuk, "Afganistan için ABD İran İşbirliği", Analist, 12/2013. (Erişim Tarihi: 03 Temmuz 2016).

<http://www.analistdergisi.com/sayi/2013/12/afganistan-icin-abd-iran-isbirligi>.

اردیبهشت 01 - 2016 آوریل 20, می‌شوند فرستاده سوریه جنگ به ایران از که افغانهایی سوریه؛ جنگ صحرائی فریبا 1395BBC

Farsi http://www.bbc.com/persian/afghanistan/2016/04/160417_mar_immigration_afghan_syria_fariba

انقلاب معظم رهبر با «فاطمیون» شهدای خانواده عیدانه دیدار

<http://www.presstv.ir/DetailFa/2016/05/13/465365/afghanistan-khameneie>

J. Totten Michael, "Iran Recruits Child Soldiers Again", World Affairs, 02.05.2016

<http://www.worldaffairsjournal.org/blog/michael-j-totten/iran-recruits-child-soldiers---again>.

(Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2016).

- Kamali Dehghan Saeed ,“Senior Iranian commander killed in Syria”, The Guardian, 09.10.2015 <https://www.theguardian.com/world/2015/oct/09/senior-iranian-commander-killed-in-syria-hossein-hamedani>. (Erişim Tarihi: 06 Temmuz 2016).
- Lucas Scott, “Iran Feature: Tehran’s Afghan Fighters in Syria”, EA Worldview, <http://eaworldview.com/2016/04/iran-feature-tehrans-afghan-fighters-in-syria/>. (Erişim Tarihi:08 Temmuz 2016)
- Maysam Abdiyan, “یادداشت های روزانه”,<http://enbm.blogfa.com/post-200.aspx>. (Erişim Tarihi: 30 Haz. 2016).
- Moslih Hashmatallah, Iran 'foreign legion' leans on Afghan Shia in Syria war”, Al Jazeera, 22.01.2016
<http://www.aljazeera.com/news/2016/01/iran-foreign-legion-leans-afghan-shia-syria-war-160122130355206.html>.
- Michael Bodetti Austin, “Iran Needs Afghans and Pakistanis in Syria”, <http://www.offiziere.ch/?p=26297>. (Erişim Tarihi: 08 Temmuz 2016).
- Nadir Zahra and Rasmussen Angel, [www.afdiplomacy.com, http://afdiplomacy.com/?p=2048](http://afdiplomacy.com/?p=2048). (Erişim Tarihi: 06 Temmuz 2016).
- Paton Walsh Nick , “Afghan’ in Syria: Iranians pay us to fight for Assad”, CNN International, <http://edition.cnn.com/2014/10/31/world/meast/syria-afghan-fighter/index.html>. (Erişim Tarihi: 03 Temmuz 2016).
- People’s Mojahedin Organization of Iran, Iran steps up recruitment of Afghan mercenaries for Syrian war in Herat JUNE 12, 2016, Erişim Tarihi Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2016)
<https://www.mojahedin.org/newsen/47621/Iran-steps-up-recruitment-of-Afghan-mercenaries-for-Syrian-war-in-Herat>
- Phillip Smyth, “Iran’s Afghan Shiite Fighters in Syria”, The Washington Institute, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/irans-afghan-shiite-fighters-in-syria>. (Erişim Tarihi: 06 Temmuz 2016)
- Reuter Christoph, “Death in Aleppo: A Group of Afghan Fighters in Syria, Afghanistan Analysts Network, 06.06.2014 <https://www.afghanistan-analysts.org/death-in-aleppo-a-group-of-afghan-fighters-located-in-syria/>
- Smyth Phillip, “The Shiite Jihad in Syria and Its Regional Effects”, The Washington Institute For Near East Policy, [http:// www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/ PolicyFocus138-v3.pdf](http://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/PolicyFocus138-v3.pdf).

Starr Barbara, "al-Assad Losing Control but Showing No Sign of Leaving", CNN, <http://security.blogs.cnn.com/2012/12/13/u-s-officials-al-assadstaying-put-despite-slide-in-power/>.

"The Military Balance", IISS, "The <http://www.iiss.org/en/publications/military%20balance/issues/the-militarybalance-2015-5ea6>". (Erişim Tarihi: 12 Şubat 2016).

قدس تروریستی نیروی: رشد و گیری شکل - پاسداران سپاه قدس نیروی

<https://www.mojahedin.org/news/137840/%D9%86%DB%8C%D8%B1%D9%88%DB%8C-%D9%82%D8%AF%D8%B3-%D8%B3%D9%BE%D8%A7%D9%87-%D9%BE%D8%A7%D8%B3%D8%AF%D8%A7%D8%B1%D8%A7%D9%86> /.(Erişim Tarihi: 30 Haz.2016)

<https://basij.um.ac.ir/index.php?module=htmlpages&func=display&pid=31>. (Erişim Tarihi: 30 Haziran 2016)

(Erişim Tarihi: 03 Temmuz 2016).

The Economist, "Iran and Shia militias", (Erişim Tarihi: 28 Mayıs 2015)

<http://www.economist.com/news/middle-east-and-africa/21647367-shia-militias-are-proliferating-middle-east-shia-crescendo> (Erişim Tarihi: 03 Temmuz 2016).

Ünal Bekir, İran'ın Vekâlet Savaşı Stratejisi ve Suriye'deki Şii Milisler, Bilgesam, (Erişim Tarihi: 22 Mart 2015)

<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-74-20160322481304.pdf>

65 "ناریا ناغفا اه ار اربج هب گنج هیروس دتسرفیم" <http://radio.da://http>

com/a/27019503.html. (Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2016)

کیهان گرفت؟ شکل چگونه «فاطمیون» لشکر

<http://kayhan.ir/fa/news/>. (Erişim Tarihi: 17 Ağustos 2016)

"http://siasi.porsemani.ir/node/2542", "فعالیت های اقتصادی سپاه" (Erişim Tarihi: 03 Temmuz 2016)

LAJOS KOSSUTH VE MACAR MÜLTECİLER

LAJOS KOSSUTH AND HUNGARIAN REFUGEES

Alev DURAN*

İsmail KÖSE**

Öz

Türkler ve Macarlar tarih sahnesinde en eski zamanlardan beri yakın ilişki kurmuşlardır. 16. yüzyılda Osmanlılar Macaristan'ı topraklarına katarak 150 yıl idare etmiştir. 1683 yılındaki Viyana bozgunu sonrasında Macaristan elden çıkmış, kısa süre sonra da Macarlar Katolik Avusturya egemenliğine girmiştir. Daha önceki yıllardaki birkaç başarısız küçük çaplı denemeye karşın Macarların, Avusturya egemenliğinden ve baskısından kurtulmak için giriştikleri özgürlük savaşı 12 Mart 1848 yılında başlamıştır. Avusturya karşıtı mücadeleler, ilk başlarda başarılı olmuşsa da, kazanılan zaferler kalıcı olamamıştır. İhtilalciler bütün ümitlerini yitirince, 11 Ağustos 1849'da Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalmışlardır. İhtilalcilerin lideri Lajos Kossuth, sınır şehri Orsova'ya geldiklerinde Abdülmecid'e bir mektup yazarak Osmanlı Devleti'ne iltica talebinde bulunmuş ve Osmanlı da yüzyıllardır tanıdıkları Macarlara kapılarını açmışlardır.

Tarihe "Macar Mülteciler" meselesi olarak geçen olay, Osmanlı Devleti'nin özverili tutum ve başarılı diplomasi örneği ile gerek Avrupa ülkelerinde gerekse Macarlar arasında takdir toplamıştır. Böylece, 19. yüzyıl tarihe Macarlar ile Türkler arasındaki güven ve yakınlaşma yüzyılı olarak geçmiştir. Macar mülteciler zor günlerinde kendilerine kucak açan Osmanlı Devleti'ne karşı minnet duygularını uzun süre muhafaza etmişler ve hatıralarında bu duyguları sıklıkla dile getirmişlerdir. Bu makalede, ihtilal lideri Lajos Kossuth ve iki ülke halkının kahramanlıkla bezenmiş yardımseverliği incelenecek, bu tarihi olayın Macaristan'daki yansımaları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler

Macar, Türk, Osmanlı, Mülteci, Lajos Kossuth, Dostluk.

Abstract

The Turks and the Hungarians have established close relationships since the earliest times in the history scene. In the 16th century, the Ottomans conquered Hungary and the country was under Turkish rule for over 150 years. After the dramatic defeat in 1683 in Vienna, the Ottomans lost Hungary and soon after Hungarians came under the domination of Catholic Austria. Despite a few failed attempts in the previous decades, the Hungarian War of Independence, which was initiated by the Hungarians to liberate the Austrian sovereignty and oppression, began on 12 March, 1848. Although the anti-Austrian struggles were successful at first, the victories won were not permanent. As the revolutionaries lost all their hopes, they had to take refuge in the Ottoman Empire on 11 August, 1849. Lajos Kossuth, the leader of the revolutionaries, wrote a letter to the

* Doktora Öğr., Erciyes Üniversitesi, Tarih Bölümü., alvdrn@gmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ismailkosetr@hotmail.com

Ottoman Sultan Abdulmecid when he arrived in the border town of Orsova and demanded asylum in the Ottoman Empire, and the Ottomans opened their doors to the Hungarians they had known for centuries.

The event which passed in to the history as the event of “Hungarian Refugees” won appreciation both in European countries and among Hungarians due to the renunciative attitude and a successful diplomacy of the Ottoman Empire. Thus, the 19th-century passed into history as the century of trust and intimacy between the Hungarians and Turks. Hungarian refugees have long maintained their gratitude for the Ottoman Empire, which embraced them on their hard days, and they have often expressed these feelings in their memories. In this article, the heroic benevolence of revolutionary leader Lajos Kossuth and the people of two countries will be examined and the reflections of this historical event in Hungary will be dealt with.

Keywords

Hungarians, Turks, Ottomans, Refugees, Lajos Kossuth, Friendship.

GİRİŞ

Batıya yönelik Osmanlı fütuhâtı karşısında en etkili engeli oluşturdukları için Türklerle doğal düşmanlar olan Macarlar daha sonraki yüzyıllarda Osmanlılar ile ittifak kurmak zorunda kalmışlardır. Şöyle ki, Çarlık Rusya'nın desteğiyle Avusturya tarafından uygulanan baskıcı politikalar ve Osmanlı idaresinin hoşgörölü politikasının etkisiyle, 16. yüzyılın ortalarında Ortaçağ Macar Krallığı'nı yıkan Türkler, Macar popöler düşüncesinde güvenilecek bir ülkeye ve hatta bir yardım eline dönüşmüştür. Türkler, Macarların cömert destekçileri olmuşlar ve Habsburglar'a karşı giriştikleri istiklal Savaşı'nda uğradıkları yenilgiden sonra ülkesini terk etmek zorunda kalan Macarlara koruma ve yeni bir vatan, yeni bir hayat sunmuşlardır.

19. yüzyıl, Türk-Macar ilişkilerinin güvenle perçinlendiği yüzyıldır. Dostluk yüzyılı'nın en önemli kilometre taşlarından biri de *Mülteciler Devri* diye anılan, Macar özgürlük savaşçılarının Osmanlıya sığınmalarındır. 1848 – 49 yıllarında Lajos Kossuth önderliğinde başlatılan ulusal ve sosyal özellik taşıyan Macar Özgürlük savaşı da istenildiği gibi sonuçlanmayınca, Kossuth, Thököly ve Rakoczi'den sonra Osmanlıya sığınan üçüncü lider olmuştur.¹

Osmanlı Türkleriyle olan yakınlaşmanın halktaki etkisi üzerine Vasárnapi Ujság adlı Macar gazetesinde sık sık haberlere yer verilmiş ve bu tür haberler Macar halkının tarihsel gelişmeler hakkında bilgi sahibi olmasının yanında, Türklere karşı ilginin artmasını da sağlamıştır. Vasárnapi Ujság, sonraki yüzyıllarda yaptığı yayınlarında Osmanlı Devleti'nden minnetle bahsederek Türkler ile yakınlaşmasının önemli bir göstergesi olan Mülteciler dönemindeki gelişmeleri detaylı bir yaklaşımla ele almıştır. Vasárnapi Ujság gazetesinin yazılarında Avusturya ile Macar mücadelesinin müsebbibi olarak Osmanlılar ile Macarların ortak düşmanı olan Rusya gösterilmiştir. Rusya bu dönemde bir yandan Panslavizm ile Balkanlar'daki Osmanlı topraklarını işgale çalışmakta diğer taraftan da Avusturya'ya yardım ederek Macaristan ile Polonya'daki özgürlük taleplerinin bastırılmasına destek sağlamaktaydı. Keyfiyetin döneme ait Macar gazetelerinden izlenmesi mümkündür.²

Gazete, Macar özgürlük hareketleri içinde Türklerle ilişkileri üç döneme ayırmıştır. Bu tasnife göre; birinci dönem Habsburglar'a karşı başarısız olan ve Osmanlı topraklarına iltica eden İmre Thököly (1657-1705) liderliğindeki ayaklanma; ikinci dönem Ferencz Rákoczi (1676-1735) tarafından başlatılan

¹ S. Takats, *Macaristan Türk Âleminden Çizgiler*,(Çev. Sadrettin Karatay), Maarif Basımevi, Ankara 1958. s. 326.

² *Pesti Hírlap*, Május 21, Budapest 1848.

özgürlük mücadelesi³ ve Rákoczi'nin de Türklere sığınmak zorunda kalması; üçüncü dönem ise, 1848-1849 yılları arasında Lajos Kossuth (1802-1894) tarafından yine Habsburg baskısına karşı başlatılan ve başarısızlıkla sonuçlanan özgürlük savaşıdır.⁴

Avusturya karşıtı Macar ayaklanmalar serisinin son kahramanı Lajos Kossuth olmuştur. Kossuth da selefleri gibi Avusturyalılara karşı ayaklanmış fakat düzenli ordular karşısında tutunamayarak Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalmıştır. Bu çalışmanın odak noktası on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı-Macar dostluğunun en büyük simgelerinden biri olan Lajos Kossuth'un mücadelesinin ve bu mücadelenin Osmanlı-Macar ilişkilerine yansımalarının tespitidir. İki ülke halkları arasında oluşan ve etkileri günümüzde halen varlığını koruyan karşılıklı güven bağlarının ortaya çıkarılması, geçmişten gelen yakınlaşmanın güçlenmesini sağlayacaktır. Nitekim bugün Macar Parlamento binasının karşısında heykeli bulunan Lajos Kossuth, portresi ile iki kardeş millet arasındaki yakınlaşmanın en güzel işaretidir.

Macar Özgürlük Savaşçısı Lajos Kossuth

Macar mülteci meselesinin ve 1848-49 özgürlük mücadelesinin öne çıkan isimlerinden Lajos Kossuth⁵, 19 Eylül 1802 yılında Zeplén ilinin Monok beldesinde doğmuştur.⁶ Kossuth ailesi, Felvidék bölgesinin zengin geçmişe sahip orta-soylu ailelerinden biri idi.⁷ İyi bir eğitim alan ve başarılı bir öğrenci olan Kossuth, öncelikle avukat oldu⁸ ayrıca iyi derecede Fransızca, Latince, Almanca, İngilizce öğrendi. Kossuth bildiği diller listesine daha sonra Türkçeyi de eklemiştir.

Kossuth ilk siyasi faaliyetine Peşte'de başlamıştır. Öncelikle reformcu muhalefetin üyesi olup, Pozsony parlamentosuna girmiş, düşüncelerini yaymak için el yazması gazete çıkarmıştır. Mektuplaşma yoluyla dağıtılan bu gazete parlamentonun faaliyetleriyle ilgili sansüre uğramadan detaylı bilgi veren ilk

³ Sándor Szilágyi, "Forradalmi Országgyűlésék", *Budapesti Szemle*, 3. Folyam, C. 53, S. 133-135, Budapest 1888.

⁴ **Vasárnapi Ujság**, 1914/ 61/46, s. 814; Yasemin, Altaylı; "Vasárnapi Ujság Örneğinde Macar Basınında I. Dünya Savaşı'nın İlk Yansımaları ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, Yıl 13 Güz 2015 S. 19, s. 77.

⁵ **Magyar Életrajzi Lexicon**, Kossuth Lajos Maddesi, C. I, Akadémiai Kiadó, Budapest 1967, s. 978.

⁶ Péter Harmat Árpád, "A Reformkor Története és Kossuth Lajos Élete", **Történelem Cikk**, [Http://Tortenelemcikkek.Hu/Node/117](http://Tortenelemcikkek.Hu/Node/117) (16.11.2016).

⁷ Róbert Hermann "Kossuth Lajos (1802-1894)", **Macaristan'dan Gerçekler**, (Çev. Yılmaz Gülen), Dışişleri Bakanlığı, Budapeşte, S. 3, 2001, s. 1.

⁸ Szechenyi István És Kossuth Lajos Politikai Életpályája III. Egyén, Közösség, Társadalom / 16, s. 2, [Http://www.ertlenek.hu](http://www.ertlenek.hu) (20- 11-2016)

gazete niteliğindedir.⁹ Gazetesi ile dikkatleri üzerine çeken Kossuth, parlamento kapatıldıktan sonra yine kendisi bir gazete çıkartmaya başlamış ve parlamenter dokunulmazlığını kaybedince 5 Mayıs 1837'de tutuklanarak dört yıl hapse çarptırılmıştır.¹⁰ Tutuklanması büyük yankı uyandıran Kossuth için halk gösteriler yapmıştır. 1840 yılında aflu hapisten çıktığında, Avusturya baskılarına karşı çıkararak Macar halkının haklarını savunan bir kahraman kimliğine sahiptir.

Hapis dönemi sonrasında Kossuth, *Peşti Hirrap*¹¹ gazetesinin yayın yönetmeni olmuş¹² ve reform fikirlerini halk arasında hızla buradan yayarken, feodal durumun devam etmeyeceğini vurgulamıştır.¹³ Tirajı 60 iken 5000'e çıkan gazetede görevinden, düşüncelerin kitlelere ulaşmasından rahatsız olan hükümetin baskısı ve yazılarının sansürlenmesi yüzünden 1844 senesinde uzaklaştırılmıştır. 1847'de meclise girip muhalefetin önderliğini üstlenmiştir. Batthyany ve Kossuth'un inancına göre; Macaristan'ın özgürlüğü ancak diğer bölgelerde de anayasal idare olduğu zaman sağlam bir temel üzerine kurulabilirdi. Fakat bu görüş destek bulmasa da zamanlama olarak karışık bir ana gelmesi ile Kossuth sunduğu bildiriye kargaşadan yararlanıp Viyana'ya kabul ettirmiştir.¹⁴ 1847'de bildirinin onaylanmasından sonra Başbakan Kont Batthyany tarafından maliye bakanlığına getirilmiştir. Kossuth'un, Macar birliklerinin İtalya'ya gönderilmesini Viyana'nın kabul etmeyeceği siyasi koşullara bağlaması, Viyana ile siyasi ilişkileri kopma noktasına vardırmasıdır. Aynı zamanda Sırp ve Hırvat tehdidine karşı ulusal bir ordu kurulması çağrısında bulunmuştur. Hırvat birliklerinin Eylül 1848 'de Macaristan'ı işgal etmeleri onun bu düşüncesinin yersiz olmadığını ortaya koymuştur. İşgalden sonra Batthyany görevinden çekilmiş, Kossuth geçici hükümetin başına getirilmiştir. Macar birlikleri kısa sürede işgal ordularını ülkeden çıkarmayı başarmıştır. Avusturya imparatoru I. Ferdinand'ın aralık ayında yeğeni Franz Joseph lehine tahttan çekilmesinin ardından yapılan anayasal değişikliklerle,¹⁵ 1848 ihtilali sırasında Macaristan'ın

⁹ Hermann, *agm*, s. 1.

¹⁰ Bayram Nazır; **Osmanlı Misafirperverliği ve Avrupa'daki Yankıları**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2008, s. 110.

¹¹ Széchenyi István És Kossuth Lajos Politikai Életpályája III. Egyén, Közösség, Társadalom / 16, s. 2, [Http://www.ereetlenek.hu](http://www.ereetlenek.hu) (20- 11- 2016)

¹² Tamás Tarján M; "1802. Szeptember 19. Kossuth Lajos Születése", **Rubiconline, TörténelmiMagazin**, [Http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1802_szeptember_19_kossuth_lajos_szuletese](http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1802_szeptember_19_kossuth_lajos_szuletese) (17.11.2016).

¹³ Erzsébet Andics, "Kossuth Harca Az Árulók És Megalkuvók Ellen A Reformkorban És Forradalom Idején", **Emlékkönyv (1802- 1952) Kossuth Lajos Születésének 150. Évfordulójára**, C. II, Akadémia Kiadó, Budapest 1952, s. 10- 13.

¹⁴ Hermann, *agm*, s. 4.

¹⁵ András Gerő, "A Történet Ereje", **Népszabadság Hétféje**, Március 13, Budapest 2010.

elde ettiği haklara son verilmiştir. Kossuth Hükümetinin buna cevabı ise 14 Nisan 1849'da Macaristan'ın bağımsızlığını ilan etmek olmuştur.¹⁶ Son Macar ayaklanması ve mülteciler sorunu da böylece ortaya çıkmıştır. Avusturya İmparatorluğu, Macar ayaklanmasını şiddetle bastırmak için harekete geçmiş fakat umulandan daha hızlı yayıldığı ve halk tabanında destek bulduğu için bu ayaklanma imparatorluk adına önemli bir soruna dönüşmüştür.

Avusturya, ilk baştaki başarılarına karşın¹⁷ ayaklanmayı bastıramayacağını anlayınca, Çarlık Rusya'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. Çarlık, Avrupa'daki 1848 ihtilallerinden etkilenmeyen tek büyük devletti. Çar I. Nikola, Ferenc Jozsef'in büyük babasına mutlakiyetçiliğin tehlikeye girmesi durumunda Avusturya'ya yardım edeceğini vaat etmişti. Bu nedenle yardım talebi hemen kabul edilmiştir. Bunun yanında çarlık, Macar ordusunda görev alan Polonyalıların daha sonra Rusya'ya karşı ayaklanma ihtimallerinden endişe etmekteydi.¹⁸

Avrupa ve İngiltere'den umut edilen yardım beklentisi boşa çıkan Macarlar, Avusturya ve Rus ittifakı karşısında gerilemeye ve yenilmeye başlamıştır. Haziran sonlarına doğru Avusturya ve Rus müttefik orduları Macaristan'ı işgal etmiştir.¹⁹ 9 Ağustos 1849 tarihinde Temeşvar kalesinin düşmesiyle ayaklanmanın başarı şansı kalmamıştır. Temeşvar yenilgisi ve Görgei'nin Ruslara teslim olmasından sonra ihtilal hareketine katılan Macarlar, Polonyalılar ve İtalyanlar kitleler halinde Osmanlı sınırına yığılmaya başlamışlardır. İhtilalcilerin iltica sebepleri, Avusturya ve Rusya'ya karşı duyulan güvensizlik, toplu katliam ve hapsedilme korkusu olmuştur. Hepsinden daha önemlisi, Osmanlı Devleti'nin yardımıyla dağılan birlikleri tekrar toplayıp, Macaristan'ın işgalden kurtarılabilceğini ümit etmeleri idi.²⁰

¹⁶ Nazır, **Osmanlı Misafirperverliği...**, s. 112; M. Tamás; "1802. Szeptember 19... ", (17.11.2016); Musa Gümüş, "1848 Mülteciler Meselesi Örneğinde 19. Yüzyıl Türk Diplomasisi" **History Studies**, Volume 2/2 2010, s. 258; Fodor Pál, "On dokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında Macar Reform Hareketleri Ve 1848-49 Devrimi", **Doğumunun 200. Yıl Dönümünde Lajos Kossuth 1848- 49 Macar Özgürlük Mücadelesi ve Osmanlı-Macar İlişkileri Sempozyumu**, Kütahya 15 Mart 2002, s. 50; Umut, Karadoğan, "XIX. Yüzyılda Avrupa'da Yaşanan İhtilal Hareketleri ve Bu İhtilallerin Osmanlı Devleti Ve Türkiye Cumhuriyeti'ne Etkileri", **Akademik Bakış Dergisi**, S. 35, Mart, Nisan 2013. s. 4.

¹⁷ Nejat Göyünc, "1849 Macar Mültecileri ve Bunların Kütahya ve Halep'te Yerleştirilmeleri İle İlgili Talimatlar", **Türk- Macar Kültür Münasebetleri İşığı Altında II. Râkoczi Ferenc ve Macar Mültecileri**, İstanbul, 1976, s. 173; Nazır, **age**, s. 47.

¹⁸ Nazır, **Osmanlı Misafirperverliği...** s. 48.

¹⁹ Nazır, **Osmanlı Misafirperverliği...** s. 49- 52.

²⁰ Bayram, Nazır; "Macar ve Polonyalı İhtilalcilerin Osmanlı Devleti'ne İlticası ve Diplomatik Kriz", **Türkler**, C.XII, 2002, s. 814.

Mülteciler Meselesine Kadar Türk Macar İlişkileri

Türklerle Macarlar, tarihin en erken dönemlerinden itibaren birbirleriyle karışıp, kaynaşmış ve birçok alanda birbirlerinden etkilenmişlerdir. Her iki kavim de Ural-Altay kökünden gelen kavimlerdir.²¹Osmanlı İmparatorluğu, 15 ve 16. yüzyıllar arasında izlediği fetih politikasıyla Macarları idaresine almıştır. Bu dönemde Balkan topraklarına yayılan Osmanlılar, Kanuni Sultan Süleyman'ın Macarlara karşı 1526'da elde ettiği Mohaç Zaferi ile Macaristan'a girmiştir.²² Macar Kralı II. Lajos harp sırasında hayatını kaybetmiştir. Mohaç yenilgisi ile Macaristan iki düşman cepheye ayrılmıştır. Macaristan'ın bir kısmı Habsburglar'ın idaresinde Ferdinand'ı (1526-1564) kral seçmiş, diğer kısmı ise Zapolyai (1526-1540) etrafında toplanıp Habsburglar'a karşı Türkleri yardıma çağırmıştır.

Kanuni, Macaristan'ı fethetmeye karar vermiş ve 1541 yılında Budin'in zaptıyla bu düşünce uygulamaya konulmuştur. Bundan sonra 10 yıl gibi kısa bir süre içinde Macaristan'ın en önemli yerleri Osmanlı egemenliğine girmiştir. Osmanlı zaferleri sonrasında Macaristan üçe ayrılmıştır. Habsburg egemenliği altında Macarların hayatı pek parlak olmamış, Habsburg istibdadı ve her şeyi merkezileştirme politikası, Macaristan'ın Avrupa'nın ötekisi sayılması ve Katolik Avrupalıların Türk-Macar problemi ile sadece kendilerini ilgilendiren kısımla meşgul olmaları Macarları rencide etmiştir. Türklerin Macaristan'a girişinin ardından iki ayrı görüş ortaya çıkmıştır. Transilvanya'nın Türk dostu politikasına karşı, Katoliklere daha yakın duran Batı Macaristan'ın politikası Türk düşmanlığı üzerine inşa olmuştur.

İmparator I. Leopold'un (1657-1705) mutlak bir idareye başvurarak Macaristan ve Bohemya'yı Avusturya'ya bağlama teşebbüsünde bulunması daha önce Avusturya taraftarı olan Macarların dahi Avusturya aleyhine tavır takınmasına sebep olmuştur. Ancak Habsburg hükümdarı anlayış göstermesi gerekirken bu hareketleri şiddet ve yıldırma bastırma yolunu seçmiştir. Hükümdarın bu hareketi Macarlar arasında büyük bir tepkiye sebep olmuştur. Bunun üzerine Macar milleti Avusturya aleyhine silaha sarılmıştır. Böylece Macaristan, milli hareketini savunan *Kurucz* adındaki grupla, Avusturya'ya sadık *Labanc*'ların mücadelelerine sahne olmuştur. İç savaşların çok çetin bir devreye girdiği 1672 ve 1683 yılları arası Macaristan için yıkıcı bir dönemdir.

Kuruczlar'ın lideri Thököly Avusturya karşısında başarısız olunca Osmanlı tabiiyetini kabul etmek suretiyle Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. 1683 yılında Kara Mustafa Paşa, Viyana üzerine sefere çıktığında neredeyse bütün

²¹ Ferenc Eckhart, **Macaristan Tarihi**, (Çev. İbrahim Kafesoğlu), TTK, Ankara 1949, s. X.

²² Yücel Namal, **Türk Macar İlişkileri**, İskenderiye Yayınları, İstanbul 2009, s. 24.

Macaristan Türkler tarafında yer almıştır.²³ Ancak, İmparator I. Leopold ve Lehistan Kralı III. Jean 31 Mart 1683 tarihinde Türklere karşı ittifak kurmuştu. 14 Temmuzdan beri Viyana'yı kuşatmakta olan Türkleri, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın hatalı uygulamaları, Kırım Hanı'nın gerekli tedbirleri almaması ve bir dizi askeri aksaklık nedeniyle, birleşik imparatorluk birliklerini 1683 tarihinde yenilgiye uğratmışlardır. Papa XI. Innocent'in girişimiyle Habsburg İmparatorluğu, Lehistan ve Venedik'in katılımıyla Mart Nisan1684'de Türklere karşı "*Kutsal İttifak*" oluşturulmuştur. Bu ittifak ordusu, üç aydan fazla kuşatma altında kalan Budin'in üzerindeki kuşatmayı kaldırmış, ardından 1686 yılında da 145 yıllık egemenliğin ardından Budin'i Türklerden geri almıştır. 12 Ağustos 1687 tarihinde İmparatorluk orduları Nagyarsany'da bir kez daha Türkleri ağır bir yenilgiye uğratmıştır.

21 Ağustos 1690'da İmre Thökoly, Türk ve Kırım birliklerinin başında Zernyes'te, imparatorluk ve Erdel ordularını bozguna uğratmıştır. Ancak 19 Eylül 1691 tarihinde yüzyılın en kanlı savaşı olan Szlánekémén çarpışmasında Türk ordusu mağlup olmuştur. 16 yıl süren savaşta Osmanlı Devleti dört cephede mücadele etmiş, ilk yıllardaki başarısızlıklara rağmen düşmana karşı önemli muzafferiyet de elde edilmiştir. 24 Ocak 1699 tarihinde Szerémség'deki Karlofça'da Kutsal ittifak ve Osmanlı Devleti arasında 25 yıllık Karlofça Barışı imzalanmıştır.²⁴ Osmanlıların 1683 yılındaki Viyana Bozgunu'ndan sonra birleşik Hıristiyan Haçlı orduları, 1686 yılında Buda'yı ve 1699 senesinde Macaristan'ı geri almayı başarmıştır. Macaristan bu kez Avusturyalıların hükümdarlığı altına girmiş ve bu dönemden itibaren gün geçtikçe artan Avusturya baskısı altında, Almanların ihtiyacını karşılayan bir sömürge haline gelmiştir. Macar halkı, Habsburgların yönetiminde uygulanan baskı ve yeniden kimliklendirme politikasına karşı ülkesinin tam bağımsızlığını elde etmek ve Macaristan'ı ezen Avusturya boyunduruğundan kurtulmak için başkaldırmaktan başka çare bulamamıştır.

Osmanlı fetihleri ve bilhassa Kanuni Sultan Süleyman zamanında Mohaç Meydan Muharebesi ile başlayan ve çatışma ekseninde süregelen Türk-Macar ilişkileri, Avusturya işgali ve Macar bağımsızlık mücadeleleri sırasında boyut değiştirerek daha sonraki yıllarda dostane bir seyre dönüşmüş ve giderek gelişip güçlenmiştir. 1682-1684 yıllarında İmre Thökoly'nin idaresindeki bağımsızlık hareketi, Türklerin desteğini görmüş ve bu hareketin bastırılmasından sonra Thökoly İzmit'e giderek oraya yerleşmiş, dönemin padişahı III. Ahmed kendisine

²³ Şerif Başstav, "*Macar İhtilali'nin Yıldönümü*", **Türk Macar Münasebetleri**, Türk Macar Dostluk Derneği Yayınları, Ankara 2005, s. 51.

²⁴ Hicran Akın (Yusufoğlu), "*Osmanlı-Macar İlişkileri*", **Tarih ve Toplum**, Kasım 2001, S. 215, s. 36.

Altındağ eteklerinde Çiçek Meydanı olarak anılan araziye bağışlamış, Thököly sürgünde kaldığı yılların çoğunu Çiçek Meydanı'nda geçirmiş ve İzmit'te ölmüştür. Thököly'den sonra 1703-1711 yılları arasında II. Ferenc Rákóczi önderliğinde dışarıdan yardım alınabileceği umuduyla başlatılan özgürlük savaşları,²⁵ Fransa özgürlük savaşlarının seyrinin istenildiği gibi gelişmemesi üzerine söz konusu mücadeleler yerel bir hareket olarak kalmış ve Rákóczi umutlarının aksine bu mücadelede tek başına bırakılmıştır.

Macar Özgürlük Hareketi'ne yapılan mali yardımlar, 1707 yılının sonlarından itibaren durma noktasına gelmiştir. Tek başına mücadelesini sürdüremeyeceğini anlayan Rákóczi taraftarları ile beraber önce Lehistan'a, ardından da 1713'te Fransa'ya gitmiş ve 1717'ye kadar burada kalmıştır. Osmanlı padişahı III. Ahmet'in çağrısı üzerine, Osmanlı ülkesine sığınan Rákóczi ve destekçileri, Türk halkının konukseverliğinden yararlanarak Tekirdağ'da yaşamışlar ve Macar halkının özgürlüğü için yeniden savaşabilecekleri günü beklemişlerdir.

Türkiye'ye sığınan Macar mültecilerin burada ölenlerin mezarları ondan sonra yüzyıllar boyunca korunmuş bir anıt statüsünde olup ve yok olmaktan kurtarılmıştır. 19.yüzyıl ortalarında yine bir fırsat Türk-Macar ilişkilerini güçlendirmiştir. Fransız Devrimi sonrasında bütün Avrupa'ya yayılan milliyetçilik akımları 1848 yılında Macaristan'ı da etkisi altına almıştır. Her ülkede değişik şekillerde görülen devrim dalgaları Avusturya boyunduruğundan kurtulmak isteyen Macaristan'da milli istiklal gayesiyle patlak vermiştir.²⁶ Özgürlük mücadeleleri sonrasında daha öncekiler gibi Lajos Kossuth'un ve maiyetindekilerin sığınacağı tek yer Osmanlı Devleti olmuştur.²⁷

Osmanlı Devleti ile Macaristan arasında 15. ve 16. yüzyıllarda pekişen siyasi ve kültürel ilişkilerin yanında ekonomik ilişkiler de hiçbir zaman önemini kaybetmemiştir. Osmanlı Devleti'nin Macaristan topraklarındaki 150 yıllık hâkimiyet döneminde verimli Macar topraklarında tarım üretimi iki kat artış sağlamış, ticaret de buna nazaran artış göstermiştir. Ticaret ve ulaşımın devlet denetimi altında bulunmasından dolayı Macar topraklarına giren tüccarların kendilerini emniyette hissetmeleri ticaretin artışındaki diğer önemli bir husus olmuştur.²⁸

Osmanlı egemenliği döneminde Macaristan'da şehirlerdeki ekonomik hayatı, faaliyetleri loncalar tarafından kontrol edilen askerler ya da bölgesel pazarların

²⁵ Barta János, *A Kétféjűsas Ármékában- Az Abszolutizmustól a Felvilágosodásig 1711- 1789*, Gondolat 1984, s. 30- 33.

²⁶ László Rab, "Az a Pesti Lárma", *Népszabadság Hétféve*, Március 14, Budapest 2008.

²⁷ Bayram Nazır, *Osmanlıya Sığınan Macar ve Polonyalı Mülteciler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006, s. 19- 20.

²⁸ Takats, *age*, s. 16-19.

ihtiyacı olan malları üretilip satan zanaatkarlar ve esnaflar kontrol etmekteydi. Ayrıca deri zanaatı da yaygındı. Birçok şehirde debbağlık, sarraçlık, çizmecilik gibi deri işlemeyle alakalı iş kolları önem kazanmıştır. Şehirlerde diğer bir esnaf zümresini, tekstil ve buna bağlı terzilik, hayyatlık, hallaçlık, keçecilik, boyacılık gibi iş kolları teşkil etmiştir. Bu meslek gruplarına ait dükkânlar belirli çarşı ve hanlarda kurulmuş ve belli kurallara göre işletilmiştir. Böylece Macaristan'da Osmanlı hâkimiyeti döneminde ekonomik faaliyetler daha da gelişmiş ve buna bağlı olarak ekonomik merkezler de büyümüştür. Yeni tarım alanları üretime açılmış, yeni zanaatlar oluşturulmuş ve Macaristan'ın diğer Avrupa ülkeleri arasında önemli bir konum elde etmesine olanak sağlanmıştır.²⁹

Macar tarihinin hiç şüphesiz büyük hadiselerinden biri, Türk hâkimiyetidir. Araştırmalar neticesinde yeni hakikatler ortaya çıkmış ve Türklerle Macarlar arasında metbu- tabi ilişkisinden daha çok dostane münasebetler kurulduğu tespit edilmiştir.³⁰ Türk hayatının manevi ve maddi ilerleyişini araştıran Türk tarihçileri, Türklerin Macar sanayine, ticaretine, hayat şekillerine, harp ve barış adetlerine müfit tesirler yaptıklarını Macar hayatını zenginleştirdiklerini ortaya koymuşlardır.³¹ Bu hakikatler, Macarların görüşlerini olumlu yönde değiştirmiştir. 1848-49 Macar devrimi yüzünden göç edenlerin Osmanlı hükümeti tarafından sıcak şekilde karşılanması, ülkede Türk yanlısı dostane bir atmosfer oluşmasını sağlamış, 16. ve 17. yüzyıllarda savaşların sebebiyet verdiği olumsuz algı hemen hemen değişmiştir.³²

Macarların Kont Lajos Kossuth idaresinde Avusturya'ya karşı isyan etmesiyle Lehlilerde (Polonyalılar) Macarlara destek vermiştir. Rusya, Avusturya'ya yardım edince, çaresiz kalan Macar asillerinin dâhil olduğu isyancılar Osmanlı topraklarına sığınmıştır. İltica sonrası mültecilik döneminde Macar ve Lehli sığınmacıların bir kısmı Müslüman olarak devlet katlarında yüksek rütbeli görevlere atanarak Osmanlı vatandaşı oldular. Osmanlı ülkesini kendi ülkeleri, Osmanlı Milletini ise kendi milletleri kabul ederek kendilerini koruyan devlete sadakatle hizmet ettiler. Başkaldırı denemesi başarısız olunca yaklaşık iki yıl Osmanlı topraklarında korunan Louis Kossuth 1851 yılında kendisine katılan ailesi ile önce İngiltere'ye ve daha sonra Amerika'ya giderek bu ülkelere sığındı. Kossuth, Amerika'da Avusturya'nın Macaristan'ı işgaline karşı

²⁹ Sadık Müfit Bilge, **Osmanlı'nın Macaristan'ı**, Kitabevi, İstanbul 2010, s. 100- 105.

³⁰ Iván Boldizsár, **Új Magyarorszá**, Danubia, Budapest 1943, s. 28,29.

³¹ Boldizsár, **age**, s. 29.

³² Ágoston Gábor, "*Siyaset ve Histografi: Macaristan'da Türk ve Balkan Çalışmalarının Gelişimi ve İstanbul'daki Macar Araştırma Enstitüsü*", (Çev. Bülent Keneş), **Türkler**. C. 15, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s. 92.

çalışmalarını devam ettirdi ve 20 Mart 1894 tarihinde bu ülkede 90 yaşında öldü.³³ Kossuth'un Macaristan'ın Başkenti Budapeşte'de Parlamento Binası önünde anıtı bulunmaktadır ve buradaki alan da adı verilmiştir. Her yıl 15 Martta düzenli olarak devrimi anmak amacıyla bu anıt önünde kutlamalar yapılmaktadır.³⁴

1848 yılında başlayan Macaristan Devrimi ve sonrasındaki Macar mülteciler sorunu,³⁵ Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya anlaşmazlığı ile sonuçlandı. Macar sorununda İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ni desteklemesi Amerika'da da yankı bulmuştur. Geçmiş yılların aksine bu sefer Osmanlı Devleti yanlısı görüşler ön plana çıkmıştır. Kamuoyundaki olumlu izlenimin paralelinde Amerikan Hükümeti de Macar ayaklanması ile yakından ilgilendi, fakat Avusturya ve Rusya ile arasını bozmamayı tercih ederek dengeli bir diplomasi takip etmiştir. Bu amaçla, Kont Louis Kossuth ve diğer Macar asillerinin sığınmacı olarak Amerikan gemileri ile bu ülkeye götürülmesi teklif edilmiştir. Kossuth bir süre İstanbul'da kalmayı tercih etti. Daha sonra Babıâli, masrafları Sultan I. Abdülmecit tarafından karşılanmak üzere isteyen Macar mültecilerin İngiltere ya da Amerika'ya gidebileceğini ABD ortaelçisine bildirmiştir.³⁶ ABD'nin özellikle L. Kossuth ile bu kadar ilgilenmesinin nedenlerinden birisi de Kossuth'un Protestan olmasıdır.³⁷

Macar Mültecileri Osmanlı Devleti'nde

Osmanlı Devleti'ndeki misafirlerden, öncelikle Macar Kralı İmre Thököly'den bahsedilmelidir.³⁸ Thököly, Avusturya'ya karşı yaptığı özgürlük mücadelesini kaybettikten sonra eşi İlona Zriny ile birlikte Osmanlı Devleti'ne sığınmış ve Osmanlı Devleti'nde yaklaşık altı yılını geçirmiştir. Kral, Türkiye'de öğrendiği

³³ Judit Bíró- Geró András, "Kossuth Halála", **Múlt Kor**, 2002. Március 27, Budapest; Andics, *agm*, s. 135-141; Szerfü Gyula, "Az Öreg Kossuth 1897-1894", **Emlékkönyv (1802- 1952) Kossuth Lajos Születésének 150. Évfordulójára**, C. II, Akadémia Kiadó, Budapest 1952, s. 429- 433.

³⁴ Péter N. Nagy, "Szegény Forradalom", **Népszabadság**, Március 14, Budapest 2015; Sándor Révész, "1848, 1918, 1989", **Népszabadság**, Március 14, Budapest 2014.

³⁵ **New York Times**, "Louis Kossuth's Life Ended", March 21, 1894. s. 5; Kossuth olayı Amerikan Gazetelerinde çokça yer almış, Kongre görüşmelerinde gündeme gelmiştir. Bkz. **New York Daily Times**, "Latest Intelligence, Senate", December 13, 1851; **New York Daily Times**, "Kossuth The Banquet of the Press", December 17, 1851; **New York Daily Times**, "The Kossuth Banquet, Speech of Mr. Charles King". December 18, 1851; **New York Daily Times**, "The Hungarian Cause, The Congressional Mr. Webster's Speech", January 10, 1852.

³⁶ *Senate, Message of the President of the US*, USCR, Doc. No. 2, March 11, 1851; *Senate, Message of the President of the United States*, USCR, Doc. No. 81, September 27, 1850; **New York Daily Times**, "Kossuth Refused Admission in France", October 16, 1851; **New York Daily Times**, "The Austria Turkish Question", October 20, 1851.

³⁷ **New York Daily Times**, "The Democratic Caucus Thrasher's Case, Kossuth and Congress", December 2, 1851; **New York Daily Times**, "Turkey", June 2, 1852.

³⁸ Takats, *age*, s. 327.

Türkçeyi, Macarca eserlerinde kullanmış, 1705'te İzmit'te vefat etmişti. Kral'ın naşı 1906 yılında kendi ülkesine nakledilecektir. Hayatı boyunca Türklere dost kalan, bağlılığını ve memnuniyetini her fırsatta gösteren Thököly kendisini şöyle tanıtır:

Muin-i Al-i Osmanım itaat üzereyim emre

*Kral-ı Orta Macarım ki namım Thököly Imre.*³⁹

Thököly sonrasında Ferenc Rakoczy'nin Türkiye'ye iltica edişi bu dostluğa çok güzel diğer bir örnektir.⁴⁰ 1711'de Babiâli Rakoczy'yi Türkiye'ye davet ettiği zaman hürriyet mücadelesi netice vermeden bitmiş bulunuyordu. Aynı devirde Osmanlı imparatorluğu da bir mağlubiyet geçirmişti. Bu durumda birbirlerinden yardım bekleyemezlerdi. Buna rağmen, Türk hükümeti Rakoczi'yi ölünceye kadar ayrıcalıklı bir konuk olarak addetti. Ölümünden sonra ise Türkiye'ye iltica eden arkadaşlarına aynı muamele devam ettirildi.⁴¹

Rakoczy'nin Osmanlı Devleti'ne sığınması, Türk-Macar ilişkilerinde önemli bir yer tutmaktadır. Rakoczy, önce İstanbul'a sonra maiyetiyle birlikte Tekirdağ'a yerleştirildi. Tekirdağ Naibi'ne ve ilgililere gönderilen talimatta; Rakoczy'ye daima saygılı davranılması ve isteklerinin karşılanmasında kusur edilmemesi istendi. Macar kralının rahat ve huzur içinde yaşamını sürdürebilmesi için Osmanlı Devleti, bütün detayları düşünerek her türlü önlemi almakta tereddüt göstermedi. Osmanlı Devleti'ne son sığınan Macar mülteci kafilesi önceki sayfalarda da belirtildiği gibi Kossuth liderliğindeki başkaldırı sonrasında gerçekleşti.

Osmanlı Devleti'ne son sığınan Macar istiklal lideri Lajos Kossuth'dur. Divan-ı Hümayun Amedi Fuad Efendi'nin Babiâli'ye gönderdiği 27 Temmuz 1849 tarihli notta ilk gelen mülteci kafilesinin 36'sı subay gerisi çavuş, onbaşı ve er olmak üzere 1.120 kişi olduğu anlaşılmaktadır.⁴² 11 Ağustos 1849'da Türk sınırına doğru harekete geçen Kossuth, sınır şehri Orsova'ya geldiğinde Sultan Abdülmecid'e bir mektup yazarak Osmanlı Devleti'ne iltica talebinde bulunmuştur.⁴³ Sığınanlar arasında başta Macar Devlet Başkanı Lajos Kossuth olmak üzere birçok bakan, üst düzey askeri ve sivil Macar ve Polonyalı devlet erkânı vardı.⁴⁴ Orta Avrupa'dan kopup Osmanlı'ya sığınan bu insanları Türkler,

³⁹ Nazır, *Osmanlı Misafirperverliği...* s. 11.

⁴⁰ Boldizsár, *age*, s. 30.

⁴¹ Boldizsár, *age*, s. 30.

⁴² BOA, İ.DUİT. 147/19-1,3,4,5.

⁴³ Nazır, *agm*, s. 814, Gracza, György, Kossuth Lajos Élete, Múködése és Halála, Lampel Kiadása, Budapest 1903, s. 156-160.

⁴⁴ BOA, İ.DUİT. 147/19-7.

Lajos Kossuth'un deyimiyle *dostluk güvencesi veren bir yığın sözlerle karşıladılar*.⁴⁵ Başta Sultan Abdülmecid olmak üzere Sadrazam Mustafa Reşid Paşa ve diğer devlet adamlarının Macar ve Polonyalıları himaye altına almaları insani bir davranış olarak tarihe geçti.⁴⁶

Beklendiği gibi çok sayıda mültecinin Osmanlı Devleti'ne sığınması kısa sürede diplomatik bir krizi beraberinde getirdi. İlk olarak Avusturya Büyükelçisi Stürmer 14 Ağustos 1849 tarihinde Osmanlı Devleti'ne nota vererek mültecilerin iadesini talep etti. Avusturya'nın notasından iki gün sonra da Rus Büyükelçisi Titof bir nota vererek benzer istekleri dile getirdi.⁴⁷ Bu iki devletin verdikleri notaya Osmanlı Devleti'nin cevap ise *şân-ı şükûh-ı velîni'mete ve nâmûs-ı celîl-i askeriyeye uygun olmayacağı (Şanlı varlığımıza ve yüce askeri değerlerimize uygun olmayacağından...)* şeklindedir.⁴⁸ Açık savaş tehditlerine rağmen Osmanlı Devleti kendisine sığınanları geri vermeyi reddetmekteydi. Böyle bir cevap ne Rusya ne de Avusturya tarafından beklenen bir durum değildi. Zira iki devlet de çökmekte olan Osmanlı'yı tehdit ederek amaçlarına kolayca erişebileceklerini düşünüyorlardı.

Müttefiklerin kesin uyarı niteliği taşıyan iki notasına Osmanlı Devleti'nin olumsuz cevap vermesi, bu büyük devletlerin tepkisine ve düşmanlığına neden olunca mesele uluslararası bir krize dönüştü. Böylece Macar mülteciler sorunu⁴⁹ Osmanlı Devleti'ni bir süre zor durumda bıraktı. Osmanlı Devleti, Rusya ve Avusturya'dan gelen notaları değerlendirerek ortaya koyulacak politika belirlendi. Amaç hem bu devletlerin tepkisinin azaltılması hem de mültecilerin iade edilmemesi için orta bir yol bulunabilmesiydi. Avrupa'da uyanan heyecan ve kamuoyu baskısının da etkisiyle Fransa ve İngiltere, Osmanlı Devleti'ni desteklemek zorunda kaldı. Bu gelişmeyle birlikte diplomatik alanda önemli bir başarı elde eden Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya'nın taleplerini kesin ifadelerle reddetti.⁵⁰

Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Rusya arasında uzun süren görüşmeler sonunda anlaşmaya varıldı. Bu anlaşmaya göre Osmanlı Devleti, mülteci liderlerinin ilgili devlet aleyhinde herhangi bir faaliyette bulunamayacak şekilde

⁴⁵ Nazır, *Osmanlı Misafirperverliği...*, s. 15, Gracza, *age*, s. 157, Hentaller Lajos, *Kossuth és Kora*, Az Athenaeum R- Társulat kiadása, Budapest 1894, s. 265.

⁴⁶ Nazır, *agm*, s. 815.

⁴⁷ Gümüş, "1848 Mülteciler Meselesi... ", s. 261, 262.

⁴⁸ Kemal Saylan, " Bir Mültecinin Balkan İzlenimleri (1849-1851)", *History Studies, Special Issue On Balkan Wars*, Volume 5/ Issue 6 2013, s. 114.

⁴⁹ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, "1848 İhtilalleri Sırasında Osmanlı Devleti'nin Balkanlar ve Adalar'da Aldığı Önlemler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 39, C. 25, s. 52.

⁵⁰ Nazır, *agm*, s. 814- 816.

muhafazasından sorumlu olacak ve mültecilerin yerleştirilmesi için Balkanlardan uzak bölgeler tespit edilecekti. Kossuth ile birlikte olan Hıristiyan mültecilerin Kütahya, Bem ile birlikte olan Müslüman mültecilerin Halep, bir kısım mültecilerin Malta, Osmanlı yönetiminde görev almak ya da çeşitli Avrupa ülkelerine gitmek isteyen mültecilerin ise Şumnu'da yerleştirilmelerine karar verildi.⁵¹

Sultan Abdülmecid, Rusya ve Avusturya'nın mültecilerin iade edilmeleri için Babîâli üzerinde yoğun baskı kurdukları bir dönemde *tacımı veririm, tahtımı veririm fakat devletime sığınanları asla vermem*⁵² deklarasyonunu yayınlamıştı. Bu bildirge, mültecilerin Sultan'a büyük sevgi duymalarına neden olduğu gibi, Avrupa başkentlerinde büyük takdir topladı. İleri görüşlülüğü, zekâsı ve aldığı eğitimle dönemin önde gelen simalarından biri olan Mustafa Reşid Paşa ise mültecileri iade etmenin onları cellâda teslim etmekle eş değer olacağını, bu durumun ise asırlar boyu hoşgörüsü ve misafirperverliği ile tanınan Osmanlı Devleti'ne asla yakışmayacağını söyleyerek, Macar ve Polonyalıların Rusya ve Avusturya'ya iadesine şiddetle karşı çıkmış ve böylelikle bu sorunda Reşid, Âli ve Fuad Paşalar başarılı bir sınav vermişlerdir.⁵³

Lajos Kossuth ve Mültecilerin Hoşnutluğu

Mültecilerin önde gelen isimleri, Osmanlı topraklarına ilk gelişlerinden itibaren Osmanlı misafirperverliğine yakışır şekilde karşılanmışlardır. Kossuth ve beraberindekiler, Kütahya'ya kadar olan yolculukta önce Vidin'e, sonra Şumnu'ya oradan da Kütahya'ya ulaştılar. Kossuth, Osmanlı Devleti'ne sığınmaktan çok memnundu ve Vidin kampından⁵⁴ Mustafa Reşid Paşa'ya gönderdiği mektupta Osmanlı ülkesinde olmaktan duyduğu memnuniyeti şöyle dile getirmiştir: *Padişah Hazretlerinin asaleti ve zat-ı âlinizin yüce duyguları ve bilgeliğiyle yönetilen hükümetinizin cömert politikası sayesinde, mutsuzluğun acılarını hafifleten bir güvenin telkin edildiği Türkiye'ye sığınmış bulunmaktayım*.⁵⁵ Kossuth, bunun dışında mektubunda Osmanlı Devleti'nin mültecilere gösterdiği nazik ve kibar davranışından dolayı, Mustafa Reşid Paşa'ya ve onun şahsında tüm hükümet üyelerine minnettarlığını sunmuş, bu sıcak karşılamadan dolayı, Paşa'yı öven ifadeleri esirgememiştir. Kossuth'un mektuptaki ifadelerinden Türklerin

⁵¹ Tam metin için bakınız: BOA, İ.DUİT. 147/17; BOA, HR. SYS.206/35_102,104.

⁵² Namal, *age*, s. 56.

⁵³ Saylan, *agm*, s. 115; Nazır, *agm*, s. 813.

⁵⁴ Vidin Kampına 17 Eylül'de ulaşan mektubunda Kont Gyula Andrassy şöyle yazıyordu: *... "Macar özgürlük savaş'ı Türkiye'de devam ettirilecektir..." György, Csorba, "Macar Mültecileri", Türkler, C. XII, 2002, s. 810; Hentaller Lajos'un belirttiğine göre Vidin kampında mülteci sayısı şu şekildedir: 3615 Macar, 871 Polonyalı ve 464 İtalyan. Bkz: Hentaller, *age*, s. 265, 266.*

⁵⁵ Nazır, *Osmanlı Misafirperverliği...*, s. 42, 43.

mültecilere gösterdiği misafirperverliğin, kendisi üzerinde bıraktığı memnuniyet uzun teşekkür kısmından anlaşılmaktadır.

Mültecilerden bu süre içinde 214 kişi, Müslüman olduklarını, Osmanlı Devleti'ni anayurtları gibi savunacaklarını ve bu toprakları vatan edinmek istediklerini söylediler. Bu olay, İstanbul'da sevinçle karşılandı, Osmanlı uyruğuna geçen mülteciler sonraki yıllarda paşalığa kadar yükselme şansını elde edecektir. Ayrıca Ziya Paşa'nın isteği üzerine mültecilere maaş bağlanmış, din değiştirenler bu haktan yararlanmıştır. Mülteciler kendi hür rızaları ile Müslüman olduklarına dair birer mektup yazarak Ziya Paşa ile sadarete göndermişlerdir.⁵⁶

Bir Macar, Türk evine misafir olduğunda kendini evindeymiş gibi hissedebiliyordu. Eski Cuma'ya vardıklarında, tamamıyla Türklerden oluşan Eski Cuma sakinleri, evlerinden çıkarak mültecileri karşıladılar ve vali, büyük bir hürmetle Kossuth'u kabul etti. Vali, Kossuth' a büyük bir saygı göstererek olabilecek her türlü eksiklikten dolayı özür diledi. Mültecilere dostane duygularını dile getirmekte zorlanan vali, Sultan'ın misafirlerinin her türlü ihtiyaçlarının özenle karşılanacağını söyledi. Bununla da yetinmeyerek, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş açacağını bile ifade etti. Mültecilerin gelişi bütün şehirde ilan edildi. Şehir halkından Ruslar'a kafa tutacak kadar cesur olan bu yiğitlerin iyi karşılanmaları ve hoşnut edilmeleri istendi. Kossuth da valinin bu yaptıklarına karşılık olarak, Osmanlı Devleti'nde az vakit geçirdiklerini, fakat Eski Cuma'da kaldıkları iki üç saatin hepsinden daha güzel olduğunu söyledi. Valinin kendilerini kabul etmesindeki soyluluk, misafirperverlik ve yurtseverliği Sultan'a iletceğini de sözlerine ekledi. Vali de Kossuth'a teşekkürlerini sundu.⁵⁷

31 Ocak 1850'de Kütahya'ya varan kafilere, önce 57 kişi, sonra 26 kişi daha dâhil oldu.⁵⁸Kütahya'daki sakin hayat karşısında Türkçe öğrenen Kossuth, bir Türkçe gramer kitabı hazırladı. Kossuth, Kütahya'da sadece askeri ve siyasi konularla değil, sosyal alanlarla da ilgili faaliyetlerde bulundu. Kütahya halkının Macar mültecilere karşı takındıkları dostane tavır sebebi ile sadaret makamından Kütahya'da buldukları meskûn mahalde bir çeşme yaptırmak istediklerini Miralay Süleyman Şefik Bey'e beyan etti ve istekleri sadaret makamı tarafından kısa bir sürede kabul edildi.⁵⁹Kütahya'daki mülteciler, genel olarak vakitlerini okuma yazmayla ve dışarıda gelişen olayları takip ederek geçirdiler.

⁵⁶ Nazır, **Macar ve Polonyalı...**,s. 84- 87.

⁵⁷ Nazır, **age**, s. 58.

⁵⁸ Erdödy Gábor, **Kossuth Lajos**, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest 2002, s. 50, 51.

⁵⁹ Karadoğan, **agm**, s. 10, 11.

Görüşmeler sonucunda, Avusturya ile mutabakata varan Osmanlı, mültecilerin istedikleri yere gitmelerine izni verdi. Kossuth yaklaşık 1,5 yılını geçirdiği Kütahya' dan 1 Eylül 1851'de ayrıldı.⁶⁰ 10 Eylül'de Çanakkale'ye vardı. Orada Mississippi adını taşıyan Amerikan savaş gemisine bindi ve 51 arkadaşı ile birlikte ABD'ye doğru yola çıktı.⁶¹ Amerika yolunda ilk olarak İngiltere'ye uğrayan Kossuth, Londra'da büyük zafer kazanmış bir kahraman muamelesi gördü. Burada yaptığı konuşmasında, hayatını güven altına alan ve kendisini düşmanlarına teslim etmeyen Türkleri överek: *...Bugünkü hayatım ve hürriyetime sahipliğim, Avusturya ile Rusya'nın tehditlerine, baskılarına rağmen beni ve arkadaşlarımı muhafaza eden Türkler sayesinde. O Türkler ki yüksek hislerle ve insan haklarına saygılı oluşları ile tüm tehditlere boyun eğmediler. Türk Milleti, bu yönüyle, üstün bir güce sahiptir. Türkiye'nin bugün ve istikbalde mevcut olması, Avrupa'nın ve insanlık âleminin yararına. Ben Türklerden gördüğüm lütf ve saygının hatıralarıyla yasıyorum...*⁶² Şeklinde ifade etti.

Kossuth ile perçinlenen bu dostluk ilişkisi artarak devam etti. Mültecilerin ayrılmasından sonra, mülteciler anılarında ve hatıratlarında bu misafirperverlikten şükranla bahsetmeyi sürdürdüler.⁶³ Tüm bu yardımseverlik ve misafirperverlik, Macar halkının kalbinde kalıcı izler bıraktı.⁶⁴

⁶⁰ Lajos Kossuth, Kütahya'dan ayrılması hakkında sultan I. Abdülmecid'e bir mektup yazmıştır: *...Bunun için ve yüzlerce insanın açlıktan ölme tehlikesine binaen ve eğitimleri yarım kalan zavallı çocuklarının gelecekteki hayatları ve mutlulukları adına da zatiâlinizin huzurunda yalvarırım, bana özgürlüğümü ve Osmanlı İmparatorluğu'nda ayrılma iznini derhal veriniz. Zira bu soğuk vülayette sonbahar çok çabuk gelmektedir ve bundan sonra da gideceğim yerle ilgili hazırlıklar için de mutlaka zamana ihtiyacımız vardır. Sonbaharda küçük çocuklarla buradan yola çıkmaksa, oldukça sert geçen kış mevsiminin azıcık bir süresini dahi bu korkunç yerde geçirmek kadar imkânsızdır. İşbu sebepten dolayı zatiâlinizin merhametli fermanının bana bildirilmesini arkadaşlarım adına da çok istirham eder, sonsuz minnetlerimi ve en derin hürmetlerimi ve saygılarımı sunarım...* Tam metin için bkz: MNL OL R 90. I. No: 855/a 355 (Országos Levéltár/ Macar Milli Arşivi)

⁶¹ Nazır, *age*, s. 77; Hermann, *agm*, s. 7.

⁶² Karadoğan, *agm*, s. 13-14; Dénes, Jánossy, **A Kossuth- Emigráció Angliában és Amerrikában 1851-1852**, C.II, A Magyar Történelmi Társulat, Budapest 1944, s. 9- 15.

⁶³ *... Pek çok Hıristiyan halkı bizim vatanız düşmemize ilgisizlikle bakarken ve hatta bazıları kanlı av köpeklerinin din değiştiren kölelere yaptığı gibi bizi öldürmek için peşimize düşerken, sadece "pagan" olarak adlandırılan Türk milleti bize sığınak verdi. Sadece açlıktan ölenlere yiyecek ve çplak olanlara da giyecek vererek değil, sadece bizim sınır dışı edilmemizi isteyen güçlere karşı masraflı bir savaşa girmeye hazır olarak değil, fakat aynı zamanda düşünceli olup bizim vatanız olduğumuzu bize unutturmaya çalışarak."*Bkz: György, Csorba, *agm*, s. 810.

⁶⁴ György Hazai, **Tarih Boyunca Macar Türk Bağları**, Budapest 1963, s. 22.

Mültecilerin Osmanlı Devletine Katkıları

Lajos Kossuth 1851 yılında kendisine katılan ailesi ile önce İngiltere'ye ve daha sonra Amerika'ya giderek bu ülkeye sığınmış⁶⁵ ve bağımsızlık mücadelesini burada devam ettirmiştir. Macar ve Lehli sığınmacıların bir kısmı Osmanlı Sultanının ve halkının göstermiş olduğu dostane yaklaşım ve misafirperverlik karşısında, din değiştirerek Müslüman olmuş ve Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiştir. Macar subaylar ve askerler, Rusya ile yapılan 1853-1855 ve 1877-1878 harpleri sırasında Türk askeriyeye omuz omuza savaşmıştır.⁶⁶Bunun yanında Osmanlı gelişimine katkıda da bulunmuşlardır. Kendi ülkesinde ve Avrupa'da itfaiye konusundaki yeteneğini ispatlayan Kont Ödön Széchenyi, birikimini İstanbul'da değerlendirmek üzere kırk sekiz yıl kalacağı bu şehre yerleşti. Türk itfaiye tarihinin ve sisteminin kurulmasında öncülüğü ve katkıları hiç kuşkusuz büyük öneme sahiptir.

1848 ihtilalleri süreci ve sonrasında Osmanlı Devleti'ne sığınanların sayısı on binleri bulmuştur ve bunların çok önemli kısmı, subay, doktor, kimyager, mühendis ve yazardı. Bu kişilerin çoğu Avrupa'nın önemli okullarında eğitim alarak yetişmişlerdi. 19. asırda hızlanan ıslahat çalışmalarında mülteciler Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu kalifiye eleman grubunu teşkil ediyordu. Devlet mültecileri ihtiyaç duyulan birimlerde istihdam etmekte istekli davrandı. Bu sayede de mülteciler Osmanlı modernleşme sürecinde faal rol oynadılar.⁶⁷Gelenler ne maceraperestti, ne de para kazanmak için buraya gelmiş insanlardı. Doğrudan doğruya, yeni bir vatan, yeni bir aidiyet ihtiyacı içindeydiler. Bundan ötürü kendilerine kucak açan yeni vatana hizmet etmişlerdir. İltica etmiş bu insanlar, Osmanlı cemiyetinde yeni bir sınıfın ve yaşam tarzının gelişmesine de ön ayak oldular. Şair Nigar Hanım, Macar Osman Paşa'nın kızıdır. Kadınlı-erkekli salon geleneğini geliştirmiştir. Kendisi büyük bir şair olmasa da, yerli-yabancı edipleri bir araya getirmiştir.⁶⁸ Ignacz Kunos gibi önemli bir Türkolog bile, Nigar Hanım'ın bu yöndeki rolünü dile getirmektedir.

Mültecilerin etkileri sadece Osmanlı rejimi ile sınırlı kalmamıştır. Polonya ve Macar mültecilerinin, Cumhuriyet fikrinin yeşermeye başladığı 1870'li yıllarda,

⁶⁵ Lajos Kossuth'un Amerika'daki hayatı ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için Bkz: Széplaki Joseph; **Louis Kossuth the Nation's Guest, A Bibliography on His Trip in The United States, December 4, 1851- July 14, 1852**, Behtlen Press, Ligonier Pa, USA 1976.

⁶⁶ Kemalettin Kuzucu, "*Macarların 1892 Yılındaki İstanbul Ziyaretleri*", **Osmanlı İstanbul'u III, Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildirileri**, 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 25-26 Mayıs 2015, s. 219, 220.

⁶⁷ Musa Gümüş, "*Leh ve Macar Mültecilerinin Osmanlı Devleti'ne Sığınması Beyin Göçü Olarak Değerlendirilebilir Mi*", **Tarih Okulu Dergisi**, 2015, Yıl 8, S. XXIII, s. 378; İlber Ortaylı, **Tarihimiz ve Biz**, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s. 170, 171.

⁶⁸ Ortaylı, **age**, s. 171.

cumhuriyet idaresinin temel unsurları olan milliyetçilik, milli meclis ve parlamento gibi kavramların içeriğinin doldurulmasına katkıları olduğu muhakkaktır.

Osmanlı Devleti'nin 1876 yılında Sırlara karşı zafer kazanmasıyla, komşularıyla toprak sorunu olan Macarlarda, çoğu üniversite gençlerinden oluşan bir dostluk heyetini İstanbul'a göndererek Başkumandan Abdülkerim Paşa'ya süslü bir kılıç armağan etme düşüncesi doğdu.⁶⁹ 13 Ocak'ta Abdülkerim Paşa huzurunda kılıcın takdimi gerçekleşti. Abdülkerim Paşa, gençleri duygulanarak kabul etti. Heyet başkanlarını sevgiyle kucakladı. Karşılıklı teşekkür ve minnet konuşmaları, halkın coşku seli ve sevgi gösterileri arasında yapıldı.

Abdülkerim Paşa'nın Sırlara karşı kazandığı başarılar Macar kamuoyunda sevinçle karşılanmıştır. Nitekim 12 Kasım 1876 tarihli Macar Gazetesi *Vasárnapi Ujság* Osmanlı-Sırp savaşında başarı gösteren Türk ordusunu ve yetenekli komutanlarını övücü yazılar yayınlanmıştır.⁷⁰ Bu yazılardan birinde Serdar Abdülkerim Paşa hakkında şöyle denmekteydi:

*"Daha önce Harbiye Vekili olan, Türk Ordusunun Başkomutanı Abdülkerim Paşa az bulunan mert asker, öğrenimi, yeteneği, soylu karakteri onu Türk ordusunun diğer personeli arasında yüksek bir yere çıkarmaktadır. Askeri yeteneğini, özellikle strateji yeteneğinin kanıtları sadece bu savaşta değil Kırım Savaşı ve 1856 yılında Ömer Paşa'ya yardım için Karadağ'a gittiği zaman da göstermiştir. Yaşlı olmasına rağmen her türlü sıkıntıyı askerleriyle paylaşıyor, çadırda kalıyor, subaylarıyla yemek yiyor ve onlarla birlikte büyük sıkıntılara katlanıyordu."*⁷¹

Macar Gençlik Heyetinin kabulü sırasında Sultan Abdülhamid, Kanuni dönemindeki savaşlar sırasında Türklerin eline geçmiş olan Macar kodeksleri ile Corvina⁷² denilen paha biçilemez elyazması eserleri Macarlara geri verdi.⁷³ Padişah ayrıca iade-i ziyaret için bir grup Türk münevverini 1877 Nisan'ında Macaristan'a gönderdi.⁷⁴ Türk heyetinin Macaristan'a ziyareti törenlerle ve coşku

⁶⁹ Melek Çolak- Sezgin Topal Mızrak, "Macar Gençlik Heyetinin İstanbul Ziyareti (1877)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/33 (2016-Güz), s. 8.

⁷⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1877 január 14, 2. Szám, 25, 26; Çolak- Mızrak, *agm*, s. 8- 10.

⁷¹ Bayram Nazır, "II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Macar Dostluk İlişkileri", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 43, Erzurum 2010, s. 310.

⁷² Corvinaların içeriği için Bkz: János Csontos; "A Konstantinápolyból Érkezett Corvinák Bibliographiai Ismertetése", *Magyar Könyv- Szemle*, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Hivatala, Budapest 1877, s. 157- 218.

⁷³ Hazai, *age*, s. 37.

⁷⁴ XVI. asırda İstanbul'a götürülen ve o zamandan beri Topkapı sarayında muhafaza edilen 35 cilt el yazması 1877 Nisanında II. Abdülhamid tarafından Macaristan'a iade edildi. Erödi'nin tasvirine göre kitapları getiren osmanli heyetine karşı istsyonda halk karşılama yapmış.. "istasyonun önüne

ile karşılanmış, minnetle karşılık verilmiştir. Debrecen şehrinde Osmanlı padişahına bir vefa göstergesi olarak taç sunulmuştur.⁷⁵ Osmanlı'da bulunan Macar kaynakları evine getirilmiş, Szeged sel felaketinde ise Macar kardeşlere yardım edilmiştir. Mülteciler dönemi olarak adlandırılan bu evre 19. ve 20. yüzyılda gerçekleşecek olan Türk Macar toplumsal yakınlaşması ve siyasi ittifakının Macar hafızasındaki en önemli resimlerden birini oluşturmuştu.

Macar bilim adamlarının Türk tarihi ve Türk diliyle ilgili olan merak ve çalışmaları daha da hızlandı. Avrupa milletlerinin içerisinde Türklükle yoğrulmuş olan Macarlarda, Türk tarihi ve Türk diliyle ilgili çalışmaların artması; Türk tarihi, kültürü ve dilinin araştırılmasının Macarların kendi milli kültürlerinin ortaya çıkartılmasında gerekli olduğunun düşünülmesine yol açmıştır. 1865'te Budapeşte Üniversitesi'nde Ármın Vâmbéry Türk dilinin araştırılması ve öğretilmesi konusunda görevlendirilmiş, böylece Macar üniversitesinde Türk dili ve Türk tarihi araştırmaları için özel bir bölüm açılmıştır. Çok uzun yıllar önce Avrupa'da başlayan araştırmalar, Türkler ile Macarların geçmişten getirdikleri ortak bir kültürün ürünü olarak 19. yüzyılda Macarların yenileşme ve değişim döneminde, Ármın Vâmbéry ve pek çok Macar bilim adamının çalışmalarının ışığında dünyada ilk Türkoloji Kürsüsü, 1870 yılında Macaristan'da kuruldu. İki halk arasındaki dostluk temeline dayalı

*geldik. bir cemm-i gafir halk durmuş, muzika çalar. macar türk armasi bir yerde olduğu halde sancaklar temevvüc eder. bütün halk, çoluk çocuk, kadın erkek, „elyen török“ (yaşasın türk !) diye bağırır. türk heyeti 15 kişi olarak yola çıkmış ve heyetin başkanı süleyman efendi'dir. Türk heyetinde şu isimler bulunuyordu: 1- heyetin başkanı şeyh Süleyman efendi, İstanbul'da Özbekler şeyhi dergâhu postnişini ve buhara Emiri'nin kapı kethüdası idi. Meclis-i muhacirin-i çerakisve meclis-i meşayi hazalarındandı. Farsça ve Türkçe edebiyata vakıf, âlim ve fazıl bir kişi idi. 2- hoca Mehmed efendi, padişah iradesiyle beş yıl boyunca, kütüphanelerin tanzimiyle görevlendirilmişti. 3- Abdalbaki Efendi, mısırlı Sami paşa olarak da bilinir ve eski maarif nazırı idi. 4- Hüsnü bey, meclis-i mebusan azasındandı. 5- Mehmed muhlis efendi, mekteb-i sultanı dâhiliye müdürü idi. Tıbbiyeyi bitirip doktor olmuş ve ülkesinin değişik yerlerinde doktorluk yapmış ve bu görevlerden dolayı madalya almaya hak kazanmıştı. Macaristan'dan İstanbul'a gelen Macar heyetinin de mihmandarlığını yapmıştı. 6- Ahmed Fazıl Efendi, mekteb-i rüştiye ve askeriyede Arapça, mekteb-i sultanı'de hukuk hocalığı yapmıştı. 7- Raif Bey 8- Mehmed Şemseddin Bey 9- Hasan Efendi 10- Ragib Murat Bey, kendisi Macaristan gezisi sırasında yaptığı Fransızca konuşmalarla tanındı. 11- Mehmed Nuri Reşat Bey, gezinin tertip edildiği yıl 20 yaşındadır ve Fransızca konuşmalarıyla bilinirdi. 12-âli Rıza Bey 13-Mehmet Ali Cevat Bey 14- Esad Bey, Berlin sefaretini ikinci ataşeliği yapmıştı. 15- Mehmet Tevfik, önce muhbir'de havadisler yazmağa ve gazetenin tashihiyle ilgilenmeye başladı. bir ara bursa valisinin isteği üzerine Bursa'da hüdavendigar adında bir yerel gazete çıkardı. Daha sonra asr adında politik bir gazete çıkardı. Bir süre sonra basiret gazetesinde yazmaya başladı ve çeşitli memuriyetlerde bulundu. Bkz:Erödi, Béla; **Csok Jasa! A Török Küldötség Látogatásának Emlékkönyve**, (Türk Heyetinin Ziyaretinden Hatıra Kitabı), Mehner Vilmos Kiadványa Budapest 1877, s. 3.*

⁷⁵ Tam metin için bkz: BOA, Y. PRK. M. 1/17.

ilişkiler, Macaristan cephesinde Türk edebiyatına karşı ilgiyi artırırken, Türk şairlerinin şiirleri edebî dergileri süslemiş, 1899 ve 1910 yıllarında İmre Karácson ve Gyula Mészáros tarafından Türk şiirleri antolojisi yayımlanmıştır. Türk folklorunun en değerli eserleri ve bu arada Nasreddin Hoca fıkralarının dünya edebiyatına tanıtılmasında İgnacz Kunos gibi Macarlar büyük rol oynamışlardır.

Türk halk yaşantısını ve İstanbul'u anlatan seyahat notları yayımlandıkça, Macarların Türkiye'ye ilgisi artmış; 20. yüzyıldaki Macar seyahatleri bilimsel hüviyete bürünmüştür. Macar Türkologlar Türk tarihini, dilini, folklorunu ve etnografyasını incelerken, iki halkın akrabalık ilişkilerini ortaya koyan tezler üretilmiştir.⁷⁶ Yaygın adıyla Macar Turancıları olarak bilinen şarkiyatçılar, çalışmalarını örgütlü biçimde yürütmek amacıyla 1910 yılında Turáni Társaság (Turan Cemiyeti) adını verdikleri birliğin çatısı altında toplanmışlardır. Cemiyet 1912 yılından başlamak üzere ilki Ankara ve Konya çevresine, üçüncüsü Konya-Kayseri bölgesine olmak üzere Anadolu-Kafkasya-Orta Asya bölgesine beş bilimsel gezi düzenlemiştir.⁷⁷ Macar Mülteciler sorunu her ne kadar ilk dönemde Osmanlı Devleti için güvenlik riskleri ve Rusya ile Avusturya'nın ortak tehdidinde neden olmuşsa da daha sonraki yıllarda Mülteciler Osmanlı Devleti'ne sadakatle hizmet ederek, iki millet arasında kurulacak dostluğun temellerini atmışlardır.

SONUÇ

On dokuzuncu yüzyıl, Türk- Macar ilişkilerinin yakınlaşma yüzyılı olmuştur. Bu yüzyılının en önemli kilometre taşlarından biri de *Mülteciler Devri* olarak anılan, Macar özgürlük savaşçılarının Osmanlıya sığınmalarıdır. 1848-49 yıllarında Lajos Kossuth önderliğinde başlatılan ulusal ve sosyal özellik taşıyan Macar Özgürlük savaşı da başarısızlık sonuçlandıktan sonra Kossuth, Thököly ve Rakoczi'den sonra Osmanlıya sığınan bir diğer lider olmuştur. Osmanlı topraklarına sığınan Lajos Kossuth ile maiyeti Avusturya ve Rusya tarafından tehditkâr bir şekilde geri istenmiştir. Mültecilerin iadesinin istenmesi diplomatik krize neden olmuştur. Osmanlı Sultanı I. Abdülmecid savaşı göze alarak o meşhur sözleri söylemiştir, " Her bir Macar için 50.000 Osmanlıyı feda eder yine de iade etmem", " tahtımı veririm tacımı veririm, fakat devletime sığınanları asla geri vermem"⁷⁸ sözleri tarihe vurduğu damga kadar, Türk-Macar ilişkilerine de damga vurmuş ve büyük takdir, gıpta ve sempati toplamıştır.

Kossuth ve maiyetinin Osmanlı topraklarında görmüş olduğu misafirperverlik dünya kamuoyunda uyandırdığı etki, iki ülkenin ilişkilerinde de

⁷⁶ Hazai, age, s. 24-37.

⁷⁷ Kuzucu, agm, s. 236.

⁷⁸ Abdullah Muradoğlu, "Devletime Sığınanları Asla Geri Vermem", *Yeni Şafak*, 25 Mart 2012, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/abdullahmuradoglu/devletime-s%C4%B1g%C4%B1nlar%C4%B1-asla-geri-vermem-31657>, (Erişim Tarihi: 25.05.2017)

sıcak bir atmosfer ve yakınlaşma havası yaratmıştır. Kossuth daha sonra ABD'ye gitmişse de, maiyetindekilerden bazıları Türk topraklarında kalmaya devam etmiş, Avusturya ile Rusya'nın iade baskıları karşısında din değiştirerek Osmanlı vatandaşı olmuşlar ve kendilerini koruyan devlete sadakatle hizmet etmişlerdir.

Macar mültecilerinin bir kısmının Osmanlı ülkesinden ayrılmasından sonra iki ülke birçok sahada işbirliği yapmışlardır. 1878 yılında Macaristan'da gönderilen Türk heyetine gösterilen ilgi Osmanlı Devleti'ne duyulan minnetin en güzel kanıtıdır. Peşte Şehbenderi'nin (maslahatgüzar) İstanbul'a gönderdiği raporda Türk heyetinin Macaristan' da nasıl büyük bir ilgi ve alaka ile karşılandığı tafsilatlı bir şekilde anlatılır. Elçinin yazdıklarına göre, Türk heyeti Orsova'dan Peşte'ye kadar bütün şehir ve kasabalarda olağanüstü bir hürmet ve saygı ile karşılanmıştır.⁷⁹ Bu mültecilerin Osmanlı modernleşmesine olan itfaiyeciliğin teşkilatlandırılması gibi katkıları da şüphesiz oldukça büyüktür. Macar Mültecilerin Türkler ile Macarlar arasındaki tarihi ilişkilere sağladığı diğer katkı iki halk arasında tesis edilen dostluk ilişkisidir. Karşılıklı güven ve tarihsel yakınlığın getirdiği temeller üzerinde Mültecilerin katkılarıyla şekillenen bu ilişkinin olumlu izlerinin halen görebilmek olasıdır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

BOA, İ.DUİT. 147/19-1,3,4,5,7.

BOA, İ.DUİT. 147/17

BOA, HR.SYS.206/35_102,104.

BOA, Y.PRK. M. 1/17.

MNL OL R 90. I. No: 855/a (Országos Levéltár/ Macar Milli arşivi)

GAZETE VE DERGİLER

BÍRÓ Judit - GERŐ András; " Kossuth Halála", Múlt Kor, Március 27, Budapest 2002.

GERŐ, András, "A Történet Ereje", **Népszabadság Hétféle**, Március 13, Budapest 2010.

NAGY, N. Péter, "Szegény Forradalom", **Népszabadság**, Március 14, Budapest 2015.

New York Times, "Louis Kossuth's Life Ended", March 21, 1894.

New York Daily Times, "Latest Intelligence, Senate", December 13, 1851.

New York Daily Times, "Kossuth The Banquet Of The Press", December 17, 1851.

New York Daily Times, "The Hungarian Cause, The Congressional Mr. Webster's Speech", January 10, 1852.

New York Daily Times, "The Kossuth Banquet, Speech Of Mr. Charles King". December 18, 1851.

New York Daily Times, "The Austria Turkish Question", October 20, 1851.

New York Daily Times, "Kossuth Refused Admission in France", October 16, 1851.

⁷⁹ Nazır, *Osmanlı Misafirperverliği...*, s. 54- 64.

- New York Daily Times**, “*The Democratic Caucus Thrasher’s Case, Kossuth and Congress*”, December 2, 1851.
- New York Daily Times**, “*Turkey*”, June 2, 1852.
- Pesti Hírlap**, Május 21, Budapest 1848.
- RAB, László, “*Az a Pesti Lárma*”, **Népszabadság Hétvége**, Március 14, Budapest 2008.
- RÉVÉSZ, Sándor, “*1848, 1918, 1989*”, **Népszabadság**, Március 14, Budapest 2014.
- SZILÁGYI Sándor, “*Forradalmi Országgyűlések*”, **Budapesti Szemle**, 3. Folyam, C. 53, S. 133, 134, 135, Budapest 1888.
- TARJÁN, M. Tamás: “*1802. Szeptember 19. Kossuth Lajos Születése*”, **Rubic Online, Történelmi Magazin**
[Http://www.Rubicon.Hu/Magyar/Oldalak/1802_Szeptember_19_Kossuth_Lajos_Szuletese](http://www.Rubicon.Hu/Magyar/Oldalak/1802_Szeptember_19_Kossuth_Lajos_Szuletese) (17.11.2016)
- Pesti Hírlap**, Május 21, Budapest 1848.
- USCR, “*Senate, Message of the President of the US*, Doc. No. 2, March 11, 1851.
- USCR, *Senate, Message of the President of the United States*, Doc. No. 81, September 27, 1850.
- Vasárnapi Ujság**, 1877 Január 14, 2. Szám, 25, 26.
- Vasárnapi Ujság**, 1914/ 61/46, S. 814.

DİĞER KAYNAKLAR

- ÁGUSTON, Gábor, “*Siyaset Ve Histografi: Macaristanda Türk ve Balkan Çalışmalarının Gelişimi ve İstanbul’daki Macar Araştırma Enstitüsü*”, (Çev. Bülent Kenes), **Türkler**, C. 15, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s. 92- 98.
- AKIN, Hicran, “*Osmanlı-Macar İlişkileri*”, **Tarih ve Toplum**, Kasım 2001, s. 213- 221.
- ALTAYLI, Yasemin, “*Vasárnapi Ujság Örneğinde Macar Basınında I. Dünya Savaşı’nın İlk Yansımaları Ve Osmanlı Devleti’nin Savaşa Girmesi*”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, Yıl 13, Güz S. 19, 2015, s. 65- 92.
- ANDICS, Erzsébet, “*Kossuth Harca Az Árulók És Megalkuvók Ellen A Reformkorban És Forradalom Idején*”, **Emlékkönyv (1802-1952) Kossuth Lajos Születésének 150. Évfordulójára**, C. II, Akadémia Kiadó, Budapest 1952.
- BAŞTAV, Şerif, “*Macar İhtilali’nin Yıldönümü, Türk Macar Münasebetleri, Türk Macar Dostluk Derneği Yayınları*, Ankara 2005, s. 34-53.
- BİLGE, Sadık Müfit, **Osmanlı’nın Macaristan’ı**, Kitabevi, İstanbul 2010.
- BOLDIZSÁR, Iván, **Új Magyarország**, Danubia, Budapest 1943.
- CSONTOSI, János, “*A Konstantinápolyból Érkezett Corvinák Bibliographiai Ismeetetése*”, **Magyar Könyv-Szemle**, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest 1877, s. 157- 218.
- CSORBA, György “*Macar Mültecileri*”, **Türkler**, C. XII, 2002, s. 805-812.
- ÇOLAK, Melek-Mızrak, Sezgin Topal; “*Macar Gençlik Heyetinin İstanbul Ziyareti (1877)*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XVI/33 (2016-Güz) s. 5- 24.
- ECKHART, Ferenc; **Macaristan Tarihi**, (Çev. İbrahim Kafesoğlu), TTK, Ankara 1949.
- ERDÖDY Gábor, **Kossuth Lajos**, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest 2002.

- ERÖDİ, Béla; **Csok Jasa! A Török Küldötség Látogatásának Emlékkönyve**, (Türk Heyetinin Ziyaretinden Hatıra Kitabı), Mehner Vilmos Kiadványa, Budapest 1877.
- FEYZİOĞLU, Hamiyet Sezer, “1848 İhtilalleri Sırasında Osmanlı Devleti’nin Balkanlar Ve Adalar’da Aldığı Önlemler”, **Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 39, C. 25, s. 49-64.
- GRACZA, György, Kossuth Lajos Élete, Működése és Halála, Lampel Kiadása, Budapest 1903.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “1849 Macar Mülteciler Ve Bunların Kütahya ve Halep’te Yerleştirilmeleri İle İlgili Talimatlar”, **Türk-Macar Kültür Münasebetleri Işığında II. Rákóczi Ferenc Ve Macar Mültecileri Sempozyumu**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (31 Mayıs-3 Haziran 1976), s. 173-179.
- GÜMÜŞ, Musa, “Leh Ve Macar Mültecilerinin Osmanlı Devleti’ne Sığınması Beyin Göçü Olarak Değerlendirilebilir Mi”, **Tarih Okulu Dergisi**, 2015, Yıl 8, S. XXIII, s. 363-387.
- GÜMÜŞ, Musa, “1848 Mülteciler Meselesi Örneğinde 19. Yüzyıl Türk Diplomasisi”, **History Studies**, Volume 2/2 2010, s. 255-280.
- HARMAT, Árpád Péter, “A Reformkor Története És Kossuth Lajos Élete”, **Történelem Cikk**, [Http://Tortenelemcikk.hu/Node/117](http://Tortenelemcikk.hu/Node/117) (16.11.2016)
- HAZAİ, György, **Tarih Boyunca Macar Türk Bağları**, Budapest 1963.
- HENTALLER Lajos, **Kossuth és Kora**, Az Athenaeum R- Társulat kiadása, Budapest 1894.
- HERMANN, Róbert, “Kossuth Lajos (1802-1894)”, **Macaristan’dan Gerçekler**, (Çev. Yılmaz Gülen), Dışişleri Bakanlığı, Budapeşte 2001.
- JÁNOS, Barta, **A Kétfejűsas Árnékában- Az Abszolutizmustól a Felvilágosodásig 1711-1789**, Gondolat 1984.
- JÁNOSSY, Dénes; **A Kossuth- Emigráció Angliában és Amerikában 1851-1852**, C.II, A Magyar Történelmi Társulat, Budapest 1944.
- KARADOĞAN, Umut, “XIX. Yüzyılda Avrupa’da Yaşanan İhtilal Hareketleri Ve Bu İhtilallerin Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti’ne Etkileri”, **Akademik Bakış Dergisi**, S.35, Mart, Nisan 2013, s. 1- 19.
- KUZUCU, Kemalettin, “Macarların 1892 Yılındaki İstanbul Ziyaretleri”, **Osmanlı İstanbul’u, Uluslararası Osmanlı İstanbul’u Sempozyumu Bildirileri**, 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 25- 26 Mayıs 2015, s. 219- 242.
- MURADOĞLU, ABDULLAH, “Devletime Sığınanları Asla Geri Vermem”, **Yeni Şafak**, 25 Mart 2012, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/abdullahmuradoglu/devletime-s%C4%B1g%C4%B1nlar%C4%B1-asla-geri-vermem-31657>, (25.05.2017)
- Magyar Életrajzi Lexicon**, Kossuth Lajos Maddesi, C. I, akadémiai Kiadó, Budapest 1967.
- NAMAL, Yücel; **Türk Macar İlişkileri**, İskenderiye Yayınları, İstanbul 2009.
- NAZIR, Bayram, “Macar Ve Polonyalı İhtilalcilerin Osmanlı Devleti’ne İlticası ve Diplomatik Kriz”, **Türkler**, C.XII, 2002, s. 813-825.
- NAZIR, Bayram, **Osmanlıya Sığınan Macar Ve Polonyalı Mülteciler**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006.
- NAZIR, Bayram, **Osmanlı Misafirperverliği ve Avrupa’daki Yankıları**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2008.

- NAZIR, Bayram, "II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Macar Dostluk İlişkileri", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 43, Erzurum 2010, s. 309- 317.
- ORTAYLI, İlber, **Tarihimiz ve Biz**, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.
- PÁL, Fodor, "On dokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında Macar Reform Hareketleri ve 1848-49 Devrimi", **Doğumunun 200. Yıldönümünde Lajos Kossuth 1848-49 Macar Özgürlük Mücadelesi ve Osmanlı-Macar İlişkileri Sempozyumu**, Kütahya, 15 Mart 2002, s. 45-53.
- SAYLAN, Kemal, "Bir Mültecinin Balkan İzlenimleri (1849-1851)", **History Studies, Special Issue On Balkan Wars**, Volume 5/ Issue 6, 2013, s. 113- 130.
- Széchenyi István És Kossuth Lajos Politikai Életpályája III. Egyén, Közösség, Társadalom / 16, [Http://Www.Ereflenek.Hu](http://www.ereflenek.hu) (20-11-2016)
- SZÉPLAKI Joseph; **Louis Kossuth the Nation's Guest, A Bibliography on His Trip in the United States December 4, 1851- July 14, 1852**, Behtlen Press, Ligonier Pa, Usa 1976.
- SZERFÜ Gyula, "Az Öreg Kossuth 1897-1894", **Emlékkönyv (1802-1952) Kossuth Lajos Születésének 150. Évfordulójára**, C. II, Akadémia Kiadó, Budapest 1952, s. 429-433.
- TAKATS, S., **Macaristan Türk Aleminden Çizgiler**, (Çev. Sadrettin Karatay), Maarif Basımevi, Ankara 1958.